

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ TÜRK DEVLET
VE BOYLARININ 4-12. YÜZYILLAR ARASINDA
ÇEVRE POLİTİKALARI VE İLİŞKİLERİ**

ÖZNUR KOÇAK

2501180264

TEZ DANIŞMANI

DR.ÖĞR. ÜYESİ ALİ AHMETBEYOĞLU

İSTANBUL-2022

ÖZ

ÖZNUR KOÇAK

Karadeniz'in Kuzeyindeki coğrafya tarih boyunca bir çok kavim için cezbedici bir saha olmuştur. Türkler bu sahaya gelmeden önce Kimmer, İskitler, Sarmatlar, Germanler ve Gotlar burada yaşamaktaydı. II. yüzyılda kuzeyden güneye doğru gerçekleşen göç ile değişime başlayan bu saha, IV. yüzyıl sonrasında, Türk kavimlerinin göçü ile köklü bir değişim daha yaşamış ve yeni bir siyasi dönem başlamıştır. Karadeniz'in kuzeyinde Avrupa Hunlarından sonra devam eden göçle birlikte siyasi ilişkiler durağan olmamıştır. Böylece sürekli değişen politikalar sayesinde yeni diplomasi ağları oluşmuştur. Bölgede yüzyıllar boyunca yaşamış olan Roma imparatorluğu gibi kavimler için bu değişimler ilk kez yaşanmış ve yeni politik dengeler kurulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Avrupa Hunları ile başlayacağımız bu politik olaylar süresince Türkler de eski politik anlayışlarını bazen değiştirmiş bazen de benliklerinde önceden beri var olanın üzerine yeni anlayışlar eklemiştir.

Tezimizde ise bu amaçla ilk olarak Avrupa Hunları'nın uygulamış olduğu çevre politikalarına değindik. Avrupa Hunlarının dış politikasını Attila öncesi dönem ve Attila sonrası dönem olarak ikiye ayırabiliriz. Attila öncesi dönemin çevre politikasının temelinde, Batı Roma ile iyi ilişkiler içerisinde kalmak ve Doğu Roma'ya karşı baskı uygulamak olmuştur. Nitekim Attila devrinde Doğu Roma kesin bir şekilde Hun hakimiyeti altına girmiştir. Böylece Hunların amacı olan dünya hakimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır. Hunlardan sonra Karadeniz'in kuzeyine gelen Ogurların temel politikası ise genel anlamda çevre devlet ve kavimler ile müttefik olarak kalmak olmuştur. Ancak başka dönemlerde Bizans baskı altına alınmak istenmiştir.

Sabarlar ise çevre ilişkilerinde güçlü bir askeri yapıya sahip olmalarından dolayı genellikle diğer kavimler ile müttefik olmuşlardır. Dönemin güçlü imparatorluklarından olan Bizans ve Sasaniler, Sabarları kendi tarafına çekmek istemişlerdir. Sabarların çevre politikalarında kendi çıkarlarına uygun olarak kimi zaman Bizans tarafında, kimi zaman da Sasanilerin yanında savaşmışlardır. Sabarlardan sonra ele aldığımız Avarların temel politikası Hunlar gibi dünya hakimiyetini sağlamak olmuştur.

Bu amaçla ilk olarak Orta Avrupa’da Franklar ve Longobardlar ile savaşımlardır. Orta Avrupa’nın hakimiyetini sağladıktan sonra Bizans’a yönelmiştir. Bizansı hakimiyet altına alabilmek için Sasaniler ile anlaşmış ve Konstantinopolis’i kuşatmışlardır.

Bir diğerk Türk kavmi olan Bulgarlar da Karadeniz kuzeyinde devletlerini kurduktan sonra ilk olarak dağılan Bulgar birliklerini birleştirmeyi amaçlamışlardır. Büyük Bulgar Devleti’nin kurulmasından sonra genişleme politikası yürüterek Bizans ile temasa geçmişlerdir. Tervel Han döneminde Bizans ile geliştirilen barışçıl politika Krum Han devrinde değişmiş ve Bizans baskı altına alınarak Konstantinopolis zaptedilmek istenmiştir.

Hazarlar Orta Çağ Avrupa’da önemli devletlerinden birisi olmuştur. Kuzey-güney ve doğu-batı olarak devletlerini tesis etmelerinden dolayı politik olarak stratejileri bu yönde gelişmiştir. Hazarlar dış politikada Bizans ile Karadeniz’de hakimiyet mücadelesi yapmıştır ancak Arap tehlikesi iki devletin birbirleri ile dostane ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Yine de dış politikalarında Arap saldırılarına karşı ortak bir hareket düzenlememeleri iki kavmin ayrı siyasi ilişkiler geliştirdiğini göstermiştir.

Uzlar Karadeniz’in kuzeyine geldiklerinde güçlü siyasi birliklerin arasında kalmışlar ve devam eden Türk göçleri sayesinde de bir devlet oluşturamamışlardır. Uzlar bu bakımdan at üzerinde sürekli hareket halinde ve savaşa daima hazır olmalarından dolayı önemli bir müttefik unsuru olmuşlar ve bu yapıları sayesinde dış politikada aranan bir unsur olmuşlardır. Genellikle sınır bekçiliği veya yabancı kavimlerin ordularında bulunmuşlardır. Tezimizde Türk kavimlerini ele alırken onların politikalarının anlaşılabilmesi için tarihlerini de ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, politika, Bizans, Hunlar, Ogurlar, Sabarlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar, Uzlar

ABSTRACT

**ENVIRONMENTAL POLICIES AND RELATIONS BETWEEN 4 -
12 CENTURIES OF TURKISH STATE AND HEIGHT IN THE
NORTH OF THE BLACK SEA**

ÖZNUR KOÇAK

Geography in the north of the Black Sea has been a tempting site for many tribations throughout history. Before the Turks came to this site, Kimmer, Scanders, Sarmats, Germanics and Goths lived here. II. Century, This area which started to change with the migration from north to south in the century, IV. century later, with the migration of Turkish tribes, a radical change was experienced and a new political period began. Political relations have not been stable, with the migration in the north of the Black Sea after the European Huns. So, thanks to the constantly changing policies, new networks of diplomacy have been established. These changes have been made for the first time and new political balances have been established for the kind of people like the Roman Empire that lived in the region for centuries. Meanwhile, during these political events with the European Huns, Turks have changed their old political perceptions, sometimes adding new insights into what had existed in their selves since before.

In our thesis, we first discussed the environmental policies implemented by the European Huns for this purpose. We can divide the foreign policy of the European Huns as pre-Attila period and post-Attila period. The basis of the environmental policy of the pre-Attila period was to stay in good relations with Western Rome and apply pressure against Eastern Rome. In fact, in the Attila era, East Rome has been under the control of Hun in a certain way. Thus, the purpose of the Huns is to survive the world domination. The main policy of the Ogurus, which came to the north of the Black Sea after the Huns, was to remain allies with the surrounding states and cures in general. However, Byzantine pressure has been sought at other times.

Sabars have often been allies with other tribes because they have a strong military structure in environmental relations. Byzantine and Sasanis, one of the pow-

erful empires of the era, wanted to bring the Sabars to their side. In accordance with their own interests in the environmental policies of the Sabars, they sometimes fought on the Byzantine side and sometimes alongside the Sasans. The basic policy of the Avars we discussed after the Sabars was to ensure world dominance, like the Huns. They fought the Franks and Longobards in Central Europe for this purpose first. After maintaining the rule of Central Europe, it headed toward Byzantine.

Another Turkish tribe, Bulgarians, also sought to unite the first disbanded Bulgarian troops in the Black Sea north after establishing their state. After the establishment of the great Bulgarian State, they have established an enlargement policy and contacted the Byzantine. The peaceful policy developed with Byzantine during the Tervel Han period has changed in the Krum Han era and the Byzantine pressure has been requested to contain Constantinople.

The Hazars have become one of the most important states in medieval Europe. Their strategy has developed politically because they have established their state as North-south and east-west. The Hazars fought for domination in Byzantine and Black Sea in foreign policy, but the Arab threat caused the two states to have friendly relations with each other. However, the fact that they did not have a joint operation against Arab attacks in their foreign policy has shown that the two tribes have developed separate political relations.

When the Uzlar arrived north of the Black Sea, they were among strong political forces and could not form a state because of the ongoing Turkish migration. The Uzs have become an important ally because they are constantly on the horse and always ready for battle, and they are a wanted element in foreign policy through their structure. They were usually in the armies of border guards or foreign trianes. In our thesis, we discussed Turkish tribations, and we discussed their dates so that their policies could be understood.

Keywords: The Black Sea, politics, Rome, Byzantine, Huns, Ogurs, Sabars, Avars, Bulgarians, Khazars, Uz

ÖNSÖZ

“Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Devlet ve Boylarının 4-12 Yüzyıllar Arasında Çevre Politikaları ve İlişkileri” adlı tezimizde bu sahada bulunan Türk kavimlerini ayrı ayrı ele alarak bir bütün içerisinde çevre politikalarına değinmeye çalıştık. Bu sahada yapılan çalışmalarda devletlerin ve boyların genellikle tek tek ele alınıp çalışılması bizleri toplu halde konunun değerlendirilmesine teşvik etmiştir. Karadeniz’in Kuzeyinde süreklilik arz eden Türk varlığını ele alırken Avrupa Hunlarından başlayarak Ogurlar, Sabarlar, Avarlar, Bulgarlar, Hazarlar ve Uzlar’a değindik. VII bölümden oluşan tezimizde ilk olarak Hunların çevre politikalarını ele aldık. IV. yüzyıldan başlayarak XII. yüzyıla kadar ele aldığımız bu konuyu Türk Tarihinin bir bütün içerisinde anlaşılabilmesi için Hun öncesi siyasi döneme de değindik. Hun öncesi dönemde İskitler, Sarmatlar, Germenler, Gotlar, Fin Ugor ve çeşitli Slav kabilelerinden bahsettik. Karadeniz’in kuzeyindeki bu kavimler tarih boyunca Roma İmparatorluğu ile çatışma halinde olmuştur. Genellikle yağma faaliyetleri etrafında gelişen bu ilişkileri bertaraf etmek imparatorlukların görevlerinden biri haline gelmiştir. Bu durum Türklerin bu sahaya gelmeleri ile çatışmaların daha da şiddetlenmesine ve yeni önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Bizans imparatorluğu Türk kavimlerinin saldırılarına karşın genellikle çaresiz kalmıştır. Bu saldırıları durduramayacaklarını anladıklarında politikalarını başka bir yöne evirmişlerdir. Buna göre Türk kavimlerini birbirine kırdırmış özellikle VI. yüzyılın ortalarından itibaren onlarla anlaşarak ordularında ücretli asker olarak bulundurmuşlardır. Bizans’ın bu politikasına karşın, Türk kavimleri ise Karadeniz’in kuzeyine geldiklerinde IV. yüzyıldan itibaren dönemin büyük kavimlerine karşın savaşmışlar kimi zaman da politikalarını başka yöne çevirerek siyasi dengeler kurmuşlardır. Ancak Türklerin çevre ilişkilerinde genellikle kavimlerin hakimiyet altına alınmak istenmesi ve bir devlet etrafında toplanma amaçları bu sahada sürekli yeni çatışmalara kapı aralamıştır. Bu çatışmalar sonucunda da bir çok kavim Türk hakimiyetine girmiş ve Karadeniz’in kuzeyinde bir nizam oluşmuştur.

Özellikle Avrupa Hunları’ndan başlayarak bu bölgeye gelen Türklerin tarihini kesintisiz bir şekilde takip edebilmekteyiz. Bu süreklilik ile de Roma İmparatorlu-

ğu'nun aldığı önlemler bir türlü tam olarak sağlanamamıştır. Türklerin çevre ilişkileri ve politikalarına değinirken böylece eserimizin birinci bölümünde Avrupa Hunlar'ın politikalarına ve çevre ilişkilerine değindik. Avrupa Hunları M.S. 1. yüzyılın solarına doğru Batı Türkistan'ın kuzeyi boyunca Karadeniz'in kuzey sahasına gelmişler ve ilk dönem politikaları Attila devrine kadar Balamir öncülüğünde Alan, Ostrogot ve Vizigot ve çeşitli Germen kavimlerini hakimiyetleri altına alarak yahut yerlerinden ederek batıya doğru ilerlemeleri olmuştur. Hunlar burada "Düşman maf olana kadar onları takip etme" stratejisini uygulamışlardır ve Doğu Roma'nın hakimiyetinin ilk aşaması tamamlanmıştır. Attila döneminde ise Avrupa Hunlarının çevre politikası Doğu Roma'nın hakimiyetine kati suretle son verilerek, cihan hakimiyeti anlayışına göre hareket edilmiştir. Böylece Avrupa Hunları Doğu Roma İmparatorluğunu derinden sarsmış, Batı Roma'nın ise hakimiyetine son veren olayları başlatmıştır. Eserimizin ikinci bölümünde ise Ogur boylarının çevre ilişkilerini ele aldık. Ogur boyları Karadeniz'in kuzeyinde göründükleri vakit Doğu Roma ile anlaşarak barbar kavimlerinin saldırılarından imparatorluğu korumak olmuştur. Ogur boylarının çevre ilişkilerin de en mühim nokta ise ileride Bulgar Türklerinin temelini oluşturacak kaynağı teşkil etmeleri idi. Ogur boyları dış politikada siyasetin yanı sıra kültürel ve sosyal anlamda da bir çok etki yaratmışlardır. Kutrigur ve Utrigur boyları da Ogurlar gibi Bizans ile hem müttefik hem de düşmanca bir politika yürütmüştür. Özellikle Kutrigurlar Doğu Roma'ya karşı 481 yılından 559 yılına kadar baskı politikası yürütmüştür. Eserimizin üçüncü bölümünde ise Sabarları ele aldık. Sabarlar Kafkasların kuzeyinde hakimiyetlerini geliştirdiklerinden dolayı Bizans'ın yanı sıra Sasani Devleti ile de münasebetlerde bulunmuştur. Sabarların çevre politikaları, bu iki imparatorluğun ortasında güçlü bir askeri gücü temsil ettikleri için kimi zaman Bizans'ın yanında kimi zamanda Sasanilerin yanında savaşarak geçimlerini sağlamak olmuştur. Eserin dördüncü bölümünde ise Avarların politikalarına değindik. Avarlar Ogur boyları ile Sabarlar'ın hakimiyetine son verdikten sonra batıya ilerleyerek Bizans'ın görüş alanına girmiştir. Çevre politikalarında Avarlar ilk olarak Orta Avrupa'nın hakimiyet altına almak istemişlerdir. Orta Avrupa'nın hakimiyetinin ardından kimi zaman müttefik kimi zamanda savaş içerisinde oldukları Bizans'ın hakimiyetine kati suretle son vermek için hareket etmişlerdir. Avarların da dünya hakimiyetini sağlamak politikası yürüttüğünü İstanbul'u kuşatmalarından anlayabilmekteyiz. Beşinci

bölümde ise Bulgarları ele aldık. Bulgarlar Karadeniz kuzeyinde ilk politikaları dağılan Bulgar birliklerini birleştirmek olmuştur. Büyük Bulgar Devleti'nin kurulmasından sonra genişleme politikası yürüterek Bizans ile temasa geçmişlerdir. Tuna Bulgar Devlet'inde Tervel Han , Bizans ile barışçıl politikalar yürütürken bu durum Krum Han devrinde değişmiş ve Bizans baskı altına alınarak İstanbul alınmak istenmiştir. Altıncı bölümde ise Hazarlara değindik. Hazar döneminde batıda Bizans ve Rus güneyde ise ilk dönem Sasaniler sonraki dönem Araplar kuzeyde ise çeşitli Türk kavimleriyle münasebetlerde bulunmuşlardır. Bizans ile genellikle Kırım toprakları üzerinden çatışan Hazarlar, Araplar ile de Kafkas ötesi topraklar yüzünden çatışmışlardır. Hazarlar'ın genişleme politikası bu kavimler ile çatışmalar ile sonuçlandığı gibi yine dış politikada genellikle barışçıl olmuşlardır. Eserin yedinci bölümünde ise Uzlardan bahsettik. Uzlar'ın sürekli at üzerinde hazır bir şekilde savaşlarda etkin bir rol oynaması onların çevre politikalarında bir süre sonra yabancı ordularda ücretli asker olarak bulunmalarını sağlamıştır. Uzlar bu potansiyellerinden dolayı Hazar, Bizans ve Ruslar tarafından sınır bekçiliği ya da öncü askerler olarak kullanılmıştır. Uzların Bizans'a karşı yayılmacı faaliyetleri döneme damgasını vurmuştur.

Karadeniz'in Kuzeyindeki sahada çalışma isteğimi değerlendirip beni bu konu hakkında çalışmaya teşvik eden ve aynı zamanda kıymetli vaktinden ayırıp tezimdeki olumsuzlukları gidermeye çalışan Ali Ahmetbeyoğlu hocama, maddi manevi her türlü desteklerini hissettiğim canım aileme ve yine tezimin teknik konularında bana yardımcı olan Fatma Kömüşlü arkadaşşıma teşekkürü borç bilirim.

Öznur Koçak

İstanbul 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	II
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA HUNLARI

1.1. Hunların Avrupa Önlerinde Görünmeleri ve Etrafındaki Kavimler	11
1.2. Hunların Balamir Öncülüğünde Avrupa’da İlk Dönemleri ve Çevre İlişkileri.....	16
1.2.1. Alanlar.....	16
1.2.2. Gotlar	17
1.2.3. Roma İmparatorluğu	22
1.3. Uldız ve Hun Dış Politikasının Temelleri.....	24
1.4. Hunların Batı Gotlarla İlişkileri ve Diğer Kavimlere Karşı İzlediği Politika	27
1.5. Hunların Aetius Üzerinden Çevre Politikası.....	29
1.6. Rua Dönemi Çevre Politikaları ve İlişkileri.....	35
1.7. Attila ve Hun Dış Politikası	40
1.8. Attila’nın Doğu Roma Politikası.....	45
1.8.1. Attila ve 1. Balkan Seferi (441)	47
1.8.2. Attila’nın II. Balkan Seferi.....	47
1.9. Attila Dönemi Batı Roma Politikası	54
1.9.1. Campus Marianus Savaşı	56
1.9.2. Attila’nın Roma Seferi (452)	59
1.10. Attila’nın Ölümünden Sonra Hunların Çevre Politikaları ve İlişkileri	61
1.10.1. İlek Dönemi.....	65

1.10.2. Dengizik ve İrnek Dönemi	66

İKİNCİ BÖLÜM

OGUR BOYLARI

2.1. Ogurlar	74
2.2. Onogurlar	77
2.3. Utirgur ve Kutrigurlar	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SABARLAR

3.1. Sabarlar ve Sasaniler ile İttifakı	99
3.2. Sabarlar ve Bizans İle İttifakı.....	102
3.3. 558 Yılındaki Dağılmalarından Sonra Sabarlar'ın Durumu	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVARLAR

4.1. Avarların Menşei.....	112
4.2. Avarların Karadeniz Kuzeyine Gelmeleri ve Bizans İle İlk Münasebetler.....	114
4.3. Avarların Franklarla, Gepidlerle, Longobardlarla İlişkileri	119
4.3.1. Sirmium Kuşatması (568-569).....	123
4.3.2. Sirmium Kuşatması (579-582).....	126
4.4. Balkanlarda Avar Hakimiyeti ve Çevre Ülkelerin Durumu.....	129
4.5. Avarların Batıya Yönelmesi ve İtalya Seferi	138
4.6. İmparator Heraklios (610-641) Zamanında Avar-Bizans Münasebetleri	139
4.7. Avarların Sasaniler İle İttifakı ve 626 Konstantinopolis Kuşatması.....	142
4.8. Avar Devletinin Parçalanması ve Frank Krallığı ile Son Mücadeleler (788)	147
4.9. Avarların Slavlar Üzerindeki Hakimiyeti	151
4.10. Avar Kültürünün Çevreye Etkileri	154

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGARLAR

5.1. Büyük Bulgar Devleti ve Çevre İlişkileri	159
5.2. Asparuh Han (640-700) Dönemi Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Çevre Ülkeler ile Politikaları	166
5.3. Tervel Han Dönemi (702-718) Tuna Bulgarları'nın Çevre İle İlişkileri ve Politikaları	174
5.4. 718-802 Yıllar Arası Tuna Bulgar Devleti'nin Durumu ve Çevreleri İle İlişkileri	178
5.5. Krum Han Dönemi Tuna Bulgar Devleti'nin Çevre Politikaları	186
5.6. Omurtag Dönemi (814-832).....	191
5.7. 831-852 Yılları Arası Tuna Bulgar Devleti'nin Çevre ile İlişkileri ve Politikaları	195
5.8. Boris Dönemi (852-889)	199
5.8.1. Boris Han'ın Hristiyanlığı Kabul Edilmesi ve Çevre İle İlişkileri.....	201
5.9. Symeon Dönemi Tuna Bulgarları'nın Çevre Politikaları ve İlişkileri (893-927)	203
5.10. Petro Dönemi Tuna Bulgarları'nın Çevre Politikaları ve İlişkileri (927-969).....	207
5.11. Tuna Bulgarların'nın Yıkılması ve Çevre İle İlişkileri	208

ALTINCI BÖLÜM

HAZARLAR

6.1. Hazarların Menşei	214
6.2. Hazarların VI.-VII. Yüzyılda Çevre Politikaları ve İlişkileri	215
6.2.1. Hazarların VII. Yüzyılda Çevre İlişkileri ve Bizans Politikası.....	216
6.2.2. Hazarların VII. Yüzyılda Çevre İlişkileri ve Arap Politikası.....	221
6.3. VIII. Yüzyılda Hazarların Bizans Politikası Ve İlişkileri	223
6.4. Hazar Devleti'nin VIII. Yüzyılda Araplar ile Mücadelesi ve Çevre İle İlişkileri.....	226
6.5. Hazarların Museviliğe Geçmedeki Politik Unsurlar	233
6.6. Hazarların Macarlar İle Politikaları ve İlişkileri	235

6.7. Hazarların Alanlar Üzerindeki Politikası	238
6.8. Hazarların Ruslar İle İlişkileri ve Politikaları	241
6.9. Hazarların İtil Bulgarları İle İlişkileri ve Politikaları.....	245
6.10. Hazarların Peçenek ve Uz Saldırılarına Karşı Politikaları.....	247
6.11. Hazar Devleti'nin Yıkılması ve Çevre Kavimler ile İlişkileri	250

YEDİNCİ BÖLÜM

UZLAR

7.1. Uzların Peçenekler İlişkileri ve Politikaları	257
7.2. Uzların Bizans ile İlişkileri ve Dağılma Süreçleri	259
SONUÇ	267
BİBLİYOGRAFYA	276

KISALTMALAR LİSTESİ

age. : Adı geçen eser

ae. : Aynı eser

agm. : Adı geçen makele

agt. : Adı geçen tez

Bkz. : Bakınız

C. : Cild

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

haz. : Hazırlayan

n. : not

nr. : Numara

TDA : Türk Dünyası Araştırmaları

GİRİŞ

Karadeniz'in kuzeyinin yaşama müsait yapısı tarih boyunca insanlık için cezbedici bir saha olmuştur. Bu coğrafyanın sınırları kuzeyde bozkır kuşağına paralel olarak yukarısında uzanan orman bölgesi, doğusunda İdil nehrine, güneyde Hazar denizinden başlayarak Kafkas dağlarını içerisine alan ve Karadeniz ile Tuna nehrine kadar uzanan, batısında ise Alp dağlarına kadar olan bir bölgeyi ihtiva eder. Doğudan Asya ve Avrupa'ya yapılan göçler ılıman iklim kuşağı dediğimiz bu step bölgesi sahada gerçekleşmiştir. Doğudan Asya'ya paralel bir şekilde uzanmasından dolayı farklı bir iklim kuşağı ile karşılaşmayan göçebe kavimleri Asya steplerine benzer Karadeniz'in kuzeyindeki sahaya geldikleri vakit bu benzerlikten dolayı çevresel bir zorluk çekmemişlerdir. Karadeniz'in kuzeyindeki Türk devletleri ve kavimleri çevresel koşulların sağladığı bu avantaj ile bölgeye adepte olurken bu nedenle yaşayış tarzları da değişmemiş, bozkır kültürünü devam ettirmişlerdir. Türkler, Karadeniz steplerine Türkler İdil nehri ile Yayık nehri üzerinden Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan tarihte Kavimler Kapısı dediğimiz alandan geldikleri gibi son yapılan ilmi çalışmalarda da görüleceği üzere önceden Kafkaslar'ın güneyi yahut kuzeyinden gelmişlerdir. Bu saha aynı zamanda mühim ticaret yollarının bulunduğu bir alandı ve Akdeniz ticaretine açılan bir yapısının olmasıyla sürekli bir nüfus akışını desteklemekteydi. Böylece dünya ticaretinde söz sahibi olmanın avantajını sağlayan bu coğrafi saha, Türklere uluslararası bir statü de kazandırmıştır. Türklerin elde ettikleri bu statü onların diplomasi ağlarının da gelişmesini ve söz sahibi olmasını sağlamıştır. Nitekim Roma imparatorluğu bu sahanın ekonomik ve siyasi açıdan önemini kavramış, yüzyıllar boyunca ellerinde tutmaya çalışmışlardır. Türk göçerler de bu toprakların stratejik yapısını kavramışlar ve bunun için savaşmışlardır. Nitekim imparatorluğun buradaki hakimiyeti Hunlar'dan itibaren Türk kavimlerinin saldırılara maruz kalarak sarsılacaktır.

Türk göçlerinden önce Karadeniz'in kuzeyinde tarihte köklü bir devlet yapısına ve güçlü bir askeri sisteme sahip olan Roma İmparatorluğu'nun dışında Got, Alan ve çeşitli Germen kabilelerinin yanı sıra Slav kavimleri bulunmakta idi. Bu kavimlerin çevre ilişkilerinde bölgeye IV. yüzyıldan itibaren gelen Türk kavimleri

entkin bir rol oynamıştır. Nitekim bu ilişkiler sonucunda Roma İmparatorluğu'nun doğu ve batı olarak bölünmesinde ve batı imparatorluğunun sona ermesinde doğrudan Türklerin uyguladıkları baskı politikaları neden olmuştur. Aynı zamanda bu coğrafyada yüzyıllar boyunca yaşayan kavimler Türklerin gelmesi ile birliktir kimi zaman olumlu bir sonuç olarak göreceğimiz şekilde yeni oluşumlara sebep olmuş, kimi zamanda adları tarihten silinmiştir. Bu durum aynı şekilde Türk kavimleri için de geçerliliğini korusa da tarihi süreç içerisinde devletlerarası dengeler kısa zamanda değişirken, Karadeniz'in kuzeyindeki sahada bu durum daha farklı bir yol izlemiştir. Nitekim miladi dördüncü ve beşinci yüzyılda gerçekleşen bu göçler neticesinde, saha uzun süre Türk hakimiyeti içerisinde kalmıştır. Türklerin IV. yüzyılda başlattıkları bu hareket ile önüne aldıkları kavimlerin batıya doğru yerlerinden sürülmeleri çok geniş çaplı siyasi olayların meydana gelmesine neden olmuştur. Onların geniş bir coğrafyada hakimiyet kurma çabaları ve genişleme siyaseti devrin büyük imparatorluklarının siyasi emellerine ters düşmüş ve bu noktada sürekli birbirleri ile mücadele halinde olmuşlardır. Türklerin bu hareketi aynı zamanda Avrupa'nın etnik olarak değişmesine neden olmuştur. Batıya doğru kayan Germen kavimleri bugünkü Avrupa'nın siyasi haritasını şekillendirirken, boşalan yerlere zamanla Slav unsurunun yerleşmesine ve güçlenmesine olanak sağlamış ve onların devletleşme sürecini hızlandırmıştır. Türk kavimlerinin Karadeniz'in kuzeyine doğru yaptıkları bu genişleme siyaseti gerçekleşmeseydi bugün belkide bu sahayı anlatırken Slavlar'dan ziyade Germen unsurundan bahsedecektik. Nitekim Slav unsurunun VII. ve XIII. yüzyıldan itibaren bahsedilmesi ve IX. yüzyıldan beri etkin bir siyaset yürütmeleri tarihin akışını değiştirmiştir. Siyasi açıdan da IV. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Çarlık Rusya'nın kuvvetli bir yapı haline gelene kadar güçlü bir siyasi birliğin olmaması da buraya gelen kavimlerin kolayca tutunabilmesini sağlamıştır. Dış politikada Türkler uluslararası ilişkilerinde izleyeceği temel politikalarını açıkça ifade edip yol çizmişler, diplomasiyle de amaç ve görevlerini belirlemişlerdir. Nitekim etkin bir diplomasi ağını kullanan Türk kavimleri mücadeleye girmeden ya barış yolunu aramışlar ya da uygun şartlar neticesinde bir sonuca bağlamak istemişlerdir. Tarihi süreç içerisinde göreceğimiz gibi anlaşmalara riayet edilmiş ve tek taraflı bozulmamıştır. Yine bu süreç içerisinde dış politikalarının diğer devletlerce tanınmasıyla, diplomasi ilişkileri de bu yöne doğru evrilmiştir. Özellikle Türk kavimlerinin Karadeniz'in kuzeyindeki

diğer yabancı kavimlere karşı geliştirdikleri ilişkiler, bu sahada yeni oluşumların kapısını aralamıştır. Geliştirilen bu ilişkiler sayesinde yabancı kavimler bir nizam içerisinde ordularda kullanılmış, aralarından en güvenilir müttefikler ortaya çıkmıştır. Bu durum bizlere kısa süre içerisinde gerçekleştirilen bu bağlılığın aslında Türk diplomasinin yumuşak aynı zamanda sert bir zeminde ilerlediğini, etkin bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Türklerin uygulamış oldukları diplomasi, dış politikanın gerçekleştirilmesi için amaçlarını, yöntemlerini ve kendi kültürel birikimlerini yansıtmıştır. Kısaca bu diplomasi anlayışı bizlere Türk kavimlerinin bir simasını çizmiş ve devletleri hakkında fikir vermiştir. Şunu belirtmeliyiz ki bu sahada yüzyıllar boyunca farklı yerleşik gruplar arasından Türkler bir devlet kurarak devrin köklü imparatorluğu olan Bizans'ı haraca bağlayarak baskı altına alabilmeyi başarmıştır ve kısa süre içerisinde devlet kurmayı başarmıştır. IV. yüzyıldan itibaren Türk kavimlerinin politikası Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra daha farklı bir boyut kazanmıştır. Artık Doğu Roma İmparatorluğu'nun tek siyasi güç olarak ayakta kalması onları Türklerin hedefi haline getirmiştir.

Türkler burada kimi zaman boylar halinde kimi zamanda bir devlet teşekkül ederek günümüze kadar yaşamışlardır. Türkler genellikle cihan hakimiyeti mefkuresine göre Roma imparatorluğunu baskı altına alarak hakimiyetlerini tesis etmek istediklerinden dolayı diğer barbar kavimleri gibi günü birlik bir yahut kısa süreli akınlar gerçekleştirmemişlerdir. Özellikle Avrupa Hunlarında da göreceğimiz üzerine uzun süreli diplomasi geliştirmişlerdir. Üç aşamada bu durumu açıklayacak olursak ilk olarak kuruluş dönemleri, belirli bir yapı haline geldikten sonra çevre kavimler ile temasa geçme, batıya doğru ilerleme ve devlet tesis etme amacı. Bir düşünce sistemi etrafında gelişen bu aşamalar planlı olmuştur. Türk kavimlerinin devlet kurabilme yapıları onları diğer kavimlere karşı bir çatışma sahası içerisine sokmuştur. Süreklilik arz eden bu akınlar sayesinde bir çok kavmin sınırları zorlamışlar ve yerlerinden etmişlerdir. Yapılan savaşlar sonucunda Türklerin batıda Balkan topraklarında bulunmaları ve İran'ın doğudaki varlığı Bizans'ın yüzyıllar boyunca dış siyasetinin ana konusu olmuştur. Balkanlara kadar hakimiyetlerini tesis eden Türkler çoğu kez Bizans'ın başkentini kuşatmaya çalışmışlardır. Türklerin Bizans'ın merkezine doğru yaptıkları bu hareketlerinden de anlaşılacağı gibi politikalarında diğer kavimlerden

farklı bir yol izlemekte idi. Bir hedef ve amaç etrafında toplanan Türkler, teşkilatlı bir devlet yapısını kurmak istemişler ve Bizans'ın varlığına tamamen son vermek istemişlerdir. Bu amaçla ilk politikaları diplomatik olarak Bizans'a elçiler göndermek olmuştur. Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları dışında da dönemin diğer kavimleri de hakimiyetleri altına almak istemişlerdir. Nitekim Gepid, Ostrogot, Skir gibi kavimler Hunların vassalları olmuşlar savaşlarda ön cephelerde bulunmuşlar ve aralarından Hunların en yakın güvenilir adamları çıkmıştır. Hun öncesi dönemde de bu sahada yaşayan bu kavimler Hunlar gibi yahut diğer Türk ve devlet ve boyların kurduğu yapıyı yüzyıllar boyunca tesis etmeye çalışsalar da Türkler bunu onlardan daha kısa süre içerisinde gerçekleştirerek Roma İmparatorluğu'nun daha çok korktukları bir kavimler olmuşlardır. Türk kavimlerinin Karadeniz'in kuzeyinde bulunan kavimler ve Roma ile Sasani devletleri'nin görüş alanına girmesiyle başlayan bu ilişkiler neticesinde politik ilişkilerin yanı sıra yeni diplomasi ağları da gelişmiştir. Hatta Roma imparatorluğu Germen problemleri ile kurulan ilişkilerden daha fazla Türk kavimleri ile daha sık ve yakın temaslar kurmuşlardır. Barbar olarak nitelendirdikleri bu kavimler imparatorluğun diplomasi tarihinin önemli bir bölümünü ihtiva etmektedir. Bahsedilen bu halklar artık imparatorluğun topraklarına yerleştirilmektedir. İmparatorluğun giderek yaşlanmakta olan ordusuna bu barbarlar taze bir kan getirmekteydi. Bu durum aynı zamanda Romalı zengin toprak sahiplerini orduya asker verme yükümlülüğünden de kurtarıyordu. Roma açısından diplomatik ilişkiler barbarların öfkelerini dindirme amacına yönelik olmuştur. İmparatorlar altın ve değerli eşyalar ile çeşitli hediyeler vermek sureti ile barbarları kendilerine bağlamaya çalışmışlardır. İmparatorluğun bu politikaları sonucunda aynı zamanda sınırlarında bulunan bu potansiyeli değerlendirmek için yabancı kavimlere kendi diplomasi geleneklerini de aşılama çalışmışlardır. Bunun en iyi yolu ise Hristiyanlık öğretileri olmuştur. Türk kavimleri kimi zaman bu politikaya karşı durmuş ve atalarından kalan değerlerin bozulmaması için mücadele etmişler ise de siyasi açıdan devletlerarasında diplomaside etkin olabilmek amacıyla bu öğretileri kabul edenler de olmuştur. Türk kavimlerinin Ortaçağı başlatan bu akınları sonucunda diplomasi de bu çağın gerekliliğine göre şekillenmiştir. Büyük imparatorlukların sarsılmaya başladığı ve yeni oluşumların meydana geldiği bu çağda siyasi kuruluşlar karşılıklı olarak birbirleri ile daha yoğun ve çok yönlü olarak iletişim kuracaktır. Çünkü artık büyük imparatorluklar

giderek parçalanmış yerlerine irili ufaklı bir çok oluşumlar meydana gelmiş yahut yeni birlikler tesis edilmiştir. Politikalarında artık tek yönlü düşman ve dostluğun yerini daha girintili bir yapı alacak ve birçok kavmin denge unsurunu kurabilmesi için bir çok düşman ve dostluk kurmanın çağı olacaktır. Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavim ve boyları da çok yönlü bu ilişki ağının içerisinde dışta sürekli bir mücadeleyi yürütmek öte yandan da büyük imparatorluklarla çatışmaya girmek zorunda kalmıştır. Bu çatışmaların ardından da Türk kavimleri Karadeniz'in kuzeyinde ayakta kalabilmek için karşılıklı olarak uzlaşmanın zorunluluğunu da kavrayacaklar ve siyasi çevre politikalarını kendi aralarında da düzenleme çabasına gireceklerdir. Bizans'ın bu alandaki ustalığı imparatorluğu yüzyıllar boyunca dışta etkin bir siyaset yürütmesini sağlamış ve siyasal yetkinlikleri daha oturmamış Germen kavimleri üzerinde onları başarıya götürmüştür. Ancak Türk kavimlerinin kendi bünyelerinde olan devlet geleneği imparatorluk ile aralarındaki diplomasi ilişkilerine yeni bir pencere açmıştır. Roma imparatorluğundaki diplomasi geleneği, güçlü siyasi ağı, teşrifat ve törenlerin yerleşmiş hali, ticari, kültürel ve dinsel organizasyonları gibi yapıları kendi yararına kullanmadaki ustalığı Türk kavimlerinin de yerleşmiş devlet gelenekleri sayesinde başka bir yöne evrilmiştir. İmparatorluğun bazen antlaşmalara sadakatsizliği artık ufak çaplı bir çatışma alanı yaratmamış, Türk kavimlerince savaş sebebi olarak görülmüştür. Antlaşmalara uygun hareket etmeme, ikili oynama Türk diplomasi geleneğine tamamen tersti. İmparatorluğun sınırlarında artık tamamen bağımsızlığı ilke olarak belirleyen ve kendi adına savaşı meşru gören Türk kavimleri bulunmaktadır. Bu savaş sadece toprakların yağmalanması etrafında gelişmediği için küçük çaplı siyasi ikilikler kimi zaman işe yaramamıştır. Ancak Türk kavimlerinin bu ikiliğe bazen yabancı kalmaları ve tek başlarına bir devlet etrafında toplanmak istemeleri, kardeş kavimlerin böylece birbirlerine düşman olmalarını sağlamış ve sonlarını getirmiştir. Avrupa Hunlarından başlayan bu diplomasi ve siyasi gelenek artık VIII. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda daha da yerleşmiştir.

Türk Kavimleri Karadeniz'in kuzeyinde çevre politikalarında onları başarıya götüren unsur teşkilatçı ve savaşçı özelliklerinin olmasından kaynaklanmaktaydı. Nitekim Hun, Avar ve Bulgar'ın yapısında var olan bu güç bu yüzyılda nispeten di-

ğer kavimlerden geri kalmış Slav ve Germen kavimleri üzerinde büyük tesirler bırakmıştır. Bu kavimler kendi aralarında böylece örgütlenmişler ve Türk kavimleri bu askeri gücü düşmanlarına karşı kullanmışlardır. Türklerin yabancı kavimler üzerindeki bu politikası bir bakıma zayıf bir noktayı da ihtiva ediyordu. Bu kavimlerin yönetilmesinde herhangi bir zayıflık veya yanlış uygulama, onların dağılmasına neden oluyordu. Nitekim Hunlara bağımlı Germen kavimleri Hun birliğinin çözülmeye başladığı esnada bağımsızlıklarını elde etmişlerdi. Yine Avarlar'da ve Bulgarlar'da olduğu gibi önceden öncü birliklerini oluşturan Slav kavimlerinin bir süre sonra bu Türk kavimlerinin güçsüz olduğu dönemde onlardan ayrılması gibi. Avrupa Hunları'nın dışında Avar ve Hazarlar'da da göreceğimiz üzere toplumda bir çok kavim unsurlarının barındırılması devletin sonraki yüzyıllarda yıkılma emareleri göstereceği sırada bu yıkılışı hızlandıran bir unsur olmuştur. Nitekim zayıf bir halkadan kolayca sıyrılma fırsatı yaratmıştır. Bir başka açıdan değerlendirmek gerekirse Türk hakimiyeti altında yine Türk unsurlarının diğer yabancı kavimlerden daha fazla olması da kolayca bir birliğin sağlanmasını sağlasa da (Bulgarlar), aynı zamanda bazen de kolayca bu birliğin dağılması anlamına da gelmekteydi. Nitekim Türk hakimiyeti altında bulunan her Türk kavmi de benliklerinde devlet olma özelliklerini barındırıyor ve başka bir hakimiyet altında bulunmak istemiyorlardı. Avrupa Hunları ile Avarların hakimiyetinde daha çok Germen kavimlerinin bulunması onları yüzyıldan fazla ayakta durmalarını sağlamıştır. İlişkilerin genellikle bu yapıda olması Karadeniz'in kuzeyindeki Türk devlet ve boylarının aynı zamanda politik olarak şartlara uygun hareket etmelerini zorunlu kılmıştır. Örneğin Avrupa Hunlarında Attila Roma imparatorunu kendi kavimlerinden olanlar ile antlaşma yapmaması konusunda uyarıyordu. Kendi tebaasında bulunan bir çok kavmin dizginlenmesi yahut iplerinin kendi ellerinde olması başarının anahtarı idi. Yine bu coğrafyada siyasi denge unsurlarından biri de Slavlar olmuşlardır. Slavların etkin bir biçimde hakimiyet altına alınmasını sağlayan Avarlar ve Bulgarlar Bizans'ın savaşlarda kullanabileceği insan sayısını azaltmış ve bu fırsatı kendi lehlerinde kullanmayı başarmışlardır. Böylelikle savaşlarda ön cephelerde kullanılacak potansiyel askeri avantajı sağlamışlardır.

Karadeniz'in kuzeyindeki bu Türk kavimleri VIII. yüzyıla kadar çevre ilişkilerinde özellikle Bizans ile askeri yönden değişimlerin yaşadığı yüzyıl olmuştur.

Özellikle ilk dönemlerde Türkler Bizans yahut diğer kavimlerle yaptıkları anlaşmalarda onları haraca bağlamak üzere yahut kendi siyasi çıkarları ile anlaşma yaparak askeri bir yardımda bulunurken Sabarlar ve Hazarlar'da görüleceği üzere artık ücretli asker olarak yabancı kavimlerin ordularında bulunmuşlardır. Türklerin bu değişen politikasını VIII. yüzyılda değişen dünya tarihine bağlamak gerekir. Kimi zaman hakimiyetleri altına aldıkları kavimler tarafından yutulurken kimi zamanda güçlenmekte olan kavimler arasında tutunamamışlardır. Türkler çevre ilişkilerinde münasebetler bulundukları kavimlere askeri alanda çok şey öğretmişlerdi. Ancak Bizans'ın Kutrigurlar'a karşın ardında bulunan Utigurları kullanarak yok etmeye çalışması onlara yeni bir şey öğretmişti. Bir kavmin dağılması için hemen arkasında bulunan kavim ile işbirliği yapma. Türklerin askeri anlamdaki güçlü stratejileri artık bu yüzyılda kendi kardeşlerine yönelik olmuştur. VIII. yüzyılda karmaşık siyasi çıkarların gölgesinde Türkler ücretli olarak asker olmaya başlaması ile kimi zaman yerleşik hayata geçmişler ve akıncı özelliklerini yani benliklerini kısa süre içerisinde de kaybetmişlerdi. Nitekim Avrupa Hunları'nın çevre ilişkilerinde onları başarıya götüren şey henüz milli kimliklerini kaybetmemelerinden kaynaklanmakta idi. VII. yüzyıl öncesinde uygulanan çevre politikası böylece bu yüzyıldan sonra tamamen değişime uğramış ve bu durum da Türklerin uzun dönem bir devlet etrafında toplanmalarını engellemiştir. Netice itibari ile Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Türkler çevre ilişkilerinde kimi zaman kavimlerin korkulu rüyası olmuş kimi zaman da ordularında kullanılmaz üzere mühim bir askeri gücü oluşturmuşlardır. Onların batıya doğru genişleme politikası ile birlikte yerel kavimlerin çoğu ya batıya Batı Roma topraklarına girmiş ya da Doğu Roma topraklarına girerek imparatorluğun bazı noktalarına yerleştirilmişlerdir.

Ülkemizde Karadeniz'in kuzeyindeki sahada bulunan Türklerin kültürel, siyasi ve politik açıdan ilişkilerini bütünü ile ele alan yeterli nitelikte çalışma bulunmamaktadır. Bu alandaki bilgiler genellikle ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu sahada toplu olarak ülkemizde yapılan önemli eserlerden biri Akdes Nimet Kurat'ın *IV-XIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* adlı eseridir. Yazar bu sahadaki Türk kavimlerini ayrı ayrı olarak ele aldığı çalışmaları da bulunmaktadır. Yine Omeljan Pritsak'ın "Türk-Slav Ortak Yaşamı Güneydoğu Avrupa'nın Türk

Göçebeleri” adlı çalışmasıdır. Bu makalesi Türkler Ansiklopedisi’nin II. cildinde yayımlanmıştır. Osman Karatay’ın “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları, Altın Orda Öncesi Dönem” adlı makalesi de bu sahada yapılan toplu çalışmayı ihtiva eder. Yine Osman Karatay’ın ve Serkan Acar’ın editörlüğünde yayımlanan *Doğu Avrupa Türk Tarihi* adlı eser de Karadeniz’in kuzeyindeki devletleri bütünü ile ele alan mühim çalışmalardan biridir. Öner Tolan’ın Fırat Üniversitesi’nde yayınladığı “Karadeniz Kuzeyinde ve Balkanlarda Türk Varlığı (IV-X Yüzyıl)” adlı doktora tezi de bu sahada bulunan açıklığı kapatmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA HUNLARI

Hunlar, Asya'dan IV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa önlerine gelerek bu coğrafyanın simasını siyasi, sosyal ve kültürel anlamda köklü bir değişime uğratarak derin izler bırakmışlardır. Hunlara ait herhangi bir yazılı eser bulunmamasından dolayı haklarındaki bilgileri kendileriyle münasebetlerde bulunan kavimlerden takip etmekteyiz. Hunların Karadeniz'in kuzeyinde aniden görünmeleri devrin yazarlarının da anlayış ve kavrayış biçimlerini objektiflikten uzaklaştırmış, bu nedenle abartılı ve inanılması güç ifadeler kullanmalarına neden olmuştur. Bizanslı tarihçiler Antik Çağ yazarlarının anlatı geleneğini devam ettirerek Hunları korkunç varlıklar olarak nitelendirmişler ve bu anlatılar zamanla efsaneler meydana getirmiştir. Bu anlatıları Bizans'ın efsane ve dini menkıbelerinde, Alman, İskandinav ve Macar kaynaklarında görmek mümkündür¹. Bizanslı tarihçiler, kim olduklarına dair herhangi bir bilgilerinin olmadığı Hunları, diğer kuzeyli kavimleri adlandırdıkları gibi "İskit" demişlerdir. İskit adlandırılması Antik Çağ yazarlarından sonra gelenek haline gelmiştir. Bizanslı tarihçilerden Theodoretos, Priskus gibi yazarlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Zosimos 'Kral İskit', Prokopios 'Kimmerioi-Massagetai, gibi adlandırmalar kullanmışlardır². Hunların kim olduklarına dair ise ilim aleminde farklı görüşler bulunmakla beraber Hunlar, Asya'dan siyasi birliklerini kaybetmeleri ile süreç içerisinde Avrupa'ya göç eden Hiung-nular'ın devamı idiler³.

¹ Helmut De Boor, **Tarihte Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila**, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

² L.Ligeti, "Attila Hunları'nın Menşei", **Attila ve Hunları**, Ed. Gyula Nemeth, Çev. Ş. Baştav Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, s. 10.

³ L.Ligeti, **a.g.e.**, s. 14; Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 31. Ayr. Bkz.: Akdes Nimet Kurat, **IV- XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, Ankara, 2019, s. 13; Avrupa Hunlarının Asya Hunlarının devamı olduğuna dair en önemli belge IV. Yüzyıla dayanmaktadır. 311 yılında Hiung-nular Lo-yang şehrini zaptederler. Bu olaydan sonra Çin kaynaklarının dışında Sogdca bir mektupdan bahsedilir. Sogdlar ise Çinlilerle ticari olarak münasebetlerde bulunduğu bilinmektedir. Çinliler Hinug-nu'lar olduğunu belirttiği kavmin şehri işgal ettiğini kaydetmişlerdir. Sogd mektubunda bunlar Khun şeklinde bahsedilmekte. Sogd dilinde (h) harfi bulunmadığından, bu önemli belgeyi keşfeden Henning'e göre, Khun sözünün karşılığı "Hun" olmalıdır. Bundan dolayı bu belgeye istinaden Asyalı Hiung-nu'lar, Avrupa Huhları ile aynı olduğunu bizlere göstermektedir. Bkz.: Lâszlô Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, C. III, S.34, Ankara, 1993, s. 68.

Tezin kapsamının dışında olduğu için Hiung-nu Hun ilişkisine çok fazla yer vermeden kısaca ele almak gerekirse; M.Ö IV. Asır itibari ile takip ettiğimiz Asya Hunları, M.Ö. 209'da Mou-tun'un başa geçmesi ile devletin sınırları kuzeyde Baykal'dan İrtiş'e, batıda Aral gölüne, güneyde Wei ırmağı-Tibet yaylası ve Karakorum dağlarına kadar genişlemişti. Giderek güneybatıdaki verimli toprakların saldırılara uğraması ile başlayan mali sıkıntılar, Çin'in propagandaları ve Hun prenslerinin birbirleri ile çatışmaları sonucunda anlaşmazlıklar meydana geldi ve devlet yıkılma sürecine girdi. Böylece dağılan Hunlar kurtuluş olarak farklı yollar benimsedi. Bunlardan Ho-han-yeh (M.Ö 58-31) Çin himayesine girdi. Buna karşılık sol kanat kralı olan Çi-Çi ise Çin'e bağlılığı atalarına saygısızlık olarak görerek hakimiyeti kabul etmedi. Böylece yeni topraklar elde etmek amacıyla Orhon Nehri civarındaki başkenti ele geçirdi. Çi-Çi, M.Ö 51'den sonra hakimiyetini Aral gölüne kadar genişletti ve daha sonra hükümet merkezini Çu-Talas nehirleri arasında kurdu (M.Ö.41.). Ancak başkalarına Çinlilerin saldırımları sonucu varlıklarını kaybettiler. Kardeşi Ho-Hen-Yeh'in ölümünden sonra Yu Tanhu zamanında (M.18-46) Çin'e karşı bağımsızlıklarını kazansalar da onun da ölümünden sonra karışıklıklar başlamış ve torunu Pi'nin, M.Ö. kuzeydeki Hunların arasına giderek kendini Tanhu ilan etmesiyle Hunlar bir daha birleşmemek üzere ayrılmıştır. M.Ö 48'de böylece ayrı olarak iki Hun devletinden biri güneyde Çin hakimiyetini devam ettirmiş, kuzeydeki devlet ise bağımsızlıklarını korumayı tercih etmiştir ⁴. Kuzey Hunları (Kuzey Moğolistan'da) güney Sibiryadan Cuncarya'ya kadar olan coğrafyada önemli iktisadi kentleri ellerinde bulundurmaktaydı. Bu mühim sahanın Hunların ellinde bulunması onları sürekli Çin'in baskılarına maruz kalmalarına neden olmuştur. Nihayetinde Çin'in dışında artan Sien-Pi'lerin saldırıları ile de, batı ve İç-Asyadaki hakimiyetlerini kaybettiler (M.Ö. 36.). Bu olaydan sonra Hunlar Kuzey Türkistan'daki topraklarının kaybedilmesi ile birlikte batıya doğru yol alarak Güney Kazakistan coğrafyasındaki Çi-Çi'den kalan Hun bakiyelerini kendi bünyesine katarak batıya doğru göç etmişlerdir ⁵. Batıya doğru ilerlemelerini ardından 370 yılına kadar kaynaklar haklarında pek malumat vermemiştir.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 64-67.

⁵ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 43.

1.1. Hunların Avrupa Önlerinde Görünmeleri ve Etrafındaki Kavimler

Hunlar IV. yüzyılda İdil'in doğusunda bulunmaktaydılar. Buraya Hazar Denizi'nin kuzey yolunu kullanarak gelmişlerdi. Tarihte bu mıntıkaya 'Kavimler Kapısı' denmektedir ve Hazar düzlüklerinden Tuna'ya kadar bu yol devam etmektedir⁶. Hunların Avrupa cihetine göçtükleri sırada 180 yılından 355-365 yılı Alania'nın zapt edilmesine kadar geçen sürede ne doğu ne de batı kaynakları haklarında malumat vermemiştir. Bu yıllar arasında çeşitli nedenlerden dolayı da diğer kavimlerin dikkatini çekmemişlerdir. Batıya doğru ilerlemelerinden dolayı Sien-Pi'lerin görüş alanından uzak kalmışlardır. Bu sıralarda Çin'de ise siyasi ekonomik sıkıntılar meydana gelmiş ve derebeylerin birbirleri ile mücadeleleri Çin'i iç işlerine yoğunlaşmalarını sağlamıştır⁷. Hunların Avrupa'da görünmelerinden önce bölgenin siyasi tarihinin devamlılığını teşkil eden Hun öncesi dönem, kavimlerin birbirleri ile münasebetlerinin ve bu doğrultuda gelişen politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. İskit, Sarmat, Germen ve Got gibi kavimler bu saha içerisinde özellikle devrin kuvvetli imparatorluğu olan Roma ile ilişkilerde bulunmuş ve çoğu kez aralarındaki bu ilişki mücadeleler ile neticelenmiştir. İmparatorluğun sınırlarında cereyan eden sürekli tazyiklere karşı önlemler alınsa da akınlar devam etmiş, Hunların gelmesi ile birlikte de bu akınlar daha da artmıştır. Hunların tazyiki ile birlikte İmparatorluk saldırıları önleyememiş ve "Barbar" olarak nitelendirdikleri bu kavimleri imparatorluğun arazilerine yerleştirmek zorunda kalmıştır. Neticede bu durum bir çok sorunların başlangıcına neden olmuş ve bir süre sonra da Karadeniz'in kuzeyinin siyasi kültürel ve sosyal anlamda büyük bir değişimin içerisine girmesini sağlamıştır.

Batıda Roma İmparatorluğu'nun görüş alanında kuzeydeki Germen kabileleri (Romalıları göre Ren nehrinin doğusunda ve Tuna'nın Kuzeyinde kalan kısım) bulunmakta idi⁸. 320 yılında batıda Volga'dan itibaren Fin Körfezine kadar olan saha-

⁶ Altay'dan başlayan bozkır düzlükleri güneydoğudan kuzey batıya doğru ilerledikçe düzleşmekte ve istep haline gelmektedir. Balkaş Gölü ve Talas nehrinden Yayık, İdil (Volga) nehirlerine doğru uzanan bozkırlardan Uralların güneyinden Kavimler Kapısı geçilir ve bu bozkır-step, İdil'in batısından devam ederek Karadeniz'in kuzeyinden Karpatlar'a kadar uzanırdı. Bkz.: Kurat, **a.g.e.**, s. 6.

⁷ Ahbetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 43.

⁸ Herwing Wolfram, **Germenler**, çev. Tuğba İsmailoğlu Kacır, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.36.

da, daha sonra Ruslarla karışacak olan Fin kavmi bulunmaktaydı. Slavlar ise Dinyeper'den Karpat sahasına kadar yayılmış bulunmaktaydı⁹. Franklar da bu yıllarda Orta ve Aşağı Ren kıyılarında, Alamanniler ve onun arkasında bulunan Burgondlar ise bugünkü Bavyera'da, Karpatlar'da, Transilvanya'da ise Gepidler bulunmaktaydı. İstebin batı uzantısı olan Karadeniz'in kuzeyi ise İranî göçebelerin yaşayış sahası idi¹⁰. Vandallar da 270 yılından itibaren yukarı Tisa bölgesinden Pannonia'ya kadar yayılmışlardı¹¹. Tacitus'un Quadilerin bir kolu olarak saydığı Suevler ise Ren kıyılarından Macaristan bölgesine gelmişlerdi. İskitler, M.Ö. VII. yüzyıl ve M.S. IV. yüzyıla kadar Azak denizi, Kırım, Don, Dinyeper ve Tuna nehrine kadar uzanan sahada hakimiyetlerini kurmuştu¹². M.Ö. V. yüzyılda Don nehrinin doğusunda bulunan Sarmatlar II. yüzyıldan itibaren doğudan yeni gelen Sarmat gruplarıyla da birleşerek batıya doğru Tuna ve Karpatlara kadar ilerleyerek İskit devrini sonlandırdı. Sarmatlar Karadeniz'in kuzeyinde giderek hakim bir güç olarak Grek, Roma, Dak ve Gotlarla münasebetlerde bulundular¹³. Sarmatların çok geniş coğrafyaya yayılmaları ile birlikte ortaya değişik Sarmat grupları çıkmıştır. Bunlardan Yazığlar İlk olarak Maitois gölünün etrafında iken zamanla Tuna nehrine kadar yayılmışlardır. Bir diğer Sarmat grubu olan Roksolanlar ise Tuna ile Don nehirleri arasında yaşamakta idiler. Krali İskitler ise bu Sarmat gruplarının merkezinde bulunuyordu. Alanlar ise Don Nehri'nin doğusunda yaşayan başka bir Sarmat grubu idi. M.S. II. yüzyılın sonlarına doğru Sarmat devri son bulmuştur. Bunda Dak ve Romalılarla mücadeleleri ve Gotların Karadeniz kıyılarına doğru yayılmaları neden olmuştur¹⁴. Sarmatlar atlı göçebe bir toplum idi ve yaklaşık dört yüzyıl boyunca Karadeniz'in kuzeyinde bu kültürlerini yaşatmışlardır. Bundan sonra ise Gotların ve farklı Germen gruplarının devri başlar. Ancak bu durum Hunların gelmesiyle değişecektir.

⁹ Slavlar bu dönemde gruplar halinde yaşamakta iken onların tarih sahnelerine çıkıp tam olarak adlarından söz ettirmeleri Hunların çöküşlerinden sonra olmuştur. İmparatorluk çöktükten sonra fırsat buldukları vakit Dnyeper ile Karpatlar arasındaki sahalara yayılmaya çalışmışlardır.

¹⁰ Kurat, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹ Wolfram, **a.g.e.**, s. 91-89.

¹² Kurat, **a.g.e.**, s.7.

¹³ İlhami Durmuş, **Sarmatlar**, Ed., Osman Karatay – Serkan Acar, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2015, s. 90.

¹⁴ Durmuş, **a.g.e.**, s. 102-103.

Gotlar, 180 yılından itibaren İskandinavya'dan güney Rusya coğrafyasına doğru göç ettikten sonra 250 yılında ise Ukrayna coğrafyasında göründüler ve burada Dinyeper nehrinin onları Doğu ve Batı Gotları olarak ikiye ayırması ile hakimiyetlerini tesis ettiler¹⁵. Gotların hakimiyet alanı İskandinavya'dan Tuna'ya, Pannonia'nın kuzeyinden ve batısından Karadeniz'in kuzeyine kadar genişlemişti. Öyle ki Hunlar tarafından batıya İspanya'ya kadar sürülen Gotlar'dan X. yüzyılda dahi Tuna'nın kuzeyinde bulunduklarına dair bilgiler mevcuttur¹⁶. III. yüzyılda Gotlar bir taraftan Karadeniz'in sahillerine akınlar düzenliyor, diğer yandan da güneybatıda Roma İmparatorluğu'nun Tuna sınırına akınlarda bulunuyorlardı. Gotlar böylece bir yandan Karadeniz kıyılarında zengin Grek kolonileri ve Bosfor krallığı ile, güneybatıda ise Roma devleti ile tanışmış oldu¹⁷. III. yüzyılın ikinci yarısında Gotlar Kırım ve Bosfor'u zaptettikten sonra Kafkasları ve buradan Anadolu'nun sahillerini yağmalamışlar ve Karadeniz'den Tuna'ya geçerek boğazlarda tahribatta bulunmuşlardır. Gotların akınları burada da son bulmayarak Ege ile Yunanistan sahillerine kadar ilerlemiş ve Atina başta olmak üzere önemli şehirler yakılıp yıkılmıştır. Gotlar Tuna cihetinde de akınlar düzenlediler ve Makedonya ile Trakya'yı istila ettiler. İmparator Gordian döneminde Gotlara yıllık vergi verilerek akınlar durdurulmaya çalışıldı. İmparator Deçius ise Got saldırılarını durdurmaya çalıştığı sırada öldürüldü. İmparator Klavdius döneminde Gotlar Niş'te yenilgiye uğratılarak başarılar kazanılsa da Roma Daçya'yı Gotlara bırakmak zorunda kalmıştır (269)¹⁸. III. yüzyılda Gotlar artık Roma hudutlarına yakın olmaları ile birlikte, İmparatorluğun ordularında yardımcı kuvvet olarak kullanıldılar. Doğu Roma'nın barbar kavimlerini ehlileştirmek için yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri sonucunda Gotlar Hristiyanlıkla tanışarak Ariusçuluğu benimsediler. IV. yüzyıla gelindiğinde Doğu Got Kralı (Ostrogot) Ermanarik 17 kavmi boyunduruğu altında tutan büyük bir krallık tesis etmişti. Bunlar Azak denizi hududunda Herulleri, Dinyeper'in yukarısında İslav Venetler ve Doğu denizi

¹⁵ Gotların İskandinavya kökenli olduğuna dair Bkz.: Mert Kozan, "Gotların Anayurdu ve Kökeni", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 33, S. 55, 2014, s.75 ; Peter Heather, **Gotlar**, Çev., Erkan Avcı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012, s. 31.

¹⁶ **Urfalı Mateos Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. H.B. Andreasyan, Ankara, 2000, s. 75, n. 185.

¹⁷ A. A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, çev. Arif Müfid Mansel, C.I, Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 104.

¹⁸ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 105.

mıntıkasında Beltler, Fin-Ugor, Merya, Mordvin Mescera ve German kavimleri idi¹⁹. 366 yılında Gotlar ile Roma arasında yapılan savaş Romalıların kaybetmesi ile sonuçlandı. Savaşın ardından yapılan antlaşmaya göre ve buna göre Gotların bağımsızlığı kabul edildi. Önemli iki ticari yer dışında Gotların Tuna'yı geçmeleri yasaklandı²⁰.

Hun öncesi dönem bir diğer mühim imparatorluk ise Sasani Devleti idi. II. Şâpûr (309-379) döneminde Doğu Roma'ya karşı başarılı seferler düzenlendi. Doğu Roma İmparatoru Konstantinos'un Hristiyanlığı kabul etmesi ile birlikte, II. Şapur ülkesinde bulunan Hristiyanları kendilerine karşı tehdit unsuru olarak görmeye başladı. Bu durum ise iki imparatorluk arasındaki anlaşmazlıkları daha da körükledi. IV. Behram döneminde (388-399) Ermenistan toprakları Doğu Roma ile Sasani İmparatorluğu arasında paylaşıldı. I. Yazdigirt (399-421) zamanında Doğu Roma İmparatorluğu ile barış antlaşması imzalandı ve sakin bir dönem yaşandı. Bu tarihten itibaren Sasani imparatorluğu hem doğuda hem de batıda savaşlar yapmak zorunda kaldı. Yazdigirt'in ölümünden sonra başa geçen V. Behram Eftalitlerin (Ak-Hun) saldırılarını önlemeye çalıştı. V. Behram'ın ardından gelen oğlu II. Yazdigirt (438-457) Hristiyanlığa karşı ılımlı havayı değiştirerek sert politikalara yöneldi ve böylece Doğru Roma ile çatışmalar tekrar başladı. II. Theodosius döneminde iki tarafın da saldırılara karşı önlem almak için sınırlarında oluşturmaya çalıştıkları istihkam alanlarının yapılmaması üzerinde anlaşmaya varıldı (441). Yine bu dönemde II. Yazdigirt Akhunlar'la savaşa girerek onları Amuderya'nın ötesine sürdü (443). V. Yüzyılda I. Firuz (457-484) döneminde Ak-Hunların saldırıları devam etti ve Firuz'un yenilmesinin ardından Hunlar ülkenin doğu bölgelerini işgal ettiler²¹.

Hunların Avrupa'da karşılaştıkları ve büyük mücadeleye giriştikleri Roma'nın durumu ise şu şekilde idi; M.S. 200 yılından beri Roma İmparatorluğu'nda barbar saldırıları giderek artmıştır. İstilalar İmparatorluğu ekonomik ve siyasi olarak

¹⁹ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 52. Jordanes'e göre Ermanarik soylu Amal hanedanlığından, Ammianus'a göre de büyük coğrafyada hüküm süren kral idi ancak tüm Gotlara hakim değildi. 376 yılında Tuna'yı geçtiğinde tüm Gotlar onu takip etmemiş Greuthungilerin (Doğu Gotları) başında bulunuyordu. Peter Heather, **Gotlar**, s. 90-94.

²⁰ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 48.

²¹ Esko Naskali, "Sasaniler", **DİA**, C. 36, 2009, s. 175; Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 48-49.

müşkül duruma sokmakla beraber imparator Diocletianus (284-305) döneminde ordu giderek ücretli barbar askerleri ile dolmuştur. Bu durum çeşitli avantajlar sağlasa da kimi zaman büyük zaafılara yol açmıştır. Kurumların yozlaşmış yapısı ve iktidar mücadeleleri gibi tehlikelere karşı imparator Constantinius (306-337) ise saltanatının güvenliğini sağlamak amacıyla devletin merkezini Doğuda tesis etmiştir ²². Döneminde artan yağma ve düzensizlik faaliyetlerinden dolayı imparatorluk iki Augustus idaresine bölündü. İmparator Valens ve (364-378) kardeşi I. Valentinian (364-375) döneminde ise imparatorluğun idaresi paylaşıldı. İmparatorluğun batısında I.Valentinian, doğusunda ise Valens yönetimde idi. Valentinian İznik konsilini desteklerken Valens Arianist idi ²³. İki imparatorun inanışlarındaki derin zıtlık ayrılığı köklekti. Dönemlerinde kuzeyde meydana gelen Germen saldırıları bu sahayı sürekli mücadele alanına çevirmişti. Özellikle İmparatorluğun doğusundan gelen Hunların tazyiki ile sınırlar barbarların istilalarına maruz kalmıştı. Artan bu istilalar sonucunda Gotlar ile savaşılmış ancak imparator Valens hayatını kaybetmiştir. Ölümünün ardından Valentinian'ın oğlu Gratianian (375-383) imparatorluğun yönetimine I. Theodosius'u (379-395) getirdi. İmparatorluğun doğu ve batı kısmını birleştirmeye çalışan Theodosius, Doğu ve Batı Roma'nın ikisini birden yöneten son imparator olmuştur. Onun ölümünden sonra ise imparatorluk kesin olarak ikiye ayrılarak Batıda Honorius (395-423), Doğu'da ise Arcadius (395-405) imparator olmuştur. Böylece ikili yönetim giderek derin ayrılıklar meydana getirdi²⁴. I. Theodosius'tan sonra batı cihetinde barbarların istilası giderek artmış çeşitli devlet kademelerine liyakatsiz kişiler gelmiş imparatorluk eski gücünden düşerek yabancıların denetimine girmiştir. Aynı zamanda artan ekonomik sıkıntılar ile birlikte iç mücadeleler artmıştır.

²² Vasiliev, **a.g.e.**, s. 69. Konstantinapolis, bulunduğu mevki bakımından siyasi olarak düşmanlar tarafından kuşatılması zor idi. Karada ise surlar şehri koruyordu. Karadeniz, Akdeniz, Ege Denizi'nin orta yerinde olması ile bu noktalar arasında yapılan ticaretin sayesinde artan zenginliği ile gelişme göstermiş, Hellenistik kültürüne yakınlığı ile de Hristiyan dünyasının karışması yeni bir Doğu-Grek-Bizans medeniyetinin oluşmasını sağlamıştı.

²³ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s. 47.

²⁴ Bu farklılıklar ilk olarak toprakların paylaşılması konusunda ortaya çıkar. Dacia ve Makedonya doğu cihetine merkezleri Selanik olmak üzere bırakıldı. Bu saha böylelikle Illyricum olarak anıldı. Batı Roma'ya ise bu topraklardan Pannonia bölgesi kaldı. Bu taksim ile birlikte aralarına kültürel anlamda tarihi bir hat da giderek çekilmiş oldu. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 50.

Tuna ve Ren *limeslerin*²⁵ ötesindeki bu çeşitli Germen kabileleri baskın bir lider etrafında toplanmamışlardı. Hunların tazyiki, barbarların tehlike karşısında bir lider etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Türk devlet yönetiminde bir beyin etrafında toplanma arzusu bu durumu da pekiştirmiş ve böylece kuzeyli Gepid, Got, Rugi, Alan gibi çeşitli kavimler Hunların idaresi altına girmişlerdir. Hunların başlatmış olduğu kavimler muhacereti ile Doğu Roma artık aralıksız kuzeyde ve batıda meydana gelen yeni oluşumlara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır.

1.2. Hunların Balamir Öncülüğünde Avrupa’da İlk Dönemleri ve Çevre İlişkileri

1.2.1. Alanlar

IV. yüzyılın başlarında Hunlar Transkafkasya’da göründüklerinde burada Sarmatya’nın büyük kısmında hakimiyet süren Yazigiler, Rusya’nın güneybatısında bulunan Roksalanlar ve Alanlar bulunuyordu²⁶. Alanlar bu grup içerisinde en kuvvetli olanlardı. Hunların Alanları hakimiyetlerine alması mühim bir olaydı. IV. asrın ikinci yarısında Hunlar artık doğu ve batı kaynaklarında adlarından söz ettirirler. Hunların geride yazılı bir kaynak bırakmamalarından dolayı haklarındaki varyantları Germen veya Romalıların perspektifinden görebiliyoruz. Ammianus Macellinus da bu perspektifle eserini kaleme almıştır²⁷. Hunlar Alanlar ile karşılaştıklarında, Alanlar Kuzey Kafkasya ve Don ile Volga arasındaki sahalarda hakimiyetlerini sürüyorlardı. Yaşadıkları sahayı Amianus Macellinus şu şekilde anlatmıştır. “*Birçok akarsu kolunun karışmasıyla debisi fazlasıyla yüksek olan aşağı Tuna Nehri, Sauromatae kavmi topraklarının yanından geçer ve Asya’yı Avrupa’dan ayıran Don Nehri’ne kadar yayılır. Bu nehrin karşısında, aynı addaki dağ silsilesinden ötürü böyle söyle-*

²⁵

²⁶ Savaş Eğilmez, "Hun-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 0, S., 28-29, Şubat, 2013, s. 192. Avrupalı yazarlara göre Alanlar İran kökenli idiler. Çin kaynaklarında “An-tsi veya “A-lang-ni, Romalılar “Alani”, Bizans “Asioi” olarak söylemişlerdir. Tarım yapmanın yanı sıra sanat ve sanayi alanında da gelişim göstermişlerdi. Savaş Eğilmez, **a.g.m.**, s. 192.

²⁷ Ammianus Marcellinus, soylu bir aileden gelmiş olup Antakyalıdır. Latince yazdığı *Res Gestae* adındaki kitabı, Roma tarihinde Hunları geniş bir şekilde anlatan ilk tarihi kaynaktır. 96-378 dönemlerini anlattığı kitabı otuz bir bölümden oluşmaktadır. Abdullah Üstün, **Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar - Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2013, s. 43-44.

nen Halani kavmi, İskit bölgesinin sınırsız bölgelerinde ikamet eder²⁸. Marcellinus Alanlar hakkında halkının neredeyse çoğunun soylu kimseler olup hafif silah kuşandıklarını ve savaş konusunda cevval olduklarını söylemiştir²⁹. Ammianus'un savaş konusunda uygar ve hünerli olarak nitelendirdiği Alanlar böylelikle 370 yılının son aylarında Balamir idaresi altına alınmıştır. Hunlar böylelikle artık Don ile Kafkasya arasına gelmişlerdir³⁰. Geriye kalan Alanlardan bir kısmı Kafkas dağlarına doğru diğer kısmı ise Baltık denizine kadar ilerledi. Batıya doğru ilerleyen Alanlar daha sonraki yıllarda Vandallar ile Kartaca'da Vandal-Alan İmparatorluğu'nu kuracaklardır³¹.

1.2.2. Gotlar

Hunlar Alanları hakimiyetleri altına aldıktan sonra Balamir idaresinde Don ırmağından Dnyester'e kadar uzanan sahada yaşayan Doğu Gotlarına (Ostrogot) saldırdılar (374). Bu sırada Got Beyi Ermanarik'in İmparatorluğunda bir çok kavim hakimiyetleri altında bulunuyordu. Bunlar arasında Azak denizinin etrafında yaşayan Heruller, Dnyeper nehrinin yukarısında bulunan Slav Venetler ve Doğu denizi sahilindeki Baltlar, Fin-Ugor Merya, Mordvin, Meşçera halkları idi³². Ermanarik Hunlar hakkında işittiği anlatılardan umutsuzluğa kapılmıştı. Hunların saldırıları karşısında umutsuzluğa kapılan Ermanarik savaşı kaybedince de intihar etti. Gotlar böylece Alanlar gibi Hunların hakimiyetine girdiler³³. Ermanarik'in ölümü ile birlikte Gotlar arasındaki kargaşa daha da arttı ve hükümdar seçiminde yönetime uygun elverişli erkek evlat bulunmadığından Amal soyundan Vithimir kral olarak seçildi. Ancak Vithimir'in imparatorluğu tekrar ayağa kaldırma çabaları sonuçsuz kaldı. Balamir'in öncülüğünde bugünkü Ukrayna'daki Erak Nehri civarında gerçekleşen savaşta Balamir tarafından alınma isabet eden bir ok darbesi ile hayatını kaybetti (375)

²⁸ Ammianus Marcellinus, **Roma Tarihi**, Çev. Samet Özgüler, Historia Yayınları, İstanbul, 2020, s. 585.

²⁹ Marcellinus, **a.g.e.**, s. 586.

³⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed., Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 118.

³¹ Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, C.II, Çev. Asım Baltacıgil, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987, s. 412.

³² Peter Vaczy, **Hunlar Avrupa'da**, Bkz.: Attila Ve Hunları, s. 56; Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 120.

³³ Edward Gibbon, **a.g.e.**, s. 412; Marcellinus, **a.g.e.**, s. 587.

³⁴. Hunların saldırılarından sonra Gotların bir kısmı Batı Gotlarına sığındılar. Ancak Doğu Gotları'nın ana kütlesi Pontus civarındaki Hunlara tabi oldular. Hunlar kendilerine tabi olan Gotların kral seçmelerine müsaade etti ve 'Hunimund' adlı kişi Gotların başına getirildi³⁵. Ostrogotların yeni kralı olan Hunimund, Quadlara karşı düzenlenen saldırılara katıldı. İlerde Hunimund'un halefi olan Thorismund ise Karpatlar'da Gepidlerle olan savaşta hayatını kaybeder ve böylece Amal sülalesi son bulur.

Balamir'in hakimiyetinde bulunan Ostrogotlar Vithimer'in öldürülmesi ile batıya doğru kaçmıştır. Hunların takip ettiği bu Ostrogotlar, Vithimer'in oğlu Viderik'i kendilerine kral tayin ettiler. Ancak yaşının küçük olmasından dolayı Saphrax ve Alatheus adlı kumandanlar Viderik'e vekillik yaptı. Kaçan Ostrogotlar Vizigotların yanına sığındılar. Bu durum peşlerinden gelen Hunları Vizigotlar ile karşı karşıya getirdi. Hunların Ostrogotları yenip onları yerlerinden sürmelerine dair Ammianus şunları aktarmıştır; “ Hunlar Alan topraklarını istila ettikten sonra mallarını yağmaladılar ve geri kalan insanlarla müttefiklik anlaşması yaparak onları kendilerine bağladılar. Daha sonra son derecede savaşçı olan Ermenrichus'un geniş bölgelere yayılan ve zengin olan topraklarına saldırdılar. Bu adam birden bire gerçekleşen bu saldırılar karşısında dona kaldı ve yaklaşmakta olduklarından bu durum korkularını arttırdı ve kendi isteğiyle canına son verdi. Ermenrichus'un ölümünün ardından Vithiniris kral tayin edildi. Fakat o da başına gelen bir çok felaketten sonra bozguna uğrayarak savaş alanında can verdi. Onun ardında ise işlerin yürütülmesi küçük oğlu Viderichus a verildi. Ancak yönetimi onun namına Alatheus ve Saphrax devraldı. Fakat zamanın zorluğu bu adamları direnmeye zorlayınca Tuna'dan Dinyester Nehrine dikkatli bir şekilde geri çekildiler”³⁶ . Hunların ilerleyişi hakkında bilgiler alan diğer Vizigot grubu kendilerini müdafaa etmek amacıyla hazırlıklara geçerek Athanarik'in öncülüğünde Dinyester nehrine doğru çekildiler ve burada Hunları beklediler. Gönderdikleri keşif birliklerinden önce Hunlar çoktan kendi keşif birliklerini göndermişlerdi ve haklarında malumatlar toplayarak Dinyester ve Bug nehirleri ara-

³⁴ Ahmetbeyoğlu, “Avrupa Hunları”, s. 120.

³⁵ Peter Vaczy, **a.e.**, s. 57. Hunimund adı “Hun ağızlı”, “Hunların hakimiyeti altında bulunan” manasına gelmektedir. Hunların Gotların üzerindeki hakimiyetlerinin kuvvetini göstermesi açısından önemlidir. Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 53, n.55.

³⁶ Marcellinus, **a.g.e.**, s. 587-588.

sında koşullanmışlardı ³⁷. Böylece Vizigotlar gece vakti Hunların ani saldırıları ile karşılaştılar ve dağıldılar ³⁸. Fritigern ve Alavivus'u takip eden Gotlar Doğu Roma İmparatorluğu'ndan sığınma talebinde bulunurken, batıya kaçan Athanarik Doğu Roma hakimiyetini kabul etmedi.

Hunların beklenmedik ani saldırıları Gotlar'da olduğu gibi Roma ve bir çok Germen kavimleri üzerinde üstünlük kurmalarını sağlamıştı. Roma ve diğer kavimlerin ağır teçhizat altında hareket kabiliyetleri sınırlanırken Hunların hızlı bir şekilde at ve ok kullanma yetenekleri, uzaktan hedeflerine direkt saldırıda bulunmaları savaş esnasında üstünlük kurmalarını sağlıyordu. Hunların bu savaş tekniği kaynaklarda aniden ortaya çıkan ve bir anda ortalığı kasıp kavurarak ortadan kaybolan kasırgalara benzetilmelerine neden olmuştur ³⁹. Roma'nın alışık olmadığı bu harp tekniğinde savunma mekanizmaları geçersiz kalıyordu. Hunlar diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi etrafı gözlemleyerek ihtiyatlı ve planlı davranarak saldırılara geçiyorlardı. Gotlar Germen harp tekniğindeki gibi göğüs göğüse sık saflar halinde savaşıyorlar, Hunlar ise öncelikle uzaktan ok ve mızrak darbeleri ile düşmanın birliğini dağıtarak saflarını bozuyordu. Zosimos Hun saldırılarının pek çok çoğunun kan banyoları gibi olduğunu ve şimşek gibi hızlı savaşçıların oklarını yağmur gibi attıklarını, böylece Tuna kıyısında bulunan Gotları yurtlarını terk ettirmeye zorladıklarını anlatır ⁴⁰.

Hunların saldırılarıyla dağılan Vizigotların bir kısmı Athanarik ile birlikte Seret ırmağının yakınlarına oradan da Batı'ya doğru Transilvanya mntıkasına kaçmıştı. Çoğu Vizigot Athanarik'i takip etmemişti. Onun yerine Athanarik'in eski düşmanı olan Fritigern'i tercih ettiler ⁴¹. Fritigern'i takip eden Gotlar ise Hunların dehşetinden kurtulamadılar. Son çare olarak Alavivus ile birlikte Doğu Roma İmparatoru Va-

³⁷ Marcel Brion, **Hunların Hayatı**, çev. M.Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s. 65.

³⁸ Marcellinus, **a.g.e.**, s. 588.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 273.

⁴⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 57.

⁴¹ 364 yıllarında Gotlar arasındaki ayrılık, Athanarik'in İmparator Valens ile savaşın bitmesine dair anlaşmanın uygulanamamasından kaynaklanıyordu. Halkın bu durumdan yorulmuş artık Athanarik'i değil muhalifi olduğu Fritigern'i desteklemişlerdi. Valens ise Fritigern'i destekleyerek bu durumu daha da kötülüyordu. Christopher Kelly, **Attila, Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016, s. 20. Aynı zamanda aralarındaki bu muhaliflik dini inanışların farklılığından da kaynaklanıyordu. Athanarik atalarından kalma inancı sürdürmekle kararkı iken Fritigern, Hristiyanlığı benimsemişti. Marcel Brion, **a.g.e.**, s. 66.

lens'e sığınma talebinde bulundular. Bu sırada Hunların 375 yılından itibaren tazyikleri ile irili ufaklı bir çok sığınmacı Bizans hudutlarına birikmişti. Seli andıran bu insanların tek çaresi imparatorluk idi. Nihayetinde Alavivus ve Fritigern Gotlarının İmparatorluk arazisine yerleştirilmeleri Valens'in (364-378) planları doğrultusunda gerçekleşti. Nitekim Gotların askeri yolla halledilmesi mümkün görünmüyordu. Böylece yaşlı, genç ve kadın nüfusunun yaklaşık 200 bin civarında olduğu söylenen Got grubu imparatorluk topraklarına yerleştirildi⁴². İmparator Valens kendisini inançlı biri olarak görüyor ve Gotları ehlileştirerek dini bir vazifenin gerekliliğini yapacağına inanıyordu. Ancak görünenin ardında, Gotlardan siyasî, askerî ve hatta tarımsal alanda yararlanılacaktı. Aslında Roma III. yüzyıldan beri barbarları ordularında ücretli asker olarak kullanmaktaydı. Bu durum İmparator Valens ve I.Theodosius dönemlerinde daha da ön plana çıkmıştır⁴³. Barbar olarak nitelendirdikleri bu insanların imparatorluk topraklarına yerleştirilmeleri sorunların giderek artmasına neden olmuştur. Bu zamana kadar imparatorluğun sınırları dışında antlaşmalara varılan barbarlar artık imparatorluğun sınırları içerisinde yaşıyorlardı. Nitekim kısa süre sonra beklenildiği gibi Gotlar ile Romalılar arasında karışıklıklar başladı. Başlarda imparatorun askerleri mültecilere iyi davranırken bir süre sonra Gotların ihtiyaçları karşılanamaz oldu. Doğu Roma Trakya komutanları Lupicinus ve Maximus görevlerini yerine getirmede sıkıntılar çıkarıyor, Gotların elindeki silahların düzenlenmesi ve Got rehinelerin alınması konusunda dikkatli davranmıyorlardı. Gotlara verilen iâşeler onlara ulaşmıyordu ve bu durum Gotların aç ve susuz kalmalarını nihayetinde öfkelelerini arttırıyordu⁴⁴. Kadınların yiyecek karşılığında kötü yollara düşmelerine zorlamaları da Gotların kinlerini giderek arttırdı. Böylece 377 yılında Gotlar arasındaki huzursuzluk isyana dönüştü. Gotlar ile birlikte aralarında Hunların da olduğu kuvvet, civardaki köylere saldırarak her yeri yakıp yıktılar. Bu büyük felaket sırasında Doğu Roma orduları İran sınırında bulunmakta idi. En batıdaki Adrianus surları ile doğudaki Antakya sınırları arasında binlerce kilometre bulunduğundan bu büyük isyanın

⁴² Ali Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 58. Ammianus nehri geçmeye çalışan Gotların sayısını “ Bunları bilmek isteyen (Gotların sayılarını), Libya Denizi'ne Batı rüzgarlarının getirdiği kum tanelerini de sayılarını da bilmelidir” diyerek Gotların çokluğunu ifade etmiştir. Marcellinus, **a.g.e.**, s. 590.

⁴³ Şerif Baştav, **Büyük Hun Kağanı Attila**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 12-13.

⁴⁴ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s .60.

tam vaktinde bastırılması zor görünüyordu. Romalı askerler kuzey sınırlarına geldiği vakit Fritigern'in ordusu Haemus dağları ile Tuna arasında sıkışmış durumda idi. Burada ani manevralarla Hun ve Alan kuvvetlerine birlik çağrısı yaptı ve ittifakı tesis etti ⁴⁵. Hunlardan kaçan Alatheus ve Saphrax ile Viderik ise İmparatorluğa sığınma talebinde bulundular. Ancak isteklerinin rededilmesi üzerine Fritigern'in ordusuyla anlaşmaya vararak Doğu Roma'ya karşı ilerlediler⁴⁶. Birleşik Got grubu böylece Trakya'ya doğru ilerleyerek çoğu yeri yakıp yıktılar. 378 yılında hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçen Valens, Batı Roma İmparatoru Gratianus'den yardım istese de sonrasında olası bir zaferi tek başına kazanma ihtimalini de düşünerek Batı Roma'nın yardımcı kuvvetini beklemedi. İmparator Valens ordusu ile birlikte Alan-Hun, Got birliklerine Edirne'de karşı koymaya çalıştı ancak yenilgiye uğrayarak çıkan harpte hayatını kaybetti. 3 Ağustos 378'te gerçekleşen bu savaşta Roma ordusunun üçte ikisi yok oldu ⁴⁷. Fritigern'in bu birleşik ordusundan sadece Edirne, Heraclea ve İstanbul gibi müstahkem kentler korunabildi⁴⁸. Çünkü açık bir alanda savaşmalarına rağmen uygun savunma teçhizatlarına sahip olmadıklarından dolayı müstahkem şehirleri alamadılar ⁴⁹. Fritigern bu başarısını ordusunda bulunan Alatheus ve Saphrax ile Hun-Alan askerlerinin ani saldırılarına borçlu idi ⁵⁰.

Gotlar'ın bu savaşta Hunları yardımcı birlik olarak kullanmaları, Doğu Roma'nın Hunları ilk kez doğrudan birbirlerini görmelerini sağlamıştır. Hunların desteği ile birlikte ilerlemeye devam eden ordu Illyricum'dan Juli Alplerine kadar yağma hareketlerinde bulundular. İmparator Valens'in ölümünden sonra yeni İmparator I.Theodosius (379-395) 379 yılının sonlarında kısa süreli olsa da Gotlar ile anlaşmaya vararak onları durdurmaya muvaffak oldu. Ancak onları imparatorluğun dışına atamadı. Gotlar bu vakitten sonra savaşlarda ayrı ayrı hareket etmişlerdir. İmparatorluk savaşın ardından yapılan antlaşmalarda Hun ve Doğu Gotlarını ücretli asker olarak ordularında kullanmaya devam etmiştir. Carnuntum Roma ordusunda ve Intercisa

⁴⁵ Marcellinus, **a.g.e.**, s. 601.

⁴⁶ Gibbon, **a.g.e.**, s. 416

⁴⁷ Gibbon, **a.g.e.**, s. 430.

⁴⁸ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 61.

⁴⁹ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 59.

⁵⁰ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 124.

Roma ordularının geç Roma dönemi bir bina yığıntılarında Hun kurban kazanlarının ve ok ile yay parçalarının bulunması bunu destekler mahiyettedir⁵¹. 380 yılına gelindiğinde Gotlarla aralarında uzun süren yorucu savaşların ardından imparator I.Theodosius, Fritigern ve Gotlarını aşağı Moesia bölgesine, imparator Gratianus'un ise Hun, Alan ve Doğu Gotlarını yukarı Pannonia bölgesine yerleştirilmesine müsaade etti⁵². Böylelikle Vizigotlar Trakya bölgesine Ostrogotlar ise Hun ve mahiyetindekiler ile birlikte Pannonia bölgesine yerleşmiş oldu. Bu kavimler Roma'nın planları doğrultusunda savaşlarda askeri yardımda bulunacaktı⁵³. I. Theodosius'un, özellikle ordusunda Hun birliklerinin bulunmasına müsaade etmesi şüphesiz onların savaş alanında gösterdikleri başarılarından kaynaklanmaktaydı. İmparator, bu zamana kadar bilmedikleri savaş tekniklerinin, diğer benzer kavimlere karşı etkili olacıklarını düşünmüş olmalıydı. Nihayetinde 383 yılından itibaren Roma'nın tahayyülündeki *limes*lerde ücretli askerler bulunmaya başlamıştı ancak bunlara ne kadar güvenebilirlerdi? Bu insanları birer Romalıya dönüştürmek uzun ve meşakkatli bir işti. Romalıların ise bu süreye gösterebilecek tahammülleri ve hatta güçleri de kalmamıştı. Nitekim daha sonraları sorunlar ortaya çıktığında sadece Gotlar değil, Romalıların da ayaklanmalarının müsebbibi olmuşlardır.

1.2.3. Roma İmparatorluğu

Hunlar ise artık 383 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun iç mücadelelerinde aktif rol oynuyorlardı. Batı Roma İmparatoru Granitianus, Hun Alan gibi askerleri kendi hizmetinde bulunduruyordu. Gasıp İmparator Maximos'un Graniatus'u alıkoyma tehlikesine karşı Hun Alan birlikleri Raetia'ya giren Alamanlar'a gönderildi. Buradan hareketlerine devam eden Hunlar Gallia'ya kadar ilerledi. Ancak Graniatus'un son anda Hunlara karşı koyması saldırıları durdurdu. Çünkü Graniatus Hun birlikleri ile anlaşmalı olduğunu gasıp imparatorun öğrenmesini istemiyordu. Hunlar yine 408 yılında Alarik'in çağrısı ile birlikte Pannonia'dan İtalya'ya doğru harekete geçen Athaulf'un ordusunu durdurmak isteyen Batı Roma devlet adamı Olym-

⁵¹ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 62; Rasonyi, **a.g.e.**, s. 124.

⁵² Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 61.

⁵³ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK, Ankara, 2015, s. 48.

pius'un ordusunda 300 kişilik yardımcı birlik olarak bulunuyordu ⁵⁴. Rateia'da Romanın hizmetinde bulunan Hunların dışında, Tuna'nın sol kısmında ve Karpatların ötesinde Hunların küçük bir kısmı bulunuyordu. Hunların ana grubu diyebileceğimiz asıl kısmı ise Don ırmağının ötesindeki İsteplerde bulunuyordu. Şair Claudianus'un 391-392 yılında verdiği bilgilere göre Hunların Tanais'in ötesindeki İskitya'nın uzağında bulunan halk Hunlardır. 412 yılında ise Doğu Roma İmparatorluğu adına elçilik heyetinde bulunan Olympiodoros buradan tehlikeli bir deniz yolculuğundan sonra Hunların merkezine varabilmişti ⁵⁵. Ancak 430 yılına gelindiğinde Hunların batıya doğru karargahlarının genişlediği görülüyor. Çünkü bu sefer Doğu Roma'dan gönderilen elçilik heyeti deniz yolculuğunu değil karadan Sofya üzerinden Margus şehrinin karşısına varıyorlardı ⁵⁶. Buna göre Hunlar artık Tuna'nın ağzına doğru giriş kısmında bulunmakta idi. Burası stratejik anlamda düşmanlarını da kontrol edebileceği bir nokta idi. Kısaca belirtmek gerekirse 390 yılındaki Hun akınlarından önce Tuna'nın ötesinde ve Batı Roma ordularında Hunlar daima hazır bir şekilde bulunmakta ve politik ilişkilerde adlarından sözettirmektedirler. Her ne kadar büyük çaplı akınlarından önce dahili meseleler ile ilgilenseler de Hunlar Batı Roma'nın çalkantılı siyasi ilişkilerinde etkin bir rol oynamaktaydılar.

390 yılına gelindiğinde artık Roma İmparatorluğu'nun Pannonia ve Trakya eyaletlerine doğru büyük çaplı akınlar başlamıştır. Hazar denizinden Pannonia'ya kadar bulunan kavimler yerlerinden oynarlar. Hunların emri ile Sarmatlar Pannonia'dan Juli Alplerine kadar, Tuna'da oturan Bastarnlar ve Batı Gotları, Alanlar, Hazar çevresinde bulunan Gelon ve Massagetler Trakya'ya kadar ilerlerler ve akınlarda bulunurlar ⁵⁷. Hunların stratejik açıdan da uygun olan bu noktaya kayması hemen gerçekleşen bir hadise olmamış çoğunluğunun teşkil ettiği kuvvet yavaş yavaş batıya kaymıştır. Muhtemelen daha önceleri de bu bölgelerde bulunmuş ve görmüş olma-

⁵⁴ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 63.

⁵⁵ Şerif Baştav, **a.g.e.**, s. 22.

Olympiodoros, Mısır'ın Thebai şehrinde VI. Yüzyılda yaşamış tarihçi ve şairdir. Eserlerini Yunanca yazmıştır ve felsefe meraklısı bir portredir. Olympiodorus, muhtemelen 412 yılında Ravenna veya İstanbul'dan hareket

edip Hunlara gönderilen elçilik heyetinin başkanı olarak görevlendirilmiştir.

⁵⁶ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 64.

⁵⁷ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 65.

lıydılar. Balamir ile Hunların ilk dönem politikaları Germen gruplarını hakimiyetleri altına alarak Batı yönünde genişlemek olmuştur. Bu doğrultuda düşman mafolana kadar takip edilmiştir. Avrupa Hunları'nın Balamir öncülüğünde bu hareketi ile birlikte Pannonia bölgesine kadar ilerlemişlerdir (380). Pannonia'da bulunan çeşitli barbar kavimlerinin çoğu batıya doğru kaymış bir çoğu da Hun egemenliği altına girmiştir. Avrupa'nın siyasi yapısını değişime başladığı bu dönemde ilişkiler tek yönlü olmamıştır. Sosyolojik ve kültürel anlamda da Avrupa Hunları bu sahada iken 25 yıl boyunca kaynaklarda sesiz kalmaları onların polika olarak dahili meselelerine daha çok yoğunlaşarak teşkilatlanmalarına ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır. 395 yılında politikalarında değişikliğe giderek Doğu Roma'nın hakimiyet altına alınması için ilk adımlar atılmıştır. Nitekim 395 yılında Doğu Roma ile Batı Roma savaşta iken ilk saldırılarını gerçekleştirmişlerdir.

1.3. Uldız ve Hun Dış Politikasının Temelleri

375-400 arasında Hunların faaliyetleri hakkında net bilgi bulunmaktatdır. Bu tarih aralığında Hunlar kendi teşkilatlanmalarına ağırlık vererek diğer kavimler üzerinde direkt bir saldırı gerçekleştirmediklerini belirtmişik⁵⁸. 390'lı yılına gelindiğinde Hunların başında Karaton'un (Kara elbiseli) olduğu anlaşıyor. Onun adı ilk kez 412 yılında elçilik heyetinde bulunan Olympiodoros bahsetmiştir. Bu dönemde Hunların ana kütlesinin Don nehri civarında olduğu anlaşıyor. Bu Hunlardan Uldız, Batı kanadı komutanı olarak Hunların yayılım sahasını Karpatlara kadar ilerleterek burada siyasi üstünlüğünü elde etti. Hunlar artık 395'ten sonra harekete geçerek bu sahada yabancı kavimleri hakimiyetleri altına tam manası ile almak için hareket ediyorlardı. Gelişmiş haber ağlarının da olduğunu gösteren politikalarına göre İmparatorluğu yakından takip etmişle ve harekete geçmek için uygun zamanı beklemişlerdir.

Bu sırada 395 yılında Doğru Roma İmparatorlu I.Theodosius'un yerine Arkadius (395-408) tahta geçti⁵⁹. Theodosius'un ölümü ile birlikte Doğu Roma İmpara-

⁵⁸ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 129.

⁵⁹ Gibbon, **a.g.e.**, s. 493.

torluğu içinde iç karışıklıklar meydana gelmiş, yeni imparator olan Arkadius ise yönetimde Theodosius kadar başarılı olamadı. Bu dönemde Alarik'in Vizigotlar arasında çıkardığı isyanlar Gotların ayaklanmasına yol açtı ve isyancılar Yunanistan'a doğru ilerleyerek bir çok yeri işgal ettiler. Alarik'i durdurmak amacıyla imparator İlyra ordularının başına geçti, Batı Gotlarının başında bulunan Alarik ise yağma faaliyetlerine devam etti. Ardından diğer barbar kavimler de Vizigotlara katıldı. Bu barbar ordusu Hun tazyiki ile Pannonia ve Dalmaçya'da yığılmışlardı. .Quadlar, Vandallar ve Markomanlar da savaş için Sarmatlara katılıyorlardı. Çıkan karışıklıklardan dolayı imparator, birliklerini batıya doğru kaydırmasıyla birlikte Tuna sınırlarında güvenlik açığa meydana geldi. Uldız tüm bu karışıklıklar cereyan ederken harekate geçeceği günü planladı. Amacı Batı Roma ile ilişkileri güçlendirirken, Doğu Roma'yı baskı altında tutmaktı. Hunlar böylece harekete geçerek imparatorluğa iki koldan saldırdı. Batıda Tuna'yı geçen ordu Moesia'yı zaptettikten sonra Alpler'e kadar ilerlediler ve Balkanlar, İlyria, Trakya'ya kadar akınlar düzenlediler (395) ⁶⁰. Anadolu'da ise Basık ve Kursik adlı Hunların önderliğinde Suriye ve Anadolu'ya akınlar gerçekleşti. Anadolu'ya giren ve Urfa'yı yağmalayan Hunlar hakkında Süryani rahip St. Efrahim tanıklık ederek Hunları ye'cüc me'cüc kavmine benzetmiş, Hunların haykırıışlarını aslanların kükremesini andırdığını, silahlarına karşı gelebilecek kimsenin olmadığını anlatmıştır. Antakya'dan Kudus'e kadar ilerleyen Hunlar Derbent geçidini kullanarak Azerbaycan Bakü yolunu kullanarak buradan merkezleri olduğu anlaşılan Don civarına döndüler ⁶¹. Görüldüğü üzere hem doğuda hem de batıda gerçekleşen Hun akınlarının sadece yağma hareketi olmayıp, yurt edinme gayesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Priscus, Hunların Pers diyarına girdiğini Batı Roma elçisi Romulus ile konuşurken şöyle ifade etmektedir:

“Bizlerden biri peki nasıl ve hangi yolla İskitya'dan Perslerin ülkesini gidilir diye sordu. Bunun üzerine Romulus, Medlerin ülkesinin İskit ülkesinden çok uzak ve İskitlerin bu yollarda acemi olmadığını, bir zamanlar memleketlerind kuraklık olduğundan ve Romalılar o zaman devam eden harplerinden dolayı onlarla savaşamadıklarından, İskitlerin Medlerin

⁶⁰ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

⁶¹ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 53-54; Denis Sinor, **Erken İç Asya Tarihi**, “Hun Dönemi”, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 253.

top-raklarına girdiklerini söyledi. İskit kral soyundan Basich (Basik) ve Cursich (Kursik) idaresin-deki İskitler Media'ya kadar giderek buralarda büyük bir kalabalığa hakim olmuşlar, Roma'ya gelmişler ve ittifak etmişlerdir. Onlarla birlikte gidenler anlatıyorlar ki, çölde geçtikten sonra bir gölü de geçerek ki, Romulus Meotis'i (Azak Denizi) düşünüyor, onbeş gün dağlık yerlerden gidip Media'ya bu suretle gelebilmişlerdi. Etrafı yağma ettikleri bir sırada Pers ordusu gelerek gökyüzünü oklarla kaplamış olduklarından balarının üzerinde bulunan tehlikeden korkarak pek az ganimet ile geri çekildiler. Bu felakat önünde geri çekilirken, dağlar aşmak mecburiyetinde kalmışlar ve ganimetin pek çoğunu da Medler geri almışlar. Düşmanların hücumundan kur-tulmak için başka yola saparak bir deniz kenarındaki kayalıklardan ateş çıktığı yerden ilerle-mişler, günlerce yolculuk yaptıktan sonra ülkelere geri dönmüşler ve Media topraklarının İskitlerden uzak olmadığını bu sayede öğrenmişlerdi”⁶².

Hunların doğuda ve batıdaki hareketleri özellikle 395 yılında Tuna ile Tisa arasında oturan kavimlerin Hunlarla müttefik olacak kadar ilişkide olmaları, Hunların uzak diyarlardan gelen ve aniden ortaya çıkıp kaybolan bir kavim olmadıklarını, işbirliği içinde bir merkezden kontrol edildiğinin göstermektedir⁶³. Batıdaki Tuna ile Tisa arasındaki saha, doğunun verimli step uzantısı olmakla beraber, Tisa ırmağından ve Morova vadisinden Doğu Roma'ya, Drava geçidinden İtalya'ya, Tuna'dan ise Gallia'ya kadar giden mühim yolları da barındırıyordu. Hunların bu sırada ana kütlesi hala aşağı Don nehri civarında Maeotis'de bulunmaktaydı⁶⁴. Böylece ana merkezin bulunduğu noktadan sağ ve sol kanatların Pannonia ve Anadolu'da akınlar tertiplediği anlaşılıyor.

Uldız aynı zamanda Batı Roma ile anlaşma tesis etmişti. Tam bu sıralarda İtalya'da İmparator I.Theodosios'a eşlik eden Alarik'in ordusu Hunların saldırı habelerini alınca Moesia'ya geri döndüler. Kış yaklaşmadan ailelerini de buraya getirip imparatorluk içlerine doğru çekildiler. 399 yılından beri Got paralı askeri olan Gai-nas'ın hakimiyetinde toplanan Gotlar, Trakya'yı yağmalıyorlardı. İsyancı Gaynas'ın ayaklanması başkente kadar ilerlemiş ve imparatorluk sarayını dahi yakmışlardı. Ga-

⁶² Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priscos'a Göre Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 46-47. İran seferine dair Bkz; Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 66.

⁶³ Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 67.

⁶⁴ Ahmetbeyoğlu, “Avrupa Hunları”, s. 131.

inas'ın zulümlerine karşın halkın öfkesi giderek artmıştı. Nihayetinde ayaklanan Doğu Roma halkı Gainas'ın ordusunun yarısını dağıttı. Dağılan birlikten geriye kalanlar Tuna'nın aşağı kısımlarına doğru Trakya üzerinden geri çekildi ⁶⁵. Ancak bu sahada Uldız'ın hakimiyeti mevcuttu. Uldız ise Gaynas'ı yakalayarak, yeni yıl hediyesi olarak kesik başını imparatorluğun başkentine gönderdi (3 Ocak 401) ⁶⁶. Gaynas, Doğu Roma'nın başkentini yağmalayacak güçte tehlike arzetymekteydi. Onun ölümü İmparatorluğa nefes aldırılmıştı. Böylece Uldız'ın yardımcıları sayesinde imparatorluk büyük bir tehlikeyi bertaraf etti. İmparator Arkadius (395-408) Uldız'ın bu yardımlarının karşılığı olarak bir çok değerli hediyeler gönderdi ve başarıların anısına Arkadius sütunlarını inşaa ettirdi.

1.4. Hunların Batı Gotlarla İlişkileri ve Diğer Kavimlere Karşı İzlediği Politika

400 yılında Roma hududuna doğru hareket eden topluluklar Uldız'ın başlatmış olduğu ikinci kavimler göçü idi. Uldız bu dönemde Karpatlar bölgesini giderek hakimiyeti altına aldı. Tuna ile Tisa arasındaki sahanın giderek Hun hakimiyetine girmesi ile birlikte burada yaşayan bir çok kavim göç etmek zorunda kaldı ⁶⁷. Buna göre 398 yılında Hunlar, Athanarik'in başlarında bulunduğu Batı Gotları ile savaştılar ve onları Tisa'da bulunan Sarmatlara kadar sürdü. Buradan kaçışan birlikler Doğu Roma sınırına geçiyorlar ve buradan Pannonia'ya yerleştiriliyorlardı. Sarmatların kuzeyinde bulunan Vandallar da bu sayede Pannonia'ya yerleşerek imparatorluk ordularında yardımcı kuvvet olarak bulundular. Gepidler de Erdel'de yurtlarından batıya doğru hareket ettiler. Markomanlar ise Noricum ripense'de Roma'ya sığınıyorlardı. 401 yılında ise Batı Gotlarından Athaulf ve mahiyetindeki Gotlar ile birlikte Roma hududuna kaçtılar. Hunlar ile Doğu Gotları Athaulf'un Batı Got ordularına katıldılar ve Pannonia'da hak iddia ettiler ⁶⁸. Bu sırada Hunlar 401 yılında Pannonia'dan hareket eden Vandal ve Alan gruplarını da beraberlerinde sürüklediler ve 405 yılında Mora ırmağının havzasında bulunan Quadlar'ın araziye işgal ettiler. Buradan bir kı-

⁶⁵ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 132.

⁶⁶ Vasiliev, a.g.e., s. 117

⁶⁷ Şeriv Baştav, a.g.e., s. 24.

⁶⁸ Vaczy, a.g.e., s. 68.

sımları Hunlara tabi olurken bir kısmı da batıya doğru kaçtı. Hunların başlatmış olduğu bu sürükleyişte yerlerinden olan kavimler Pannonia ve Norikum'dan da gelen gruplarla birleşerek 401-405 arasında batıya doğru hareket ettiler.

Gotların ardından göçün ikinci kısmını oluşturan Vandal, Alan, Quad ve Burgundlar Tisa ile Tuna arasından Ren nehrine kadar ilerlediler. 406 yılında ise Ren civarında Frankların başarısız karşıkoymaları ile karşılaştılar. Bu sırada burada başka bir kuvvetin olmaması barbarların önünü açtı. I.Alarik'in İtalya'daki hareketlerine karşı Roma kıtalarını İtalya'ya kaydırmıştı. Böylece herhangi bir kuvvetle karşılaşmayan bu gruplar Galya'ya doğru hareket ettiler. Batıya doğru hareket eden barbar gruplarından bir kısmı 405 yılında İtalya'da bulunan Radagaisus'un himayesine girmişti. Barbarların komutanı olan Radagaisus Got, Sarmat gibi grupları topladıktan sonra İtalya'ya geçerek burada Alp dağlarında akınlarda bulundu ⁶⁹. Dünya tarihinde görülmemiş büyük bir panik havası Roma'yı sarmıştı. Batı Roma orduları komutanı Stilicho bu tehliyeke karşı para ve ganimet sözü vererek Uldız'den yardım istedi. Uldız ise buna karşılık vererek Roma için tehlikeli olan barbarları bertaraf etti. Ancak galibiyetin gururunu ve başarısını Stilicho aldı (406) ⁷⁰. Vandalların, Hunların başlatmış olduğu dalgalanma ile 406 yılında Ren nehrini geçtikten sonra Galya'yı istila etmeleri ise belki de Roma için en hazine olanı idi. Vandalların istilası burada son bulmayıp 409 yılında İspanya'ya oradan da Kuzey Afrika'ya kadar ilerlediler. Kuzey Afrika hububat açısından Roma'nın kalbi konumundaydı. Üstelik Vandallar buradan Roma, Ravenna hatta Konstantinapolis'e kadar gidebilirdi. İmparatorluk açısından mühim olan bu saha böylece Vandallar tarafından istila edildi. Sonuç olarak Avrupa'nın yapısı, Hunların yerlerinden sürdükleri kavimlerce değişti. Daha önceleri Hunların Pontus civarından sürdüğü Gotlar gibi 406 yılında gerçekleşen göçte bu sefer Tuna civarındaki Germen kabileleri de hareket etmeye başladı. Bunun sonucunda Batı Roma'nın sınır civarındaki bölgelerde Hun baskısıyla barbar kavimler

⁶⁹ Gibbon, **a.g.e.**, C.III, s. 69-70. Stilicho senatoda yaptığı konuşmada Hunlara ödenen ücret için şu konuşmayı yaptı. "Bu yüce meclisin nefretini uyandırdığı görülen yardım ödemesi barbar bir düşmanın göz korkutması karşısında verilen haraç ya da kurtuluş akçası gibi bir ödün biçiminde anlaşılmalıdır." Anlaşılan o ki Batı Roma' da yardım için ödenen ücret haraç olarak gösterilmek istenmeyecek gururlarının zedelenmesi istenmemiştir. Gibbon, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁰ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s.72; Vaczy, **a.g.e.**, s. 69-70.

toplandı. Batı Roma'nın içerisine düştüğü bu kargaşaya Britanya ayaklanması da eklenince ordudaki önemli komutan ve lejyonlar ayaklanmayı bastırmak için gönderildiyse de bu birliklerin çoğu yok edildi. Nitekim Batı Roma'nın tarihini değiştirecek olaylar bu şekilde gerçekleşti.

Athaulf 408 yılında ordusunda bulunan Hunlarla birlikte İtalya'ya giderek Roma idare mekanizmasını burada tekrar kurdu. Ertesi yıl Hunlar tarafından sürülen kavimler henüz Ren nehrini geçmemişken Franklarla karşılaşarak onlarla mücadeleye girişti ve savaşın sonunda binlerce Vandal hayatını kaybetti. Bu sırada Alanların yardıma yetişmesi ile tamamen yok olmaktan kurtulan Vandallar, Sueb ve Alanlar ile birleşerek Frankları mağlup ettiler. Birleşik barbar ordusu buradan hareketle Galya'yı yakıp yıktıktan sonra İspanya'ya girerek burada kendi krallıklarını tesis ettiler (409). Bir sene öncesinde imparatorluk sarayındaki karışıklıklarda *magister militum* rütbeli Stilicho öldürülmüştü⁷¹. Onun ölümüyle birlikte Batı Roma Got tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Zira Batı Roma artık Alarik'in mevcudiyetinden endişe duymaya başladı.

1.5. Hunların Aetius Üzerinden Çevre Politikası

Batı Roma Hun İmparatoru Uldız ile ittifak kurmuş, böylece Alarik'in herhangi bir ayaklanmasında Uldız'dan destek alabiliyordu. Aralarındaki bu ittifakın teminatı ise yine rehine olarak Hunlara gönderilen Aetius idi⁷². Aetius, Hunların yanında kaldığı süre boyunca onlardan pekçok şey öğrenmiştir. Aetius'un memnun edilmesi Batı Roma için önemlidir. Çünkü bu sürede imparatorluğun ordusunda barbarların mevcudiyeti oldukça fazladır. Herhangi bir ayaklanmada Aetius'un safına geçebilecek bu barbarlar, aynı zamanda büyük tehlike arzetydi. Aetius'un Batı Roma'daki konumunun sağlamlığının bir diğer sebebi ise Batı Roma'nın Hunlarla

⁷¹ Gibbon, **a.g.e.**, C.III, s.86.

⁷² Aetius Moesi'nin Dorastan vilayetinde doğmuş olup babası Hun asıllı Roma askeri idi. Annesi varlıklı bir İtalyan ailesinin çocuğu idi. Eşi ise Got asıllı bir kadındı. Bkz.: Hüseyin Namık Orkun, **Attila ve Oğulları**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013, s. 62.

Aetius'u önemli kılan Hunlar arasında esir olarak kaldığı dönem Hun geleneklerini daha iyi tanınması idi. Attila ile yaptığı işbirliği sonucunda tehlike anında ordudan yardım alması Batı Roma'nın kaderini değiştirmiştir. Belki de onun askeri alandaki bazı başarıları Hunların arasında kalırken öğrendiği Hun savaş taktikleri idi.

yaptığı işbirliği derecesindeydi. Batı Roma ile yapılan bu ittifak 450 yılına kadar devam etti. Bu ittifakın neticesinde Hunlar bir çok kez Romalıları kurtararak imparatorluğun ömrünü 450 yılına kadar uzattı. Uldız Batı Roma ile ilişkilerinde barışçıl iken Doğu Roma'nın iç karışıklığını da gözönünde bulundurarak politikasında değişikliğe gitti. Buna göre 408 yılında Doğu Roma'nın tam hakimiyeti için saldırılara başladı. Bu sıralarda Arkadius ölmüş (1 Mayıs 408), yerine küçük yaştaki oğlu II. Theodosius (408-450) geçmişti. İşte tam bu sırada harekete geçen Uldız, Olt nehrini geçtikten sonra Tuna'nın kuzeyinde bulunan Roma mevzilerini yıktı. Tuna'yı geçtikten sonra da Castra-Martis'i hile ile zaptetti ⁷³. Doğu Roma ise Uldız'ın saldırıları karşısında barış yapılmasını istedi. Uldız yapılacak herhangi bir anlaşma ve kalenin temizlenmesi için yıllık altın talep etti. Uldız aynı zamanda kazandığı zaferler neticesinde gökyüzündeki güneşi göstererek "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri fethederim" dedi ⁷⁴. İmparatorluk Uldız'ın talep ettiği istekleri reddetti ve Castra-Martis'i geri alarak Uldız'ı geri püskürttü (409). II. Theodosius ise Hunların bu saldırısı karşısında çeşitli önlemler almaya başladı. Bunun sonucunda Doğu Roma'nın tarihi için oldukça önem arzeden tarihî surların inşası gerçekleşti. Theodosios surları bin yılı aşkın bir süre boyunca imparatorluğu koruyacaktır. İmparator aynı zamanda Tuna sınırlarını güneyden mevzilerle güvenli hale getirmeye çalıştı ve filosunu güçlendirmek için yeni gemiler inşaa ettirdi ⁷⁵. Doğu Roma'nın kuzey sınırlarının tahkimi güvenlik açısından kolay olmamıştı. Zira doğuda Sasani tehlikesi mevcuttu. Roma ancak Sasaniler ile anlaşmaya vardıktan sonra kuzeye yönelebilmışti.

Batı Roma'daki karışıklıklarda Hunlar dolaylı şekilde Alarik'in dostu olarak hareket ediyorlardı. Alarik komutasındaki ordu 408 yılında Roma'ya karşı giriştiği seferde Hunların Trakya'ya doğru yaptığı akınları fırsat bularak arkasını sağlama almak amacıyla elde ettiği ganimetlerden büyük bir kısmını Hunlara vermek zorunda kaldı. Uldız'ın Doğu Roma'ya yönelmesi Alarik'in saldırılarının da önünü açmıştı.

⁷³ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 75.

⁷⁴ Tarihî kayıtlara göre burada Türk devlet anlayışındaki Tanrı tarafından verilen Kut'a sahip olmakla birlikte hükümdarın bu doğrultuda dünyayı idare etme görevi ve anlayışını yansıtmaktadır. Hükümdar yeryüzündeki bütün insanların başıdır. Daha fazla bilgi için Bkz.: Abdülkadir Donuk, Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, 1981, s.56.

⁷⁵ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 128.

Batı Roma’da tehlike arz eden Alarik bu sırada imparatorluk tahtına çıkarttığı Honorius’dan (395-423) ordusu için yüksek miktarda para istemiş lakin bu talebi Honorius tarafından reddedilmişti. 410 yılına kadar Roma’ya pek çok saldırıda bulunacak olan Alarik’in ordusunda yardımcı kuvvet olarak Hunlar da bulunmaktaydı. Bunun üzerine İtalya’ya girmeye hazırlanan Alarik, sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra İtalya’ya doğru harekete geçti. Kendini güvene almak isteyen Honorius ise Ravenna sarayına çekildi. Alarik, Ravenna’ya uğramadan Roma önlerine doğru yoluna devam etti ve şehre taarruz etti. Bu sayede ilk kuşatmada Honorius’u yenilgiye uğrattı ve antlaşma sağlamak istese de Honorius bunları tekrar reddetti. Ardından Roma’ya yöneldi ve şehri zaptetti. Senato şehrin alınmasının ardından anlaşmaya yanaşmayan Honorius’u tahttan indirerek yerine Alarik ile yakınlığı bilinen Attalus’u getirdi⁷⁶. Alarik, Roma önlerinde herhangi bir başkaldırıyı önlemek amacıyla da Got kıtalarındaki askerlere belirli rütbeler verdi ve sarayın muhafazası için görevlendirdi. Böylece aralarındaki uzlaşmayı halleden Alarik daha sonrasında Attalus’un kendisine karşı yürüttüğü olumsuz tavrından dolayı kendisini de tahttan indirdi. Tekrar Honorius ile anlaşma sağlamak amacıyla Ravenna sarayına yönelen Alarik, Honorius’un 10 bin atlı Hun birliğinin yardımı geleceğini söylemesi üzerine geri çekilmeyi düşündü. Ancak bu bilginin yanlış olduğunu öğrendiğinde son kez Roma’yı kuşatarak yağmaladı (410)⁷⁷. Gotların tahribatları altında ezilen Romalıların gururları da bununla birlikte yıkılmıştı. Alarik aynı zamanda İtalya’daki hakimiyetinin tam olarak sağlanabilmesi için tahıl ambarı olan Afrika’yı ele geçirmesi gerektiğini biliyordu. Afrika’ya yönelebilmek için büyük bir gemi inşaa ettirdi. Bu sıralarda Honorius’la dost olan Afrika generalini de alt etmeyi planlıyordu. Ancak onun bu planları gerçekleşemedi. Yapmış olduğu filo fırtınada dağıldı ve kendisi de hayatını kaybetti⁷⁸. Görüldüğü üzere Batı Roma’daki bu iç karışıklıklarda komutan Stilicho gibi Alarik de herhangi bir savaş durumunda Hunlardan yardım tesis ediyordu. Batı Roma, sonunda Hunların başlatmış olduğu baskılar sonucunda barbar olarak nitelendirdikleri kavimlerin liderlerinin tahakkümü altına girmişti. Uldız’ın yürüttüğü denge politikasında Roma İmparatorluğu alacağı herhangi bir kararda yahut savaşta onun yardımı olma-

⁷⁶ Gibbon, **a.g.e.**, C.III., s. 117.

⁷⁷ Şerif Baştav, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁸ Gibbon, **a.g.e.**, C.III., s. 128.

dan harekete geçmeyi uygun görmüyordu. Uldız her iki imparatorlukta da gözardı edilemeyecek bir korku unsuru idi.

Alarik hedeflerini gerçekleştiremeden vefat edince yerine daha az ihtiraslı olan Athaulf Vizigotların kralı oldu. Kendisi Alarik gibi düşünmüyordu. İtalya'daki Gotların kuvvetinden şüpheliydi ve bu yüzden Afrika'ya yönelmeden önce Romalılarla ittifak yollarını aradı. 412 yılında kuzeybatıya doğru ilerledi ve buradaki Galya'nın güney bölgesini zaptetti. Arkasını sağlamlaştırmak amacı ile Honorius'un kardeşi Placidia ile evlendi ve bu sayede kendi adamlarını imparatorluğun çeşitli bölgelerine vali olarak atadı⁷⁹. Vandallara karşı kuzey İspanya'da savaşa girişti ve bölgeyi ellerinden kurtardı. Böylece Fransa'nın kuzeybatısı ile İspanya'nın kuzeydoğusu Vizigotların topraklarına dahil oldu. Hunların 400 yılında gerçekleştirmiş olduğu akınlar sayesinde İtalya barbarların yağmalarına boyun eğdi. Avrupa, İspanya ve Galya bu kavimlerin tahribatına uğradı ve onlar tarafından pek çok yer zaptedildi. Hunlar, Batı Roma'ya bu süre içerisinde direkt olarak saldırıda bulunmayarak Doğu Roma üzerine yoğunlaştılar. Böylece Hun dış politikası olan Batı Roma ile ittifak kurma ve Doğu Roma'ya uygulanan sürekli tazyik gerçekleşmiş oluyordu. Uldız'ın saldırılarından sonra Rua'ya kadar Hunlar hakkındaki bilgiler kesilmiştir. Hunların artık Romalılar tarafından tanınmaya başlaması bu dönemde onlar üzerinde ani bir şok etkisi yarattı. Daha önceleri kuzeydeki Germen kabilelerinin savaş taktiklerini, yaşayış tarzlarını biliyorlar hatta kendi ordularında yardımcı kuvvet olarak bulunduruyorlardı. Ancak bunun öncesinde Hunların adlarını kendilerinden korkunç olarak bahsedilmeleri dışında ne duymuşlar ne harp tekniklerini ne de yaşayış tarzları hakkında bilgi sahibiydiler. Romalıların perspektifinden bakıldığında kendileri imparatorluğun kutsal bir vazifesini yerine getiriyorlar, birliğin ve düzenin sorumlukları gereğince hareket ediyorlardı. Dolayısıyla barbarlarla yaptıkları savaşların da haklı bir gerekçesi vardı. Uygarlığın sembolü olan imparatorluk, Hristiyanlığın öğretilerini bu “yabanilere” öğretmeliydiler. Romalılar zihinlerindeki bu altyapı ile Hunların çirkin göründüklerini ve vahşi yaşadıklarını düşündüler. Onlar uygarlığın temsilcisi olamazlardı. Uygarlıkları bu “yabanîleri” ehlileştirmeliydi. Ancak bu misyon ve düşünce

⁷⁹ Gibbon, **a.g.e.**, C.III., s. 131.

yapısı, Roma anlatı geleneğinde önceden beri var olan bir durumdu. Nitekim Jordanes'e göre Hunların görünüşleri ise şu şekildedir: "Yüzleri bir insan suretinden daha çok işlenmemiş et yuvarlağına benzemektedir. Yüzlerinde sadece gözleri nokta olarak dikkat çeker ve sakalsız olarak yaşlanır, gençliklerinde ise güzelliklerinden mahrumdurlar. Ok atmayı geniş omuzları sayesinde iyi bilirler vücut olarak küçük olsalar da mahirane hareket ederek atları çevik hareketlerle kullanırlar". Ammianus ise Hunları iki ayaklı hayvanlara benzetmekten geri durmamıştır⁸⁰. Sidonius'a göre çocukların siması daha korkunç olup, kısa ve kalın vücutlarını dar bir baş taşır. Yürüdükleri zaman kısa boyludurlar lakin at üzerinde gövdeleri uzundur⁸¹. Anlatılara bakılacak olursa M.Ö. V. yüzyılda yaşayan Herodotos onların referansı idi. Herodotos İskitlerden nasıl bahsetmişse, IV. yüzyılda da Hunlardan o şekilde bahsettiler. Böylece yazarlar ansızın ortaya çıkan ve yakıp yıkan Hun darbelerini ve onları harp tekniklerini kavrayamamışlar ve Hunların profilini bu şokun etkisiyle Antik Çağ'a referans vererek uydurmuşlardır. Ancak Hunların karargahına kadar giden ve onları birebir gören Piruscus, Attila'yı anlatırken olağanüstü bir anlatım yapmadı. Kıyafetlerinin ne kadar temiz ve yaşantısının sadeliğinden bahsetti⁸².

Hunların savaş taktikleri, Romalılardan ve kuzeydeki yabancı kavimlerden farklıydı. Savaşa büyük bir hücumla başlanır ve düşmanın birliklerinin dağılması amaçlanırdı. Yıldırım hızı ile at üzerinde hareket eden Hunlar, ok yağmuru ve çarpışmadan sonra sahte ricat ile geri çekilir ve düşmanın takibi ardından onların ordu saflarını dağıtırlardı. Sonrasında süvarileriyle birlikte kendilerini takip eden düşmanın üzerine hücum ederek yenilgiye uğratırlardı⁸³. Hunların süvari birliklerinin savaş taktiği onlar üzerinde korkunç bir etki yaratacaktır. Roma zamanla Türklerin bu sü-

⁸⁰ Marcellinus, **a.g.e.**, s. 583.

⁸¹ Vaczy, **a.g.e.**, s. 54.

⁸² Attila'nın sarayında bulunan Priscus yemek sırasında Attila'nın karakteri ve dış görünümünününden şu şekilde bahseder; "Yemekler masaya konmaya başladı. Bize ve diğer barbar olanlara tatlı ve lezzetli yemekler getirildi. İskitlere ve bizlere gümüş tabaklarda yemek getirilirken Attila'ya tahta tabakta et getirildi. Her cihette mutedil ve kanaatkar idi. Sırtındaki elbiseleri, ayakkabıları, kılıcının kabzası, kılıfı ve atının takımları askerlerininkinden hiç de farklı değildi. Buna karşı diğer İskit komutanlarının bu eşyaları altın ve kıymetli taşlarla süslü göz kamaştırıcı idi. Kendisinininki böyle değildi. Yalnız diğerlerinden daha temizdi". Bkz.: Ali Ahmetbeyoğlu, **Attila'nın Sarayında Bir Romalı...**, s. 50.

⁸³ Jozhef Deer, "İstep Kültürü", Terc. Şeriv Baştav, **Ankara Üniversitesi DTCFD**, C.12, S.1-2., 1954, s. 173.

vari birliklerinden o kadar çok etkilenir ki VI. yüzyılda başlayan ordudaki değişimlerle birlikte VII. yüzyılda artık Roma piyadelerin yerini süvariler alır⁸⁴.

418 yılında ise artık Gotlar, Gallia'da hakimiyetlerini kurmuşlardı. Batı Roma yeni gelen bu insanlara karşı koyabilecek askeri kıtalardan mahrumdu. Kaynaklar, Hunların Doğu Roma'da görülmelerinden önce 412 yılında Konstantinapolis'in, muhtemel Hun hükümdarı Karaton'a gönderdiği elçilik heyetinden bahseder. Olym-piodoros'un başkanlık ettiği elçilik heyeti, deniz yolculuğundan sonra Don bölgesine gitmişti. Bu yıllarda yine bazı kaynaklar Hunların 415-420 yılları arasında Sasani İmparatorluğuna karşı yürüttüğü saldırılardan da bahseder⁸⁵. Buradan anlaşıldığı üzere Hunların ana merkezi henüz batıya kaymamıştı. Bu noktada hala ana merkezlerinden batı ve doğuya akınlar düzenlemekteydiler. Hunlara dair yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen pek çok Sasani kuyumculuk eseri, Hunların bu seferlerde başarılı olduklarını göstermektedir. Bu dönemde Hunlar artık Güney Rusya sahasından Macaristan ovalarına, Türkistan coğrafyasından da Güney Rusya'ya hareket etmişlerdir⁸⁶.

Roma'daki gelişmeleri yakından takip eden Uldız'ın bu dönemdeki genel çevre politikası, Batı Roma ile iyi ilişkiler sürdürürken Doğu Roma'yı baskı altında tutmaktı. Aslında Avrupa Hunlarının bu politikası Attila devrine kadar Hunların genel politikasını teşkil etmiştir. Uldız ise Batı Roma üzerine direkt bir saldırıda bulunmadı ancak onun başlatmış olduğu kavimler hareketi ile Quad, Vandal, Markoman gibi kavimler yerlerinden olmuşlar; bu sayede Vizigotlar başta olmak üzere bu kavimler Batı Roma topraklarına girerek köklü değişikliklere neden olmuştur. İspanya, Galya, İtalya ve Kuzey Afrika barbarların yıkımına uğradı ve Batı Roma Got yöneticilerin tahakkümüne girdi. Batı Roma ile yapılan bu ittifak, 450 yılına kadar devam etmiştir. Uldız, Doğu Roma politikası ise imparatorluğun hakimiyetini sağlamak olmuştur. Bu amaçla 408 yılında hareketine başlayarak Balkan topraklarına

⁸⁴ Geza Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürleri", **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul, 1937, s. 315.

⁸⁵ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 80.

⁸⁶ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 138-139.

akınlarda bulunmuştur⁸⁷. Doğu Roma bu durum karşısında saldırıları sulh ile halletmeye çalışırken Uldız da bu sulh için başta gayret gösterdi. Uldız'ın Doğu Roma üzerinde kurmuş olduğu sonraki politikalar sonucunda imparatorluk topraklarında ağır tahribatlar gerçekleşmiştir. Uldız, Germanler gibi çeşitli kavimler üzerinde de pek çok politika uygulamıştır. Bu kavimleri çoğu kez Batı Roma karşısında dizginlemiş çoğu kez de müdahale etmeyerek imparatorluğun yağmalanmasına neden olmuştur. Hunların ana merkezi böylece yavaş yavaş batıya kaymış, Doğu Roma sınırlarına yaklaştıkça imparatorlukla çıkar çatışmaları başlamıştır. Hunlar bu çerçevede dış politikalarında zamanla değişikliğe gideceklerdir.

1.6. Rua Dönemi Çevre Politikaları ve İlişkileri

Hunların Tuna boylarına doğru harekete geçtikleri sırada başlarında Rua'nın adını görmekteyiz⁸⁸. 420'li yıllarda iktidarda olduğu anlaşılan Rua, kardeşleri Oktar ve Muncuk ile birlikte iktidarı paylaştı. Ancak 432 yılından sonra kardeşlerinin ölmesi ile birlikte tek başına hükümdar oldu. Rua'nın Karaton ile akrabalığı olup olmadığı ise bilinmemektedir. Bu dönemde Hunlar büyük başarılar elde etmesine rağmen Rua hakkında bilgiler kayalarda pek bulunmamaktadır. Ailesi hakkında sadece kardeşleri Oktar, Aybars ve Muncuk'un adlarını biliyoruz. Muncuk ise gelecekteki Attila'nın babasıdır⁸⁹. Aybars büyük ihtimalle doğu orduları komutanıdır. Oktar ise batı orduları komuatı olarak Ren Nehri civarında Burgundlar ile savaşmıştır⁹⁰. 422 yılında Rua'nın harekete geçtiğini görmekteyiz. Doğu Roma İmparatorluğu ordusu İran'a karşı çıktığı sefer sırasında birliklerinin doğuda olduğu zaman Rua Trakya'ya saldırdı. Bu saldırılar karşısında II.Theodosios'un Hunlarla anlaşma yapmaktan başka çaresi yoktu çünkü doğuda Sasani tehlikesi devam etmekteydi. I.Yezdegerd'in (399-420) oğlu V. Behram (421-438) ülkedeki Hristiyanlara karşı gösterdiği baskıcı

⁸⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul Ekim 2015, s. 154.

⁸⁸ Rua'nın adını kaynaklarda 5 şekilde görmekteyiz. Rua, Roa, Roila, Rugila şeklindedir. Kelimenin sonunda bulunan -ila eki Gotça küçültme ekidir. Bkz.: Şerif Baştav, **a.g.e.**, s. 44.

⁸⁹ Muncuk'un kelime anlamı Türkçe "boncuk" manasına gelmektedir. Mundiukhos (Priskos'a göre), Mundzucus (Jordanes'e göre), Muncuk < boncuk 'Atilla'nın babası'. Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 75. Muncuk'un adı dışında kaynaklarda hakkında herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır. Attila ve Bleda'nın Rua'nın yanında küçük yaşlardan beri bulunması, babaları Muncuk'un erken yaşta öldüğünü düşündürmektedir. Okdar adı ise eski Türkçe'de kuvvetli, yiğit, bahadır anlamında kullanılmaktadır. Gyula Nemeth, **a.g.e.**, s. 44.

⁹⁰ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 139.

politikalar, Roma'nın dikkatini buraya çekti. Lakin Romalı askerler burada herhangi bir başarı elde edemediler ve anlaşma yaparak uzlaşa sağlayabildiler⁹¹. Rua'nın saldırıları gerçekleştiğinde ise II.Theodosius, birliklerini derhal kuzeye yönlendirdi. Sınırlarında sürekli saldırı altında kalan Doğu Roma, Rua ile antlaşmaya vararak 350 libre⁹² altın verme şartı ile tazyikleri önlemeye çalıştı (422)⁹³. İmparatorluk Hunlara verilen bu altınları haraç adı altında göstermeyi uygun bulmayarak yalnızca onları “destekleme” olarak nitelendirmiştir. II. Theodosius ise hem kuzeyde Hunlara karşı hem de doğuda Sasanilere karşı haraç vererek sınırlarını güvence altına alabilmişti. Böylece kendisi sahte övgülerin mazharı oldu. Hunlarla yaptığı anlaşma başarıdan ziyade kısa süreli tehlikenin bertaraf edilmesi idi. En önemlisi de Hunlara vergi ile bağlanmıştı.

Doğu Roma'yı haraca bağlayan Hunlar, bu vakitten sonra yönlerini Batı Roma'ya çevirdi. Bu sırada Batı Roma'da Büyük Theodosius'un oğlu Honorius bulunmaktaydı. Lakin kendisi 423 yılında vefat edince yerine Theodosius'un başka halefi kalmadığından tahta senatör Johannes (423-425) geçti. Batı Roma, Doğu Roma'nın himayesini istemediğinden dolayı Johannes'i iktidara getirmişti. Batı'da iktidar mücadelelerinin olduğu bu zamanda Büyük Theodosius'un kızı ve Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un halası olan Gallia Placidia, Johannes'i devirmek için yeğeninin desteğini alarak Johannes'e karşı taarruza geçti. Aetius'a yüksek saray rütbesini veren Johannes ise Rua'dan yardım almak amacıyla Aetius'u Hunlara gönderdi. Böylece Hunların desteği sağlandı. Ancak harekete geçen Hun ordusu İtalya'ya gelemeyen Johannes hayatını kaybetti (425). Aetius ise Batı Roma'da kazandığı konumunu Hunlara borçlu idi. Herhangi bir çıkmazda Hunların desteği sayesinde kurtulan Roma, bu ölçüde Aetius'a değer veriyordu. Johannes'in ölümünden sonra Galla Placidia küçük yaştaki oğlu III. Valentinianus'u (425-455) imparator ilan etti⁹⁴. İmparatorluğunu tehlikelerden uzak tutmak isteyen Placidia, Aetius'a yüksek rütbeler vererek onu Gallia'ya atadı. Hunlara ise haraç vererek uzaklaştırmak istedi. Hunların yardım-

⁹¹ Kelly, **a.g.e.**, s., 90. Gibbon, **a.g.e.**, s. 422.

⁹² 1 libre 0,45 kg değerindedir.

⁹³ Başstav, **a.g.e.**, s.86.

⁹⁴ Gibbon, **a.g.e.**, s. 186.

larına karşılık sadece ücret verilmediği anlaşıyor. Pannonia'da bulunan Valeria şehrinde ortaya çıkan bir mezar, Doğu Roma'da Hunlar adına çalışan bir adama aitti. Valeria Ripensis şehrinin ahalisi, yapılan araştırmalara göre 425'ten önce başka bir yere giderek burada Valeria Media şehrini kurdukları anlaşıyor. Daha önceki Germen saldırılarının dışında Valeria Ripensis şehrinde hiçbir yağma belirtisi görülmemiştir. Şehrin boşaltılma sebebi ise Hunlar olarak kabul edildi. Batı Roma ile bu sıralar müttefik olarak yardımlarının karşılığında bu bölge onlara bırakılmıştı. Büyük bir ihtimalle bu yardımlar, Aetius'a veya III. Valentinianus'un Hunların çekilmesine yönelik yapılan yardımlardı (425)⁹⁵. Hunlar böylece ağırlık noktasını artık Orta Tuna'nın merkezlerinde kurmuşlardı. Bu nokta stratejik açıdan hem Doğu hem de Batı'ya doğru kontrollerin sağlandığı korunaklı bir bölgeydi. Hunlar bugünkü Orta Avrupa'nın tamamına hakim olmaya başlamışlardı. Buradan uzanan irili ufaklı Hun seferlerinin kollarını teşkil eden saldırılar, dünya hakimiyetinin ilk kısmını teşkil eden Avrupa'nın tamamının alınmasına yönelikti. Roma İmparatorluğu, Hunların barbarlarla olan münasebetlerini ilk başlarda gözardı edebiliyordu. Ancak bu barbarlar efendisi olan Hunların elinde dizginleşiyor, buyruklarına itaat ediyorlardı. Roma'nın barbarları ehlileştirmek hatta Hıristiyanlıkla şereflendirmek istemeleri dini ritüelden çok savaşçı kabiliyetlerini söndürerek saldırılardan korunmayı amaçlıyordu. Hunlar ise hakimiyetlerinin tesisi için Germen kavimlerinin itaatlerini sağladıktan sonra Roma'ya karşı tam anlamı ile seferlere çıkıyorlardı. Küçük çaplı saldırıların yerini artık büyük savaşlar alıyordu. Göğün altındaki bu insanlar her cihette egemenliklerini yaşatmak için bu kararlarını yeni almamışlardı. Kendi benliklerinde küçük yaşlardan itibaren beliren bu emel bozkırın kavurduğu zihinlerde savaşın ne zaman cereyan edeceğini de hesaplıyordu. Savurgan bir politika değil, sac ayaklarının yere sağlam bastığı, planlı ve öngörüsü olan bir düşünce sisteminin gerekliliğini gerçekleştiriyorlardı.

Hunların desteğinin daha da hissedildiği bu dönemde Aetius Galya'nın Arles şehrindeki Vizigotlara ağır darbe indirdi (425). Ren nehrinin sağ cenubunda oturan

⁹⁵ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 85.

Ripuar Franklarına da ağır darbe indirdiler (428).⁹⁶ Hunların saldırılarından kaçan Vandal, Frank, Burgund gibi kavimler Roma'nın sınırlarına doğru sığınmıştı. 428 yılında ise Aetius'un karşı koyması ile birlikte imparatorluk arazilerine alınmadılar. Franklardan geriye kalanlar güneye doğru hareket ederek Anglasoksonlar ile birleştiler ve Britanya'ya girdiler. Böylece Britanya'daki Roma'nın tesis ettiği güç Hunların başlattığı akınlar ile birlikte değişmiştir. Aetius ise bu sıralarda Hunların da desteğini sağlayarak kazandığı zaferler karşısında *Magister militum* unvanını aldı. Hunlar 435 yılında aşağı Ren civarında bulunan Burgundlara darbelerini indirdikleri sırada Franklara da yüklendiler. Frankların ilerleyişini Aetius durdurabilmişti. Ren dolaylarında bulunan Burgund Frank Alamanlar gibi çeşitli Germen kabileleri bu dönemde Hunların tahakkümü altına girdiler⁹⁷. 429-430 yıllarında ise Burgundlara karşı Ren civarında meydana gelen savaşta Oktar hayatını kaybetti⁹⁸. Roma İmparatorluğu gelen bu barbarları ordularında ücretli asker olarak kullandılar. Ancak başlardaki bu amaç daha sonraları barbarların isyan bayraklarını çekmeleriyle değişecekti. Hunların aynı zamanda barbarları hakimiyetleri altına almaları ile Roma sınırlarında sükunet kısa zaman da olsa gerçekleşmişti.

Aetius Hunların desteğini aldığından dolayı batı Roma'daki konumu ve gücü artmıştı. Bu durum imparatorlukta giderek risk haline gelmeye başlamıştı. Placidia bu yüzden Afrika'da Aetius ile anlaşamayan general Bonifacius'u desteklemişti. Ancak herhangi bir riski de göze alamadı ve 434'lü yıllarda Rua henüz hayatta iken Aetius'un komutanlık isteğini geri çevirmedi. Bir süre sonra Aetius'a karşı koymak gerektiğinde Placidia 432 yılında harekete geçti. İlk olarak Aetius'a verilen başkomutanlık görevini kendisini azlederek düşmanı olan Afrika'daki Bonifacius'a verdi⁹⁹. Böylece aralarındaki rekabet giderek kızıştı. Nihayetinde iki taraf Rimini'de karşı karşıya geldi ve Aetius yenildi. Aetius en zor zamanlarında kurtarıcısı olan Rua'ya

⁹⁶ Şeriv Baştav, **a.g.e.**, s. 89.

⁹⁷ 451 yılında Attila'nın Batı Roma seferi sırasında ordusunda bu topluluklar da bulunmakta idi. Attila'nın Kuzey denizine kadar ilerlediğini, Priscus onun imparatorluğunun tamamıyla okyanus adalarına kadar genişlediğini ifade ederken burada Hollanda ve Danimarka adalarını kastetmiştir. Böylece hakimiyetlerinin Baltık denizine kadar ulaştığı görülmekte. Vaczy, **a.g.e.**, s. 71.

⁹⁸ Vaczy, **a.g.e.**, s. 71

⁹⁹ Kelyy, **a.g.e.**, s. 107-108.

sığınmak için Dalmaçya'dan yola çıktı ve Hun karargahına vardı¹⁰⁰. Aetius'un Hunlara sığınmasına karşın Galla Placidia oluşabilecek bir Hun birliği tehlikesine karşı öncelikle Vizigotlar'danyardım aldı. Ancak Placidia'nın kurmak istediği birlik Hunlar tarafından dağıtıldı. Aetius ise Hun desteğini sağlayarak birleşik Got Hun ordusuyla birlikte Roma'ya girdi. İmparatorluk Aetius'un ilerleyişine karşı İtalya'ya döndüğünde kendisinden alınan ünvanlar geri verildi¹⁰¹. Aetius Batı Roma için asi karakterli bir tehlike olarak görünse de, o birleşik ve güçlü bir Roma'nın tahayyülünü kuruyordu. Roma üzerindeki herhangi bir düzensizlikte sarsılacağını bildiğinden dolayı Hunlar ile arasındaki ilişkileri yakın tutmaya çalıştı. Bu durum pek çok kez Batı Roma'nın da çıkarlarına yaramıştı. Savaşlarda çoğu barbar ordusunun dizginlenmesi Hunların elindeydi. Nitekim bu yardımlara karşı Pannonia sahasındaki arazilerin bir kısmını Hunlara bırakılmıştı. Tuna ile Tisa arasındaki saha tam anlamı ile Hunların hakimiyetine kalmış ve burada bulunan çeşitli Sarmat kalıntıları, Germen zümreleri ve Slav kabilelerinden bazıları da Hunların hakimiyetine girmişti¹⁰².

Hunlar, Batı Roma'daki siyasi çekişmelerde etkili bir konumda rol oynarken bu sıralarda Doğu Roma, Tuna'da Hunlara tabii olan kavimler ile gizliden anlaşma yapmıştı. Rua anlaşmaya aykırı olan bu durumu öğrenince elçisi Esla'yı İstanbul'a gönderdi¹⁰³. Esla, Konstantinopolis'e vardığında, imparatora diplomatik olarak kendi hakimiyetlerinde bulunan kavimlerle anlaşma yapmamalarını, aksi taktirde savaşın kaçınılmaz olduğunu söyledi. Doğu Roma olası bir savaşı göze alamayıp, bunun üzerine Trakya ordu komutanı olan Plinthas ve Dionysius'u elçi olarak Rua'ya gönderdi. Elçilik heyeti ise yola çıkmadan Esla'nın mahiyetinde bulunan Singiluchus'u, Romalılar dışında başka kavimlerle antlaşma yapmayacaklarını bildirmek üzere önceden Rua'ya gönderdi. Ancak herhangi bir anlaşma sağlanamadan Rua ansızın hayatını kaybetti (434).

¹⁰⁰ Gibbon, **a.g.e.**, C.III. s. 195.

¹⁰¹ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 143.

¹⁰² Kurat, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁰³ Doğu Roma'nın anlaşma yaptığı bu kavimler Hun asıllı Amilsurlar, Itımarlar, Tonosurlar ve Boisciler. Bu kavimler daha 375 yılında Azak Denizi'nin kuzeyinde iken bir zaman sonra Tuna civarına gelip Hunlara tabi olmuşlardır. Bkz.: Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priscus'a Göre Avrupa Hunları**, s. 19.

Uldiz'in başlatmış olduğu politika Rua döneminde de devam etmiştir. Doğu Roma'ya kurulan sürekli tazyikler devam etmekteydi. 10 yıl boyunca devam eden Doğu Roma politikasının ardından, Rua yönünü bu sefer Batı Roma üzerine çevirdi. Batı Roma'da kuruluna denge Aetius üzerinden sağlanmaktaydı. Herhangi bir iktidar karışıklığında Hunlardan yardım alan Aetius, böylece Hunların imparatorluğun iç işlerine dahil olmasına ve yön vermesine neden olmaktaydı. Batıda yapılan bu işbirlikleri sayesinde Hunlar, hakimiyetlerini Orta Tuna'da tesis etmişlerdi. Nitekim bu dönemde Hunların genel politikası da Orta Tuna'yı alarak Dünya hakimiyetlerini sağlamak idi. İlk olarak Batı Roma üzerinden yürütülen barışçıl politika ile bu cihetteki saldırılar önlenmişti. Hunların Germen kavimleri üzerinden yürüttükleri siyaset, Batı Roma'yı ilk aşamada barbar saldırılarına karşı önlese de, barbarlar artık efendileri olan Hunların elinde dizginleşiyor ve Hunların istedikleri herhangi bir buyruğa itaat ediyorlardı. Bir bakıma dolaylı yoldan Batı Roma üzerine de baskı uygulanmış oluyordu. Attila dönemine kadar Avrupa Hunlarının Orta Tuna'da 425 yılında merkezlerini kurmaları, onların stratejik açıdan politikalarında zamanla değişikliğe gitmelerini sağlamıştır. Nitekim Hunlar bu sahada hem Doğu hem de Batı'da kontrollerini sağlayabiliyorlardı. Böylece artık küçük saldırıların yerine geniş çaplı saldırılar yer almıştır. Hunların Attila dönemine kadar oluşturmaya çalıştıkları Roma İmparatorluğunun hakimiyetini sağlama planı savurgan bir politika olmamış, saçayaklarının yere sağlam bastığı planlı ve öngörülü olan bir düşünce sisteminin yansıması şeklinde olmuştur. Nitekim bu aşamaya kadar kendilerini her açıdan tamamlamaya çalışan Avrupa Hunları, adım adım ilerlemiş artık her iki imparatorluğun da hakimiyetinin sağlanma zamanının geldiğini düşünmüşlerdir.

1.7. Attila ve Hun Dış Politikası

Hunlar, Romalılarla yapılacak olan herhangi bir savaştan önce, çözüm için genellikle diplomatik yolları açık tutmuşlar ve görüşmelere önem vermişlerdir. Nedsiz bir şekilde karşı taarruza geçmemişlerdir. Herhangi bir anlaşmazlıkta elçiler vasıtası ile iletişim kurmuşlar ve savaşa geçecekleri zaman dahi bu durumu önceden diplomatik olarak izah etmişlerdir. Herhangi bir kavimle yapılan anlaşmanın maddelerine uymaya özen gösteren Hunlar Doğu Roma'yı bu sebeple pek çok kez uyarmış-

tır. Nitekim Rua'da kendilerine bağlı olan kavimler ile işbirliği yapmaya çalışan imparatoru ikazı için yapılan görüşmeler sırasında hayatını kaybetti. Bunun üzerine yerine yeğenleri Bleda ve Attila geçti (434). Türk devletlerinde her zaman büyük kardeşin veliahd olması kesin olmamıştır. Devlet dizginlerinin en dirayetlisine verilmesi de görülmektedir ¹⁰⁴. Bu açıdan Muncuk'un oğullarından Bleda'nın (445) ölümüne kadar Attila ¹⁰⁵, karakterinin daha baskın ve yetenekli olması ve yüksek kabiliyetlere sahip olmasından dolayı devlet işlerini tek başına yürütmüştür ¹⁰⁶. Attila'nın Bleda ile arasındaki farklılığı Priscus'un eserinde Zercon adlı esire karşı gösterdiği tavırdan da görebiliyoruz ¹⁰⁷. Bleda'nın 10 yıllık hükümdarlığı sırasında adı kaynaklarda silik olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda (Jordanes, Prosper Tiro Kroniği) ¹⁰⁸, Attila'nın kardeşi Bleda'yı öldürdükten sonra tahta geçtiğini belirtilse de bu bilgiyi destekleyecek başka herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Tarihi süreç içerisinde böyle ses getirecek bir olayın gerçekleşmesi durumunda, Priscus yolculuğu sırasında Bleda'nın dul eşi tarafından ağırlandığı vakit bu hadiseyi anlatması beklenirdi ¹⁰⁹. Nitekim tüm devlet işlerini üzerine alan Attila hakimiyetini güçlendirerek diğerleri arasında da sivrilmiş ve kardeşinden sonra da tek hükümdar olmuştur.

¹⁰⁴ Abdülkadir Donuk, "Türk Devletlerinde Hakimiyet Anlayışı", **İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Yayınları**, S.10-11, 1981, s. 52

¹⁰⁵ Attila'nın erken yaşlardaki hayatı konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak ölüm yılı ve Hunların Avrupa önlerinde görüldüğü tarihe ve adına bakılacak olursa Hunların İtil Nehri civarında bulunuyor-ken dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Türklerde yeni doğanlara Etil = İdil "büyük nehir" adını sıklıkla verildiği görülmektedir. İdil nehri kıyısında dünyaya gelmişse bu ad kullanımı daha da artmıştır. Laszlo Rasonyi, **Tuna Köprüleri**, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 1984, s. 2. Attila adının anlamı konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Mana olarak Gotça "Babacık, Atacık, Sevimli, Ağabey" şeklinde olduğunu, Ata-la olarak "benim atam, atacık" yahut Attila'nın olgunluk yaşında kullanılan takma ad olduğunu, gençliğinde ise başka bir ad olduğunu ileri sürmüşlerdir. Türkçe olarak da At-til-a : Attila olarak "Büyük deniz, okyanus" yahut "her şeye gücü yeten hükümdar" anlamında olduğu söylenmiştir. Daha geniş bilgi için Bkz.: Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 93, n.5; G. Nemeth, **Hunların Dili**, Bkz.: "Attila ve Hunları", s. 190.

¹⁰⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.260.

¹⁰⁷ Priscus Attila'nın sarayında bir akşam bulunurken Zercon adlı bir soytarının insanları güldürmek için yaptığı tuhaf hareketlerinden bahseder. İçerdekiler bu soytarının sözlerine gülerken Attila ona gülmüyordu. Bleda ise bu eğlenceli akşamda ona çok gülüyor ve adamı seviyordu. Bleda vefat ettikten sonra Attila bu soytarıyı komutanı Aetius'a hediye olarak gönderse de Edekon kendisine acıyıp ailesinin yanına geri getirmişti. Priscus aynı zamanda Attila'nın hiç gülmediğini yalnız küçük oğlu İrnek içeri girdiğinde ona gülümsediğini anlatır. Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 50-51.

¹⁰⁸ Ahmetbeyoğlu, **a.e.**, s. 100.

¹⁰⁹ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 38.

V. yüzyılın başlarına gelindiğinde Hunların gevşek mahiyetteki yapıları giderek merkezi birliğe sahip bir imparatorluk haline büründü ¹¹⁰. Hun merkezi 430 yılı itibarıyla aşağı Tuna bölgesine kadar ilerlemişti. Rua'nın hazırlık safhasından sonra Atilla bu yapıyı daha da genişletti. Rua'nın ani ölümünden sonra Doğu Roma ile gerçekleştirilen görüşmeleri Attila devraldı. Priscus Doğu Roma İmparatorluğu ile yapılan görüşmeleri ise şu şekilde aktarmıştır;

“İllyra (Arnavutluk, ve Dalmaçya sahası)’da, Mysorum (Morova) ile Istrum (Tuna)’nın birleştiği yerde, Tuna’nu diğer kıyısına tanzim edilmiş olan Margus şehrinde İskitler toplanmışlardı. Görüşmeye gelen elçilik heyeti ve şehrin vatandaşları at üzerindeki muhteşem İskit Kralı ile karşılaştılar. Romalı elçiler kendi şereflerini hatırlatarak, bizzat yayaların atlılarla tartışması gerekmesin diye, aynı teçhisatla İskitlerle görüşmeye karar verdiler ¹¹¹.”

İki taraf arasında gerçekleşen anlaşma Margus (Dobruca) şehrinde, elçi Plinthis ve Epigenes öncülüğünde yapıldı (434). Şartlar dini bir merasim ve atalardan kalan bir yeminle de pekiştirildi ¹¹². Margus anlaşması olarak andlandırılan anlaşmanın maddeleri ise şu şekilde idi;

- 1) Esir edilmiş Romalılar ile birlikte daha önce Roma'ya kaçmış olan birçokları ile birlikte, Hunlar'dan kaçacaklar Roma'ya kabul edilmeyecekler.
- 2) Romalı mülteciler ile esir alınanların her biri için 8 altın kurtarılma ücreti verecekler, bu fidyeyi gönderdikten sonra esirler geri dönebilecekler.
- 3) Roma, Hunların altında bulunan kavimlerle anlaşma yapmayacak ve ticaret yapmak için eşit şartlar altında bir araya gelinecek.
- 4) Romalılar ve Hunlar emniyet içersinde olacaklar, anlaşma devamlı olacak ve buna riayet edilecek.

¹¹⁰ Hunlar Avrupa önlerinde göründüklerinde Alan ve Gotlar'ı kendi bünyelerine tabi kıldığında daha henüz tam anlamı ile iktidarın tamamını ellerinde bulundurmuyorlardı. Ammianus'un belirttiğine göre Balamir için kendi döneminde sadece kendisi tek hükümdar olmayıp seçkin bir reisten ibaret olduğunu belirtir. 412 yılında Karaton diğer hükümdarlar arasında önde gelen idi. İktidar geniş bir yapıda olup gevşek bir siyasi örgütlenmeye sahip idi. Bkz.: Peter Vaczy, **a.g.e**, s. 88-89.

¹¹¹ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 20.

¹¹² Yapılan anlaşmanın bozulmaması için yapılan dini merasim ve yeminin ne şekilde gerçekleştiğini Priscus aktarmamıştır. Eski Türk ve Türk İslam devletlerinde and içme geleneği mevcuttur. Daha fazla bilgi için Bkz.: A. İnönü, “Eski Türklerde ve Folklorunda "ANT" ”, Bkz.: **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1987, s. 317-330.

- 5) Romalılar tarafından daha önce Hun kralına ödenen 300 altın ile verilen vergi yerine, senede 700 libre altın verilecek ¹¹³.

Yapılan bu anlaşmayla birlikte Hunlar diplomatik olarak Doğu Roma'ya karşı ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Priscus'un aktarımına göre Hunlar, yapılan anlaşma gereği geri gönderilen Atakam ve Mama adlı Hun kral soyundan olan kişileri , zaptettikleri Trakya'daki Carsus (Bugünkü Bulgaristan'da Hirsova) kalesinde, herkesin gözleri önünde idam etti ¹¹⁴. Hunların Doğu Roma'ya karşı yönelmelerinde, anlaşmalardaki usulsüzlüklerin yanı sıra batıda Ren nehrine kadar olan sahadaki kavimlerin denetimlerini sağlamışlar ve bu bölgede büyük bir tehlike kalmamıştı. Ancak Hun ilerleyişi sonucunda Roma hududlarına giden çeşitli barbar kavimlerin baskıları iyice artmıştı. Gotların bir kısmı Güney Galya'ya yerleşmeye başlamış, Suevler ara ara İspanya'ya doğru çabası içerisine girmişlerdi. Vandallar ise Kuzey Afrika'ya hakim olmaya başlamışlardı. Kendilerine Roma topraklarından pay almaya çalışan Frank ve Burgundlar ise Galya bölgelerini tehdit ediyorlardı. Aetius bu kavimlerle başa çıkabilmek için Hunların desteğine tekrar başvurdu. Burgundlar'a saldırmak için Attilla'nın amcası Oktar yardımcı olmuş ve Burgundlar tamamen ortadan kaldırılmıştı (435) ¹¹⁵. Aetius 437'de ise Litorius'un Vizigotlara karşı girdiği savaşta ordusunda yine Hunları yardımcı kuvvet olarak bulundurmaktaydı. Bu sayede I.Theodreik'in savunmasını dağıtarak Narbonne şehrini kurtardılar. Bir sene sonra ise Vizigotlar başkentleri Toulouse'a kadar geri sürüldüler ¹¹⁶.

430'lu yıllarda çoğu Germen kavimleri Hun hakimiyeti altındaydı ancak bunlara içişlerinde serbestlik verilmişti ve kendi krallarını seçme hakkı tanınmıştı. Aynı zamanda belirli ölçüde vergi ve asker gönderme mecburiyetinde idiler ¹¹⁷. Bu kavimler Hunların Avrupa önlerinde görülmelerinden önce, tarihlerinde Roma'ya karşı birleşik bir ordu kurarak saldırmamışlardı. Onların ortak olarak hareket etmeleri Hun ve sonrası döneme denk gelmektedir. Barbar kavimlerin kendi kralları etrafında Hun

¹¹³ Ahmetbeyoğlu, **a.e.**, s. 20.

¹¹⁴ Ahmetbeyoğlu, **a.e.**, s. 21.

¹¹⁵ Gibbon, **a.g.e.**, C.III, s. 206.

¹¹⁶ Peter Heather, **Gotlar**, çev. Erkan Avcı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012, s. 269-270.

¹¹⁷ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 95.

hakimiyetinde rahat bir şekilde örgütlenmeleri, Batı Roma'nın bu akınlar ortasında batıp gitmesiyle sonuçlandı. İmparatorluğun barbar kavimlerine karşı uyguladığı sert ve onları değersizleştiren tutumlarına karşın, Hun birliği altında daha uygun şartlar altında yaşamaktaydılar. Bu yüzdendir ki Attila'nın kurmuş olduğu teşkilatta pek çoğu önemli mevkilere gelmişlerdi. Gepid kralı Ardarik ve Ostrogot kralı Valamir'in bağılıkları devam ediyor Attila'nın en sadık kolları bu kavimlerden teşkil ediliyordu. Çekoslovakya'da bulunmuş olan bir kısım Markomanlar, İsveç mintikasında olan Alamanlar, Burgundlar, Franklar ve Aşağı Ren dolayında bulunan Ripuar Frankları Hunlara tabi idi ¹¹⁸. 435 yılında Priscus'un İskit olarak adlandırdıkları Hun soyundan olan Sorosguslar hakimiyet altına alındı ¹¹⁹. Thüiring ve Saksonlar da Hunlara boyun eğmişlerdi. Böylece Attila'nın imparatorluğu Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'ne kadar uzanmıştır ¹²⁰. Aynı zamanda sonradan bu bölgede görülen ve Hazarların bir kolu olan Akatzir'ler de Hun hakimiyetini tanımışlardı ¹²¹. Yine Rusya'nın kuzey ormanlık sahalarında yaşayan Fin ve Slav kabileleri de hakimiyet altına alınmış, Hunların toprakları Don Nehri'nin doğusuna kadar uzanmıştır. Böylece Batı'da sınırlar Ren Nehri ile Alp Dağlarına kadar, Doğu'da ise Don Irmağı ile Aral gölüne kadar uzanmakta idi. Merkezlerini Orta Tuna bölgesinde kuran Hunlar aynı zamanda Güney Rusya coğrafyasında da hakimiyetlerini tesis ettiler. Topraklarını genişletmek isteyen Attila muhtemelen berisinde itaatsiz bir kavim bulundurmamak istememişti. Doğu Avrupa'da tesis ettiği hakimiyet, Doğu'da da Persler'e karşı da seferler düzenlenerek devam ediyordu. Sadece bulunduğu coğrafyada sıkışıp kalmayarak aynı zamanda Çin'e de elçiler göndererek iletişim kurmuşlardı ¹²². Hem Doğu'da hem de Batı'da adından söz ettiren Hunlar, nihayetinde İskit ve German kavimlerini de tek çatı altında birleştirerek geniş bir imparatorluk kurmuşlardı. Batı Roma İmparatorluğu'nun gerçekleştirmiş olduğu savaşlar ise Hunların askeri gücüne dayanıyordu. Hunlar bu

¹¹⁸ Vaczy, **a.g.e.**, s. 71.

¹¹⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 21, n. 37.

¹²⁰ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 147.

¹²¹ Türk menşeli olan Akatzir Hun dilinden gelmekte olduğu tahmin edilmektedir. Türkçe'de ağaç-eri yahut ağaç-iri şeklinde olup anlamı ise "Orman adamı"dır. Gyula Nemeth, "Hunların Dili", **Attila ve Hunları**, s.193. Akatzir adındaki Türk boyu Volga'dan Aşağı Tuna'ya kadar Pontus'a kürk ticaretini gerçekleştirirlerdi. Bkz.: Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 72.

¹²² Gibbon, **a.g.e.**, c.III, s. 207.

sayede kendilerine pay ve ganimet elde ettikleri gibi imparatorluğun politikalarını da yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı.

1.8. Attila'nın Doğu Roma Politikası

Temellerinin Uldız'ın başlattığı Doğu Roma'nın hakimiyet altına alınması Rua zamanında devam etmiş ve nihayetinde Atilla zamanında daha da sağlamlaştırılarak Hun tabiliği altına alınmıştır. Hun İmparatorluğu'nun sınırları Vistül Ren ve Alplere kadar genişlerken bu coğrafyada Attila dünya hakimiyetini kurmak için Doğu Roma'nın alınması gerektiğini biliyordu. Avrupa önlerine geldikleri bu zamanda tehayyüllerinde basit bir düşünce sisteminin olmamasına şaşdırmamak gerekir. Türk cihan hakimiyetinin bir yansıması olan bu düşünceye göre başka milletlerin hakimiyeti altında yaşamayı redediyorlardı. Attila döneminde de Doğu Roma politikasında bir değişiklik yoktu. Kökleşmiş devlet yapısı ile Bizans'a karşı hareket edilecek ve İstanbul'daki yönetime yön verilerek baskı altına alınacaktı. Attila siyasi meseleleri ustalıklı yönetmeyi bilen bir devlet adamı idi. Bu karakteri ile de ne zaman saldırıya geçeceğini iyi biliyordu.

439 yılında başlayan Roma Vandal münasebetlerinde Vandallar Kuzey Afrika'da bulunan önemli hububat merkezi olan Kartaca'yı tam anlamı ile işgal etmişlerdi ¹²³. Batı Roma kadar Doğu Roma'da da bu mesele endişe uyandırmıştı. Çünkü Afrika'nın kaybedilmesi ekonomik açıdan büyük bir sorun yaratacaktı. Bu vesile ile Doğu ve Batı Roma ordusu işgal altında olan topraklarını geri almak gayesi ile hareket ettiği sırada durumdan haberdar olan İran, Ermenistan'a saldırdı. Çıkan savaşa karşı koyabilmek için II.Theodosios diğer birliklerini İran'a gönderdi. Her iki ciheten ateş altında kalan Doğu Roma'nın başkenti savunmasız hale geldi. Batıda ise Alarik'in saldırıları sonucu Roma zaptedildi ¹²⁴. Böylece imparatorluğun topraklarında artık barbarlar yerleşmeye başladı. Roma'da düzensizliğin had safhada olduğu

¹²³ Vandalların Kartaca'yı işgali 425 dolaylarında devam ederken Batı Roma'da Placidia Afrikanın mühim bir yer olduğunu bildiğinden yardım göndermesi için II. Theodosius'a çağrıda bulundu. Doğu Roma Aspar komutasındaki birliğini böylelikle Afrika'ya gönderdi. Aetius'u devirmek isteyen Augustus Afrika'daki birliklerini geri çekince Kartaca savunmasız kaldı. Nihayetinde Vandallar tarafından işgali gerçekleşti (439). Bkz.: Gibbon, a.g.e. s. 193-198.

¹²⁴ Vasiliev, a.g.e., s. 121.

zaman hadiseleri yakından takip eden Attila 440 yılında tekrar tarih sahnesinde göründü. İmparatorluğun düştüğü müşkül durumun yanı sıra, Doğu Roma ile anlaşmasına rağmen İmparator II. Theodosius anlaşma şartlarına aykırı hareket etmekteydi. Karadeniz mıntikasında bulunan Hun hakimiyetindeki Agaçeriler ile anlaşma yapıyor, Hun kaçağı olan Got menşeli Arnegisclus'a önemli askeri mevkiller veriyordu¹²⁵. Attila Margus piskoposunun Hunların kutsal saydığı mezarları yağmalaması üzerine aratık gerektiğini anladı. Harekete geçen Attila Tuna'da ticaret yeri olan Castra Constantia'ya hücum etti¹²⁶. Saldırılarından geriye kalan çoğu kişiyi de esir etti. Bunun üzerine Doğu Roma Hunlara elçi göndererek anlaşmaya rağmen yapılan bu saldırılar hakkında görüşmek istediler. Büyük askeri kişiliği yanında diplomat da olan Attila saldırıların Margus Piskoposu'nun kutsal saydıkları mezarlarını yağmalarından dolayı gerçekleştiğini söyledi. Bu bir savaş değil, uyarı mahiyetinde idi. Attila piskoposun ve çok sayıda olduğunu bildiği kaçakların derhal iade edilmesini, aksi takdirde savaşın kaçınılmaz olduğunu belirtti. Ancak Priscus'un da bahsettiğine göre Roma'nın bu olayı inkar etmesi ve Hunların da geri adım atmaması üzerine 440 yılında Hunlar harekete geçti ve Tunayı geçtikten sonra İlyra'da bulunan Viminacium'a (Kostolaç) saldırarak ele geçirdi (440)¹²⁷. Hunların bu saldırıları üzerine Romalılar piskoposun hatasını yüzünden Hunlar ile karşı karşıya kalmak istemediler ve piskoposun Hunlara iadesini talep ettiler. Romalıların niyetini öğrenen piskopos önceden Hunlara kaçarak kendisini güvence altına almak şartı ile Margus şehrinin kendilerine verileceğini vaad etti. Attila, sözünde durması şartı ile piskoposun güvenliğini sağlayarak anlaşma sağladı. Bunun üzerine piskopos yanlarındaki bir çok Hun askeri ile birlikte yola çıkarak Tuna'nın kıyısında saldırıya hazırlandı ve gece ani bir baskınla şehir Hunlara teslim edildi¹²⁸. Böylelikle Hunlar'a Trakya ve İstanbul'a giden yollar açılmış bulunuyordu¹²⁹.

¹²⁵ İbrahim Kafesoğlu, "XII. Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları", bkz: **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 156.

¹²⁶ Orkun, **a.g.e.**, s. 26.

¹²⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 21.

¹²⁸ Orkun, **a.g.e.**, s. 26.

¹²⁹ Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", s. 153.

1.8.1. Attila ve 1. Balkan Seferi (441)

Bu sırada Doğu Roma ordusu, Vandal kralı Geiserik'in saldırısını önlemek için birliklerinin bir kısmını Akdeniz'de gemilere koşullandırmıştı. Trakya'ya doğru harekete geçen Attila, önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte Balkanlara doğru ilerledi. İlk olarak Singidunum (Belgrad)'a saldırıp harap ettikten sonra Sirmium'u ele geçirdi. Güneyden hareketine devam ederek Pannonia Secunda bölgesini ve Naisus (Niş)'i de zaptett¹³⁰. Attila'nın hızla başarılı bir şekilde Trakya'ya yönelmesi Doğu Roma'da büyük bir endişe yaratmıştı. İmparatorlukta yarattığı infial, Aetius'un araya girmesi ile sonlandı. Aetius saldırıların durması karşılığında Margus anlaşmasının gereği olan kaçakların iadesi ve vergilerin ödenmesi konusunda garanti verdi. Sözlerinin geçerliliği için de oğlu Carpilio'yu esir olarak Hun sarayına bıraktı¹³¹. Bu sırada II. Theodosius, Batı Roma'ya barbar saldırıları için gönderdiği birlikleri, Hun saldırılarından dolayı geri çağırmak zorunda kaldı. Böylece Kuzey Afrika'nın kaderi Vandallara bırakılmış oldu. Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus, Vandal kralı Geiseric'e yıllık vergi verme şartı ile, Kartaca dahil olmak üzere bir çok verimli toprağı bırakmak zorunda kaldı. Böylece barbarlar Kuzey Afrika'da ilk krallıklarını kurmuş oldular¹³². II. Theodosius birliklerini Konstantinapolis'e geri çağırdığında Attila çoktan Naisus'u almış, orduları Serdica'ya kadar ilerlemişti (442)¹³³. Bu saldırılar Doğu Roma açısından büyük bir hezimetti. Artık Konstantinapolis'e kadar olan yollar Hunlara açılmış bulunuyordu.

1.8.2. Attila'nın II. Balkan Seferi

447 yılına gelindiğinde Attila Doğu Roma'ya karşı yürüttüğü baskı politikasını arttırdı. Doğu Roma'nın kati suretle hakimiyet altına alması için imparatorluğu zaptettikten sonra Batı'ya karşı yürümeyi planlıyordu. İmparatorluğun Hun saldırılarına karşı müdafa hattı oluşturmaları ile Attila 447'de tekrar harekete geçti. Buna karşın Doğu Roma'nın da içerisinde bulunduğu pek çok sorunlar, ona saldırma fırsatı

¹³⁰ Orkun, **a.g.e.**, s. 26.

¹³¹ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 105.

¹³² Vasiliev, **a.g.e.**, s. 120.

¹³³ Kelly, **a.g.e.**, s. 129

sağlamıştı. 446 yılında zuhur eden salgın hastalık bir çok insanı öldürdü, bir sene sonra şiddetli bir deprem sonucunda imparatorluğun başkenti kuvvetli bir şekilde sarsıldı ve çoğu yapı yıkıldı. Mali ve ekonomik krizler de eklenince İmparatorluk çıkılmaz bir sıkıntıya girdi. Bunun yanısıra II.Theodosius'un anlaşmaya aykırı davranışları devam etti. İmparatorluk ile Hunlar arasında çıkan anlaşmazlıklar çoğunlukla Roma'nın anlaşma maddelerine uymamasından kaynaklanıyordu. II.Theodosius kendisine kaçan Hunların iadesi gerçekleştirmedeği gibi vergileri de Hunlara tam olarak vermiyordu. Attila sefere çıkacağı vakit koşulların gerekliliğine göre hareket ediyordu. Buna göre kaçakların iadesi ve vergilerin ödenmesi hususunda imparatorluğa mektup yazdı ve gönderdiği elçilerle birlikte, geri dönerken heyette Romalı elçilerin de bulunmasını istedi. Aksi takdirde savaşın kaçınılmaz olduğunu belirtti. II.Theodosius Attila'nın isteklerini redederek yalnız elçilerini gönderebileceğini söyleyince, Attila beklemeyerek ordusu ile birlikte Tuna'yı geçerek Priscus'un belirttiğine göre önemli kaleleri zaptettikten sonra Tuna sahilinde bulunan Ratiaria'ya saldırdı ¹³⁴. Hücumlarına devam eden Attila bugünkü adıyla Vidin Çayını geçip, Moesia bölgesindeki Got asıllı komutan Arnegisclus'un ordusunu dağıttı. Attila'nın ordusunda ise Gepid Kralı Ardarik ve Ostrogot Kralı Valamir de bulunuyordu. Savaşta Arnegisclus hayatını kaybetti. Attila burada ordusunun bir kısmını teşkil eden grubu Asemus'un kuşatılması için görevlendirdi. Bir başka kolu ise Tuna'da bulunan çeşitli yerlerin alınmasını için gönderdi. Kendisi ordusunun asıl kısmını teşkil eden birliklerle Güneye doğru hareket ederek sırası ile Serdica (Sofya) ve Philippopolis (Filibe)'i zaptettikten sonra Adrianopolis (Edirne)'e doğru yöneldi. Edirne'yi muhasara altına aldıktan sonra Durostorum (Silistre), Marcianopolis (Preslav)'i de aldıktan sonra imparatorluğun başkentine doğru ilerleyerek Arcadiopolis (Lüleburgaz), Kallipolis (Gelibolu), Sestos (Akbas Limanı) gibi mühim yerleri zaptetti. Attila buradan arkasında herhangi bir dirençle karşılaşmamak için Trakya'dan geri dönerek Termopil geçidine geldi ¹³⁵. Böylece Termopil'den İstanbul'a kadar Balkanlar Hunların saldırısına uğradı. Marcianopolis ve Serdica başta olmak üzere 70'e yakın şehir tahrip edildi. Roma ordularının Sicilya'da bulunan Vandal tehlikesi ve doğudaki İran

¹³⁴ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 22.

¹³⁵ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 108.

tehlikesine karşı gönderdiği birliklerin geri dönerek Chersones’de Aspar öncülüğünde Hunlara karşı yenilmesi ile Romalıların barış istemekten başka çaresi kalmadı. Böylece 447 yılında Doğu Roma adına senatör Anatolius ile Hunlar arasında önceki anlaşmalardan daha ağır maddeler içeren Anatolius olarak adlandırılan barış antlaşması yapıldı. Priscus’un ifadesine göre antlaşma maddeleri ise şu şekilde idi;

- 1) Kaçaklar Hunlara iade edilecek ve geçmişte ödenmemiş haraçlar için 6000 libre altın ödenicek.
- 2) Hunlara ödenen vergi yıllık 2100 altın olacak.
- 3) Parasını ödemedi Romaya kaçmış olan esirlerin her biri için 12 altın ceza ödenecek ve eğer ödenmez ise esirler sahibine iade edilecek.
- 4) Romalıların kaçan kaçakları himaye etmeyecekler¹³⁶.

Antlaşma şartlarına bakıldığında Hunların Balkanlara hareketi yağma amaçlı olmadığı açıkça görünmektedir. Hunlar yurt edindiği vakit vergilerin de sağlanması gerektiğine inanıyordu. Bu zamana kadar yapılan barış görüşmelerindeki Hun ve Romalı kaçaklar hakkındaki diplomasiye yönelik maddeler, Hunların iç ve dış siyasete ne kadar önem verdiklerini ortaya koyuyordu. Onlar kendilerine karşı oluşabilecek her türlü engeli redediyorlardı. Kısaca gününbirlik yağma faaliyetleri ile karşılaştırılmaz. Dışta uyguladıkları politika onların iç siyasetinin bir uzantısı şeklinde olmuştur. Türk devlet anlayışından uzak ve ayrı bir dış siyaset yürütmemişlerdir. Hunlar için imparatorluk tanımı, yapılan diplomasi faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere sadece savaş etrafında gerçekleşmemiştir. Barışı da esas alan anlayışla hareket etmişlerdir. Barış antlaşmasından sonra Roma’nın çoktandır içerisinde bulunduğu iktisadi çöküntü daha da vahim bir noktaya geldi. Öyle ki halktan zorla toplanan vergiler dayanılmaz bir hal aldı. Halk bu istekleri yerine getirebilmek için ata yadigarı eşyalarını vermek zorunda kalmışlardır. Vergiden muaf olan toprak sahipleri dahi, hukiki bir zemin yaratılmak üzere topraklarını elden çıkarmak zorunda kaldı. Roma bu vakit şatafatın, eğlenceli hayatın cazibesine o kadar dalmıştı ki imparatorluğun hazinesi bu

¹³⁶ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos’a Göre Avrupa Hunları**, s. 23.

boş işler için tüketilmişti ¹³⁷. Antlaşmadan sonra Doğu Roma aykırı davranmaya devam etti. Attila İllirya'nın yakınında, Trakya'da sularının Tuna'ya döküldüğü Osima Nehri yakınlarında bulunan Asemus şehri halkı, Hun ve Romalı esirler konusunda sıkıntı çıkarmaktaydı. Asemus halkının imparatorluğun başkentinden Hunlara teslim edilmek üzere gönderilen fidyeleri ve kaçakları alıkoymaları durumu daha da kötüleştirdi. Nihayetinde Attila Asemus şehrini kuşattı. Romalıların iadesi ile onlara verilen cezalar verilmezse, aynı zamanda esir olan Hunlar serbest bırakılmazsa savaşın kaçınılmaz olduğunu belirtti. Attila isteklerini sıralarken bunu hukuk ilkesine göre yapıyor son ana kadar diplomatik yollara başvuruyordu ¹³⁸. Attila'nın aksi takdirde ordusu ile birlikte harekete geçeceği korkusu ile imparatorluk derhal isteklerin yerine getirilmesi için Asemus kentine elçi Anatolius ve Trakya komutanı Theodulus vasıtası ile mektup göndererek savaşı önlemeye çalıştı. Buna göre Hun esirlerinin serbest bırakılması ve Romalı esirlerin geri verilmesi yahut her biri için 12 altın ödemesi kabul edildi ¹³⁹.

Doğu Roma'nın Attila'nın buyruklarına göre hareket etmeleri, Hunların tesis ettiği imparatorluğun gücünü ve Roma'nın hakimiyet altına aldığı bir göstergesi idi. II. Theodosius her ne kadar geçmişin yenilgilerini silmeye çalışsa da Hunlar, Got yahut diğer Germen kavimlerine benzemiyordu. II.Theodosius Tanrı tarafından kendisine verildiğini düşündüğü kutsal görev olarak Hıristiyanlaştırma faaliyetleri yürütürken bu sadece Gotlar üzerinde işe yaramıştı. Tuna nehrini geçebilmek için belkide en önemli şart idi. Lakin Attila ve Hunlarında bu çeşit faaliyetler Gotlar kadaretkili olamadı ¹⁴⁰. Attila bizzat Tanrı tarafından seçkin bir kişi olarak seçildiğini biliyordu. Ares'in kılıcı nitekim Attila'da idi ¹⁴¹.

Yapılan iki Balkan seferleri sonucunda Roma'nın savunma hattı çökmüştü. İmparatorluk Hunlardan ancak vergi ve Tuna'nın güneyindeki toprakları vererek kurtulabilmişti. Hun imparatorluğu böylece tesis ettiği hakimiyet alanını genişlettiği

¹³⁷ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priscus'a Göre Avrupa Hunları**, s. 23.

¹³⁸ Gibbon, **a.g.e.**, c.III, s. 215-216.

¹³⁹ Ahmetbeyoğlu, **a.e.**, s. 24-25. Gibbon, **a.g.e.**, c.III., s. 215-216.

¹⁴⁰ Heather, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁴¹ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 56.

gibi, mahiyetindeki çeşitli halklardan toplanan vergiler ile birlikte hazinesini de doldurmuş oldu. II.Theodosius yapılan ödemeleri mali yardım adı altında nitelendirse de bu zedelenen itibarın korunmaya çalışmasından başka bir şey değildi. Şüphesiz yapılan bu ödemeler ile Tuna'da ekonomik alanda da bir hareketliliği sağlamıştı. Hunların tesis ettiği İmparatorluk sadece fiziksel olarak değil ekonomik ve sosyal anlamda da büyüyordu. Bir çok kavimlerin hakimiyet altına alınması ile kozmopolit bir görüntü sergiliyordu. Bu kavimler Hunlardan başta askeri olmak üzere birçok şey öğrendiler. İmparatorluk olmanın gerekliliği de belkide bu çok renkli yaşama karşılıklı olarak uyum sağlamaktı. Toplumdaki bu hareketlilik Hun İmparatorluğu'nun devinimsel olarak durağan değil değişken bir yapıda olduğunu göstermiştir. Attila'nın mahiyetinde bulunan birçok yabancı sadık adamları buna örnek gösterebilir. Bunlardan Onegesius ve Scotta brokraside mühim bir konumu teşkil ediyordu. Tam olarak asılları bilinmese de Onegesius'un yaptırdığı hamam onun Helenleşmiş bir barbar olduğunu gösteriyordu. Onegesius Attila'dan sonra gelen en yüksek mevkide bulunuyordu ¹⁴². Barış zamanlarında Hun ordusu onun mahiyetinde bulunurdu. Adı İlek ile birlikte geçtiğinden belkide batıdaki sahadan İlek ile birlikte sorumluydu. Priscus Onegesius ile birlikte İlek'in de Akatzir Hunlarına gönderildiğini aktarır ¹⁴³. Kardeşi Scotta ise 442-441 yıllarında elçilik vazifesiyle Doğu Roma ile aralarındaki meselelerin çözümü için gönderilen Attila'nın sadık adamlarından birisi idi . Bunlardan birisi de Skir asıllı Edekon idi ¹⁴⁴. Priscus'un katıldığı Roma elçilik heyetinde bulunmuştu ve Attila'ya karşı düzenlenmek istenen suikasti önceden kendisine bildirmişti. Attila'nın yanında yardımcı olarak bulunan insanlardan bir diğeri ise Gepid Kralı Ardarik idi. Jordanes Ardarik hakkında şu şekilde bahsetmektedir, “Ardarik Attila'ya sadakati sebebiyle, onun görüşmelerine katıla en ünlü kraldı. Keskin bir zekası olan Attila, gerçekte bütün krallar arasında en çok ona güvenirdi. Ardarik,

¹⁴² Onegesius'un manası, F. Altheim'e göre Onegesius adının Grekleşmiş halidir. Aslı ise Türkçe “On-iyi-z (On-üğe-z) olmalıdır. Buradaki “üğe” sözü Türkçe “idari mertebe itibariyle teginden bir derece aşağı”, “tecrübeli halk adamı”, “akıllı müşavir”, “devlet meclis başkanı” manalarında kullanılmaktadır. Bkz.: A.Donuk, “Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 1998, s. 55.

¹⁴³ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁴⁴ Attila'nın sarayının önünde nöbet tutmuştur. Kardeşi Hunlara yakınlığı ile birlikte “Hunwulf” olarak adlandırılmıştır. Bkz.: Vaczy, **a.g.e.**, s. 91.

sadakati ve nasihatleri onu meşhur yaptı”¹⁴⁵. Attila’ya savaş zamanına da ordusu ile birlikte katılan bir başka kral ise Ostrogot kralı Valamer idi. Attila’nın bir başka itimat gösterdiği kişi ise Orestes idi. O 449 yılında Doğu Roma İmparatorluğuna gönderilen elçilik heyetinde bulunmuştu. Orestes daha sonra Attila öldükten sonra da Batı Roma’da İmparator Julius Nepos’u saf dışı bırakacaktı. Orestes’i ise Skir Kralı Edekon’un oğlu Odovakar uzaklaştıracaktı¹⁴⁶. Attila’nın imparatorluğundaki bu kişiler daha sonras Roma imparatorluğunda yüksek mevkilerde rol oynadılar ve imparatorluğun kaderine yön verdiler. Hunlar bu kavimlerle yakın ilişkiler içerisinde olmalarıyla bir süre sonra bazılarını brokraside mühim yerler de vermişlerdir. Bu bir anlamda şunu da akla getirebilir. Geniş bir coğrafyaya yayılan Hun imparatorluğu yeni topraklar kazandıkça, diğer kavimlerle iletişimi sağlamak amacıyla yabancı kavimlerden bu kimselere önem verdiler. Bu aralarındaki dil problemini de ortadan kaldırmaya yönelik olabilirdi. Böylelikle aralarındaki diplomasi de uygun şartlar altında sağlanmış oluyordu. Attila’nın yanında anılan bu yabancı kişiler, Hunların geniş coğrafyası hakkında bizlere bilgi vermektedir.

27 Ocak 447 yılına gelindiğinde Konstantinapolis’te şiddetli bir deprem meydana geldi ve 50 yakın sur yıkıldı. İmparatorluğu barbarlardan koruyan surların büyük çoğunluğu yıkıldı. Bunun yanı sıra salgın hastalıkların olması imparatorluğu zor duruma sokmuştu¹⁴⁷. Kaynaklarda surların yeniden tahkim edildiğini ve bunun Hun korkularından dolayı 60 günde bitirdikleri aktarılır¹⁴⁸. Hunlar böylece tekrar Trakya’ya hücum etti. Saldırının amacı ise ödenmeyen vergiler ve kaçaklar idi. Komutan Arnegisculus, Dalmaçya kıyılarında Attila’ya karşı koymaya çalıştığı sırada öldü. Hunlar son saldırılarla onları geri çekmeye zorlasa da başarılı olamadı. Roma ordusu Dobruca kıyılarına çekildi. Attila başkente ulaşmak için Serdica (Sofya) üzerinden yol aldı. Attila yol boyunca bir çok kenti tahrip etti. 448 yılında Hunların bu tahribatları karşısında Doğu Roma Anatolius’u elçi olarak gönderdi ve barış görüşmeleri yapıldı. Buna göre, Attila Pannonia (Batı Macaristan)’dan Nova’ya kadar olan

¹⁴⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 112.

¹⁴⁶ Vaczy, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, “İstanbul’un Türkler Tarafından Muhasaraları”, s. 158.

¹⁴⁸ Steven Runciman, **Byzantine Civilization**, **Meridian Books**, New York, 1956, s.30.

sahanın 5 günlük mesafe kadar boşaltılmasını istedi ¹⁴⁹. İlyria’da bulunan pazar yerleri bundan sonra Tuna’da değil Attila’nın belirlediği Naissus (Niş)’de kurulacaktı. Anlaşmanın maddelerinin sağlanması için Attila en yakın adamlarını imparatorluk sarayına gönderdi. Bunlardan Edekon ve Orestes Attila’nın mektubunu imparatora ilettiler. Bu sırada çevirmen Bigila’ya katılan Edekon, sarayı kendisine gezdirdiği sırada hadım Chrysapsius’un planladığı Attila’nın suikasti görüştü (448). Yapılan plandan imparatorun da haberi bulunmaktaydı. Yapılan görüşmelerin ardından elçilik heyeti Hunların ülkesine yol aldı. Aralarında asker kökenli Maximinos ile arkadaşı Priscus, çevirmen Bigila’da bulunmaktaydı. Bigila’nın görevi ise planlanan suikast için gerekli parayı sağlamaktır. Lakin Edekon’un suikast planını önceden Attila’ya anlatması ile plan açığa çıktı. Attila bunun üzerine kurduğu plan sayesinde, Bigila’yı üzerindeki paralar ile birlikte tutuklatarak cezalandırdı ¹⁵⁰. Bu sıralarda Doğu Roma tarafından Attila’ya kurulan suikastin ortaya çıkması ve başarısızlıkla sonuçlandığı öğrenildi. II.Theodosius savaşmak yerine arkadan sinsi planlar ile hareket etmeyi tercih etmişti. Attila Orestes’i imparatorluğun başkentine gönderdiğinde II.Theodosius’a sözlerini aktarmasını istemişti. Priscus bu olayı şöyle aktarır, “Theodosius ve Attila’nın parlak ve asil babalarının oğulları olduğunu ve onun kendi babası Mundiuchus’un babasından aldığı soyluluğu muhafaza ettiğini fakat Theodosius’un babasından aldığı asilliği kaybettiğini, çünkü kendisine haraç ödediği için köle durumuna düştüğünü, bundan dolayı efendisine suikast hazırlayan bu kölenin doğru davranmadığını, kendisine “Hadım” olarak teslim edilene kadar bu isimle hitap etmekten vazgeçmeyeceğini emretti” ¹⁵¹. Orestes’in aktardığı Attila’nın bu sözleri II. Theodosius’u kızdırmaktan başka bir etki yaratmamıştı. II. Theodosius bunun üzerine Doğu orduları komutanı Nomius ile Anatolius’u, saygıdeğer kimselerden oluşan heyetini Hunlara gönderdi. Drenko (Drin) nehrinde Attila’nın heyeti gelenleri karşıladı. Attila’nın isteklerinin gerçekleşeceği konusunda söz verdiler. Ancak kararlaştırılan yeni vergilerin miktarı Theodosius’a ağır geldi ¹⁵². Doğu Roma ile ilişkile-

¹⁴⁹ Aynı zamanda stratejik olarak konulan bu maddeye göre de Hunlar ani saldırılardan da korunmuş oluyordu. Buna göre Roma’da Tuna Nehri’nin oluşturduğu doğal savunma hattından da yararlanamıyordu.

¹⁵⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos’a Göre Avrupa Hunları**, s. 29-31, 55.

¹⁵¹ Ali Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 57-58.

¹⁵² Gibbon, **a.g.e.**, c. III, s. 227.

rinde Attila bir çok barış görüşmeleri yapsa da bu anlaşmalar imparatorluk tarafında çoğu kez ihlal edildi. Sonuçta imparatorluğu ağır vergilere bağlayan Attila yönünü Batı Roma'ya çevirdi. Harekete geçmeden önce amacını haklı bir zemine oturtmak için de yollar aradı.

1.9. Attila Dönemi Batı Roma Politikası

Bir süre Batı Roma ile iyi ilişkiler içerisinde olan Attila, Doğu Roma'yı ağır vergiler altına bağladıktan sonra artık Batı Roma'nın baskı altına alınması için bir engel görmüyordu. Keza Attila'nın Trakya ve Balkanlar'daki seferlere odaklandığı dönem, 448 yıllarına kadar Ravenna sarayı Hunlarla olan münasebetlerinde rahat bir nefes alabilmişti. Bleda hayatını kaybettiğinde Roma elçilik heyetinde bulunan Carpilio ve senatör Cassiodorus Attila ile görüşmeler yaparak aralarındaki anlaşmaların devam edeceğine dair söz vermişti. Barışın devamı için Batı Roma Pannonia'nın Sava kıyılarını Hunlara verdi. Aynı zamanda Attila'ya Genelkurmay Başkanı (Magister Militum) ünvanı verildi¹⁵³. Romalılar Attila korkusunu ancak kendisine tavizler vererek yenmeye çalışıyordu. 446 yılında Aetius Britanya'dan gelen yardım isteğini de Attila'nın saldırı korkusu ile redetmişti. Yönünü aniden Batı Roma'ya çeviren Attila saldırmak için de meşru yollar aradı ve oluşacak tüm fırsatları değerlendirdi. Ancak bu tarihten itibaren durum değişmeye başladı. Roma'nın düşmanları, Hunların nezhine korunmak için kaçıyorlardı. Gallia'da gerçekleşen bir köylü ayaklanmasının (448) baş müsebbihi Eudoxius, Hunların himayesine kaçmıştı¹⁵⁴. Aynı zamanda Ripuar Franklarını yendikten sonra vukuu bulan taht mücadelesinde kardeşlerden büyüğü Attila'ya, küçüğü ise Aetius'a sığınmıştı. İlişkilerin bu aradaki sığınmacılar üzerinden kopması aşıkardı. Bu sıralarda Attila ise Roma'ya tehditkarlığını her anda hatırlatıyordu. Sirmium'da papazlık yapan zatın, altın kadehleri çalarak Romalı memurlara vermesini aykırı buluyor ve bundan dolayı cezalandırılmasını istiyordu¹⁵⁵. Hun oklarının Batı'ya yönelmesindeki bir diğer sebep de imparator'un

¹⁵³ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 118.

¹⁵⁴ Vaczy, **a.g.e.**, s. 112; Şeriv Baştav, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁵⁵ Priscus elçilik heyeti ile birlikte Attila'nın sarayına giderken yolda Batı Roma elçilik heyeti ile karşılaştığını aktarır. Heyette Romulus, Noricum Valisi Promutus ve kumandan Romanus, Batı Galyalı katip Konstantius bulunmakta idi. Burada Attila, Batı Roma ile Hunlar arasında katiplik yapan

kızkardeşi Honoria idi. Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus, tahtta rakip birinin olmaması için Honoria'nın evlenmesine müsaade etmiyordu. Bir süre sonra Honoria'nın sarayda kahyası ile birlikte ortaya atılan dedikodulardan dolayı Valentinianus, kız kardeşini Doğu Roma'ya göndererek (449) gözetim altında tutulmasını ve ahlaki bir eğitim almasını istedi. Honoria Konstantinopolis'te iken Romalıların zor duruma düştüğünde Hunlardan yardım alabileceğini görmüştü. Aynı şekilde Hun gücünü arkasına almak amacıyla nişan yüzüğünü Attila'ya göndererek bulunduğu durumdan kurtulmanın planını yaptı. Bir süre sonra da Honoria Ravenna sarayına döndü. Attila ise 450 yılına gelindiğinde nişanlısının himayesini ve onun imparatorluk hakkı olan Galya topraklarının kendisine verilmesini III.Valentinianus'tan talep etti. İmparator III.Valentinianus, II.Theodosius'un Attila'yı desteklemesinden ve olası bir birlikten korktuğu için kızkardeşini saraya çağırarak zorla başkasıyla evlendirdi ¹⁵⁶. Böylelikle Valentinianus Honoria'nın evli olduğu için bir başkası ile evlenemeyeceğini Hunlara ilettili. Attila taleplerinin saray tarafından rededilmesinden sonra savaş için hiçbir engel kalmadığını görerek hazırlıklara başladı. İhtiyatlı davranarak ilk olarak Batı Roma ile müttefik olan Vizigotların halledilmesini planladı. Bu nedenle Batı Roma ile Gotların birleşmesine mani olması için hedef şaşırttı. İmparatorluk sarayına savaş hazırlıklarının yapılmaması için, müttefik sıfatı ile hareket ettiğini, hedeflerinin arazilerindeki Germenlerin isyanını bastırmak için olduğunu söyledi. Bu arada 450 yılının Temmuz ayında II. (450) Theodosius öldü ve yerine asker kökenli Markianos tahta geçti (450-457) ¹⁵⁷. Yeni imparator Theodosius'un kardeşi olan Pulcheria ile evlendi. Bu sayede saray tarafından desteğini sağlama aldı. Kendisini destekleyenler arasında komutan Zeno ile Aspar bulunmakta idi. Attila Doğu Roma'daki bu taht değişikliği ile birlikte elçilerini Konstantinopolis'e göndererek anlaşma maddelerinin devam etmesini istedi. Marcianus ise Hunlara ödenen ücretin artık ödenmeyeceğini

Konstantius'dan altın kadehleri aldığı için Sylvanus'u kendilerine verilmesini istedi. Altın kadehler, Hunların Sirmium şehrini zaptettiklerinde, Konstantius'un esirler ve kendisi için fidye karşılığında verilmek için şehrin piskoposundan alınmıştı. Ancak şehrin zaptından sonra Konstantius kadehleri altın karşılığında Sylvanus'a verdi. Sylvanus şart olarak verdiği altınları geri almaz ise kadehleri kullanma hakkının olduğunu söyledi. Neticede olaylar duyulunca Atilla ve Bleda Konstantius'u kazığa oturtmak süreti ile öldürmüş, kadehleri alan Sylvanus'u da kendilerine verilmesini talep etmişti. Bkz.: Ali Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 39.

¹⁵⁶ Gibbon, **a.g.e.**, c.III, s. 238.

¹⁵⁷ Gibbon, **a.g.e.**, c.III, s. 227.

ancak hediyeler ile karşılık vereceğini söyledi. Her ne kadar Hunlara karşı daha sert politika yürütse de, onlarla savaşı göze alamazdı. Bundan dolayı yeni görüşmelere açık olduğunu da belirtiyordu. Aynı zamanda Batı Roma'daki Honoria meselesinin de farkında idi. Nitekim Attila iki tarafa da elçilerini göndererek meselelerin halolmadığını hatırlatıyordu. Geçici sulh anlaşmalarına dahi riayet göstermeyen Roma imparatorluğuna karşı saldırılar tekrar başladı.

1.9.1. Campus Marianus Savaşı

Attila bir sonuca varılamayan görüşmelerin ardından ilkin Batı Roma'ya karşı yöneldi ¹⁵⁸. Böylece 451 yılında harekete ederek Ren nehrini geçti ve Galya'ya doğru ordusuyla birlikte ilerledi. Attila'nın ordusunda hakimiyetini sağladığı bir çok kavim yardımcı kuvvet olarak bulunuyordu. Gepidler, Ostrogotlar, Rugiler, Skirler, Quad, Alaman, doğuya Sasanilere karşı gönderdi ¹⁵⁹. Ancak Ermenilere destek için gönderdiği askerler ve diğer birleşik ordular Sasaniler'e karşı gelemeydi (451) ¹⁶⁰. Batıda harekete geçmeden önce elçiler göndermeye devam eden Attila aynı zamanda Gotlara amacının Aetius ile birlikte Roma'ya saldırmak olduğunu, Valentinianus'a ise hedefinin Vizigotlar olduğunu, Theodoric ile savaşacağını söylüyordu ¹⁶¹. Hedef şaşırtan bu taktiklerin ardından harekete geçen Attila Galya'nın kuzeydoğusundan başlayarak bir çok şehri tahribata uğrattı. Saldırılarından sadece Paris ve Troyes şehri korunabildi. Attila seferine devam ederek geride Metz halkının direnişi ile karşılaşmak için bu şehre doğru hareket etti. Halk burada şiddetli mukavemet gösterse de Attila şehri muhasara ederek aldı. Daha sonra Reims'e yöneldi. Hunların ordularının geldiğini duyan halk şehri terkederek kaçtı. Böylece Reims'i de tahrip ettikten sonra Orleans'a doğru ilerledi ¹⁶². Orleans şehri Vizigotların ülkesine girmenin kilit noktası konumunda olması bakımından önemliydi. Bu sırada şehrin yöneticisi olan Alanlı Sagiban, Attila'ya şehri vermeyi kararlaştırdı. Attila'nın Gallia yolu üzerinde bulu-

¹⁵⁸ Kelyy, **a.g.e.**, s. 235.

¹⁵⁹ Priscus ve mahiyetinde bulunduğu elçilik heyeti, Onegesius'u Attila ile görüşmesinden dönmesini beklerken, Batı Roma elçisi Romulus, Attila'nın bir sonraki saldırısının doğuya olacağını söylemişti. Burada Sasanilere karşı bir sefere hazırlandığı söyleniyordu. Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 47.

¹⁶⁰ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 127.

¹⁶¹ Baştav, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁶² Orkun, **a.g.e.**, s. 60-61.

nan bir çok yeri işgal ederek Orleans'a yönelmesi Vizigot kralı I.Theodorik'i korkuya sevk etti. Aetius ise tam olarak hazırlıklarına başlamadan Hunların ilerleyişine karşı koymak için Galya'ya doğru ilerledi. Aetius Attila'nın büyük bir barbar ordusuyla yaklaşmasına karşın tek çare olarak eskiden beri düşmanları olan Vizigotlardan yardım istemek zorunda kaldı. Burada Vizigot kralı Theodorik'e birlik olma çağrısında bulundu. Theodorik, Orleans şehrinin düşmesi durumunda kendilerinin de tehlikede olduğunu gözönünde bulundurarak yardım çağrısını onayladı. Böylece birbirlerine düşman olan iki taraf Hun tehlikesine karşı birleşmek zorunda kaldı. Nihayet ordular Orleans önlerinde değil Mauriacum'da karşılaştılar ¹⁶³. İki ordularının çarpıştığı sırada Attila savaş öncesinde falcılardan baktırdığı fala göre hareket etmişti. Çetin geçecek savaşın sonucuna fal ile baktıran Attila, buna riayet göstererek ordusunun mühim bir kısmını güvenliği için kendi etrafında topladı. Falın gösterdiğine göre düşmanın kumandanı ölecekti ¹⁶⁴. Aetius ise savaş planını ordusundaki ücretli askerleri kendi güvenliliğine göre düzenlemek zorunda kalmıştı. İhanet endişesi taktiklerini belirliyordu ¹⁶⁵. Aetius, Alanlardan daha fazla endişe duyduğu için onları ortaya aldı. Gotların ise büyük bir kısmını sağ tarafa Theodorik'in idaresine bıraktı ve rehin için bir kısım Gotları kendi himayesine aldı. Attila ise sağ kanada Gepidleri, sol kanada ise Vizigotlar ile çarpışmaları için Ostrogotları yerleştirdi ¹⁶⁶. Savaşta iki ordunun da altında Germen askerleri bulunduğundan, bu askerlerin harp tekniğine göre de hareket etmek zorunda kalmışlardır. Yakın bir mesafeden göğüs göğüse kanların hiç durmadan aktığı bu savaş tekniğinde orduların düzeni hemen bozuluyordu. Öğleden sonra saat üç gibi başlayan çarpışma akşamın karanlığına kadar sürdü. Gecenin ardından ertesi gün Attila at yeğەرlerinden bir yığının arkasında korunuyordu. Hunların yoğun ok saldırısı altında kalan Vizigotlar ise karargahlarına geri dönmek zorunda kaldı. Vizigot kralının oğlu Thorismund savaş alanındaki hakim tepeyi ele geçirdikten sonra geri dönerken Hun askerlerinin olduğu kısma girerek yaralandı. Hun

¹⁶³ Vaczy, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁶⁴ Hayvanın kemiğinin yakılması ile ortaya çıkan şekle göre savaşların neticesi öğrenilmeye çalışılmıştır. Şamanist ve Müslüman Türklerden, Moğollar gibi bir çok kavimde en bilindik fal türü olan kürek kemiği falı, Etnografya araştırmalarından anlaşıldığına göre, eskiden beri kullanılmakta idi. Bkz.: Hüseyin Namık Orkun, **Attila ve Oğulları**, s. 65; Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s. 151; Peter Vaczy, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁶⁵ Vaczy, **a.g.e.**, s.114.

¹⁶⁶ Gibbon, **a.g.e.**, C.III. s. 243.

saldırılarından askerleri sayesinde kurtulabilmişti. Gotlar Attila'yı arabalarla çevrelenmiş alanda sıkıştırdı. Ancak havanın kararması ile Attila siperlerin arasına girmek için ordugahına çekilmeyi başardı. Aetius ise kalkanların arasına sığınarak kurtulmaya çalıştı. Gün doğduğu vakit gerçekleşen çarpışmada Vizigot Kralı Theodorik hayatını kaybetti ve savaş esnasında hemen gömüldü. Yerine yanında bulunan oğlu Thorismund kral seçildi. Aetius politika gereği öngörüsünü kullanarak ordusunda bulunan Gotların Gallia'da çıkarabilecek karışıklığı düşündü. Gotları imparatorluktan uzaklaştırmak için Thorismund'u merkezleri Toulouse'ya, kardeşlerinin herhangi bir karışıklık çıkarmasına karşı koyması için gönderdi ¹⁶⁷. Savaşın ardından Attila yurduna geri döndü. Ancak bu dönüş kaçış değil, karşı tarafın yenilgisinden emin olduğu içindi. Çok geniş yankılar getiren bu savaşta ölenlerin sayısı iki taraftan da toplam 165.000 olarak kaydedilmiştir ¹⁶⁸. Bu sayı abartılı olarak görülse de dönemin nüfus şartlarına göre oldukça fazla olması, savaşın çetin geçtiğini ve ölenlerin sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Savaşın neticesi kaynaklarda net olarak belirtilmese de, bir sene sonra tekrar büyük bir ordu ile Roma'ya yürüyen Attila'nın mağlup olduğu izlenimini bizlere vermemektedir. Üstelik Attila yaz aylarının getirdiği olumsuz şartlar ve salgın hastalıkların ortaya çıktığı vakit ordusunu ülkesine götürmeyi başarmıştı. Aetius'un daha fazla büyük kayıplar vermek istemeyip geri çekilmesi daha makuldur. Nitekim Attila'nın sürekli baskıları altında Roma'da kalıcılığı yoktu. Attila ordusunda güvenebileceği Gotlardan Valamer, Vidimer gibi krallar bulunurken Aetius ise ordusundaki Gotlara güvenmemekteydi. Ayrıca Batılı kaynakların çelişkili ve başka milletlerden olan kavimlere karşı taraflı anlatımları olayın objektifliğini sorgulatmaktadır. Attila'nın Batı Roma'ya karşı yürüttüğü savaş Avrupa insanında dehşeti o kadar uyandırmıştı ki, zihinlerde silinmeyecek derin izler bırakmıştı. Bugün Attila'nın uyandırdığı dehşet Hristiyanlık dünyasında efsane haline gelmiştir. Her ne kadar olay ve olguların efsane haline gelmesi, bazı noktalarda şüpheli yaklaşmamızı sağlasa da, Attila'nın uyandırdığı korku gerçektir.

¹⁶⁷ Orkun, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁶⁸ Ahmetbeyoğlu, **Avupa Hunları**, s. 138.

1.9.2. Attila'nın Roma Seferi (452)

Galya seferinden sonra Attila Honoria'nın imparatorluk payı olan toprakları tekrar istedi. Ancak bu isteği geri çevrildi. Bunu üzerine 452 yılında Attila Pannonia'dan hareketle yola çıktı ve Venetia'yı yıktıktan sonra Roma'nın mühim şehirlerinden biri olan ve iyi müdafa edilmiş Aquileia önlerine geldi. Şehir iyi bir şekilde korunuyor, Antala ve Alarik'in gözetiminde Gotlar tarafından savunuluyordu. Üç ay kadar direnen şehrin alınması konusunda Hunlar arasında hoşnutsuzluk başladı. Aynı zamanda geçen süre zarfında erzakların giderek azalması, infaale neden oldu. Attila şehri muhasara etse de kısa sürede bir netice alamadı. Askerler arasında şehrin alınamayacağı konusunda izlenimler oluşurken bu arada şehirden leylek ve yavrularının çıktığını gören Attila Jordanes'in belirttiğine göre askerlerin cesaretini arttırmak için şu konuşmayı yaptı: *“Üstün bir önseziyle yaratılmış olan bu kuş, bu şehrin kendisini koruyamayacağı orada emniyette emniyette olamayacağına kanaat getirerek yuvasını bırakıp gitmektedir. Bu, kaleyi koruyanların artık şehri müdafa edecek güç ve imkandan mahrum olduklarının kati işaretidir. Demek oluyor ki, artık muhasaramıza uzun süre dayanamayacaklardır”*¹⁶⁹. Nihayetinde coğrafi olarak da iyi korunmuş bu şehir Hunlar tarafından ele geçirildi. Aquileia'yı aldıktan sonra Attila bir çok önemli noktaları da tahrip edip, Milano ve Pavia'ya kadar ilerledi. Milano şehri 340 yılından 402 yılına kadar başketti. Ancak içerisinde bulunan hipodrom, gösterişli sütunlar, hamamlar ve saray Hun saldırısından kurtulamadı¹⁷⁰. Bu arada Attila'nın İtalya'nın bir çok önemli merkezlerine saldırması sonucunda korkuya kapılan III. Valentinianus, Ravenna'dan kaçma mecburiyetinde kaldı. Aetius dehşete düşüren Hun saldırısına karşı koyabilmek için Doğu Roma İmparatoru Marcianus'dan yardım talebinde bulundu. Ancak Doğu Roma ordularının gelmesi uzun zaman almıştı. Şaşkına dönen Romalılar kurtuluş olarak Roma valisi ve hristiyanlık aleminin en büyük şahsiyeti olan Papa I. Leo'yu anlaşma yapabilmek için Attila'ya gönderdi ve Po ile Mincio

¹⁶⁹ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 141.

¹⁷⁰ Attila Milano sarayına girdiği vakit gözü duvarda asılı olan tabloya takıldı. Resimde Roma imparatoru tahtta oturmuş vaziyette, ayakları altında ise bir İskit hükümdarı secde etmiş şeklinde çizilmişti. Attila kibirle yapılmış tabloya karşı ustaca bir cevap verdi. Hemen bir ressam çağırıp tablodaki resmi silip aynı tuval üzerine tahtta kendisini oturmuş şeklinde çizilmesini emretti. Aynı zamanda ayakları altında Doğu ile Batı imparatorlarının yere kapanmış olarak vergi ödediklerini, paraları çuvalar ile ayaklarına boşaltılmış şeklinde tasvir edilmesini istedi. Gibbon, **a.g.e.**, C.III, s. 248.

ırmaklarının birleştiği noktada papa ile buluştu ¹⁷¹. Aralarındaki konuşmaların ne şekilde gerçekleştiği bilinmese de, Hunları ancak hristiyanlığın en yüksek mevkisinde bulunan Papa'nın telkinleri durdurabilmişti. Batı Roma bugüne kadar imparatorluğu tehdit eden bir çok barbar saldırılarına karşı koymaya çalışmıştı. Ancak ilk kez önemli bir din adamı, "barbar" olarak nitelendirdikleri bir kavme savaşın durdurulması için gönderilmişti. Attila bu zamana kadar kendisine gönderilen elçilerin sıradan insanlar olmamasını istemiş, konsül rütbesindeki insanları isteyerek bunu sert bir dille ifade etmişti ¹⁷². Belki de Batı Roma Attila'nın şahsiyetini tanıdıklarından kendisine Papa'yı göndermeyi uygun bulmuştu. Ayrıca Roma'nın temsil ettiği hristiyanlığın, kendilerine bahşetmiş olduğu bu ilahi hüviyet, o dönemin siyasetinin yanı sıra diplomasi de de kayda değer bir güçtü. Hunların yıktıkları şehirlerin altındaki halk, piskopaslardan duaları ile kurtulmayı diliyordu. Öyleki Hun saldırısından korunmak için bu sefer piskopos değil Papa'nın dualarına ihtiyaçları vardı. Aynı zamanda belki de Attila'nın hakimiyet altına aldığı kavimlerin inanışlarına karşı gösterdiği serbestik onun hoşgörüsünü yansıttığı gibi, Papa'nın aman dilemesini de bu inanışla kabul etmişti ¹⁷³. Nihayetinde Doğu Roma'yı vergiye bağlayan Attila, Batı Roma'dan fazlaca altın ve esirlerini alarak geri döndü. Bu sırada savaşın ardından ölen insanların bıraktığı koku ve yaz sıcaklığında oluşacak salgın hastalıklar sebebi ile beklemeden geri çekilmişti.

Hunların ilk çevre politikası Doğu Roma'nın sürekli baskına altına alınarak Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmaktır. Özellikle Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmasının nedeni bu sıralarda ortak bir çok barbar kavimlerin olması idi. Hunlar ilk dönemde bu barbar kavimleri bir denge unsuru olarak kullanarak hareket etmişlerdi. Attila devrine kadar Hun politikasında büyük değişiklikler meydana gelmedi. Rua'nın siyaseti aynen devam etmekteydi. Attila devrine gelindiğinde Hun dış politikası daha

¹⁷¹ Vaczy, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁷² Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 27.

¹⁷³ Attila'nın mahiyetinde yaşayan insanların durumlarının iyi olması Priscus'un da dikkatini çekmişti. Sadece Trakya yahut İlyra kentinden getirilen esirlerin Grekçe konuştuğunu belirten Priscus, Attila'nın sarayı dışında beklerken kendisi ile Grekçe konuşan birisini görünce şaşırılmıştı. Eskiden ticaretle uğraşan bir Grek olduğunu belirten bu kişi Onegesius'un esiri olduğunu ancak savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı esaretten kurtulduğunu belirterek şimdiki halinin eskiden daha iyi olduğunu söylemiştir. Bkz.: Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 41-42.

farklı bir yol izlemiştir. O, Doğu Roma'ya karşı giriştiği büyük fetihlerinden önce kendi hakimiyetini tanımayan çeşitli boy ve akraba kavimleri itaati altına almaya çalışarak birlik olmaya özen gösterdi. Hunlar V. yüzyılın ortalarından itibaren artık merkezi otoritesi güçlenmiş bir Hun imparatorluğu meydana getirmiş ve güçlü imparatorluklara boyun eğdiren bir mahiyet halini almıştı. Nitekin bunda Attila'nın cihan hakimiyeti mefkuresine göre bir politika yürütmesiyle sağlanmıştır. Bu politikaya göre ilk olarak Doğu Roma kati suretle ele geçirildikten sonra Batı Roma zapt edilecek, Batı Roma'nın ardından ise Sasanilere yönelinecekti. Attila daha Batı Roma seferine çıktığı vakit Sasanilere ve Çin'e elçiler göndermesi bunu destekler mahiyettedir. Attila bu amaçla Batı Roma ile anlaşmaları hala devam ettiği için ilk olarak Doğu Roma'ya yöneldi. Doğu Roma politikasına göre imparatorluk vergiye bağlanmış ve savunma hattı çökmüştü. Böylelikle temelinin Uldız döneminde atıldığı Doğu Roma'nın hakimiyet altına alınması Rua zamanında devam etmiş Attila zamanında ise daha da sağlamlaştırılarak Hun birliği altına alınmıştır. Attila'nın doğudaki politikası sadece Doğu Roma üzerinden değil başka kavimlere yönelik olmuştur. Nitekim doğuda Saraguslar ve Akatzirler de hakimiyet altına alınmıştır. Batıda ise Batı Roma'nın da bir çok kenti alınmış, çeşitli Germen kavimlerinin de hakimiyetini sağlamıştır. Attila çevresi ile ilişkilerinde zekice kurduğu ittifaklar ve diplomatik manevraları sayesinde Hunları bir imparatorluk haline getirerek cihan hakimiyeti ülküsünü gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nitekim dönemin diğer güçlü imparatorlukların başedemediği barbar kavimleri tek bir çatı altına alarak devletlerini tesis etmeleri mühim bir başarıdır. Boyunduruğu altındaki kavimlerin sevk ve idaresini muazzam şekilde gerçekleştirmeyi başarmıştır. İleride bu çok renkli yapıları hakimiyetlerine karşı tehdit oluştursa da V. yüzyılın başlarında Hunların küçük mahiyetteki yapıları giderek merkezi birliğe sahip büyük bir imparatorluk haline dönüşmüştür.

1.10. Attila'nın Ölümünden Sonra Hunların Çevre Politikaları ve İlişkileri

452 yılının sonlarına gelindiğinde Attila tehditlerine devam ediyordu. Doğu Roma'dan II. Theodosius zamanından kalan ödenmeyen vergileri istemek üzere elçilerini gönderdi. Priscus'dan alıntı yapan Jordanes'in anlatımına göre Attila Roma seferini düşündüğü sırada askerleri onun talihi hakkında endişeye kapılmıştı. Geç-

mişte Vizigot kralı olan Alarik Roma'ya saldırdıktan sonra hemen hayatını kaybetmişti¹⁷⁴. Roma'nın kutsal yapısı, çeşitli kehanetleri beraberinde getirmişti.

Attila Roma seferinden geri dönerken Honoria meselesini unutmamıştı. Eğer Honoria ile birlikte kendisine düşen imparatorluk payı verilmezse, tekrar döneceğini tehditkar bir şekilde yineliyordu¹⁷⁵. Attila Doğu ve Batı İmparatorluğunu haraca bağlamak sureti ile hakimiyet altına aldığını biliyordu. Geri döndüğü sırada Kafkasya'da Alanlar'ın isyan ettiği haberini aldı ve üzerlerine kendi ordusunu gönderdi¹⁷⁶. Doğuya karşı planladığı seferi gerçekleştiremeden de 452 yılında İldiko adlı genç bir kadınla evlendiği gece vefat etti¹⁷⁷. Ölümü ile alakalı Jordanes yine Priscus'tan alıntılıyarak şunları aktarır: “ *Attila tarihçi Priscus'un anlattığına göre öldüğü sırada İldiko adlı çok güzel bir kızı, o soyun geleneği uyarınca, sayısız eşlerinin ardından kendine eş olarak alıyordu ve düğün sırasında çok fazla neşelenerek gevşeyip şarap ve uykunun verdiği ağırlıkla sırt üstü uzandığında, her zaman başına geldiği üzere, burnundan oluk oluk kan akmaya başladı. Kanın normal akış yolları engellenince de, öldürücü yoldan boğazına inerek hayatına son verdi. Ertesi gün, güneş gökyüzünün tepesine yükseldiğinde, hakanın adamları kuşku içerisinde idiler. Kapıyı açıp içeriye girdiklerinde Attila'yı, ağlayıp sızlayan kızın kollarında yarası beresi olmadığı halde ölü durumda, kızın da yüzünü peçesinin altına gömmüş, ağlarken buldular*”¹⁷⁸. Yine Priscus'dan nakleden Jordanes Doğu Roma İmparatoru Markianos'un rüyasını aktarır: “*O zaman şu hayrete şayan şey vuku bulmuştur. Bu kadar vahşi düşman hususunda endişeli olan Doğu'nun kralı Markianos'a rüyasında tanrının kendi yanında oturduğu görülmüş ve tanrı ona Attila'nın yayının aynı gecede kırılmış olduğunu göstermiştir. Sanki bununla soyun kendisi birçok şey elde ediyormuş. Sanki bu silah-ta çok anlam varmış gibi. Tarihçi Priskos bunu gerçekten ispat edebileceğini (yani*

¹⁷⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁷⁵ Vaczy, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁷⁶ Orkun, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁷⁷ Attila'nın İldiko adlı eşinin menşei tartışmalıdır. Sonraki tarihi anlatılarda ise adı daha karmaşık bir hal almıştır. Aynı zamanda Attila'nın ölümünün İldiko tarafından mı yoksa kendi hastalığından dolayı mı olduğu konusu da belirsizdir. Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 144, n. 136. Ölümü ile alakalı diğer kaynaklardaki bilgiler için Bkz.: Orkun, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁷⁸ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 117.

buna gerçekten tanık olduğunu) söylemektedir ¹⁷⁹. Bu olay bizlere Hunların zihinleri ne kadar meşgul ettiğinin bir göstergesidir. Doğuda Attila'nın ölümü değişik rivayetler ile çeşitlilik göstermekle birlikte, Bizans anlatı geleneğine göre entrikalar ile süslenmiştir. Attila'nın bir Gepid olduğuna dair yahut İldiko'nun Got asıllı olması ile birlikte rüşvet alarak ölümünü gerçekleştirdiği gibi farklı yorumlar yapılmıştır ¹⁸⁰.

Attila öldüğünde arkasında çok geniş coğrafya olan bir imparatorluk bırakmıştı. Sınırlarını net olarak belirleyemsek de genel itibari ile batıda Baltık ve Okyanus adalarına kadar Ren Nehri'nden Ukrayna'ya uzanan, doğuda İran'a ve Altaylara kadar uzanmakta idi ¹⁸¹. Ölümünün ardından merkezi otoriteyi sağlayabilecek güç olmadığından imparatorluk kısa bir süre sonra dağılma sürecine girdi. Hakim tabakanın Hun olduğu ve nüfusunun çoğunluğunun yenilgiye uğratılmış ve askerî hizmete zorlanmış kavimler oluşturmakta idi. Bir çok kavmin yöneticisi durumunda olan Hunlar üstte ince bir üstün tabakayı teşkil ediyordu. Attila bünyesindeki kavimlerin içişlerine serbestlik de tanımıştı ve böylece gerçekleştirebilecek herhangi bir olumsuzlukta iktidar sallantıya girmiş, sarsıcı bir etki yaratmıştı. Attila'nın idareci vasfı kuvvetli olduğundan bu sayede imparatorluğu sağlam kalabilmişti. O aynı zamanda teşkilatçı bir zihin yapısına sahip ve açık görüşlü idi. Herhangi bir fırsatta müzarekeleri iyi yönetebilme vasfına sahipti.

Ölümünden sonra birbirlerine bağlı olan kavimler zayıf duruma düşmüş hakim yönetiminin halkasından kolayca ayrıldı. Şunu da belirtmemiz gerekir ki Avrupa Hunları'ndaki bağlı kabileler Hunların adeta kölesi gibiydi. Bu kabileler her ne kadar kendi içlerinde farklı olsalar da savaş zamanında orduya zorunlu katılmak sureti ile Hunların öncüleriyahut ardılları olurlardı. Hunlar Alanlar'ı hakimiyetleri altına aldıklarında, Doğu Gotların üzerine Alanları görevlendirmişti. Gepidler'de olduğu gibi Skirler de Hunlar adına savaşmıştı. Attila kendisinden kaçan kaçakların iadesi için Doğu Roma imparatoru elçisine, kölelerin iade edilmesini, kendi malı olan bu insanların savaşlarda karşılarına çıkmalarına tahammül edemeyeceğini söylemişti. Nite-

¹⁷⁹ Ahmetbeyoğlu, **a.e.**, s.117.

¹⁸⁰ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 149-152.

¹⁸¹ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 69.

kim Attila öldükten sonra mahiyetindekiler bu kölelik vasıflarını kabul etmemişlerdi. Gepid kralı Ardarik Ellak, Dengizik ve İrnek'in aralarında yaptığı taksimde “en değersiz köleler tarzında” bir paylaşıma tahammül edemeyeceğini söylemişti ¹⁸². Attila'nın bir başka başarısı da köle ve hakim kabileleri düzenli bir yapı haline getirmesiydi. Bu düzene göre bu toplulukların bir hiyerarşi etrafında olmalarını sağlamaktı. Yani her ne kadar Attila'nın imparatorluğu geniş bir coğrafyaya yayılsa da hakim tabaka olan Hunların yargısı esastı. Karizmatik bir lider olan Attila II. Theodosius zamanında elçiler Akatzir Hunlarına gitiklerinde verdikleri hediyeleri protokol sırasına göre vermeyince öfkelenmiş ve hükümdarları durumu Attila'ya bildirmişti ¹⁸³. Bu protokol ve düzeni sağlayan, hükümdarın kabiliyetli olmasına bağlı idi. Böylece hakimiyet altındaki kavimler otoritenin zayıfladığı durumda kolayca bağımsızlıklarını kazanmak için isyan bayrağını çektiler.

Attila'nın ölümünün ardından Batı Roma dengeleyici unsur olarak sürekli başka yönler aramak zorunda kaldı. Bunun sonucunda sürekli değişen imparatorlar giderek Roma'nın düşüşünü hızlandırdı. Nitekim onlar açısından Attila'nın ölümü sevindirici idi. Ancak Gotları dizginlemeye çalışan Aetius kurduğu denge ile imparatorluğun ömrünü uzatmaya çalışsa da bunda başarılı olmadı. En önemlisi de Attila'nın yardımcıları sayesinde Batı Roma bir süre daha yıkılmadı. Nitekim Attila'nın ölümü ile birlikte de kendisi kaygan bir zeminde kaldı. Aetius'un ölümünün ardından da Attila'nın ordusunda bulunan adamları bu yıkılışı hızlandırdı. Attila'nın oğulları tarafından tekrar tesis edilmeye çalışılan politika çözülmeye başlayınca diğer kavimler bu durumdan cesaretlenerek daha rahat hareket etmeye başladı. Barbar kavimlerinin batıya ilerleyişini Hunlar başlatmıştı. Sonraki yıllarda ise bu kavimleri aynı zamanda dizginliyen yine Hunlar olmuştu. İskit ve Germanleri tek bir çatı altında toplamayı başarabilen bir tek Attila olmuştu. Ancak bu hiçbir zaman Roma için sorunun tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemişti. Sadece belirli zamanlarda Roma'ya nefes aldirmışlardı. Nitekim Attila'nın ölümünün ardından German saldırılarına maruz kalan Batı Roma gelecek yirmi yıl içerisinde tamamen parçalandı. Köklü bir Ak-

¹⁸² Vaczy, a.g.e., s. 116.

¹⁸³ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priscus'a Göre Avrupa Hunları**, s. 36.

deniz imparatorluğu yıkılmış, yerine farklı etnik devletlerin kurulduğu Orta Çağ Avrupasına girilmişti. Artık tek bir Roma değil ayrı ulusların tarihi yazıldı. Attila ise oluşan bu yeni tarih sahnesinde anlatılarda yaşatıldı.

1.10.1. İlek Dönemi

Attila'nın ölümünün ardından eşi Arıkan'dan dünyaya gelen üç oğlu İlek, Dengizik ve İrnek imparatorlukta söz sahibi oldu. İlek, büyük kardeş olarak tahta geçti ¹⁸⁴. Attila'nın karizmatik karakterini oğullarında göremiyoruz. Dengizik ve İrnek arasındaki anlaşmazlıklar kısa süre sonra imparatorlukta bağlı kavimlere fırsat yarattı. İlk olarak Gepid kralı Ardarik ayaklandı. Gepidler'in ardından Tisa'nın yukarı muntıkasında bulunan Rugiler, Tisa ile Tuna nehri arasında bulunan Skirler ile ayaklanmalar devam etti. Quadlar da cesaretlenerek isyan bağrağını kaldırdılar. Bu dönem birkaç Sarmat bakiyesi ile Heruller Gepidlerin himayesine girdiler.

İlek Attila döneminde doğunun uç kanat beyi olarak görev yapmaktaydı. Burası Ural ile Balkaş gölüne kadar uzanmaktaydı ¹⁸⁵. Daha sonrasında ise Akatzirlerin üzerine atandı. Dağılma sürecine giren devletin ihası için çabaladı. Döneminde Neato savaşı ise dönüm doktası oldu. Yeri Pannonia'da tam olarak tespit edilemeyen Neato ırmağı civarında Gepid Kralı Ardarik ile karşı karşıya gelen İlek mücadelede hayatını kaybetti (454). Savaşın ardından boşalan merkeze Gepidler yerleşirken onların yardımcı kuvveti olan Germen ile Sarmatlar işgal ettikleri topraklarda hakimiyet kurmaya başladı. Ayrıca Olt ırmağından, Tuna ile Sava nehirleri boyunca Doğu Germen Krallığı kurulmaya başladı. Geriye kalan Hunlardan bazıları Germen hakimiyetine, diğer Hun grupları ise Kelkal adındaki birinin öncülüğünde Bizans'ın ordusuna dahil

¹⁸⁴ Arıkan adı Türkçe'de "Arı (g) kan, "teniz hükümdar" manasındadır. Türk toplumlarında yaygın olarak kullanılan bu isim iki kelimenin yer değiştirmesi ile –Kan-arıg yani temiz, mukaddesgüzel meziyetli manasına da gelir.

Ellak (İlek) adı ise Jordanes'de Ellac olarak geçmekte olup İrnek-Hernac'da da görüldüğü gibi Yunancasının translitterasyonudur. Buna göre Ellak = elles = elig = ilig, yâni il-lik = il-li) olup "yönetmek" manasında Türklerde sıklıkla kullanılmaktadır.

Ad olarak aralarında en açık ifade ile bilinen Dengizik adıdır. Tengiz-Tengiz kelimeleri Türkçede "deniz ve denizden gelen rüzgar" manasındadır.

İrnek adı Pricus'da Ernakh, Jordanes'de ise Hernac olarak geçmektedir. Türkçe olan bu adı –er, -ir, "erkek" manasındadır. –ni (e) k ise Türkçe küçültme ekidir. Bkz.: Abdulkadir Donuk, "Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler", s. 20; Vaczy, **a.g.e.**, s. 116

¹⁸⁵ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 161.

oldu ¹⁸⁶. Emençur ve Uldinçur adlı akraba Hunlar ise Batı Transilvanya mntıkasına yerleşirken, diğer Hunlar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır ¹⁸⁷. Hun imparatorluğundan geriye kalan kavimler Hunların tekrar karşı taarruza geçeceklerini biliyorlardı. Hunla korkusu hala devam etmekteydi ve böylece kısa süre içerisinde müttefik arayışına girdiler. Doğu Roma'nın dostluğunu kazanabilmek ümidi ile yıllık vergi talebinde bulundular ve Gepid kralı Ardarik bu sayede Doğu Roma'nın yakın müttefiki haline geldi. Bir başka açıdan bakılacak olursa Hun birliğinden ayrılan kavimler boşalan Tuna sahasında birbirleri ile rekabet içerisine girdiler. Bu noktada Roma'nın desteği diğer kavimler arasından sivrilmelerini sağlayabilirdi. Özellikle Pannonia'da bulunan Ostrogotlar Sciriler ile savaşmıştır Ostrogot kralı Valamer ise ölmüştür ¹⁸⁸. Aynı zamanda Hun birliğinin olmaması artık Roma'ya düzenlenen saldırıların, dola-yısı ile savaş sonrası ganimetlerin de azalması demekti. Aynı zamanda diğer kavimleri dizginleyebilecek bir birliğinin olmaması tehlike arz etmekteydi. Bundan dolayı Roma imparatorluğunun müttefikliği önem arz etmekteydi.

1.10.2. Dengizik ve İrnek Dönemi

Savaşın ardından Dengizik ve küçük kardeşi İrnek bir kısım Hunlarla birlikte Karadeniz'in kuzeyine çekildiler. Dobruca ve Basarabya sahasına giden Hunlar tek-rar harekete geçebilmek için toparlanma sürecine girdiler. 456 yılında harekete geçen Dengizik burada bulunan Ostrogotların üzerine yürüdü ¹⁸⁹. Doğu Roma imparatoru olan Markianus'a (452-457) amaçlarının Gotlar olduğunu belirtmek için elçilik heye-ti gönderdi. Valamir idaresindeki Ostrogotlar ise Hunların saldırıları üzerine impara-tor Markianus'a müttefiklik çağrısında bulundu. İmparatorluğun zayıf noktasını teş-kil eden Pannonia bölgesindeki Gotların bu yardım çağrısı ve Hun saldırıları, impara-tor Markianus için bir fırsattı. Düşmanlarının arasındaki mücadeleyi denge unsuru olarak kullandı. Nitekim Gotlara yardım ettiği vakit Pannonia'nın savunulması için bir müttefik elde etmiş olacak ve tehlikelere karşı savunulmuş olacaktı. Çünkü aynı zamanda bu dönemde daha az güvendikleri Gepid ve Skirler, Tuna ile Tisa arasında-

¹⁸⁶ Ahmetbeyoğlu, a.e., s. 163.

¹⁸⁷ Baştav, a.g.e., s. 141.

¹⁸⁸ Heather, a.g.e., s. 222.

¹⁸⁹ Baştav, a.g.e., s. 140.

ki sahayı ele geçirmiş ve Doğu Germanler'e karşı mücadele etmekteydiler. Böylelikle 456 yılında Gotların Pannonia'ı işgaline izin verildi. Dengizik ve İrnek bir dönem efendisi oldukları Valamer idaresindeki Ostrogotların ayrılıkçı hareketlerine karşı saldırıya geçtiler (456/457). Ancak netice elde edemeyerek geri çekilmek zorunda kahlılar. Zamanında köleleri oldukları Gotlardan, Hunlar belkide ilk kez yeniliyorlardı. Bu durum Attila öldükten sonra şartların ne ölçüde değiştiğini göstermektedir.

Hunları ikinci kez harekete geçiren olay ise Ostrogotların Pannonia'da bulunan, Hunların küçük bir topluluğu olan Sadagirlere saldırımları oldu. Saldırıları hidetlenen Dengizik yardım edebilmek amacıyla kendilerine bağlı kalan az bir kısımla Hun ile Panonia'ya doğru saldırıya geçti¹⁹⁰. Bu arada Valamer ve Gotları etrafı iyi tahkim edilmiş olan Sirmium ile Singidunum arasında olan Bassiana'da bulunmaktaydılar. Ancak Dengizik'in saldırılarına karşı koyan Valamer onları tekrar geri püskürttü (459)¹⁹¹. Ardından Dengizik bugünkü Romanya topraklarında, İrnek ise Pontus civarında çekildi. 466 yılında Hormidak adlı bir Hun beyinin tebaası olan Slav kabilesinin, Doğu Roma imparatorluğu tarafından Tuna sınırından geri çevrilmesi üzerine ilişkiler tekrar geriledi. İmparatorluk bu Slav kabilesini kendi tebaası olarak görmekteydi. Ancak Hormidak bu durumu kendi içişlerine müdahale olduğunu belirterek ordusuyla birlikte Tuna Nehrini aşp, Doğu Roma'ya karşı harekete geçti ve Dacia'yı yağmaladılar. Hunlara karşı İmparator I. Leon (457-474), Anthemius adlı komutanını görevlendirdi. Roma askerleri onları Sardica şehrine çekerek kuşatma altına aldı. Kalede bulunan Hunlar ancak anlaşma yolu buradan çıkabildiler¹⁹².

Hun İmparatorluğu'nun gücü artık şimdi sönmüş bir yıldız hatırlatsa da atalarından gelen cesaretleri eskisi gibi olma arzularını perçinliyordu. Yenilgiler karşısında Dengizik babasının gücünü yansıtısa da bir zamanlar bağlı olan kavimler birer birer ayrılmıştı. 467 yılında toplanan toyda Dengizik ve İrnek başkanlığında Doğu Roma İmparatorluğu'na bir elçilik heyeti gönderme kararı alındı. I. Leon'a gönderilen heyet Hunların isteklerini sıraladı. Buna göre Tuna'nın istenilen herhangi bir ye-

¹⁹⁰ Dengizik kendilerine hala sadık olan beyler ise; Ulzindur, Burtugur, Bittigur, Angiskir, Bardor'du. Ahmetbeyoğlu, **Ahmetbeyoğlu, Avrupa Hunları**, s. 165.

¹⁹¹ Ahmetbeyoğlu, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁹² Orkun, **a.g.e.**, s. 10.

rinde Hunların ve Romalıların serbestçe ticaret yapabilecekleri bir mahâl belirlenmeli ve geçmişte olduğu gibi aralarındaki barışın devamı sağlanmalıydı. İmparator Leon dengelerin değiştiğini görse de Hunların savaşçı özelliklerinin diğer kavimlerden farklı olduğunu görebiliyordu. Hunların serbest ir şekilde ticaret yapabilmeleri için verilen topraklar imparatorluğu tehlikeye sokabilirdi. Bunun üzerine anlaşma teklifini reddetti. Bir zamanlar Hun otoritesini kabul eden ve onlara vergi veren imparatorluğun, Hun taleblerini geri çevirmesi Attila'nın oğullarını rencide etmişti. Bu alçaltıcı davranışın karşılığını görüşmek için İlek ve Dengizik mahiyetindekiler ile birlikte tekrar kurultay toplayarak savaş görüşmelerini ele aldı. Kurultayda Leon'un göstermiş olduğu muameleye karşı Dengizik savaşla derhal karşılık vermek istede de İrnek bu sırada kendi bölgesinde bulunan karışıklıklardan dolayı ki cephe arasında kalmanın doğru olmadığını belirterek sefere katılmayacağını bildirdi ¹⁹³. Aynı zamanda batıda Ogur Türklerinin gelişi durumu güçleştiriyordu. Böylece iki kardeş yollarını ayırmış oldu. 466 yılında red cevabını alan Dengizik Tuna nehrini geçtikten sonra imparatorluğa saldırmak için yola çıktı. Dengizik'in hareketi bir yağma değil tekrar yurt edinmek için gerçekleşen bir saldırıydı. Dengizik o kadar kararlıydı ki Tuna sahillerini savunan komutan Anagastes niyetlerini sordukları zaman, kendisine cevap vermeyi gerek dahi duymadı ve elçilerini direkt imparatorluğa gönderip yerleşebilecekleri bir yurt, ticaret hakkı ve yıllık vergi talebinde bulundu. Ancak İmparator I. Leon sadece kendilerine boyun eğdikleri zaman isteklerinin gerçekleşebileceğini ilettiler. Dengizik ise bunu kabul etmeyerek saldırılara devam etti. Savaş yeri olarak Moesia ovasını seçti. Doğu Roma imparatorluğu tarafından görevlendirilen Anagastes ve Aspar, Moesia düzlüklerinde savaşın kendi lehlerine cereyan etmeyeceğini bildiğinden Hunları bilmediği topraklara doğru çekmeye çalıştılar. Dengizik düşmanlarının planına düşerek Roma askerlerini takip etti ve kayalık olan bir yerde askerler tarafından kuşatıldı. Erzak sıkıntısının başlaması üzerine çaresiz kalan Dengizik, imparatorluktan tekrar barışın sürdürülebilmesi ve geri dönmeleri için toprak talebin-

¹⁹³ İrnek'in ülkesindeki karışıklıklar ise şunlardır; Attila öldükten sonra Dengizik Hun hükümdarı olduğu vakit İrnek de Ağaçeriler'in ve diğer komşu kavimlerin lideri olmuştu. Diğer yandan bu sıralarda Priscus, Saragurlar'ın yeni yurt aramak maksadı ile ilerleyerek Ağaçeriler'e saldırdırarak 461-465 arasında yendiklerini aktarır. İrnek'in abisi ile birlikte ortak hareket etmek istememesinin sebebi bu olaylar yüzünden olabilir. Geza Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, 1999, Ankara, s. 23.

de bulundu. Romalı komutanlar, Hun elçilerine durumun imparatora iletilmesi ve kararın sonucu için beklenilmesini ve erzak gönderilmesini kararlaştırdı.¹⁹⁴ Hun erzaklarının gönderilmesi için görevlendirilen Hun asıllı subay Khelkal, Hunlar'ın arasına geldiği vakit aralarına girerek onları birbirine düşürdü. Böylece Hunlar arasında başlayan kargaşa giderek büyüdü ve Doğu Roma çatışmaların bastırılması için ve aynı zamanda ele geçen fırsatı değerlendirerek çoğunu kılıçtan geçirdi. Hengame'nin arasından sıyrılarak kurtulmayı başaran Dengizik, 469 yılında tekrar ve son kez saldırıya geçti. Ancak Anagastes'in ordularına yenik düştü ve ordusu ile birlikte kılıçan geçirildi. Dengizik'in başı bir mızrağın ucunda Hipodrom meydanına getirilerek halkın gözleri önünde sallandırıldı¹⁹⁵. Romalıların zihnindeki Attila ve Hunları'nın korkusu, oğlu Dengizik'in öldürülmesi onlara rahat bir nefes aldırılmıştı. Bu büyük bir zaferdi.

İrnek ve mahiyetindekiler ise doğudan gelen kavimler tarafından sürekli taziyk edilince Pontus civarından ayrıldılar ve Doğu Roma'dan yerleşebilmeleri için toprak istediler. Bu sırada Batı'ya doğru ilerleyen Ogur boyları ile aralarında sadece Don Nehri'nin kalması ile birlikte endişeye kapılan imparator onları Tuna bölgesine sınırlarının korunması karşılığında toprak verdi¹⁹⁶. Ayrıca Hunlar burada Gepid ve Gotlara karşı da denge unsuru olarak kullanılacaktı. Böylece İrnek 466 yılından sonra Doğu Roma'nın arazisi Kuzey Dobruca'ya yerleşti. Hun akrabalarından Emençur ile Ulkindur da Doğu Roma'nın hizmetine girerek Vit, İsker ve Lom nehirleri boyuna yerleştirildi¹⁹⁷. Hala bir kısım Hunlara bağlılıklarını devam ettiren Rugiler ise Arcadiapolis'e yerleşme talebinde bulundu. Pannonia'nın aşağı kısmında bulunan başka Hun bakiyeleri ile Sarmat grupları Dacia kısmına göçtü. Sadagir, Skirler ve Alanlar ise bugünkü Dobruca'ya yerleşti¹⁹⁸. 466 tarihinden itibaren İrnek ve mahiyetindekiler hakkında kaynaklarda pek bilgi bulunmaz. Ancak bu dönemde Ogur Türkleri'nin batıya doğru göçmesi ile birlikte, Roma sınırından zamanla doğuya doğru ilerleyen

¹⁹⁴ Ahmetbeyoğlu, "Attila'nın Oğlu Dengizik'in Devleti İhya Mücadelesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXVII, S.2, 2012, s. 309-310.

¹⁹⁵ Ahmetbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 310-311.

¹⁹⁶ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hunları**, s. 167.

¹⁹⁷ Geza Feher, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁹⁸ Vaczy, **a.g.e.**, s. 120.

İrnek ve Hunları Karadeniz'in kuzeybatısında yeni bir oluşumun gerçekleşmesini sağlamıştır (465/466 yılından sonra) ¹⁹⁹. Bulgar Türklerini oluşturan bu yeni oluşum ileriki bölümlerde de bahsedeceğimiz üzere Ogur Türkleri ve Hunlar'ın birbirleri ile karışmasıyla meydana gelmiştir. Zaten Bulgar kelimesinin Türkçe'deki anlamı ise karışmak, karıştırılmak, karışmış olmak anlamındadır ²⁰⁰. Hunların imparatorluğu böylece dağılmış oldu ve arda kalan bakiyelerden bir kısmı Doğu Roma'nın hizmetine girerken, bir kısım da yeni devletlerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Batı Roma'da ise daha çok Hunlar'ın tabiyetinde bulunan ve yakın ilişkiler kuran Germen kavimlerinin yığılma sahası olmuştur. İmparatorlukta askeri görevlerde Rugi ve Skirler bulunmuştur. Attila'nın en yakın adamlarından Orestes, Batı Roma imparatoru Julius Nepos'u imparatorluktan uzaklaştırmıştır ²⁰¹. Odavakar ise babası Orestes'i uzaklaştırdıktan sonra Batı Roma'da İmparator olan ilk barbar sıfatını almıştır.

Hunların tesis ettiği imparatorluk böylelikle IV. yüzyılın başında parçalandı. Hunların ardından Roma imparatorluğu kısa dönem rahatlamış olsa da Türkler tarafından uzun süre tehdit edileceklerdi. Hunların İdil nehrini geçmeleri ile başlayan süreçte, sonraki bölümlerde de bahsedeceğimiz gibi Türklerin genel anlamdaki politikaları batı cihetine doğru akınlar olduğundan dolayı bu baskıyı XII. yüzyıla kadar yaşadılar. Dolayısı ile IV. yüzyıldan başlatabildiğimiz bu süreç ile birlikte Karadeniz'in kuzeyi erken devirlerden itibaren bir çok Türk kavmine ev sahipliği yaparak bölgenin Türkleşmesini sağladıkları gibi bugünkü Avrupa'nın etnik anlamda şekillenmesine de neden olmuşlardır. IV. yüzyıldan itibaren değişimlerin olduğu bir dönemde Hunların bu coğrafyada kültürel ve sosyolojik olarak değişimleri gözardı edilemez. Hunların Roma'dan farklı bir yönetim anlayışına sahip olmaları, hakimiyetleri altına aldığı kavimlere bazı serbestlikler tanınması, Roma'dan keskin suretlerle ayrılmaktaydı. Bu yüzden kendilerine benzemeyen toplumları "barbar" olarak tanım-

¹⁹⁹ Ogur Türkleri'nin batıya doğru göçleri hakkında malumat veren önemli eserlerden birisi de Priscus'dur. Saragur (Sarı Ogur), Urog (Ogur) ve Onogurlar'ın Doğu Roma'ya elçiler gönderdiğinden bahseder. Sabirlerin Avarlar'ın saldırısı ile birlikte topraklarını istila etmeleri sonucunda yerlerinden olduklarını Akatzir Hunları ile karşılaşip onları yendiklerini anlatır. Bkz.: Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a Göre Avrupa Hunları**, s. 70-71.

²⁰⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Bulgarların Kökeni", **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 1985, s. 2-3.

²⁰¹ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 132.

lamışlardır. Farklı kültür çerçevesinde bulunan Hunlar ise Avrupa önlerine bulunduklarında yanlarında yüzyıllardır meydana getirdikleri kültürlerini de getirmişlerdir. Özellikle bir devlet etrafında teşkilatlanma arzuları Roma imparatorluğunu oldukça uğraştırmıştır. Teşkilatçı yapıları burada bulunan bir çok kavme de birlik olmayı öğretmiş, dağınık ve amaçsızca etrafa savrulan düşünce sistemlerini etkilemiştir. Roma imparatorluğu diğer kuzeyli barbar kavimlerden ziyade en fazla Hunlar ile diplomatik ilişkiler kurmuştu. Siyasi ilişkiler içerisinde kendilerine muhatap buldukları Hunlar daha fazla tehlike arzetymekteydi. Tek yönlü olmayan bu etkileşim ağı içerisinde Hunların özellikle askeri alandaki başarılarından Romalılar oldukça etkilenmişti. Atlı göçebe kültürünün getirmiş olduğu kültürel yenilikle birlikte Hunlar'ın mükemmel derecede at, yay ve ok kullanmaları Avrupa'da giderek yaygınlaşmıştır. Etkileşimlerin olduğu bu devirde Hunlar'ı sadece haraç ve yağma ile geçinen bir topluluk olarak göstermek yanlışır.

Avrupa'daki çoğu kavimlerin kaderini belirleyen ve Batı Roma'nın düşmesine neden olan Hunlar'ı bu süreçte diğer Germen gruplarına benzetmek, Antik Çağ yazarlarının objektiflikten uzak tarih yazımındaki anlayışına benzeyecektir. Hunların meydana getirdiği imparatorlukta yalnızca atlı göçebe kavimler bulunmuyordu. Gotların yerleşik hayat tarzlarının olmasının yanında, diğer Germen toplulukları atlı göçebe hiç değillerdi. Birbirleri içerisinde kaynaşan bu imparatorlukta Attila'yı efendileri olarak görebiliyorlardı. Bu birliktelik karşısında karşılıklı olarak kültürel, ekonomik ve sosyal alanda alışverişin olması elbette muhtemel idi. Skir Gepid'lerin Attila'ya Atacık anlamına gelen Gotça "ata" "atta" demeleri, Doğu Gotlar'ın arasında "Hunimund" hükümdar adlandırmasının bulunması buna örnektir. Tam olarak aralarındaki ilişkilerin ölçüsünü ortaya koyamasak da Germenlerin etkili bir Hun yönetiminde onlardan çok şey aldıklarını söylemek yanlış sayılmaz.

Avrupa'nın ortasında hakimiyetlerini tesis eden Hunlar cihan hakimiyeti mefkuresinin getirdiği anlayışla hareket etmişlerdir. Bu açıdan kapalı bir toplum olmamışlar, Karadeniz'in kuzeyine geldikleri andan itibaren çevredeki kavimler ile etkileşim halinde olmuşlardır. Bu etkileşim sayesinde de batıyı doğuya, kuzeyi de

güneye bağlayarak ticaretin gelişmesinde etkili olmuşlardır ²⁰². Hunların sahası Avrupa'nın büyük bir bölümünü teşkil etmekle birlikte buradan Alp, Ren ve Vistül nehrine, buradan Okyanus adalarına kadar olup, doğuda Altaylara kadar uzanmakta idi. Batıda sahip olduğu topraklar büyük ticari merkezlerin ana konumundaydı. Elimizdeki verilerden bu ticari boyutu tam olarak belirtemesekte, dönemin mühim ticaretleri bu kanallar üzerinden yapılmaktadı. Niş, Serdica başta olmak üzere çoğu ürün bu kanallar vasıtası ile kuzeye taşınmaktaydı. Buna göre ticaretten elde edilen ürün çeşitliliği de Hunlarda fazla olmalıydı. Bozkır ekonomisinin yanında bu geniş coğrafyada doğuda ise İtil, Yayık, Don, Kuban, gibi önemli nehirlerden meydana gelen ekonomik faaliyetlerde yürütülmekte idi. Kama-Volga nehirlerindeki kürk ticaretinin kontrolü de Hunların elinde idi. Özellikle Asya ve Avrupa'dan giden ticaret kervanlarının geçiş noktasında bulunan Karadeniz ve Kafkasya'yı doğuya bağlayan ticari yollar da gelir kaynaklarını teşkil etmekte idi ²⁰³. Hunların bir çok cihete uzanan kolları sayesinde ticari mallar herhangi bir engele takılmadan bir çok yöne akabiliyordu. Çin'e giden malların yanı sıra özellikle Roma imparatorluğu ile arasında büyük ölçüde ticari faaliyetler gerçekleşiyordu. Hunlar at, sığır ve hayvanlardan elde edilen et, hayvani gıdalar, deri, kösele, yün ve değerli kürklerin ihracatında bulunurken, Roma başta olmak üzere başka devletlerden özellikle ipek, deri, hububatlar, ülkelerinde yetişmeyen başka yiyecekleri ithal etmişlerdir ²⁰⁴. Yetiştirdikleri mal bakımından birbirlerinden farklı ürünlere sahip olmaları sayesinde ihtiyaçlarını karşılıklı olarak tamamlıyorlardı. Attila savaş zamanlarında dahi ticaretin bölünmesini istememişti. 434 yılındaki anlaşmada Roma'nın tüccarlarına tanınan hakların kendi adamlarına da eşit şekilde tanınmasını istiyordu. Bu ticaretin başlangıç noktası Siezya'da bulunan Moravia vadisinden başlıyordu. Özellikle Viminacium olmak üzere Tuna boyundaki şehirleri de içine alan yerlerde pazarlar kuruluyordu ²⁰⁵. Aynı zamanda çok geniş sahada birliğini tesis eden Hunları sadece askeri güce bağlayarak ayakta kalmasını tanımlamak eksik olacaktır. İmparatorluğu savunmak askeri olduğu kadar diplomasi

²⁰² Vaczy, a.g.e., s. 102.

²⁰³ Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadi Gelir Kaynakları", **Belleten**, C. XIX, S. 254, 2005, s. 117-118.

²⁰⁴ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin...**, s. 120.

²⁰⁵ Vaczy, a.g.e., s. 109.

ve ekonomi ile de bağlantılıdır. Karadeniz'in kuzeyinde meydana gelen Hun imparatorluğunda mevcut olan bu askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel birikimler böylece kendisinden sonra aynı coğrafyada bulunan diğer Türk kavimlerinin bünyesinde devam ederek artmış ve bölgenin Türk olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Attila'nın ölümünün ardından Hunların çevre politikası ilk olarak dağılan birliği tekrar birleştirme yönünde olmuştur. Ancak Hun birliğinden ayrılan kavimlerin hakimiyeti tekrar tesis edilememiştir. Yine eski zamanlarda olduğu gibi Doğu Roma'nın kendilerine tabii kılmak istemişler ve bu amaçla barış tesis etmek istemişlerdir. Hunların tekrar devletin ihyasını sağlamaya çalıştıkları bu dönemde çevre kavimler ile ilişkileri sadece tek yönlü siyasi olarak olmamıştır. Hunlar aynı zamanda ilk devirlerde olduğu gibi şimdi de dünya ticaretinde tekrar rol almak ve bunun devamlılığını sağlamak da istemişlerdir. Özellikle Hunların imparatorluğunun kurulduğu topraklar ticarete müsait sahalardı. Kendi ürettikleri malları ihraç ederken, yoksun oldukları ürünleri de ithal etmişlerdir ve böylece karşılıklı yapılan alışverişler sonucunda bölge hareketlilik kazanmıştır. Bu durumun savaş zamanında dahi aksamaması için gayret göstermişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

OGUR BOYLARI

2.1. Ogurlar

Doğu Avrupa'nın bugünkü şekillenmesinde büyük katkısı olan Ogurlar, Karadeniz'in kuzeyinde Attila'nın ölümünden sonra güneybatı Sibirya topraklarından Sabir türklerinin baskısıyla geldiler. Bu sahada çeşitli Germen grupları ve Hun bakiyeleri bulunmakta idi ²⁰⁶. Bu kavimler hem doğuda hem de batıda Bizans imparatorluğu ile mücadele halindeydiler. VI. yüzyıl başlarında Karadeniz'in kuzeyine gelen Ogur boyları Hun bakiyeleri ile karşılaştı. Bu sıralarda Attila'nın oğullarından İrnek (454) ve Dengizik (469) Bizans ile son mücadelelerini vermekteydi. Dengizik Bizans ile giriştiği mücadeleyi kaybetmiş, kesik başı Konstantinopolis'te halka teşir edilmişti (469). İrnek ise Orta Avrupa'da mücadelesine devam etmiş ancak başarısızlıkla sonlanan savaşın ardından Karadeniz'in kuzeybatı sahillerine çekilerek burada Ogur boyları karışarak tarihteki Bulgar Türklerinin temelini atmıştır²⁰⁷.

Ogur boyları Sibirya'nın batsından ilerleyerek Don nehrini geçmiş ve Tuna sınırına yerleşmişlerdir. Sibirya bozkırına ise Kazak coğrafyasından gelmişlerdi. Nitekim Çin kaynaklarına göre de Ogurlar, Asya Hun imparatorluğu olan Hiungnu'ların tebaası idi ²⁰⁸. Ogurlar Kazak bozkırına ise M.S. I. yüzyılın sonunda gelmiş-

²⁰⁶ Attila'nın ölümünden beri Pannonia'da bulunan Ostrogotlar İtalya'ya doğru ilerleyecekti. Onların gidişinin ardından bu sefer İmparator Anastasios zamanında kuzey hududu doğudan gelen Ogur Boyları ile tehlikeli altına girdi.

²⁰⁷ Bulgarların soyunu açıklayan Bulgar Hakanlar Listesi'ne göre de Attila'nın oğlu İrnek ilk başta bulunmaktadır. Böylece Hun bakiyelerinin devamı Bulgarlar ile devam ettirilmiştir. Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi" **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 1994, s. 3; Ahmetbeyoğlu, "Attila'nın Oğlu Dengizik'in Devleti İhya Mücadelesi", s. 311.

²⁰⁸ Ogurların Asya'dan kopup geldikleri ve Asya Büyük Hun İmparatorluğu'nun batı kanadını oluşturan bir kavim olduğu Çin kaynaklarına göre de belirlenmiştir. Asya Hun imparatorluğu dağılması ile Moğolistan'dan İtil'e kadar olan sahayı etnik olarak köklü bir değişime uğratmışlardır. Bu saha İranlı gruplar ile Ugorların yaşam alanıydı. M.Ö. I. yüzyılda, Shi-ch'i Çin yılığine göre Asya Hun İmparatorluğu'nun batı kanadını oluşturan kavimlerden biri de Ting-ling'lerdi (Türkçe teyin-li – sincaplı manasına gelmektedir). F.Hirth, Ogur boylarının bu boy olduğunu ileri sürer. Ona göre kelimenin söylenişi 'Ugır'olarak anlaşılan Wu-ki, Hu-kie kelimeleri ise aslında Türkçe "Ogur" anlamına gelmektedir. Ogur-Ting-Ling ilişkisi için ayrıca Bkz.; K. Czeglédy, **Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri**, çev. E. Çoban, İstanbul, 1998, s. 2; Peter Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s. 106.

ler ve 350 yılına kadar yaşamışlardı. Ogurları bu coğrafya'ya iten güç ise Priscus'un ifadesi ile Sabarlar olmuştu. Priscus haklarındaki malumatı şu şekilde aktarır;

“Aşağı yukarı bu sıralarda Saragur (Sarı Ogur), Urog (Ogur) ve Onogurlar Doğu Romalılarına elçiler gönderdiler. Bu kavimler Sabirlerle yapılan harp neticesinde meskun oldukları yerlerden çıkartılmışlardı ve komşu ülkelerin topraklarını istila etmişlerdi. Sabirleri Abarlar (Avar) püskürtmüşlerdi. Abarları ise okyanus kıyısında oturan ve bir yandan denizden yükselen büyük büyük buharlarla sislerin, diğer taraftan şimdiye kadar duyulmamış pek çok yırtıcı kuşun (griffon) yaklaşmasından kaçan kavimler vatanlarından çıkartmışlardı ki, bu yırtıcı kuşların insan soyunu yiyip bitirmeden yok olmayacakları söylentisi vardı ve insanları paralıyorlardı. Bu felaketler neticesinde hareketlenerek komşu ülkelere hücum ettiler. Bütün bu kavimler hücumun şiddetinden dolayı mukavemet edemedi bulundukları yerleri terk edip kaçıyorlardı. Öyle ki, yeni bir yurt arayan Saragurlar ilerlediler ve Akatir Hunlarına rastladılar. Onları harple yenerek tabi kıldılar ve özellikle Romalıların dostluğunu kazanmak maksadıyla elçiler yolladılar. İmparator elieri kabul etti ve hediyelerle memnun ederek geri gönderdi²⁰⁹”.

Avarların başlatmış olduğu göçler ile birlikte Karadeniz'in kuzeyi etnik ve kültürel anlamda değişime uğramıştır. Bu değişim ise göçlerin ilk safhasını teşkil etmekteydi. 463 yılından itibaren Karadeniz boyuna gelmeye başlayan Ogur boylarının sürekli iskan sahaları ise Volga nehri ile Karadeniz'in arası ve Hazar Denizi'nin kıyısında bulunan Kuban nehri civarı olmuştur.

Ogurlar, Saragur (Sarı-Ak-Ogur), Bittigur (Beş Ogur), Ultigur (Altı Ogur) Kurigur veya Kuturgur (Dokuz Ogur), Ungur ya da OnUgur (Onogur ve Utigur), Utrigur, Utrigur yahut Uturgur (Otuz Ogur) şeklinde boylar halinde yaşamaktaydılar

Türklerin M.Ö. I. yüzyıl ortalarında iki ana gruba ayrılmaları sonucunda dillerinde meydana gelen değişim muhtemelen M.Ö. III. yüzyılda vuku bulmuştur. Batıya göçen Ogurlar ile Asya'da kalan diğer Türk kavimlerinin dillerindeki en açık değişim ise “Z”, “R” farklılığıdır (Oğuz-Ogur). (Ş-l, Ç-ş, Y-d-c, A-i). Kelimelerdeki değişimlerin yanısıra yer adlarında da bu değişim kendini göstermiştir. Ptolemaios'un (M.S. 160-170) coğrafyasına eklediği bir haritada kuzey taraftan Hazar Denizi'ne döken ırmaklardan birinin adı “Daikh” olarak geçmiştir ki bu ad Türkçede (Doğu yahut Oğuz lehçesinde) “Yayık” olarak bilinen Ural nehridir. Bu bilgilere göre Ogurlar Hazar-Ural arasında Volga bölgesinde oturduklarını gösteren belge niteliğindedir. Daha sonraki yüzyıllarda, Bizans kayıtlarına göre de Ogurlar Batı Sibirya'dan gelmişlerdi. İbrahim Kafesoğlu, “Türk-Bulgarların Tarih Ve Kültürlerine Kısa Bir Bakış”, **Güney Doğu, Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10-11, İstanbul, 1983, s. 93-94.

²⁰⁹ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos'a...**, s.70-71.

²¹⁰. Bu boyların VI. yüzyıl iskan sahaları ise şu şekilde idi; Kafkasların kuzeyi ile Azak gölünün doğusunda On Ogurlar, Don nehri ile Volga nehri arasında Uturgurlar, Dnyeper kısmına doğru olan sahada ise Dokuz Ogurlar yaşamaktaydı²¹¹. Ultingur, Kerç ve Kırım’da, Bittigurlar (Dengizik’in hakimiyetinde 468 yılına kadar kalmışlardır) Besarabya’da, Sattagurlar ise daha batıda bulunan Dakia sahasında ve Tuna Nehri’nin sol kıyısında yaşıyorlardı²¹². Bu birlik İrnek’in halefleri döneminde boylar halinde yaşamaya devam etmişlerdi ve VI. yüzyılın ikinci yarısına kadar aralarındaki bu birliği korumuşlardır. Ogurlar idari olarak ayrı olsalar da siyasi olarak dışarıdan gelen herhangi bir tehlikeye karşı birleşerek ortak hareket etmekteydiler. Bu boylardan Priscus’da eserinde bahsetmiş olması Türk tarihi açısından önemlidir. Zira bu dönemde Bizanslı tarihçiler Karadeniz’in kuzeyindeki kavimlere genellikle toplu olarak Hun veya İskit adı altında bahsetmekteydiler. Ancak Priscus’un Ogur boylarının adlarını ayrıntılı ve ayrı olarak vermesi dikkat çekicidir²¹³. Ogur boylarının Karadeniz’in kuzeyinde kolayca tutunmaları ve siyasi olayların içinde görev almaları muhtemelen güçlü bir Hun birliğinin bu sıralarda olmayışından kaynaklanıyordu. Aynı zamanda buradaki Got reisi Theoderic’in Batıya kayarak İtalya’ya gitmesi, gelmekte olan Türk boyları için de bir kolaylık sağlamış olabilir. Ancak bu durum her ne kadar Germen kavimlerinin batıya kayması ile Bizans’ı rahatlatırsa da, Türklerin mevcudiyeti ile yeniden Hun korkusunu yaşamışlardır. Bizans’ın kuzeyi artık birçok kavimlerin yerleşim sahası olmuştu. Jordanes bölgeyi şu şekilde tasvir eder; “Güneye doğru güçlü ve yerin meyvelerinden habersiz sürüleri olan ve avcılık yapan Akatziri halkı bulunur. Karadeniz’in üzerinde onların arkasında bizim günahlarımızla birlikte kendilerini namlı yaptıkları Bulgarlar bulunur. En güçlü halkın en verimli toprağı gibi öfkeli halk olan Hunlar da burada yaşamaktadır. Bunlardan bazılarını Altziagiri diğerlerine de Saviri denir ki farklı yurtları da vardır. Altziagirilere tüccarlar Asya’dan mallar getirir ki bunlar Kerson’un yanındadırlar. Bunlar yazın tarlalarda ve geniş yurtlarda sürüleri için yiyeceklerin oldukları yerlerde dolaşırlar. Kış geldi-

²¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 191

²¹¹ İbrahim Kafesoğlu, **a.g.m.**, s. 96.

²¹² İbrahim Kafesoğlu, “Bulgarların Kökeni”, 6-8: Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan...”, s. 4.

²¹³ Birsal Küçüksipahioğlu, “Ankhialos Savaşı’nın Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.14, 2008, s. 211.

ğinde Karadeniz'in üzerine geri dönerler. Hunuguri (On Ogur) ise sansar derisi ticareti yaptıklarından dolayı ünlüdürler²¹⁴”.

Avar tehlikesinden kaçan bir başka grup Saragurlar ise daha batıya ilerleyerek Ağaçerilerin yurduna geldiler²¹⁵. Nitekim Volga'nın batısında Saragur ve Akatzirler bir çok kez muharebede bulundular ve 467 dolaylarında da Akatzirler mağlup edildi. Yine bu yıllarda Bizans'ın da görüş sahasına girmeleri ile birlikte adlarından söz ettirdiler ve Priscus'un ifadesiyle ilk olarak 463 yılında Saragurlar, Ogurlar ve Onogurlar Bizans'a elçiler gönderdiler. Bu sırada Bizans tahtında I. Leon (457-474) hüküm sürmekte idi. Priscus gelenlerin imparator tarafından güzel ağırlandıklarını aktarır. İmparator, Onogurlar'a ve Saragurlar'a Karadeniz'deki mühim yolları korumaları karşılığında çeşitli hediyeler ve yıllık vergi vermeye başladı. Aralarındaki anlaşma ile birlikte Saragurlar daha sonraları muhtemelen 466 yılı itibari ile Kafkasya cihe-tinden İran'a taarruzda bulundular ve İberia, Armenia bölgelerine akınlar düzenlediler²¹⁶. Dönemin Bizans tarihçileri bunları tipik bozkırlı olarak betimler. “Çadırlarda yaşarlar ve hayvanların balıkların etleri ile edindikleri şeylerle silahlarıyla geçinirler”. Bu az bilgiler dışında Saragurlar hakkında kaynaklarda bilgiler bulunmaz. Ancak diğer boy birliklerine katıldıkları muhtemeldir²¹⁷.

2.2. Onogurlar

Batı Sibirya boylarına gelen Ogur boylarından Onogurlar daha sonraları Volga'nın doğusunda iken Macarların cedleri olan Fin-Ogurlar ile münasebetlerde bulunmuşlardır²¹⁸. Onogur adına dair ileri sürülen fikirlerden bazıları bu kavmin Orta

²¹⁴ Peter Golden, **a.g.e.**, s. 110.

²¹⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar”, **Tarih Dergisi**, S.51, İstanbul, 2011, s. 3; Ahmetbeyoğlu, “Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar...” s. 23.

²¹⁶ Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan...”, s. 3.

²¹⁷ Peter Golden, **a.g.e.**, s. 110.

²¹⁸ Onogurlar ok kelimesinin çoğulu olan Türkçe de boy kabile anlamına gelen Oğuzların batı kolu olan Ogurlara mensupturlar. Ahmetbeyoğlu, “Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi, **Tarih Dergisi**, S.65, İstanbul, 2017, s. 1. Onogurlar Fin asıllı Macarlar ile birlik oluşturarak Kuzey Kafkasya bölgesinden Orta Avrupa'ya göçmüşlerdir ve zamanla Macarlar arasında kaynamışlardır. Bugün ve eski zamanlarda Türkler hariç hemen bütün dünyada bu Orta Avrupa ulusunun ismi olan Hungar, Ungar, Ugar, Venger, Ongorus gibi kelimeler aslen Onogurlardan gelmektedir. Osman Karatay, “Kuber Han'ın Göçü ve Türk İsimli Sırp Kralları”, **Bilgi**, 18, 2001, s. 28; L.N. Gumilov, **Hunlar**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 302.

Asya'da yahut Kafkasların kuzeyinde olduğuna dairdir ²¹⁹. Ancak genellikle bu kavmin Kafkasların kuzeyinden yayıldıklarına dair görüş kabul edilmektedir. Zira Onogur adının da ilk olarak Kafkasya bölgesinde kalan Hun (Honagur) adından geldiğine dair fikirler mevcuttur. XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın başına ait olan Ermeni tarihçisi M. Dasxuranc, Kafkas Albanları Tarihi eserinde IV. yüzyıldaki olayları bahsederken İran'da Şapur'a karşı gelen Honk adındaki yerde bulunan Hun (Honagur)'ları anlatmıştır. Buradaki Honagur adı asıl olarak Onogurlara karşılık geliyorsa, Onogurların 463 yılından önce de İran coğrafyasına yakın, muhtemelen İtil-Yayık arasında bir yerlerde olduğunu gösterir ²²⁰. Bu ada ilişkin diğer görüşler ise Kafkaslarda akınlarda bulunan bir Hun komutanının adı olduğu ve Ermeni yazarın bunun Hun ile Ogur isimlerinden meydana gelerek, Batı Sibirya'da bulundukları sırada Hun konfederasyonuna dahil olabileceği görüşüdür. Bunlardan bazı Onogur grupları ise batıya düşmüştür ²²¹. Onogurların Kafkaslar'dan Karadeniz'in doğu sahilleri boyunca yaşadıklarına dair kanıt ise Agathias'ın Bizans ile Sasani arasındaki VI. yüzyılda gerçekleşen savaşları anlatırken Kalhida adlı kalelerinin isimlerinden birinin Onoguris olmasıdır. Yazar burada 554 yılındaki mücadelede Lazika'nın Rion'un kuzeyinde bulunan Onoguris kalesinde, bu adı Kalhiler'in, Hunno-Ogurlara karşı kazanamadıkları savaşların anısına verildiğini anlatır. Buna ithafen Onogurların Kuzey Kafkasya'da olduklarına dair VI. yüzyılda Gelencik civarındaki Borisovsk mezarlığında bulunan insanların karakteristik özelliklerinin de Onogurlara ait olduğu desteklenmiştir. Gerçekten de Kafkasların kuzeyi ile Kuban nehrinin aşağı bölgeleri Onogurların sınırları içerisinde gösterilmektedir ²²². Yine Suriyeli Zakharia Rhetor'un eserinde çadırlarda yaşayan sığır, balık ve vehşi hayvan etleriyle beslenen, silahları olan 13 tane halkı saymaktadır. Bu halkların Hazar kapısının ötesinde yaşadıklarını

²¹⁹ Simokattes Onogurların Bakath adlı bir şehirleri olduğunu ve şehrin depremler ile yıkıldığını aktarır. Bakath'ın tam olarak nerede olduğuna dair kesin bir veri yoktur ancak Bakath kelimesi Sogdca olarak kabul edildiğinden bu bölgenin de Sogd sahasının sınır bölgesinde olabileceği tahmin edilmektedir ²¹⁹. Bu bilgiye dayanarak Onogurların yaşayış sahasının Orta Asya olduğu ortaya çıkar. Ancak bu bilgi kesinlik kazanmamıştır. K. Czeglédy, **a.g.e.**, s.76.

²²⁰ Peter Golden, **a.g.e.**, s. 113.

²²¹ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 91; Ali, Ahmetbeyoğlu, "Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi", **Tarih Dergisi**, S. 65, İstanbul 2017, s. 10.

²²² Dinçer Koç, **Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgarları Devleti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 26.

aktarır. Halklar ise Aungur, Augar, Savir, Burgar, Kurtagar, Avar, Hazar, Dirmar, Sirigur, Bagrasik, Kulas, Abdel, ve Eftalitler olarak kaydeder ²²³. Kafkas halkları arasında saydığı Onogurların 558 yılından önce bahsetmesi, bunların başka Onogur veya Bulgar grupları olduğunu düşündürebilir. Yine de böyle olsa dahi bu kavimler aynı hüviyetin parçası olmalıydılar. Bizans, Onogurların yurtlarını Onoguria kelimesi ile adlandırmışlardır ²²⁴. VIII. yüzyıla ait bir Bizans kaynağında Onogoria'nın Karadeniz sahillerinde olduğu aktarılır. Yine aynı kaynağa göre de Livanius adlı birisine istinaden Onogurların Maeotis'in yukarı kısımlarına doğru yerleştiklerini ve burada balık avcılığı yaparak balıkları tuzsuz yediklerini kaydeder ²²⁵. Jordanes Onogurların yurtlarını Hunuguria olarak aktarır. Agathias ise Stephaneos Protomartyros olarak tanınan kalenin aslında burada yaşayan kavmin adına istinaden Onogur Kalesi olarak aktarıldığını yazmıştır ²²⁶. Onogur adından kaynaklarda son kez VIII. yüzyıla ait olan bir kayıta bahsedilmektedir. Netice itibariyle Kuzey Kafkasya'da bulunan Onogurlar, zamanla batıya kayarak Karadeniz sahillerinde de bulunmuştur.

Macarlar ile Kuban'a gelen Onogurlardan sonra V. yüzyılın ikinci yarısından sonra da Onogurların doğusuna ve İtil'in güneyine, onları takip eden Sabarlar gelmişlerdir. Menandros'a göre de 558 yılında Onogurlar ile Sabarların hakimiyetine ise Avarlar son vermişlerdir ²²⁷. Burada VI. yüzyılda Avarlar daha batıya doğru ilerledikleri sırada Göktürkler Kafkaslara gelmişlerdi. Böylece Onogurlar da VI. yüzyılın son çeyreğinde 576 yılında Batı Göktürklerin hakimiyetleri altına girmişlerdir. Hatta

²²³ Artamonov, a.g.e., s. 113.

²²⁴ Agathias eserinin bir bölümünde Romalılar ile Sasaniler arasında çekişme sahası olan Onoguris adlı yerden bahseder. "Romalılar, Martin'in isteği üzerine, Onoguris'teki Perslere karşı geniş çaplı bir saldırı yapmak amacıyla acele hazırlık yapmaya başladılar. Onoguris bu yerin eski ismi idi ve muhtemelen geçmişte bir Hun boyu olan Onoguriler ile Colchianlar arasında meydana gelen ve ikincilerin galip geldiği bir çarpışmanın neticesinde ortaya çıkmıştı, yörenin sakinleri başarının anısına o yeri bu şekilde isimlendirmişlerdi." Öner Tolun, "Bizans Tarihçisi Agathias ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C. 39, S.39, 2018, s. 148.

²²⁵ Orkun, a.g.e., s. 132.

²²⁶ Ahmetbeyoğlu, Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Me-selesi, s.14.

²²⁷ Orkun, a.g.e., s. 132.

burada Onogurların başına bir Göktürk beyinin de getirildiği aktarılmıştır ²²⁸. Menandros Onogurlar hakkındaki aktarımı ise şu şekildedir;

“Ama neden siz Romalılar benim elçilerimin Bizans’a Kafkaslar üzerinden geçmelerini sağladınız ve bana, seyahat edebilecekleri başka bir yolun olmadığını söylediniz? Bunu sadece, arazinin güçlüklerinden dolayı Roma İmparatorluğu’na saldırmaya yanaşmayayım diye yaptınız. Fakat ben, Dnyeper’in (Βορυσθένης Borysthenēs) ama Tuna’nın (Ἰστρος Istros) da, Meriç’in (Εβρος Hebros) de nereden aktıklarını ve bizim kölelerimiz olan Uarkhoni-tailer nereden doğru Roma bölgelerine geçtiklerini gayet iyi biliyorum. Ben sizin gücünüzü çok iyi tanıyorum, çünkü güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün yeryüzü bana tâbidir. Siz sefiller, Alan halklarını ve Unigurların (Οὐνιγούροι Ounigouroi) (On-Ogurlar) kavimlerini aldattınız; bunlar bütün cesaretleriyle ve kendi güçlerine güvenerek, zapt edilemez Türk halkının karşısına dikildiler, fakat ümitlerinin hiç biri gerçekleşmedi. Bundan dolayı bize itaat ediyorlar ve bir kölenin rolüne boyun eğiyorlar” ²²⁹.

Onogurlar Bizans için önemli olan Azak sahasında ticaret ile uğraşmaktaydılar. VI . yüzyıl müelliflerinden Jordanes Onogurların ticaret ile uğraştıklarını, en önemli ticari gelirlerinin kürk olduğunu aktarır ²³⁰. Aynı zamanda gelişmiş düzeyde sayılabilecek tarımla da uğraşıyorlardı. Onogurlar hakkında, siyasi meselelerin yanı sıra tarım ve ticaret konusundaki yetkinliklerinin de ön plana çıkması, gelişmiş sosyal kültürel ağlarının olduğunu göstermektedir. VII. yüzyılda ise Doğu Roma’daki misyonerlik faaliyetlerince Onogurlar arasında hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Ve yine Kuban coğrafyasında bulunan Onogurlar için misyoner Karduş’un öncülüğünde Onogur Piskoposluğu kurulmuştur. Karduş ise Huncayı yani Onogur Türk-Bulgar dilini öğrenerek 7 yıl boyunca burada çalıştıktan sonra 544 yılı dolaylarında İncil’i Huncaya çevirmiştir ²³¹. Onogurlar yaşadıkları sahada kendilerine ait bir devlet kuramadılar lakin Büyük Bulgar Devleti’nin ve Tuna Bulgar Devleti’nin ana kurucuları arasında yer aldılar. Karadeniz’in kuzeyinde askeri, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda da derin izler bırakmışlardır.

²²⁸ Ahmetbeyoğlu, “Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda...”, s. 13

²²⁹ Ahmetbeyoğlu, **a.g.m.**, s. 13.

²³⁰ Orkun, **a.g.e.**, s. 131.

²³¹ Talat Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 2

Ogur boyları Karadeniz'in düzlüklerine geldiklerinde kuvvetli bir Hun birliğinin olmamasından dolayı kolayca varlıklarını burada sürdürmüşlerdir. Doğu Roma ile sınır güvenliğinin sağlanması karşılığında anlaşma yapmışlardır. Çevre politikaları da bunun üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Bizans'ın sınır bekçiliğini yapmışlar, aralarındaki uzlaşa uzun yıllar devam etmiş ve karşılıklı mühim savaşlar gerçekleşmemiştir. Ogur boylarının bu noktada en önemli siyasi ilişkisi ise Hun bakiyeleri ile birleşerek Bulgarların temelini oluşturmalarıdır. Ogur boyları da Hunlarda olduğu gibi ticarete önem vermekteydiler. Doğu Roma İmparatorluğu, Bulgarların bir devlet etrafında teşkilatlanmalarından önce Ogur boyları ile dostane ilişkiler kurması sonucunda bölgede herhangi bir yıkım da gerçekleşmemiş, böylece ticaret uygun şartlar altında yapılmıştır. Bu durum aynı zamanda kültürel gelişimin de olmasını sağlamıştır. Zira Ogur boyları Karadeniz'in kuzeyinde kalarak bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır.

2.3. Utigur ve Kutrigurlar

Kutrigur ve Utigurların Karadeniz'in kuzeyine tam olarak hangi tarihlerde geldiği bilinmemektedir. Bu iki boyun Ogur boyları ile birlikte geldikleri yahut çok önceden bu coğrafyada bulunduklarına dair iddialar da bulunmaktadır. Kutrigur ve Utigurların Sasani yönetimi altındaki Azerbaycan'da zor durumda kalmaları nedeni ile Kuban Nehri civarına ve Karadeniz sahilleri boyuna gelerek Hunlara tabi oldukları konusunda da görüşler mevcuttur. Bunun yanısıra Prokopius'un, Kimmerlerin Azak Denizi'nin doğusunda yaşayan halk olduklarını ve daha sonraları bu halka Utigur denildiğini, bunların anavatanlarında kaldıklarına dair kaydı da onları Karadeniz kıyısına yerleştirmektedir. Bu iki boyun kuzey Kafkasya bölgesinde çok eskiden beri bulunduklarını iddia edenler de olmuştur.²³² Başka bir görüş ise, On-Ogurların On-Uygur oldukları ve Kutrigur, Utigur'un ise bu On-Uygurları meydana getiren kabileler içinde olduklarıdır.

²³² Osman Karatay, "Kafkasya Bulgarları Tarihi", **Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 62-63.

Kutrigur ve Utigurların Karadeniz kıyılarına ve Kafkasların kuzeyine tam olarak hangi tarihlerde geldiği yahut çok önceden beri mi burada yaşadıklarına dair farklı görüşler kesinlik kazanmamıştır. Lakin bu iki boyun Türk menşeli olduğunu ileride aktaracağımız gibi hükümdarların isimlerinden ve Türk devlet yapısına göre teşkilatlanıp, bozkır kültürünü taşımalarından anlamaktayız. Bu iki boyun yaşam sahası ise şu şekilde idi; Kuban havzasında Macarlarla beraber yaşayan Onogurların kuzeybatısında, Azak kıyısında Utigurlar (VI. yüzyılın ortalarında Kuban’da bulunmuşlardır); Don ile Dnyeper nehirlerinin arasında ise Kutrigurlar (VI. yüzyılın ortalarında Dnyper ve Tuna’nın aşağı bölgesinde bulunmuşlardır) yaşamaktaydı²³³. Kutrigur ve Utigurların menşelerine dair fikirler ise Bizans kaynaklarında efsaneler etrafında şekillenmiştir. Prokopius’un aktarımına göre menşeleri şu şekildedir; “Ataları Kimmerler olan ve Maeotis Gölü (Azak Denizi) kıyısında oturan Utigurlar ve Kutrigurların tek bir kralları vardı. Bu kraldan Utigur ve Kutrigur adında iki oğlu vardı. Babaları öldükten sonra iki kardeş hükümdarlığı aralarında paylaştılar. Eski boy ikiye ayrılrsa da yine aynı sahada yaşıyorlardı. Bu iki boyun yaşayış tarzları aynı idi ve Maeotis Gölü’nün karşına geçilmeyeceğine inanırlar ve geçmezlerdi. Bir zaman sonra bir kaç Kimmer (Ogur) avlanmak için dışarı çıkmışlar ve önlerine dişi bir geyik çıktı. Derken bu geyik suyun içine düştü ve Kimmerli gençler geyiği yakalamak için onu takip ettiler. Ancak bu sırada geyik birden ortalıktan kayboldu. Gençler ise geyiği takip ederken kendilerini çok uzak yerlerde buldular ve başka boyların ve ülkelerin olduğunu öğrendiler. Ülkelerine döndüklerinde gördüklerini anlattılar ve bir ordu kurup bu boyların üzerine sefere çıktılar. Maeotis Gölü’nün batısında yaşayan Gotlar’ın üzerlerine yürüyerek topraklarını ele geçirip bir kısım Gotları sürdüler bir kısımlarını ise öldürdüler. Ele geçirilen yeni topraklara Kutrigurlar kendi halkını getirip yerleştirdiler ve daha sonra burada Romalılarla bazen ittifak bazen ise savaş halini alarak topraklarına saldırdılar. Bu sırada Utigurlar ise evlerine dönmek istediler ancak yolda Maeotis bataklığının yakınında Got-Tetraksitler tarafından yolları kesildi. Ancak bu karşılaşmada her iki taraf da savaş istemediği için dost kaldılar. İki kavim birlikte Maeotis’in sahillere gelerek burada yaşamaya karar verdiler. Utigurlar daha

²³³ İbrahim Kafesoğlu, “Bulgarların Kökeni”, 6-8; Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan...”, s. 4.

önceleri Kutrigurların topraklarını olan sahaları kendi topraklarına kattılar ”²³⁴. (Jordanes’te de Hunların orataya çıkışı hakkında aynı efsane geçmektedir). Agathias ortak bir menşei olarak Hun adını verdiği kavimler ve boylar hakkında Prokopius’ta geçen aynı efsaneyi aktarmaktadır;

“Hun halkı hiçbir zaman Maeotis Gölü’nün doğuya bakan kesiminde yaşamamış aksine Asya’da Pamir dağlarında yaşayan diğer barbar halklar gibi Tanais (Don) Nehri’nin kuzeyinde hayat sürmüşlerdir. Onların tamamına Hunler ve İskitler deniliyordu. Bu kabilelerden bazıları münferiden Kutrigur, bir başka grubu Utigur, kimileri Utizur, bir diğeri de Vanigund adıyla biliniyordu. Aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra bunlar Avrupa’ya geldiler veya masalda anlatıldığı gibi bir geyiğin dalaletiyle veya başka bir tesadüfi sebebin neticesi olarak fakat her halükarda vaktiyle geçilmez diye bilinen Maeotis bataklığını aştılar ve yabancı topraklara yerleştikten sonra ani saldırılarla orada yaşayan ahaliye büyük felaket yaşattılar ”²³⁵.

Kutrigurlar ve Utigurlar Tuna-Dnyeper ve Don sahasına yerleştikten sonra Bizans ile münasebetlerde bulunmaya başladılar. Aynı zamanda Slav kabileleri ile etkileşim kurarak onları Balkanların daha uzak yerleri olan güneye doğru sürüklediler. 481 yılında Bizansa’a karşı Trakya ve Moesiya’da savaşlar gerçekleştirdiler. Dönemin kaynaklarında Bulgar olarak bahsedilen Kutrigurlar ise imparator Zenon’un (474-475; 476-491) Gotlara karşı yapacağı seferde müttefik sıfatı ile çağrıldı²³⁶. Bu sırada Kırım yarımadasında bulunan Doğu Gotları’nın başında kral Theodorik bulunmaktaydı. Ancak Theodorik, Bulgarların (Kutrigurların) yardımına rağmen onları mağlup etti ve Konstantinopolis önlerine kadar ilerlediler. 488 yılında ise Bushan

²³⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, “Avrupa Hunlarının ‘Sihirli Geyik’ Efsanesi”, **Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 1995, s. 65-68. Prokopius Hun Geyik efsanesi doğrultusunda anlattığı bu hikayeyi Hunların ortaya çıkışı hakkında aktarılan anlatıyla karıştırmakta ya da Utigur ve Kutrigurlar ile diğer yazarların kronolojik olarak Gotlara saldırılar konusunda yanlışladıkları Hunları kastetmiş olabilir. Kronolojik olarak Gotlara ikinci kez saldırılar meydana gelmesini karıştırmış da olabilir. Artamonov, **a.g.e.**, s.117.

²³⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar Ve Utigurlar”, s. 5, n. 9; Öner Tolan, **a.g.m.** s. 151-152.

²³⁶ Vaczy, **a.g.e.**, s. 121. İmparator Zenon döneminde Ostrogotlar Theodoric liderliğinde Balkanlarda bulunuyorlardı. Gotlar bu dönemde imparatorluğun devlet işlerine dahi karışıyor ve tehlike arz ediyordu. Bizans bu durumdan kurtulabilmek için yine Türklere başvurdu. 488 yılında Balkanlar’dan Gotların İtalya’ya doğru çekilmesi ile Bizans rahatlasa da, Kutrigurların saldırıları ile tekrar baş etmek zorunda kaldı.

komutasındaki Bulgarlar (Kutrigurlar), Gepidlerle müttefik olarak İtalya'ya giden Gotlarla Sava Nehri yakınında çarpıştılar. Bushan ise bu savaşı kaybetti ²³⁷. Bu dönemde dış politikalarında çevre kavimler ile müttefik olarak hareket ettikleri anlaşıyor. Nitekim 481 yılında Gotlara karşı İmparator Zenon ile, 488 yılında ise yine Gotlara karşı Gepidler ile anlaşmışlardır. Savaşçı yeteneklerinden dolayı aranan güçlü müttefikler idi.

Ticari bakımdan büyük bir öneme haiz olan Kırım yarımadası, tarih boyunca çeşitli kavimlerin ilgi odağı olmuştur ²³⁸. Uzun yıllar Bizans'ın egemenliğinde olan bu bölge, Türklerin batıya doğru genişleme politikası ile Hunlardan beri yaşayış sahaları olmuş ve imparatorluk açısından büyük tehlike oluşturmuşlardır. Utirgur ve Kutrigurların da Kırım yarımadasında hakimiyet kurmaları, Bizans'ın dikkatini bu yöne çevirmesine neden olmuştur. Özellikle zaman zaman Trakya ve Balkanlara karşı yapılan taarruzlar imparatorluk topraklarına zarar vermekteydi. Bizans'ın dış politikasında yürüttüğü ikili oyunları, iki kavmin birbirine düşürerek düşman olmasını sağlamıştır. Giderek aratan Kutrigur saldırılarına karşın Bizans onlara yıllık vergi vermeyi tahaddüt etmiştir. Ancak vaad edilen miktar Kutrigurları tatmin etmeyince mücadeleler tekrar başlamıştır. 498 yılında Kutrigurlar ganimet toplamak amacıyla Tuna'yı aşarak saldırılarda bulundu. Bu saldırılara karşı gönderilen Bizans komutanı Aristes ise başarılı olamayarak yenildi. Saldırıları bir sene boyunca devam etti ve 502 yılına gelindiğinde Kutrigurlar İlyricum'a kadar ilerlediler. Bu tarihten itibaren Slavlarla birlikte Balkan yarımadasına girerek bir çok kez tahribatta bulundular. 504 yılında ise Kutrigurlar, Gepidlerin hakimiyetinde olan Sirmium'u Gotlara karşı savu-

²³⁷ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 90. Henüz daha öncesi bir dönemde Kutrigur ve Utirgurların Bizans'a müttefik olacak şekilde tanınması akla bu boyların daha erken bir dönemde bu sahada bulunduklarını getirmektedir. Ancak elimizde buna dair bir verinin olmaması kesin bir sonuca varmamızı engellemekte olup tahminden öteye gitmemiştir.

²³⁸ Kırım'ın önemli bir yer olmasındaki nedenlerinden biri de o dönemde yapılan ipek ticareti idi. Bizans'ın doğudaki ticari faaliyetlerini Hindistan ve Çin ile kuruyordu. Çin ile yapılacak olan ilişkilerde arada kalan İran devletinin aracılığına ihtiyaç vardı. Bu durum ise İran ile ilişkilerinin iyi veya kötü olmasına bağlı idi. Ticaretin sekteye uğramaması için Bizans alternatif yol olarak Kırım'daki Khersones, Bosporos ve Kafkaslar üzerinden Lazika'nın hakimiyetine ihtiyacı vardı. Buradaki Türk kavimlerinin ortadan kalkması mühimdi. Ancak aynı zamanda Pontus'un kuzeyinde bulunan kavimlerle ilişkilerin kopmaması için de canlı bir ekonomik ilişkiye ihtiyaç vardı. Buradaki kavimlerden kürk, deri, köle alıp onlara ise şarap, süs eşyası ve kumaş satıyorlardı. Bizans'ın Kırım ve Kafkas bölgesinde güçlü olmak istemesindeki önemli nedenlerden biri de buydu. Ostrosky, **a.g.e.**, s. 68.

nabilmek için mücadeleye giriştiler. Ancak bunda başarılı olamadılar. Yine VI. yüzyılın başlarında Kutrigurlar Slavlarla birlikte Balkan topraklarını yağmalamışlardır. VI. yüzyılın ilk devirlerinde gerçekleşen ve Trakya'ya kadar ilerleyen Kutrigur akınları Bizans'ı oldukça endişeye düşürdü ve I. Anastasios (491-518) 512'de kendi adıyla anılacak olan ve başkenti çevreleyen surları inşaa ettirdi ²³⁹.

512 yılına gelindiğinde I. Anastasius'un monofizitizme yakın görüşlerinden dolayı imparatorluk Vitalianus'un ayaklaması ile karşı karşıya kalmıştı. Kutrigurlar isyan eden Vitalianus'un yardım çağrısına katılarak isyancının yanında yer aldılar. Bir sene sonra Vitalianus, Ortodoksluğun savunucusu olarak ordu ve donanmasıyla birlikte üç kez Konstantinopolis surlarının önüne geldi ²⁴⁰. Kutrigurların Bizans'ın düşmanlarıyla ortak hareket etmeleri ve Bizans'ın dahili meselelerinde rol almaları, askeri anlamda mühim bir müttefik olduklarını göstermektedir. Vitalianus'un başlatmış olduğu ayaklanma yardımlara rağmen bastırıldı. Ancak o dönemde imparatorluğu hayli uğraştıran ve geniş yankı getiren bu isyanın önemi büyük olmuştur. Vitalianus'un Bizans'ın başkentini üç kez kuşatması, mahiyetinde bulunan Kutrigurların ve özellikle diğer kavimlerden Slavların Konstantinopolis'i karadan ve denizden ne şekilde kuşatılacağı konusunda onlara fikir vermiştir. Ayaklanmanın olduğu yıllarda Kutrigur saldırıları devam ederken, doğuda da Sabarların 514-515 yılındaki Ermenistan ve Anadolu'ya akınları gerçekleşmekteydi. Dönemin Bizans tarihçileri ise bu saldırıları doğuda yapılan akınlar ile Vitalianus'un başlattığı akınların işbirliği içerisinde olduğunu düşünmekte idiler. Bu durum bizlere Kuzeydeki Türk boylarının ayrı bir şekilde birbirlerinden bağımsız hareket etmelerine rağmen, dönemin zihin yapısının Türklerin kendi içlerinde işbirliğini yapabilecek ve imparatorluğa iki koldan saldırabilecek kapasitede olduklarını düşündürmektedir ²⁴¹.

²³⁹ Vasiliev, **a.g.e.**,137. Bu sur Trakya'dan 40 km. uzakta mesafede batıda Marmara'dan Karadeniz'e doğru uzanan bir sur.

²⁴⁰ Anastasius döneminde meydana gelen bu isyan geniş yankı uyandırmıştı. Bizans'ın dini ayrılıkların ve çeşitli tartışmaların olduğu bu karışık evresinde, Got kökenli ve Ortodoksluğun savunucusu olduğunu belirten Vitalianus, Monofizit olan imparatora karşı cephe almıştır. Kendi savunduğu görüşleri ile de halkı yanına alarak mahiyetindeki Hunlar, Kutrigurlar, Slavlar ile birlikte başkenti üç kez kuşatmıştır.

²⁴¹ M.İ. Artamonov, **Hazar Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s.109.

V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzeyde Utigur ve Kutrigur tehlikesinin yanı sıra yukarıda da bahsettiğimiz gibi Slavlar da tarih sahnesinde adlarından sözettirmiştir. Onların tarih sahnesine çıkmaları Kutrigur saldırıları ile eş zamanlı olmuş, nitekim Kutrigurların ordularıyla birlikte hareket etmişlerdir. Kutrigurlar herhangi bir mücadelede yanlarına Slav kabilelerini de almaktaydılar. Slavların ise bu ad altında ortaya çıktıkları ilk dönemdir. Prokopius eserinde bunlardan “Sklavenes” olarak bahseder. Yine Hun adı altında bahsettiği Slav-Bulgar birliklerinin hemen her sene Tuna’yı geçtiğini ve Bizans topraklarına girerek yakıp yıktıklarını anlatır ²⁴². Bu sayede Bizans’ın topraklarına 517’den itibaren Bulgarlar (Daha sonra özellikle Avarlar), Slavlar yerleşmeye başlamıştır. Özellikle Balkanlara yerleşen Slavlar buradan Epir ve kuzey İtalya’ya kadar ilerleyerek bir çok yerden ganimet ile esir elde etmişlerdir ²⁴³. Dağınık ve bir birlikten yoksun olan Slav kabilelerin bir nevi teşkilatlanmalarında ve birlikte hareket etmelerinde, Kutrigurların ve sonraki Bulgar Devleti’nin büyük bir payı olmuştur. Dağınık halde yaşayan Slav kabileleri Türk egemenliği altında teşkilatlanmayı öğrenmişlerdir.

Kutrigurlar’ın Slavlar ile mücadelesi, 520 yılı itibariyle Slavların Balkanlara yerleşmesinden sonra olmuştur ²⁴⁴. Justinianus (527-565) döneminde de Balkanlara yönelik saldırılar devam etti. Bu dönemde Bizans, Afrika ve Balkanlardaki savaşlardan dolayı etkili bir savunma gerçekleştiremedi ve Tuna sınırında askeri birlikler azaldı ²⁴⁵. 523 yılında ise Prokopius’un aktardığına göre imparator Justinos (518-527), Anastasios’un yeğeni olan Probos’u elçi sıfatı ile Kırım’da oturan Hunlara elçi olarak gönderdi. İmparator’un isteği ise müttefiki olduğu İbery Kralı Gurgen’e, çok sayıda altın karşılığında onlara yardımcı Hun askeri kuvveti göndermelerini istemiş-

²⁴² Vasiliev, **a.g.e.**, s. 178.

²⁴³ Karadeniz’in kuzeyinde Slavlar ilk kez bu adla ortaya çıktılar. Daha sonraki süreçlerde Bulgarların yanı sıra Avarlarla da etkileşimde bulunarak tarihte kendilerinden söz ettirmeye başladılar. Balkanlarda Germanlerin etkisi azaldığı sırada Kutrigurların tazyiki ile Slavlar da yerlerinden hareket ettiler. Justinianus döneminde Slavlar’ın Balkanlara doğru yağma hareketleri Kutrigurlar sayesinde olmuştur. Slavlar buradan Adriatik Denizi, Korintos Körfezi, Ege Denizi ve Balkan Yarımadasında yerleşmeye başladılar. Bir kısmı ise bu dönemde imparatorluğun arazisine yerleştirildiler. Bizans’ın Afrika ve İtalya’daki savaşlarından dolayı bu sınırlarda etkili bir askeri gücü de yoktu. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 66.

²⁴⁴ Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, 1984, Ankara, s. 34.

²⁴⁵ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 66.

tir. Ancak imparatorun bu isteği boyun Beyi tarafından rededilmiştir²⁴⁶. Bu tarihlerde kuzeydeki kavimlerden genel anlamda Hun adı altında bahsedilmesi karışıklığa neden olmaktadır. Yardım istenilen Hunların kim oldukları konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kutrigurların Kırım’da da olduğu düşünülürse bunların Kutrigur olma ihtimali de vardır. Yine Justinianus’un Kırım’da barışçı politika yürüttüğü Gorda’nın da Kutrigur olma ihtimali bulunmaktadır. Bu iki olayda da Bizans’ın Kırımdaki Hunlar ile işbirliği yapması iki Hun beyinin aynı kavimden olduğunu düşündürmektedir. İmparator ile Gorda arasındaki ilişkiler ise şu şekilde gerçekleşmiştir. İmparator Justinos’tan sonra tahta geçen Bizans İmparatoru I. Justinianus (527-565) 528 yılında İran’a karşı gücünü arttırmak amacıyla Sabir Hükümdarı Boarik ile ittifak yaparak Kuzey Kafkasya’da etkisini gösterdi. Bu sıralarda ise Kırım’da bulunan Hun Beyi Gorda (s)’on imparator ile kurduğu dostane ilişkileri sebebi ile İKonstantinopolis’e gelerek vaftiz oldu. Ancak ülkesinde bu durum hoş karşılanmadı ve halkın isyanı ile öldürülerek yerine kardeşi Muager geçti. Muager ise Bizans karşıtıydı. Böylece Bosforos’daki Bizans kuvvetlerine saldırarak bir çoğunu kılıçtan geçirdi²⁴⁷. İmparator I. Justinianus (527-565) dönemindeki dahili kargaşalar, imparatoru sürekli müttefik aramaya itmişti. Sasaniler ile bitmek bilmeyen savaşlar neticesinde kuzeydeki Hun ve Kafkaslardaki Sabar gücüne ihtiyaç duymaktaydı. İmparator her ne kadar müttefiklerini seçerken ortak düşman unsurunu gözönüne alsa da, çoğu zaman Türk kavimleri Bizans’ın düşmanı olabiliyordu. Nitekim 520’li yıllarda orduların batıya sevk edilmesi, doğu ile kuzey sınırlarını tehlikelere açık hale getirdi. Doğu’da ise Sasaniler ile mücadeleler devam etmekteydi. Bu durumda Kutrigurlar Bizans’ın müttefiki değil düşmanı olarak hareket etmişler ve saldırılara başlamışlardı. İmparator, Trakya’ya yapılan saldırıları önlemek amacıyla Tuna Nehri üzerindeki istihkam yerlerini güçlendirdi ve yine kavimler arası ikili politika anlayışıyla Ant kabilelerini

²⁴⁶ Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan...”, s. 8.

²⁴⁷ Aydın, **a.g.t.**, s. 95. Buradaki Muager isimli hükümdarın kim olduğuna dair çeşitli fikirler vardır. Macar alimlerden Szabo Karoly, bu kişinin Macarların atası olduğunu, diğer Macar alimleri ise Macar isminin bu hükümdarın adıyla ilişkili olduğunu söylemiştir. Hornan bunun Onogur hükümdarı olduğunu, Marquart ise bu Hunların Utigurlardan olduğunu, Moravcsk ise bunların Kutrigur olduğunu söylemiştir. Orkun, **a.g.e.**, s. 116. Aynı zamanda Gorda’ya bağlı Hunlara “Kırımlı Hunlar”, “Doğu Azaklı Hunlar”, “Altziogurlar” gibi farklı adlandırılmalar da yapılmıştır. Buradaki karışıklığın sebebi yine önceden de belirttiğimiz gibi Bizanslı tarihçilerin Hunların dağılmasından sonra bir müddet daha kuzeydeki boyları Hun adı altında anmalarından kaynaklanmaktadır.

Kutrigurlara karşı kışkırtmaya çalıştı. Ancak imparator bu konuda başarılı olamadı. Böylece toprakları bakımından kendilerinden daha uzak olan ve Kutrigurların hemen arkasında bulunan Utirgurlarla iletişime geçmeye çalıştı ²⁴⁸. Çeşitli hediyelerle Beyleri kendi tarafına çekerek aynı kavimden olanları birbirine kırdırmaya çalıştı.

VI. yüzyılın ortalarında kuzey sınırında mücadeleler giderek arttı. Longobardlar, Gepidler ve Kutrigurlar birbirleri ile mücadele etmeye başladı. 526 yılında Elbe-Ode civarında yaşayan Longobardlar, Pannonia’da bulunan Gepidlerin batısına gelmesiyle başlayan savaşlar bitmek bilmez bir hal almaya başladığı zaman, iki taraf da başka kavimlerden yardım alma yoluna gitti. 548 yılında her iki taraftan elçiler yardım alma ümidi ile Bizans’ın başkentinde görüldü. Ancak İmparatorluk Gepidlerin yardım isteğini geri çevirdi ve Longobardların isteğini kabul ederek onlara on bin atlı ve bin beş yüz piyade asker gönderdi²⁴⁹. 549 yılında Gepidler ile Longobardlar arasındaki mücadele daha da şiddetlenerek tekrar başladı. Bu sırada Kırım’da bulunan Gotların elçisi imparatorluğa gelerek Bizans Kilisesi’nden olması şartı ile kendilerine piskopos tayin edilmesini istedi. Aynı zamanda komşuları olan Utirgur ve Kutrigurların aynı kandan olduklarını belirtti. Gepidlerin, Bizans ve Longobardlara karşı gelmek amacıyla Kutrigurlara elçi gönderdiğini ve hatta Kutrigurların askeri yardımda bulunduğunu anlattı. Bunun üzerine imparator Justinianus Kutrigurlara karşı tedbir almak amacıyla Tuna boyunca kaleler yaptırmaya başladı. Aynı zamanda Prokopius’un bildirdiğine göre bu sıralarda Kutrigurlar Bizans’tan yıllık vergi de alıyorlardı. İmparator bunun üzerine Don bölgesinde bulunan Utirgur Beyi Sandilkh’a elçiler göndererek ittifak tesis etmek istedi. Ayrıca Kutrigurlara verdiği yıllık vergiyi bundan sonra kendilerine vereceklerini tahaddüt etti ve koşul olarak gerektiğinde kendilerine asker yollamalarını teklif etti. Menandros’un aktardığına göre Sandilkh ilk başta bu teklifi kabul etmedi. Çünkü kardeşlerini öldüremeyeceklerini dillerinin, kültürlerinin ve giyimlerinin aynı olduklarını ve kardeşlerine karşı gelemeyeceklerini söyledi. Ancak Justinianus o kadar çok baskı kurdu ki Sandilkh bu teklifi kabul et-

²⁴⁸ Artamonov, **a.g.e.**, s. 118.

²⁴⁹ Orkun, **a.g.e.**, s.118-119.

mek zorunda kaldı. Lakin Utirgur Beyi Bizans'ın siyasetini anlayamamıştı ²⁵⁰. Bizans böylece herhangi bir kayıp vermeden düşmanını bertaraf etmeyi başarmıştı. Dönemin dış politikalarında siyasete yön verecek düzeyde olan Kutrigurlar ve Utirgurlar bundan sonra birbirleri ile mücadele etmeye başlamışlardır.

550 yılına gelindiğinde Pannonia'da bulunan Longobard ve Gepidlerin savaşı devam etmekteydi. Gepidlerin arasında 12 bin kişilik Kutrigur bulunmaktaydı. Bu Kutrigurlar 'Khinialon'²⁵¹ adındaki komutanın idaresi altındaydı. Longobardlar, Gepidleri yenince Kutrigurlar ile aralarında iki yıllık barış antlaşması yaptı. 551 yılında yenilen Gepidler, ülkelerindeki Kutrigur birliklerin tehlikeli olacağını düşündüklerinden onlara Moesia'ya saldırımları için tavsiyelerde bulundular. Böylece Kutrigurlar Sava ve Tuna nehirlerini geçerek mücadeleye giriştiler. İmparator Justinianus, saldırıları durdurmak için anlaşma yaptıkları Utirgur hükümdarı Sandilk'a müracat ederek Kutrigurlara karşı savaşmalarını istedi. İmparator aynı zamanda Kutrigurların Bizans'tan çokça vergi aldıklarını, aynı zamanda da bir çok yağma yaparak elde ettikleri ganimetleri Utirgurlar ile paylaşmak istemediklerini söyleyerek iki kavmin arasına nifak soktu. Justinianus aynı zamanda Kırım'da bulunan Gotlara da başvurarak Utirgurlar'a katılmalarını sağladı. Böylece Utirgur ve Got birleşik ordusu Kutrigurlara doğru taarruza geçti. Kutrigurların asıl kısmı Bizanslı topraklarında bulunduğu için geride ülkelerinde kalanları kolay bir şekilde dağıttılar. Utirgurlar böylece kendi kardeşleri olan Kutrigurlara ağır zaiyatlar vererek bir çok insanını esir etti ²⁵². Saldırıları esnasında Moesialı ve Trakyalı esirler, Tuna'sınırına gelerek ülkelerinde olanları Kutrigurlara anlattılar. Bu sırada Aratitos adındaki komutanın idaresinde bulunan Bizans ordusu ile mücadele eden Khinialon, ülkesinde olanları öğrenince geri dönme kararı aldı. Ancak iki saldırı arasında kalmak istemeyen Khinialon, Bizans'a anlaşma teklifinde bulundu. Bizans komutanı Aratios, Kutrigurların dönüş

²⁵⁰ Feher, **a.g.e.**, s. 29. Küçüksipahioğlu, **a.g.m.**, s., 214; Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 10

²⁵¹ Bu ad, savaşı çok iyi bilen anlamına gelmektedir.

²⁵² Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 26.

yolunda Bizans topraklarına saldırarak yağma ve tahrip etmemeleri şartı ile anlaşma teklifini kabul etti. Anlaşma sağlayan Khinialon böylece vatanına doğru yol aldı ²⁵³.

Kutrigurlar, Got ve Utigur saldırılarından sonra Sinnion adındaki komutanın idaresindeki yaklaşık iki bin kişi ile Tuna'nın önlerinde tekrar göründüler. Kutrigurlar Bizans ile mücadele halinde olmasına rağmen Sinnion ve mahiyetindekiler burada iyi karşılandı. Çünkü olaylardan yaklaşık yirmi yıl önce Bizans komutanı Belisarios'un ordusunda yardımcı kuvvet olarak Afrika'da Vandallara karşı savaşmışlardı. Sinnion'un bu dostluk örneğinden dolayı imparator şimdi onların (12 bin kişi) Tuna'yı geçerek ülkelerine girmelerine izin verdi. Aynı zamanda Trakya'ya yerleşmelerine de müsaade etti. Onlar da tıpkı diğer Türk kavimleri gibi Bizans ordusunda görev aldılar. Ancak bu durum Utigurları rahatsız etti. Sandilkh kendilerinden kaçan Kutrigurların iyi karşılanarak Trakya'ya yerleştiklerini öğrendiğinde elçilerini Konstantinopolis'e gönderdi. Elçiler imparator Justinianus'a Kutrigurların düşman olmalarına rağmen onlara hediyeler verilerek verimli topraklar verdiğini, ancak kendilerinin müttefik olmalarına rağmen hayvanlarının verimsiz topraklarda bulunduğunu söyleyerek şikayetlerini dile getirdiler. İmparator bunun üzerine hoş kelimelerle onları telkin edip çeşitli hediyelerle geri gönderdiler ²⁵⁴. Bizans'ın çeşitli hediyeler ile oyalama taktiği burada da kendini göstermiş ve böylece olası bir Utigur saldırısını önlemişti.

Utigurların saldırısından sonra topraklarına geri dönen Khinialon, savaşın ardından saldırıların öcünü almak için hazırlıklara başladı. Khinialon ile mücadeleye giren Utigurların savaşı tam 6 yıl sürdü. Mücadele süresince her iki taraf da ağır bir şekilde zarar gördü. İntikam hırsı ile yapılan bu kanlı savaşlarda nihayetinde iki taraf da anlaşma yoluna gitti ²⁵⁵. Bizans'ın ikili oynama ve kavimleri birbirine düşürme siyaseti başarılı olmuştu. Bu siyasetin iki saç ayağı vardı. Birincisi Türk boylarına hediyeler ve yıllık vergiler vererek onları kazanmak, ikincisi ise bir boyu diğerinin üzerine kırdırarak aralarını açmak olmuştur. Böylece ölüm kalım mücadelesine giri-

²⁵³ Orkun, **a.g.e.**, s. 119.

²⁵⁴ Artamanaov, **a.g.e.**, s. 129.

²⁵⁵ Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 12.

şen boylar giderek zayıflamakta ve en nihayetinde ortadan kalkmaktaydı. Ancak geç de olsa durumu anlayan Kutrigurlar, Utrigurlara saldırdıktan sonra Bizans'a karşı cephe aldılar ve saldırılara başladılar. Böylece Agathias'ın aktarımına göre 557-558 yıllarında Bizans'ın dahili sıkıntıları da baş göstermeye başlayınca Kutrigur Beyi Zabergan harekete geçti ²⁵⁶. Ordusunun hazırlıklarını tamamlayan Zabergan kendi komutasındaki ordusunu harekete geçirerek bu sırada donmuş olan Tuna'dan rahatlıkla geçti. Hiçbir direnişle karşılaşmadan Adrianopolis (Edirne)'e kadar geldi. Burada ordusunu üçe ayırdı. Birinci kol güneye doğru ilerleyerek Olympos ve Thermopylae'ye (Termofil geçidi), ikinci kol doğu Trakya yönünden Khersonesos (Gelibolu) ve Hellospontos (Çanakkale)'a, üçüncü kol ise Zabergan liderliğinde Bizans'ın başkentine gidecekti ²⁵⁷. Zabergan ve ordusu Bizans'ın kaynaklarına göre toplam 7 bin civarında idi. Bu kol direkt Konstantinopolis üzerine yürüyerek 558 yılında zarar gören Anastasios Suru önlerine geldi. Ordu karagahını bugünkü Büyük Çekmece yakınlarındaki Melanthias Köyü'nde kurdu. I. Justianus Kutrigurların aniden ortaya çıkmaları ile birlikte endişeye kapılarak şehrin dışında kiliselerde bulunan değerli eşyaları güvenli yerlere taşıdı. Halk ise korku içerisinde boğazı geçmeye çalışarak başka köylere sığındı. Endişeye kapılan halk ve ordu az sayıda olan Kutrigurlar ile savaşmayı göze alamadı. Bizans'tan sadece az sayıda bir birlik surlardan saldırmaya çalışsa da Kutrigur öncüleri bu birliği Porta Aurca (Yedikule'nin sur kapısı tarafı)'ya kadar kovaladı. Böylece Kutrigur birliği surlara kadar dayandı ²⁵⁸. Korku yaratan Kutrigurlara karşı İmparator Justinianus tecrübeli komutan olan Belisarios'u görevlendirdi ²⁵⁹.

²⁵⁶ Bizans bu sıralarda mali sıkıntılar çekmekteydi. Ücretli askerlerden oluşan ordusunun ihtiyaçlarını karşılayamamakta idi. Bunun üzerine bu yıllarda meydana gelen şiddetli depremler de imparatorluğu zor duruma düşürmüştü.

²⁵⁷ Tolan, **a.g.e.**, s. 152; Orkun, **a.g.e.**, s. 121; Vasiliev, **a.g.e.**, s. 179.

²⁵⁸ Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 13.

²⁵⁹ Agathias bu dönemde Kutrigurları durduracak bir ordularının bulunmayışını aktarır. Bunu ise orduda kuvvetli komutanların ve kuvvetli bir imparatorun bulunmamasından ve suistimallerden kaynaklandığını belirtir. Bu yüzden de Kutrigurların başkente kadar yaklaştığını söyler. "İşte tam da bu yüzden imparatorluk şehri etrafındaki kasabalar da dâhil olmak üzere bütün Trakya terkedilmiş ve korumasız kalmıştı. Dolayısıyla bu yerler barbarlar için kolay bir av haline gelmişti. Barbarların cüretkârlığı o dereceye varmıştı ki başkentten yüz kırk stadion mesafedeki Melantias kasabasına kadar gelip burada kamp kurmuşlardı. Melantias kasabası, kendi yanından geçen ve gittiği yönde kısa bir mesafede Marmara'ya boşalana kadar kuzey doğu yönünde yumuşak kavisler çizerek devam eden Athyras nehrinin üzerinde bulunmaktadır. Bu yüzden buradaki Marmara kıyısında nehrin ağzına konumlanmış bulunan liman da adını nehirden almak suretiyle Athyras olarak adlandırılmaktadır. (Agathias, 1975, V, 14, 5: 149-150)", Ö.Tolan, **a.g.m.** s. 154. Agathias düşmanın bu derece başkente gelmiş olmasıyla

Konstantinopolis'te bu sıralarda az sayıda asker bulunuyordu. İmparatorluk ordusu İtalya, Afrika ve İran dolaylarındaydı. Belisarius ise asker toplayabilmek için civardaki köyere başvurdu. Ordusundan birkaç yüzlük askeri birlikleri ile Kutrigurlara yakın yerde olan Kettos Köyü'ne gelerek burada karargahlarını kurdu ²⁶⁰. Tecrübeli komutan olan Belisarios, aralarında bulunan sık ormanlardan faydalanarak sayılarının çok olduğu itibarını vermek için bir çok noktada ateş yakıyor, aynı zamanda da gözcüleri vasıtası ile Kutrigurları gözetleyip, onlardan bilgi toplattırıyordu. Belisarius'un bu planı işe yaradı ve Kutrigurlar Bizans askerlerinin sayılarını fazla olduğunu düşünerek hemen harekete geçmeyip müdafa pozisyonuna geçtiler. Sayıları az olan Bizans ordusu ise Kutrigurların bir zaman sonra hareketlendiklerini gördü. Belisarius hemen orman içlerine doğru Kettos ve Melanthias yollarının arasına kuvvetlerinden bir kısmını yerleştirdi. Ani hareketle birlikte yanındaki 300 kadar asker ile saldırmayı planladı. Kutrigurlar ise bu tuzağa düşerek iki yolun arasından geçtikleri sırada askerler ve bir yandan köylüler tarafından kuşatıldı. Bizans yayaları da harekete geçtikleri esnada aniden bir rüzgar kaldırdığı tozlarla birlikte Kutrigurların üzerine geldi. Sıkışık kaldıkları bu dar alanda aniden gelişen olaylar karşısında Kutrigurlar şaşırarak panik haline düştüler. Karşı taraftan sayıca daha üstün olan Kutrigurlar, Bizans'ın kaynaklarına göre 400 kadar askerini kaybetti. Ağır bir zaiyat veren Zabergan yeni bir saldırının da endişesi ile Trakya'ya doğru geri çekilme kararı aldı ²⁶¹. Geri çekilen Kutrigurları takibe alan Belisarius ordusunun Doğu Trakya'ya vardığı sırada, Bizans sarayındaki çeşitli entrikalardan dolayı geri çağrıldı. Zabergan Bizans ordusunun geri çekildiğini görünce ordusunu Tzurull (Çorlu) ve Arkadoipolis (Lüleburgaz) dolaylarına çekip yağma ve akınlar yaptıktan sonra, önceden gönderdiği iki kolun kararlaştırılan tarihte geri dönmesini bekledi ²⁶². Bu sırada Zabergan'ın Yunanistan'a gönderdiği birinci kol önemli bir kazanç sağlayamadan geri döndü. Khersonesos'a giden ikinci kol ise az da olsa başarı sağladılar. Bu kol Khersonesos'u kuşattı. Kuşatmaya karşı imparatorun manevi oğlu Germanos harekete geçti. Aynı zaman-

halkın korku ve panik içerisinde kaldığını anlatır. Sonrasında ise onlara karşı gelebilmek için komutan Baliserius'un görevlendirildiğini ve Kutrigurlara karşı bir pusu kurulduğunu anlatır.

²⁶⁰ Vasiliev, **a.g.e.**, s. 179.

²⁶¹ Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 14.

²⁶² Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar", s. 14-15. Gibbon, **a.g.e.**, s. 274-276. Ö.Tolan, **a.g.m.**, s. 1543-155.

da surda delikler açan Kutrigurlar kaleyi tam kuşatabilmek için denizden de harekete geçtiler. Kuşatmada kullanacakları gemileri olmadıkları için 600 kadar askeri taşıyabilecek boyutta sal yaptılar. Bunun üzerine Bizans donanması harekete geçerek sal üzerindeki Kutrigurları kolayca dağıttı. Denizde ağır kayıplar veren Kutrigurlara karşı, Germanos karadan hareket ederek buradaki Kutrigurlara saldırdı. Ancak bu sırada bir ok darbesi ile yaralandı. Bunun üzerine geri çekilme kararı alan ikinci kol ile birlikte Zabergan yönünü değiştirerek Trakya, Makedonya ve Thessalia bölgelerine ilerledi. Bu noktayı yağmalayıp, ganimetlerle birlikte yurtlarına geri döndüler. Yağma faaliyetleri sırasında Bizans toprakları harab oldu ²⁶³.

Bizans imparatorluğu Kutrigurları tamamen dağıtabilmek amacı ile Utigur Beyi Sandıkh'a elçiler gönderdi. İmparator Justinianus aynı zamanda Kutrigur Beyi Zabergan'ı ikna edebilmek için önceden verdiği yıllık vergiyi tekrar ödemeyi vaad etti. Böylece önceden yapılan barış anlaşmasının maddelerine riayet edilmesi sağlandı. İntikam fırsatını elde eden Utigur Beyi Sandıkh ise Kutrigurlara tekrar saldırdı. Köylerde pek çok yeri tahrip ve yağma yaptığı sırada, Zabergan ülkesine geri dönmekteydi. Böylece ülkesine yapılan saldırıları öğrenen Kutrigurlar ile Utigurların arasındaki uzlaşma tekrar bozuldu. Aralarındaki sürekli mücadeleler iki boyun giderek zayıflamasına, nihayetinde dağılmasına neden oldu. Bu savaşlardan sonra adları kaynaklarda az geçmiştir²⁶⁴. Utigurlar da Onogurlar gibi bu sırada (576) hakimiyetini Kırım'a kadar uzatan Göktürklerin tabiyetine girdiler. Böylece VI. yüzyılın ortalarında Don Nehri ile Volga Nehri'nin arasında bulunan Utigurlar (Otuz Ogurlar) ve Dnyeper'e kadar uzanan Kutrigurlar (Dokuz Ogurlar)'ın hakimiyeti bitti ²⁶⁵. Menandros Utigurların Göktürlere tabi olduklarına dair şu bilgiyi verir; *“Valentinos (Gök-Türklerle giden Bizans elçisi) ve adamları bataklık suları ile kaplı düzlükleri ve pek ormanlık, bataklık ayrıca bol suyu olan bölgelerden ve Akkagas denilen yerden geçtikten sonra, bu ad Utigurların Beyi Anagaios tarafında alındı ki, İskit ülkesinin o bölgeleri üzerinde hükmeden bir kadından gelmedi, kısacası birçok karışık patika-*

²⁶³ Orkun, a.g.e., s. 122-123. Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan...”, s. 15.

²⁶⁴ Orkun, a.g.e., s. 123. Artamonov, a.g.e., s. 132.

²⁶⁵ Ahmetbeyoğlu, “Kubrat Han Ve Büyük Bulgar Devletinin Kuruluşu”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.13, 2007, s. 36.

larda zor aşılan bölgelerden geçtikten sonra nihayet Türk-Şad'ın savaş karargahına ulaştılar... ²⁶⁶”. Boyların dağılmalarından sonra Kutrigurlar, Pannonia bölgesine gelen Avarlar'ın hakimiyeti atına girdiler²⁶⁷. 558 yıllarında Avarların gelişi birçok boyun kaderini etkilemişti. Kutrigurlar Avarların hakimiyetine girdikten bir süre sonra toparlanma aşamasına girdiler. Avar kağanı Bayan, Pannonia bölgelerine geldikleri vakit Utirgur ve Kutrigurlar henüz son savaşlarını yapıyorlardı. Savaşlardan yorğun düşen bu boylar, 560-562 yıllarında batıya doğru genişleyen Avar hakimiyetine girmek zorunda kaldı. Bu hakimiyet süresince de Kutrigurlar yine Bizans sınırlarında görünmeye devam etmişlerdir. Nitekim Bayan Kagan, 568 yılında imparatorluğun başkentine gönderdiği elçilik heyeti ile Kutrigurlara verilen verginin bundan sonra kendisine verilmesini istemiştir. Bu isteğinin gerçekleşmesi için de 10.000 kadar Kutriguru Dalmaçya bölgesine göndererek tahribatlarda bulunmuştur. Avar hakimiyeti boyunca Dalmaçya'da Slavlara karşı da savaşmışlar. Utirgur ve Kutrigurlardan bu olaydan sonra kayıtlarda net bilgiler kaybolmaktadır. Ancak 626 yılında Avarların İstanbul kuşatması başarısız olunca Avar Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflamasına neden olmuş, 630 yılında Avar Kağanı'nın ölümü ile kimin kagan olacağı konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Bundan dolayı Bulgarların isyanı başlamış ve Kağan dokuz binlik kuvvet ile Avarlara karşı hareket etmiş ancak yenilerek Pannonia bölgesinden uzaklaştırılmıştır. Kaçan 9 binlik birlik Bavyera Bölgesi'ne gelerek Franklara sığınma talebinde bulunmuştur. İlk başta kral dostça onları kabul etse de sonradan verdiği sözü tutmayarak onları öldürmüştür. Geriye kalanlardan bir kısmı Vendlerin yurduna buradan da Güney İtalya'ya ve Napoli'nin kuzeyine yerleşti ²⁶⁸. Bir kısmı da Longobard Kralı Walluc'a sığınmıştır. Avarların içerisinde isyan eden Bulgarların başlarında ise adı tam olarak bilinmeyen bir Kutrigur Beyi olduğu bilinmektedir ²⁶⁹.

Netice itibari ile bu coğrafyaya gelen boylar tekrar Bizans'ın korkulu rüyası olmaya devam etmişler ancak Bizans'ın çeşitli aldatma politikaları karşısında tutu-

²⁶⁶ Ahmetbeyoğlu, “Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utirgurlar”, s. 16.

²⁶⁷ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 90.

²⁶⁸ İtalya'da bu sırada Bizans'ın hakimiyeti yoktu. Longobardlar İtalya'ya girmişlerdi. Ostrogosky, **a.g.e.**, s. 72.

²⁶⁹ Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 89-90. Ali Ahmetbeyoğlu, “Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Sakarya, 2007, s. 399.

namayarak dağılmışlardır. Kendi devletlerini kuramaları da Karadeniz'in Kuzeyinde askeri, kültürel ve sosyal bakımdan etkili olmuşlardır. Bu boylar etnografik açıdan farklı değillerdi. Aynı dili konuşuyor, benzer kıyafetleri giyiyorlardı. Muhtelif olarak birkaç kabileler şeklinde bu coğrafyada yaşamışsalar da Attila'nın boşluğunu doldurarak Bizans'a karşı mücadele etmişlerdir. İmparator Anastasios'a Uzun Duvar'ı inşaa ettirebilecek güç, Ogur-Hunlar sayesinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Hunların yıkılması Bizans'a huzur getirmemiş, imparatorluk daha kötüsüyle karşılaşmıştır. Bu boylar bazen birbirlerine yahut diğer düşmanlara karşı Bizans'ın yanında yer alsalar da, neticede Balkanlar daha önce hiç görülmediği şekilde akınlara maruz kalmıştır²⁷⁰. Onların devlet oluşumları ise Gök-Türk ve Avarların hakimiyet devrinden sonra, Attila'nın oğullarından Dengizik ve İrnek'in mahiyetindekilerin bir araya gelmesi ile birlikte, ileride Azak Denizi'nin kuzeyinde merkezi olmak üzere Dnyeperde kurulup sınırlarının Don bölgesine kadar uzanan sahada güçlü bir Büyük Bulgar devletinin oluşması ile gerçekleşmiştir.

Kutrigur ve Utirgur boyları diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde politikaları gereği diğer kavimler ile hem ittifak kurmuşlar hem de düşman olmuşlardır. Özellikle Avarların sükutuna kadar bu boylar dönemin diğer kavimler arasında gerçekleştirdiği siyasi çekişmelere dahil olmuşlardır. Kendi aralarındaki düşmanca hareketlerin dışında 481 yılından başlayarak 559 yılına kadar Bizans'a karşı sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Ancak Utirgur ve Kutrigur boylarının etkili ve uzun süreli bir siyaset meydana getirememelerindeki en büyük sebep Bizans'ın kışkırtmalarına boyun eğerek kardeş boylar ile mücadele etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise giderek zayıflanmalarına ve yıkılmalarına neden olmuştur. Kutrigur ve Utirgur boyarı özellikle Slavlarla kurdukları ilişkiler sonucunda Slavların kendi aralarında teşkilatlanarak bir birlik oluşturmalarını da sağlamışlardır.

²⁷⁰ Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SABARLAR

Erken dönem tarihleri hakkında pek malumat bulunmayan Sabarlar Tanrı Dağları'nın batısında Asya Hunlarına bağlı topluluklarından biri olma ihtimalleri bulunmaktadır. Bununla birlikte ancak V. ve VI. yüzyıllarda haklarında bilgilere ulaşmaktayız. Bu yüzyıllarda Batı Sibirya ve Kafkaslara gelen Sabarlar komşu devletlerin siyasi ilişkilerinde mühim yer tutmalarından dolayı kaynaklarda adlarından söz ettirmişlerdir. Bizans kaynaklarında ; Sabiroi (Saberioi) -a, Sabar, Sabeir, Saber, Ermeni, İslam ve Süryani kaynaklarında; Savır, Sabr S(a) bir, Sebir şeklinde geçmektedir ²⁷¹. Sabarların etnik kökenleri hakkında ortaya bir çok fikir atılmıştır. Bunlardan Schafarik İslav, Munkocsi Mogol, Fatkanov Finogur, G. Feher Macar ve Zeuss'da Hun-Bulgar olarak göstermiştir ²⁷². Ancak Sabarların kökenlerine dair yapılan tartışmalar ise ilmi tetikler sonucunda kesin bir şekilde Türk olduklarını göstermiştir ²⁷³. Tarihi kaynaklarda Sabarlar Hun olarak adlandırılır. Sabarlar Hun ve Bulgarların yaşadıkları coğrafyada bulunuyorlar ve aynı zamanda karakter yapılarına bakıldığında en fazla Türk oldukları görülmektedir. Nitekim Sabarların kullandığı dil bakiyeri onların Türk olduklarını gösterir.

Sabarların ilk ana yurduna dair farklı görüşler bulunmakla birlikte, yurtları Batı Sibirya ile Avrupa'nın en doğusu arasında bulunmaktaydı ²⁷⁴. S.Patkanov Batı

²⁷¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 151; Şeriv Baştav "Sabir Türkleri", **Belleten**, C. V, 1941, s. 79. L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 81.

²⁷² Baştav, "Sabir Türkleri", s. 83

²⁷³ İlim alemi genel itibari ile G.Nemeth'in Sabar kelimesinin anlamlandırılmasını kabul etmektedir. Buna göre anlamı Türkçe sab+ar , sap-ar= sapar yani sapmak fiiline +ar ekinin eklenmesi ile meydana gelmiş olup "Yoldan sapan, yer değiştiren, serbest" manasına gelmektedir. Bu makuldür çünkü Türk kabile adlarının göçen, dolaşan, seyyar anlamındaki gruba dahildir. Türkçe olarak açıklanan anlamının yanı sıra Türkçe şahıs adları da Sabarların kökenine ışık tutmaktadır. Balak, İliger, Boarık vb. Artamonov ile Gumilev Sabarları ve Hazarları Bulgar olarak tanımlarken, D.Sinor onların Ogur olduğunu ifade eder. Osman Karatay, "Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.X, S.I, İzmir, 2010, s. 100-103; Şeriv Baştav, **a.g.m.**, s. 82.

²⁷⁴ Sabarların en eski yurtları hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. G. Nemeth Sabarları "Eski Türklüğün doğu bölgelerinden" diyerek Orta Asya'ya koyarken, Pritsak Juan-Juan'ların çağdaşı olan Hsien-pi halkının adında gösterir. Czegledy Sabarları 350-463 yılları arasında Onoğurların doğusu ve Avarların batısında olan Cungarya bölgesini gösterir. Gumilev ise Sabarları Kazakistan bozkırlarına koyar. D.Sinor Orta İdil bölgesine, Osman Karatay ise Sabarların Orta Asya'da bulunmadıklarını onların Güney Batı Sibirya'da ortaya çıktıklarını ileri sürmüştür. Aynı şekilde İ.Artamonov ve

Sibirya’da yaptığı araştırmalar sonucunda bu bölgenin gelişmesinde Sabarlar’ın yüksek kültürel birikimlerinin etkisinin olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bugün dahi Sabarlar’ın diğer kavimler üzerindeki tesirlerini görmek mümkündür. Vogul ve Ostyaklar’ın ve Altay Türk oymakların destanlarında adlarını görmekle birlikte Tobol, Ob, İrtiş boylarında Sabar olan yer adları da bulunmaktadır²⁷⁵. Bugün dahi Sabarlar’ın diğer kavimler üzerindeki tesirlerini görmek mümkündür. Vogul ve Ostyaklar’ın ve Altay Türk oymakların destanlarında adlarını görmekle birlikte Tobol, Ob, İrtiş boylarında Sabar olan yer adları bulunmaktadır. Hun bahsinde de anlattığımız gibi Asya’daki siyasi sosyal vb. nedenlerden dolayı meydana gelen göç hadisesi bir çok kavmi yerinden etmişti. Buradaki halkların bir süreç içerisinde 461-465 yılları arasında batıya doğru ilerlemeleri, Batı Sibirya’da bulunan halkların da yerinden oynamalarına neden oldu. V. yüzyıla geldiğimizde Batı Sibirya’daki Ogur Boyları da böylece Sabarların ilerleyişi ile yerlerinden göçerek Karadeniz’in kuzeyindeki sahaya geldiler (466’dan sonra)²⁷⁶. Bugünkü Kazakistan coğrafyasında bulunan Ogur boylarını yerinden eden Sabarlar, ilk olarak Ogur boylarının eskiden bulundukları yer olan Tobol ve İşim ırmakları arasına yerleştiler. Ogur boylarını takip eden Sabarlar, İtil ve Yayık nehirlerini de geçerek batıya ve Kafkaslar’a yöneldiler. Avarların baş-

P.Golden Batı Sibirya’yı işaret etmiştir. Rasonyi ise Sabarları Turfan civarına yerleştirir. Karatay, **a.g.m.**, s. 100; P.Golden, **Hazar Çalışmaları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45; L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 77. Rasonyi Sabarları bu bölgeye yerleştirirken onların yüksek kültürel birikimlerini bu coğrafyada bulunmalarına bağlar. Turfan önemli kültür ve tarım havzası bölgesiydi. Nitekim Patkanov’un da belirttiği gibi Sabarların diğer kavimlerden daha ileri kültürel birikimleri vardı. Şeriv Baştav, **a.g.m.**, s. 60.

²⁷⁵ Batı Sibirya’nın yerli halkı olan Vogul, Ostyak ve İrtiş Tatarlarından farklı olarak daha yüksek medeniyette olanlar Sabarlardı. Yine Patkanov’a göre Tobolsk eyaletinin İrtiş boyunda yapılan çalışmalar sonucunda Soper, Saber, Şaber adlarına istinat eden Tober adıyla ilgili örnekler vermektedir. Buna göre Ostyak bölgesinin merkezlerinden biri Taper kalesidir. Aynı zamanda Ostyaklar ve Tatarlar’ın efsanelerinde Taper hatun bulunmaktadır. Sabar adına istinaden aynı zamanda Tobolsk’un güneyinde oturan Tatarlar’da da Sıvır, Sıvır şeklinde bu isim bulunmaktadır. Eski hatıralarında bu Sıvır, Sıvır’a dayandırılırlar. Hatta kalelerinin adlarının birçoğu Sıvır (Sı-vır)-gala şeklindedir. Eski Tatarların merkezi de Sibir idi ki bu ancak açık şekilde Sibir-gala’nın kısaltmasıdır. Batıda Turinski bölgesinde bu ad Tabarı şeklinde geçmektedir (78-79). Daha kuzey bölgesinde Berezov eyaletinde ise Şaber, Saper, Şoper şeklinde geçmektedir. Urallar’da iki dağın adı Sabrei-pai, Savri-pai (pai Ostyakça tepe yükselti manasındadır) olarak geçmektedir. Kısaca Taper, Şoper (Şaper), Sıvır, Tabarı ve Tatar hanlığının merkezi olan Sibir adının hepsi aynı niteliktedir. Baştav, **a.g.m.**, s. 60; Baştav, “Sabir Türkleri”, s. 79; L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 77.

²⁷⁶ Howarth’a göre Sabarlar 465- 556 yılları arasında Kuzey Kafkasya’da ikamet ediyorlardı. Maeotis’in kuzeyinde bulunmayıp Kuban nehri civarında idiler. Don nehrine kadar hakimiyetleri uzanmıyordu. Bulgaristan’da Suvar şehri bulunuyordu. Nitekim Prokopius eserinin bir bölümünde Kafkas dağlarından Hazar geçitlerine kadar olan sahada Alanların bulunduğunu ve civarda Sabar adlı Hunların ve diğer Hun kabilelerin bulunduğunu aktarır. Baştav, “Sabir Türkleri”, s. 69.

latmış olduğu büyük kavimler göçünün neticesinde 463 sıralarında Bizans'ın görüş alanına girdiler. Böylece haklarındaki ilk malumatı yukarıda da bahsettiğimiz gibi Piruscus vermektedir. Avar saldırısını bir başka cephede Çin kaynakları da doğruluyor. Gyula Nemeth'in araştırmalarına göre Çin kaynaklarında 460 yıllarında bir kavme hücum eden Avarlar, İrtiş bölgesine yerleştikten sonra Volga'ya doğru çekilmişlerdir. Kaynakların belirttiği Avarların saldırısına uğrayan kavim Sabarlar'dan başkası değildir. Yine İdil boyundaki Sabarların hareketlenmeleri sıralarında, batı bozkırının güney bölgesinde bulunan Bulgarlar ile Utrigur ve Kutrigurlar yükselişe geçmekteydi. Az sonra da görüleceği üzere bu bölgeden yüzyılın sonlarına doğru kuzey Kafkaslara doğru ilerlediler. Bizans'ın Kutrigur, Utirgur ve bir süre sonra da Bulgarlar ile mücadele ettikleri sırada, doğuda Sabar tehlikesi yükselmekteydi. Prokopios'un kaydına göre daha 504 yılında İran şahı Kavad, hükümdarlığının kuzey bölgesine yani Kafkas ötesine giren Sabarlar ile mücadele edebilmek için Bizans'a karşı sürdürdüğü seferi yarıda bırakmak zorunda kaldı ²⁷⁷. Sabarların batıya doğru ilerlemeleri Karadeniz'in kuzeyindeki diğer Türk boylarının da hakimiyetleri altına alındığını gösteriyor. Daha 503 yılında hakimiyetlerini genişleten Sabarlar, Bulgar gruplarının hakimiyetini sağladı ²⁷⁸. Sabarların tam olarak tarih sahnesine çıkmaları ise 515 yılında Güney Kafkaslar'da gerçekleşti. İtil-Don nehirleri ve kuzey Kafkasya, Kuban nehri sahalarına yerleştiler. Böylece hem Bizans hem de Sasani imparatorluğu ile münasebetlerde bulundular. Aynı zamanda bu dönemde Bizans'ın ve Sasaniler'in mücadele halinde olmaları, Sabarların askeri gücünün gerekliliğini ortaya çıkardı. Zira Sabarların yüksek kabiliyetli savaş gücüne sahip olmaları, onların müttefikliğinin ve dostluğunun da kazanılmasının önemini arttırdı. Sürekli savaşların gerçekleştiği Daryal geçitlerinin denetimi Bizans, İran, Gürcü münasebetlerinde önemli bir yeri işgal ediyordu ve çatışmaların çoğu bu topraklar üzerinden gerçekleşmekteydi. Sabarların bu noktaya yakın bulunmaları onları Bizans ile Sasani çekişmesinde aktif rol almalarını sağlamıştı.

²⁷⁷ Artamonov, **a.g.e.**, s. 96.

²⁷⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.152; L. Rasonyi, **a.g.e.**, s. 77.

Sabarlar'ın 515 yılından önce Kafkaslar'ın kuzeyinde bulunduklarına dair bilgiler de mevcuttur. Howorth'a göre 508 yılında Ambazuk Hunları'nın Daryal geçidinin kuzeyinde bulunduğunu söyler ancak Ambazuk Hunlarının aslında Sabarlar olma ihtimali bulunmaktadır. Ambazuk kendisinin ileri yaşından dolayı ülkesini Bizans İmparatoru Anastasios'a vermek ister. Ancak imparator Sabarların zaptedilmesi güç bir kavim olduğunu bildiğinden dolayı bu teklifi kabul etmek istemez. Bir süre sonra Ambazuk öldükten sonra oğlu, İran'daki Kubat'a karşı gelemez. Daha sonraları İran'la birlikte Bizans'a karşı savaşır ancak kaybederler²⁷⁹. Prokopius'un bahsettiği Ambazuk Hunları imparator Anastasios döneminde Kaspia (Hazar) kapılarını geçer. Ve bu geçidin sonunda çok iyi sulanmış ovalar, atlar için meralar bulunmaktadır. Bu arazi düz olmakla birlikte Azak denizine kadar uzanır ve burada Hunlar yaşar. Ambazuk Hunları ile ilgili aktardığı kısım ise şu şekildedir; İmparator Aleksandros (Büyük İskender) tarafından bu bölgeye kale inşaa edildi. Bu kale zaman içerisinde birçok kral tarafından idare edildi ve nihayetinde hükümdar Anastasios'un dostu Ambazuk tarafından muhafaza edildi. Ambazuk yaşlanınca bu kaleyi ve Kaspia Kapılarını para karşılığında Anastasios'a teslim edilmesini istedi. Ancak Anastasios etrafında Romalıları tabii hiçbir halkın bulunmadığı bu bölgeye asker sevk etmenin uygun olmadığını düşünerek ve dostunun iyi niyetine karşılık gönül borcunu ifade ederek teklifi kabul etmedi. Bundan sonra Ambazuk yaşının ilerlemesiyle birlikte hayatını kaybetti. Kabades (Kavad) ise onun oğullarını zaptetti ve Kapıların hakimiyetini ele geçirdi²⁸⁰. Bu anlatı Ambazuk Hunları'nın Sabarlar olma ihtimali ile bakılacak olursa bu mühim bir anlatıdır.

3.1. Sabarlar ve Sasaniler ile İttifakı

515 yıllarına dönülecek olursa imparator Anastasios döneminde Kafkaslar'da bulunan Sabarların Anadolu'ya kadar akınları gerçekleşir (515-516). Sasani ile Bizans'ın savaştıkları bu yıllarda Sasanilerin safında olan Sabarların başında Balak

²⁷⁹ Başta, "Sabir Türkleri", s. 60.

²⁸⁰ Prokopios, *Savaşlar Üzerine (En Önemli Anlatı 1. Kitap)*, Çev. Törebey Günaydın, Post Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 43.

bulunuyordu ²⁸¹. Savaşın ardından Ermeni topraklarına sardırırlar. Bu sırada Ermenilerin başında Vardan bulunmaktaydı. Ermeni kaynaklar saldırıların Hunlar tarafından gerçekleştiğini bahseder ancak Bizans kaynakları ise bunların Sabarlar olduğunu kaydeder. Sabarların saldırısı burada son bulmayıp daha da aşağı mıntıkaya doğru Kapadokya, Galatya, Pontus ve Konya'ya kadar ilerlemiştir. Sabar ordusu burada tahribatlarda bulunarak geri döner. İmparator Anastasios ise saldırılar karşısında Kapadokya'nın mühim yerlerini sağlamlaştırdı ²⁸². 515-516 yıllarında gerçekleşen bu olaylarda Sabarlar'ın Derbent geçitini geçerek yaptığı akınları Malalas eserinde şu şekilde aktarmıştır; “Anastasius'un hâkimiyetinde iyi savaşçı ve cengaverliğiyle bilinen bir ırk olan Sabar Hunları, Kafkasya'da bulunan Derbent geçidini geçip Kapadokya'ya kadar ilerlemiştir. Hunlar (Sabarlar) geçtikleri yol boyunca bütün Roma topraklarını yağmaladılar. Çok sayıda insanları öldürüp her yeri yakıp yıktıktan sonra ganimetlerle birlikte evlerine döndüler. Nihayetinde evleri ve malları yağmalanan halk imparatora durumu anlattı ve imparator onlara cömert davranarak yağmalanan mallarını elde etmeleri için kolaylık sağladı. Aynı zamanda Kapadokya'daki şehirlerin etrafına duvarlar örerek daha güvenli bir hale getirdi. Bu bölgede bulunan insanların yağmalanan maları için onları 3 yıl vergiden muaf tuttu ²⁸³. Sabarların bu bölgede yaptıkları akınların ve saldırıların boyutu fazla olacaktır ki ahaliden 3 yıl vergi alınmamıştır. Yine Sabarların Kafkasları geçerek yaptıkları akınlar hakkında Theophanes Confessor'un kroniğinde de şu şekilde geçmektedir;

“Bu yıl içerisinde, Saber olarak bilinen Hunlar, Caspian (Hazar) Geçitlerini geçtiler ve Kapadokya'yı, Galatia'yı ve Pontus'u yağmalayarak, Ermenistan'ı istilâ ettiler. Öyle ki onlar neredeyse Euchaita (Avhat, Bugünkü Amasya ilinin batı tarafını kapsamaktadır)'ya kadar ulaştılar. Tehlike içerisinde olan kutlu Makedonios oradan [yâni sürgün yeri olan Euchaita'dan] kaçtı ve sağsalim Gangra (Bugünkü Çankırı) yakınlarına geldi. Anastasius bunu öğrendiği zaman, onun [Makedonios'un], orada da aynı ağır şartlar altında tutulması-

²⁸¹ Bu ad Türkçe Bala ‘malak’ şeklindedir. Malak Anadolu’da manda yavrusuna denmektedir ve çocuk anlamındaki “bala” sözünden türemiştir. Nitekim Türklerde hayvan adları çoğu kez kişi adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Baştav, **a.g.m.**, s. 83.

²⁸² Baştav, **a.g.m.**, s. 60; Artamonov, **a.g.e.**, s. 97.

²⁸³ Ayşe Kazdal, **Bizans Kaynaklarından Zosimus Ve Malalas'ın Eserlerinde Türkler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015, s. 61-62.

nı emretti ve iddiaya göre, onu öldürtmek için birini gönderdi. Gangra’da ölümünün ardından o [Makedonios], kendisinin [bir zamanlar] pek çok şifa dağıttığı yer olan, Azizlerin mezarlarının yakınında bulunan kutsal şehit Kallinikos’un türbesine gömüldü ²⁸⁴ ”.

520-521 yıllarında Bizans imparatoru Justinos (518-527) ile Sasani hükümdarı I.Kavad (488-531) arasında çıkan muharebede imparator Justinos, Ziligdes adındaki Sabar hükümdarını kendi safında görmek istemiştir. Ancak Ziligdes imparator Kavad’dan hediyeler alınca Sasaniler’in tarafına geçerek 20 bin kişilik ordusu ile Bizans’a karşı gelmiştir. Justinos bunun üzerine Kavad’a Sabar hükümdarının kendilerine ihanet edeceklerini bildirerek bu barbarların kendileri ile oyun oynamalarına müsaade etmemelerini ve anlaşma yapmalarını teklif etmiştir. Öfkeye kapılan Kavad ise Ziligdes ve ordusunu dağıtmıştır ²⁸⁵. Sabarlar bu dönemde kendi menfaatleri doğrultusunda paralı asker yahut yabancı orduların arasında yer almış, kimi zaman da taraf değiştirmiştir. Malalas ve Theophanes C. eserlerinde olay şu şekilde geçer; “Bizanslılar ve İran arasında savaş başladığı zaman Iustinus ittifak antlaşması yaptığı Zilgibi’ye elçiler ve hediyeler gönderdi. Kouades (I.Kavad) da aynı şekilde elçilerini Zilgibi’ye gönderdi ve antlaşma gerçekleştirdi. Iustinus bu durumu öğrendi ve öfkelen-di. Zilgibi ise Koades (I.Kavad)’ın 20 bin kişilik ordusuyla birlikte Bizans’a karşı savaşmak üzere İran’a gitti. Iustinus bunun üzerine Zilgibi’nin yalan yere yemin ettiğini ve sadakatsiz olduğunu anlaması için niyetini saklayarak sanki barış yapmak istiyormuş gibi elçilerini göndererek dostça bir mesaj iletir. Iustinus, Zilgibi’nin Romalıların yanında savaşmak için kendilerinden para aldığını ve savaş esnasında Sasanilere ihanet ederek Romalıların tarafına geçeceklerini söyleyerek şunları ekledi; İkimiz kardeş olarak her şeyi açıkça konuşmalıyız, bu köpeklerin oyuncağı olmamalıyız. Bunun üzerine her şeyi öğrenen Koades, Zilgibi’ye yönelerek kendilerine karşı Romalılar ile anlaşıp hediyelerini kabul edip etmediğini sordu. Zilgibi durumu anlayınca her şeyi itiraf ederek olanları kabul etti. Sasani imparatoru Koades (I.Kavad) böylece öfkelenerek Zilgibi’nin hain planları için onu ve yanında gelen adamlarını öldürdü. Büyük bir güçle Hunlar’ın üzerlerine saldırır, bu sırada Hunlar Pers hüküm-

²⁸⁴ Hatice Aydın, **Bizans Kaynağı Theophanes Confessor’un Kroniğinde Türkler 284-813**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 92.

²⁸⁵ Artamonov, **a.g.e.**, s. 97.

darının onların üstüne gönderdiği bu kuvvetin Sasani orduları olduğunun bilincinde olmayıp, bu kuvvetlerin başka devletler tarafından Hun topraklarına ve Hunlar'a karşı yapılmış bir saldırı olarak düşünmektedirler. Saldırının ardından Sabarlar'dan geriye sadece kendi yurtlarına kaçanlar kurtulabildi ²⁸⁶ ”.

Yine I. Kavad'ın Ermenistan'a gönderdiği ordusunda 3 bin kişilik Sabar yardımcı kuvvetini bulunmaktaydı. Prokopius bunu şu şekilde aktarır; “İranlılar'a, Hun Sabar diye adlandırılan 3 bin kişilik ordu iltihak ediyordu ve bunlar çok savaşçı bir millettir. Bunlara İranlı Mermeroos komuta ederdi. İran Ermenistan'ında, Theodosopolis'ten üç günlük mesafede ordugah kurulduktan sonra hücumla hazırlandılar. İranlılar bu savaşta büyük bir yenilgiye uğradı” ²⁸⁷. Savaşçı özellikleriyle iki imparatorlukta da büyük sorunlara neden olan Sabarlar bu savaşta Malatya'ya ve oradan Antakya'ya kadar yağma faaliyetlerinde bulundular. Sasani ile Bizans arasındaki sürekli meydana gelen savaşlardan dolayı Sabarlar da taraf değiştiriyordu. 530 yılındaki bu olayların ardından 531 yılında İran imparatoru Kubad öldü ²⁸⁸. Kubad'ın ölümünün ardından Bizans ile saldırmazlık anlaşması yapıldı. Böylece sakin geçen yıllar itibari ile 550 yılına kadar Sabarlar hakkındaki bilgiler kaynaklarda eksilir ²⁸⁹.

3.2. Sabarlar ve Bizans İle İttifakı

527-528 yıllarında Sabarlar bu kez Bizans ile ittifak halinde olmuştur. 527 yılında hükümdar Balak ölünce yerine hatunu Boarik geçti ²⁹⁰. Kafkas sahasına yerleşmiş olan Boarik'ın hakimiyetinde 100 bin kişilik Sabar askeri bulunuyordu ²⁹¹. Boarik'a bağlı iki Hun beyinin Sasaniler ile anlaşmasını öğrenen Bizans İmparatoru I. Justinianus (527-565) gümüş kazanlar, değerli hediyeler ve yüksek para karşılığın-

²⁸⁶ Kazdal, **a.g.t.**, s. 62.63; Hatice Aydın, **a.g.t.**, s. 93-94. 100 bin rakamı dönemin şartlarına göre abartılı görünse de Sabarların güçlerini göstermesi açısından da önemlidir.

²⁸⁷ Prokopios, **a.g.e.**, s. 66.

²⁸⁸ Gürhan Bahadır, “Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII Yüzyıllar)”, **Turkish Studies**, 6/1, 2011, s.714.

²⁸⁹ Baştav, **a.g.m.**, s. 63.

²⁹⁰ Boarik adı Türkçe olmakla birlikte Bu-arig: İlk kısım Boa Anadolu Türkçesindeki bog: kumandan Bug=reis, lider; arık-arig=temiz, asil manalarına gelmektedir ve Türkçe bir kelimedir. Böylelikle Boarik temiz, meziyetli reis anlamındadır. Baştav, **a.g.m.**, s. 83; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.153; Ahmetbeyoğlu, “Theophanes Confessor'de Türkler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.27, s. 289.

²⁹¹ Aydın, **a.g.t.**, s. 94.

da Boğarık ile müttefik olup Sasani imparatoru I.Kavad 'a karşı hareket etmiştir (528). Nitekim 522 yılında Sasani-Bizans savaşları gerçekleştiğinde iki taraf da ordusunda Sabarlar'ı bulundurmuş ve onların gücünden yararlanmıştı. 528-529 yıllarında ise Mogyer adlı Hun lideri Bizans topraklarına saldırmıştı. Henüz yeni tahta çıkmış olan I. Justinianus (527-565) Boarık'dan yardım istedi. Boarık'ın Bizans'a yardım etmesi ile gelişen olaylar, bizlere Sabarlar'ın bu coğrafyada ne kadar mühim rol teşkil ettiğini göstermektedir. Malalas, Boarık ile geçen olayları şu şekilde aktarır; "Başka bir Hun topluluğundan olduğu anlaşılan Hun kralı Gorda²⁹² imparatorluğun başkentine geldi ve burada iyi bir muamele ile karşılandıktan sonra altın, gümüş gibi değerli hediyeler ile birlikte gönderildi. Ancak ülkesine geri dönen Gorda kendisine yapılan iyi muamelenin sarhoşluğu altında kendi dinine ait altın ve gümüşten yapılan tösleri eritince, halkı tarafından dinsiz olarak görüldü ve öldürüldü. Yerine kardeşi Mogyer tayin edildi. Mogyer Bosforus'da bulunan Bizans kıtalarına saldırıp bir çok insanı öldürdü. Daha sonrasında Bizans imparatorluğu ile harp halinde olan Sasanilere yardım için Hun (Sabar) kıtaları gönderildi. Bu kıtaların başında Türek ve Glon adında iki kişi bulunuyordu. İki kral I.Kavad ile anlaşma yapmışlardı. İmparator kuvvetli yapısıyla dikkat çekmişti. İmparator bu kraliçeye muhtelif hediyeler ve gümüş vazolar göndererek ittifakı sağladı (528). Türek ile Glon adındaki iki Hun (Sabar) kralı, Sasaniler ile anlaşmalarından sonra yanlarında 20 bin askerleri ile birlikte ülkelerine geri dönmek amacıyla İmparator'a gönderilirken Glon savaşta hayatını kaybetti²⁹³. Malalas'ın başka Sabar krallarından bahsetmesi bizlere Sabarlar'ın o dönemde tek bir kralın altında bulunmadıklarını göstermektedir. Kafkasya'da oldukları imparatorluk bir çok beyliğe ayrılmıştı.

²⁹² Başka bir Hun topluluğu olarak bahsedilen Gorda'nın asil kimliği hakkında çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Hun olarak bahsedilen halka J. Marquart aslında Utigurlar olduğunu, Macar bilim adamı Homan ise bu Hunların Onogur olduklarını, Moravesik ve Zlatarski ise Kutrigurlar olduğunu ileri sürmüştür. Gordas'ın mahiyetindeki Hunların ise Kırımlı Hunlar, Doğu Azaklı Hunlar, Altziogurlar (6 Ogur) Hunları olduğu da söylenmiştir. Hunlar bahsinin bu dönemde hangi topluluğu karşıladığı konusunun karışık olması nedeni, Bizanslıların bu dönemde Kuzeydeki Ogur toplumların genelini Hun adı altında bahsetmelerinden kaynaklanmaktadır. Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan...", s. 9.

²⁹³ Kazdal, **a.g.t.** s. 63-64. Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", s. 61. Boarık'ın dışında başka iki Sabar kralının bulunması ve ayrı hareket etmeleri bizlere bu dönemde Sabirlerin birlikten uzak olduklarını ve ayrı olarak hakimiyet sürdüklerini gösteriyor.

530 yılında Malalas, Bizans ile Sasani arasında üç aylık bir ateşkes yaptıkları sırada Sabarların Kafkaslar'dan geçerek Roma topraklarından Ermenistan'ın arazilerine kadar yağma yaptıklarını aktarır. "Hunlar (Sabarlar), Roma topraklarında işgalere devam ederek Anadolu'daki bazı eyaletleri de yağmalamışlar ve Halep civarına kadar gelmişlerdir. Hunlar buradan ilerleyerek Fırat civarına ve ikinci Kilikya eyaletine, Kyrrhestike'ya kadar geldiler. Bunun üzerine durumdan haberdar olan imparator, komutan Rufinus'u Doğu eyaletlerine göndererek Hunların (Sabarlar) buraya ne amaçla geldiklerini ve Pers imparatoru adına mı yağmaladıklarını öğrenmesini ister. Ardından yola çıkan Rufinus, Pers imparatoru ile haberleştikten sonra Hunların onlar adına savaşmadıklarını öğrenir. Sonra Ermenistan ordu kumandanı Dorotheos'a mektup yazarak Sabarları durdurmak istiyorsa birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtir ve Hunlara karşı hazırlık yapıp harekete geçmek ister. Hunlar Dorotheus'un hareket ettiğini duyunca elde ettikleri ganimetleri de yanlarına alarak geldikleri yoldan geri dönerler. Komutan ise Hunları takip ettikten sonra onlarla anlaşma yapar ve ganimetleri de geri alır" ²⁹⁴. 530 yılında Bizans komutanı Belizarius ve Sasani komutanı Froz'un orduları Dara şehri civarında karşı karşıya geldi. Hunlar'da ise kral Suniko ve Augan adında iki kişi bulunmaktaydı. Prokopius Hunları Massagete olarak adlandırır ve Simas veya Askhan adındaki kumandan ve 6 bin kişilik ordusundan bahseder ²⁹⁵.

Onogurlara saldırıp yerlerinden eden Sabarlar Volga'da, Hazar Denizi ve Kafkaslar'da mühim olaylara neden olmuştu. Ancak IV. yüzyılın ortalarında hakimiyetleri azalmaya başladı. Bunda Sasani kralı I. Hüsrev Anurşirvan'ın (531-578) kuzeydeki kavimlere karşı 545'te başlattığı savaşlar neden olmuştu. Tertip amaçlı düzenlenen akınlarda Sabarlar büyük darbe aldılar. Saldırıların tesiri sonucunda Sabarlar'dan geriye kalanların bir kısmı 545-555 yıllarında Alan ve Abhazlar'ın komşusu olmuş, Kuban-Terek nehirleri civarında dağınık halde pek çok Beyin etrafında yaşamışlardır. Diğer kesim Sabarlar ise Sasani ve Bizans ordusunda ücretli asker olarak

²⁹⁴ Şerif Baştav, "Sabir Türkleri", s. 63. Kazdal, **a.g.e.**, s. 68

²⁹⁵ Prokopios, **a.g.e.**, s.56.

bulundu ²⁹⁶. Böylece sınırlarda oluşan güvenlik problemleri Sabar gibi kavimlerin desteği ile korunmaya çalışılıyordu.

550 yılında Sasani ile Bizans arasındaki savaşlar tekrar başlamıştır. Lazistan kralının Sasani topraklarına saldırıları üzerine Justinianus 8 binlik kuvvetten meydana gelen askeri birliğini gönderdi. Bu ordu Sabar ve Alanlar'dan meydana geliyordu. Geçimlerinin çoğunu harp kültürlerinden ve savaş makinelerinden kazanan Sabarların, Sasani ile Bizans'ın ordularında bulunması harp kültürlerinin diğer ordulardan farklı ve kuvvetli olduğunu göstermektedir. Bu sayede İberya müdafa edilip, Sasani saldırıları geri püskürtüldü. Prokopios Bizans'ın savaşmaları için gönderdiği Sabar (Prokopous burada Sabarlar'dan Ak Hun olarak bahseder) birliklerinden şu şekilde bahsetmiştir; “Bir kısım Hun (Sabar) birlikleri Bizans'a, diğer kısımları ise İran'a bağlıdır. Gerekli olduğu zamanlarda her iki tarafta Hunlara (Sabar) altın vermeleri adettir. Şimdi Justinianus kendisiyle birlikte hareket etmeleri için Hunlara para göndermek amacıyla birini yolladı. Ancak bu adam Kafkaslarda düşman askerleri bulunduğu için giremedi. Bessa ve Petra'yı korumaya çalışan Roma askerleri geldikten sonra hemen kendilerine asker göndermeleri için Sabarlara haber gönderdiler. Sabarlar hemen Lazistan'a gelerek buradaki kalenin mahasarasına katıldılar. Sabarlar daha önce kimsenin aklına gelmeyecek şekilde makineler yaptılar. Sık sık her dönemde İran ve Bizans surlarını dövmek için böyle makineler yapıyordu. Ancak bunlardan hiçbirisi Sabarlar'ın yaptıkları tarzda değildi. Bu şüphesiz insan dehasının tabiyatıdır, zamanla birlikte yeni şeylerle ilerler. Sabarlar hemen bu koçbaşlarının imalatına başladılar. Bu makineler 40 kişi tarafında kolayca taşınabilecek hafiflikteydi. Ve böylece Petra düştü. Aynı şekilde İran ordusunda da 1200 kişilik Sabar bulunuyordu. Buradaki kumandanlar, Sabarlar sayesinde aynı makinelerden yaptılar. İranlı Mermeroes de Sabarların yardımını almak için kolayca taşınabilen koçbaşlarının yapılmasını istedi. O işittiği bu icatlardan kendisinde de olmasını istemişti. Sabarlar ve İranlılar o kadar çok ok attılar ki gökyüzü ok bulutları ile kaplanmıştı. Ancak yine de Romalılar yerlerinden çıkmadı ²⁹⁷. Savaşın ardından Sabarların kullandığı harp tekniği

²⁹⁶ Baştav, **a.g.m.**, s. 63.

²⁹⁷ Baştav, **a.g.m.**, s. 64

Bizans'ı hayretler içerisinde bırakmıştı. Prokopius bu durumu yine şöyle ifade etmiştir; “Sabarlar insan hafızasının hatırlayabildiği zamandan beri ne İranlılar’dan ne de Romalılar’dan hiç kimsenin düşünemediği makinelere sahiptirler. Öyle ki, her iki imparatorlukta fenci eksik olmamış ve her devirde muhasara makineleri yapılmıştır, fakat şimdiye kadar bu barbarlarınkine benzer bir buluş ne ortaya konmuş, ne de onlar gibi kullanılabilmektedir ²⁹⁸ ”. “Sabarlar bu zamana kadar kimsenin görmediği ve alışılmamış şekilde yapılan muhasara koçlarını şöyle yapmışlardır: Direkleri yatay ve dikey şekilde birleştirerek değil, kalın çubukları birbirine sıkı bir şekilde bağlamak suretiyle direk yerine bunu her taraftan tespit edilecek şekilde kullanıyorlardı. Bütün makineyi koçun görünmemesi için derilerle sarıyorlardı ve hepsinin ortasında gevşek zincirlerle bağlı koçbaşı bulunuyordu. Makinenin ucunda ise mızraklarda olduğu gibi ok şeklinde demir bulunmaktadır. Duvarları sert bir şekilde döven bu makineler aynı zamanda hafifti. Yürütülmesi için içerisine adam yerleştirmeye gerek yoktu. Çünkü koçu ileri ve geri itmek sureti ile 40 kişi omuzlarına alabiliyordu ve kendileri de derilerle korunuyordu. Barbarların makinelerinden 3 tane bulunmaktaydı. Romalılar bu makineyi kullanmayı ve surlara yanaştırmayı bilmezlerdi ²⁹⁹ ”. Taşınması zor ve ağır olan bu makineler sadece tekerlek üzerinden yürütülebildiğinden engebeli arazilerde işlevi daha da zorlaşıyordu. Ancak Sabarlar kolayca omuza alınan bu makineleri icat ederek arazi engelini de ortadan kaldırmış oluyordu. Bu makineler daha çok muhasara koçuna benzemektedir. Harp vasıtasını bu şekilde imar edenler mükemmel bir savaş kültürüne sahip idiler. Böylece bu teknikler onların uzun asırlar boyunca askerlik hayatlarındaki yüksek seviye gelişimlerini gösterir.

Yine 554 yılında devam eden Bizans Sasani savaşlarında Sabarlar 2 bin kişi Bizans'ın müttefiki olarak bulunuyordu ³⁰⁰. Bu savaşı Agathias'da ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir; “Roma ve Sabarlar’dan oluşan askerler Sasani saldırıları başlayınca Martinus’un (Roma ordu komutanı) emri üzerine Archeopolis’e düşmanı görebilecek ve tehlikeye sokabilecek şekilde kamp kurmalarını istedi. Roma’nın hizmetinde yaklaşık 2 bin civarında Sabar savaşçısı vardı. Balmakh, Kutilzis, İliyer adında önemli

²⁹⁸ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 153.

²⁹⁹ Başta, **a.g.m.**, s. 91

³⁰⁰ Artamonov, **a.g.e.**, s. 101.

Sabar Beyleri komutası altında bulunuyorlardı. Çok mağrur ve kibirli olan kumandan Nachoragan (Pers ordu kumandanı), Sabarların bu noktada mevzilendiklerini görünce, arkalarına geçip baskın yapmalarına engel olabilmek için yaklaşık 3 bin kişilik yardımcı Deylemliler'i (Pers ordusunda yardımcı birlik) geceleyin Sabarlar'ın üzerine gönderdi. Komutan, kibirli bir şekilde savaşa gittiği vakit arkalarından pusu kurulmaması için berisindeki herkesi öldürüleceğini söyledi. Geceleyin Sabarlar üzerine yürüyen bu birlik onları uykuda yakalayabilseydi, savunmasız olduklarından hepsini kolayca öldürecekti. Ve eğer onları felakete sürükleyecek karşılaşma meydana gelmeseydi bu istekleri gerçekleşecekti. Bunun için geceleyin Kolhisli adındaki birini yakaladılar ve kendilerine yol göstermesi için onu zorladılar. Ancak kendilerine gece yol gösterecek olan Kolhisli onları aldattı. Ortalık geceden dolayı karanlık ve sık ormanlardan meydana geliyordu. Bu adam yavaş yavaş onlardan uzaklaştı ve nihayet onlardan kurtuldu. Kendisini takip edenlerden önce Sabarların yanına ulaşarak 'Ey bedbahtlar' diye yüksek sesle bağırdı ve 'Eğer kalkmazsanız hepiniz öleceksiniz' diye bağırma devam etti. Sabarlar hemen kalkarak düşmanın çok yakında olduğunu öğrendiler. Hızlı ve düzensiz bir şekilde yerlerinden kalkarak siperlerinden çıktılar, silahlanarak vadideki tahkim edilmemiş yerlere geçtiler ve ikiye ayrılarak pusuya yattılar. Kalktıklarında kaldıkları çadırlarını eskisi gibi aynı bıraktılar. Deylemliler ise farklı bir yoldan ilerleseler de düz yolu takip ederek Sabarların ordugahına gün ağarmadan varmıştı. Düşmanın çadırlarında olduklarını düşünerek hücum ettiler. Ancak Sabarlar her iki taraftan ani bir şekilde çıkarak saldırdılar. Beklenmedik şekilde yapılan bu hücum düşman arasında karışıklığa ve ümitsizliğe neden oldu. Deylemliler dar bir alana sıkıştıkları için hareket edemiyorlardı. Kendilerini müdafaa edemedikleri için Sabarlar her tarafta bunları öldürüyorlardı. 800 kişi bu şekilde öldürüldü. Kaçanlar her tarafta idi. Yapacakları tek şey şaşkın bir şekilde nereye gideceklerini bilmeden dolanmak oldu. Bunlar tekrar kuşatılarak düşmanın içine atıldılar. Sabah ortalık aydınlanınca kurtulabilenler hemen Sasanilerin ordugahına koştu. Ancak Sabarlar tarafından takip edilerek sıkıştırıldılar. Bu sırada Archeopolis'te geceleyen Roma kuvveti her taraftan işitilen bağrıışları duymuştu. Güneşin ışıkları görülmeye başlayınca derhal Sabarların Deylemlileri kaçırdıklarını öğrendiler ve düşman dar bir yerden geçerken katliam emrini verdiler. Sonuç itibari ile Deylemliler'den

ancak bin kişi Nachoragan’a dönebildi (66)”³⁰¹. Sabarlar bu savaşta gösterdikleri başarılarından dolayı ödüllendirildiler.

Agathias Sabarlar’ın müttefik olarak yer değiştirdiklerini ve bu sefer Sasani ordusunda bulunduklarını aktarır. “Pers ordusunda ücretli asker olarak Sabir Hunları görev yapmakta idi. Sabirler aşırı kalabalık nüfusa sahip olmakla birlikte savaşlarda kavgacı ve yağmacı idiler. Onlar (Sabarlar) başka yabancı ülkelere saldırma konusunda istekli olup para ve ganimet için çok hızlı bir şekilde yer değiştirerek bazen bir tarafta bazen de diğer tarafta bulunurlardı. Sıklıkla Romalılara yardım ederek İran’a karşı dururlar ve az bir sürede taraf değiştirerek tam tersini yaparlardı. İran ile olan önceki savaşta bizim yanımızda (Roma) bulunmuşlardı ve kendilerine hücum eden Dilimnitler’in (Deylemliler) çoğunu bu sayede öldürmüşlerdi. Bu savaşın ardından üzerinde anlaşıldığı gibi ödemeleri yapıldıktan sonra görevlerine son verildi³⁰². Agathias eserinde Sasani, Sabar müttefikliğine devam ettiklerini ve 300 kadar Bizans ordusunun Sabarları tuzağa düşürüşünü aktarır; “Maxentius ve Theodorus adındaki iki Roma komutanı, Sabarların (500 civarında) ordunun büyük bir kısmından ayrı ve uzak bir yerde etrafı çevrilmiş açık ordugâhta gecelediklerini, yanlarına ise silahlarını almadıklarını öğrendiler. Hemen üzerlerine 300 kişilik asker gönderdiler. Sabarlar etrafı duvarla örtülü bir kasabada bulunuyordu. Duvarın yüksekliği o kadar alçaktı ki önünde atın üzerinde duran bir kişiyi karşı taraf görebiliyordu. Bunun üzerine askerler hemen onların etrafını çevirip mızrak, taş, ok ve ellerine ne geçtiyse barbarlar üzerine atmaya başladılar. Sabarlar kendilerine saldıranların sayısını olduklarından daha fazla zannetmişlerdi. Ani bir saldırıdan dolayı kendilerini müdafa edemediler ve duvarların üzerlerinden güçlkle çok az bir kısmı kaçabilmişti. Kaçanlardan 40 kişi hariç hepsi katledildi. Sık ormanlar içerisine saklananları ise Romalılar peşlerini bırakmayarak takip ettiler. İran olanları öğrendi ve Romalılara yaptıklarının cezası verilmesi için iki bin kişiden oluşan süvari birliğini gönderdi³⁰³. Bu savaşların neticesinde Sasani nihai başarıya ulaşamadı ve 5 yıllık sulh yeniden imzalandı.

³⁰¹ Tolan, **a.g.m.**, s. 149-150.

³⁰² Tolan, **a.g.m.**, s. 150.

³⁰³ Tolan, **a.g.m.**, s. 150; Baştav, “Sabir Türkleri”, s. 67.

3.3. 558 Yılındaki Dağılmalarından Sonra Sabarlar'ın Durumu

558 yılına gelindiğinde Sabarlar Avar hakimiyeti altına girmiştir. Menandros Avar elçilik heyetinin geldiğini aktarırken Sabarlar hakkında da malumat vermiştir. Avarlar'ın 558 yılında Justinianus'a elçi göndererek iltifak teklif ettiğini de şu şekilde aktarmıştır; “İmparator fikrime göre doğru bir karar vermiş olup şöyle düşünmüş olacak ki Avarlar yenilseler de yenseler de, Romalılar açısından her iki şekilde de faydalıdır. Valentinus (İmparator Valentinus) oraya varınca hediyeleri verip imparatorun selamını ilettiler. Avarlar öncelikle Utrigurları sonra da bir Hun kabilesi olan Zal'leri yendiler. Sabarlar'ı da hakimiyetleri altına aldılar”³⁰⁴. Ancak Avarlar'ın Sabarlar üzerindeki hakimiyeti uzun süre kalmamıştır. Çünkü bu sırada Göktürkler batıya doğru genişlemiş ve Kafkasların kuzeyinde hakimiyetlerini kurmuştur³⁰⁵. Avarlar'ın saldırısıyla birlikte Sabarlar dağılmıştır ve kaynaklarda adlarından parça parça bahsedilmiştir. 558 yılında dağılmalarından sonra Sabarların bir kısım bakiyeleri Kafkaslar'ın güneyinde bulunur³⁰⁶. 571 ve 578 yılları arasında tekrar Sabarlar'dan bahsedilir. Burada 562 yılında Justinianus ve I. Hüsrev arasındaki anlaşmanın bozulmasıyla birlikte çıkan savaşta, Sabarlar'dan müttefik olarak bahsedilir. 571 yılında Ermenilerin isyanı ortaya çıkınca Bizans İmparatoru II. Justinos 562 yılında Sasani hükümdarı I. Hüsrev ile imzaladığı barış antlaşmasını feshetti ve ordusunu Kafkaslara yönlendirdi. İki imparatorluğun arasındaki bu çatışmalar 591 yılına kadar devam etti ve Sabarlar da ordularında müttefik olarak bulundu. Sabarlar'dan bu sefer Bizans'ın, Ermenistan'ı elinde tuttuğu sırada Albania bölgesine girdiği vakit bahsedilir. Sabarları itaat altına almak için Menandros'un aktarımına göre Bizans ordusu, Sabar ve diğer kavimlerden rehineler ile birlikte Konstantinopolis'e geri döndüler³⁰⁷. Menandros, ayrıca imparatorluğa bağlı olan Sabar ve Alanların da elçileriyle birlikte Konstantinopolis'e geldiğini aktarır. İmparator bunların Sasani kralının onlara çok para verdiğini ve işi büyüterek gerçeği gizlediklerini anladı. Böylece imparator şunları söyledi “Sadece mevki sahiplerine değil, sizlere de bunun iki misli mükafatını vereceğim”. Bunun üzerine barbarlar sevinç duydu. Öyle ki Romalıların hakimiyeti

³⁰⁴ Baştav, **a.g.m.**, 67.

³⁰⁵ Karatay, **a.g.m.**, s. 108.

³⁰⁶ Artamonov, **a.g.e.**, s. 172.

³⁰⁷ Orkun, **a.g.e.**, s., 130.

altına girdikleri için Tanrıya şükrettiler. Ancak bir süre sonra Sabarların Sasani tarafına geçtiklerini söylediler. İmparator elçileri vasıtasıyla kendisine istekleriyle tabi olanlara cömert davranacağını, tabi olmayanları da zorla tabi kıldıracağını söyledi. Bizans ikinci defa Albania bölgesine saldırdıktan sonra buradaki Sabarları Kur nehri sahasına doğru göçe zorladı³⁰⁸.

572 yılında ise Justinos'un kuzeni doğu orduları komutanı Marcianos, I. Hüsrev'in savaş hazırlıkları yapmasına karşın ordusunda bulunan Sasanilerin üzerine gönderildi. Sasanilerin ordusunda Sabarlar da bulunuyordu³⁰⁹. Eski iktidarları devam etmese de Sabarlar'ın ordularda hala müttefik olarak bulunmaları, onların savaş konusundaki güçlerinin devam ettiğini göstermektedir. Sabarların giderek çözülmeye başladığı esnada Hazar etnosu ortaya çıkmıştır ve Sabarlar bir süre sonra Hazarların temelini oluşturmuştur³¹⁰. Howarth'a göre son olarak 579 yılında Menandros, Sasanilerin Sabar ve Sarasenler'e sefer yapılmasının gerekliliğine dair kaydı, hala Avar ve Hazarlar arasında Sabarların olduğunu göstermektedir³¹¹. Kaynaklarda çok fazla bahisleri geçmese de Sabarlar, kuvvetli savaşçı özellikleriyle dönemin en önemli

³⁰⁸ Artamonov, **a.g.e.**, s. 170-171. Baştav, **a.g.m.**, s. 68

³⁰⁹ Theophanes bu olayı şu şekilde aktarmıştır; "Ermenilerin lideri olan Joannes ve Pers komutanı Meranes ile Baramannes (Mar.?) ordu topluyorlardı. Üstelik Ermeniler; Colchi, Abasgi ve Alan Kralı Saroes'i, Merani'yi, hatta Sabiri'yi (Sabarlar), Daganes'i ve Dilmaina halkını müttefik olarak kendilerine kattılar. Komutan Marcianos, Nisibenilerin kentine yakın bir yerde savaş yapıp Meranes'i kaçmaya zorladı. Bu savaşta bin iki yüz kişi öldü, geriye kalan yetmiş kişiyi de ele geçirdi. Biraz sonra Nisibenilerin surlarını kuşattı. Duruma erkenden farkına varan Chosroes (I. Hüsrev), dört yüz bin atlı, yüzün üzerinde de piyadeyle birlikte acele davranarak yardıma gitti ve Romalılara karşı geldi. Bu sırada Marcianos imparatora özenmekle suçlanınca, imparator Justinos hilekârlara güven duyarak orduyu Marcianos'un yetkisinden alarak Justinos'un Tzirius lakaplı oğlu Theodoros'un emrine verdi. Böylece ortalık karıştı ve Romalılar kuşatmayı kaldırdılar. Durumdan istifade eden Chosroes (I.Hüsrev), Daras'ı zorla aldı (573). Ali Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios'da Türkler", s. 546.

³¹⁰ Kafkas ötesinde bulunan Sabarlar'dan Taberi'de ve Alban Tarihi'nde Hazarlar olarak bahsedilmesi hem Arap ve Alban tarihçilerin Hazarlar'ı daha iyi tanımasından hem de Sabarların arasında Hazarlar'ın veya Hazarlar'ın arasında Sabarların bulunmasından dolayı olabilir. Yine Mesudi'nin Hazarlar'ı Savir (Sabar) Türkleri, Belazuri'nin ise Azerbaycan'daki Sabar yerleşim merkezi olan Kabala şehrini Hazar olarak adlandırması tesadüf değildir. Sabar ve Hazar adlarının birbiri ile iç içe olması her iki halkın birbiri ile kaynaşması sonucunda olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda askeri ve siyasi olarak birlik teşkil etmeleri ancak VI. yüzyılın ikinci yarısında "Savir" adının Kuzey Derbent'de yaşayan Hazar'ın etrafında yaşayan toplulukların tanımlamasında kullanmalarıyla açıklanabilir. "Savir" adının kullanılması ise bu birliğin başında onların olduğunu gösteriyor. İki topluluğun birbiri ile kaynaşması onların aynı ve tek etnik kökene mensub olmalarından dolayı mümkün görünüyor. Hazarlar başlangıçta Sabarların tebaasında idiler. Ancak Sabarlar dağılmalarından sonra Hazarlar'a sığınmışlar ve Hazar etnosunun yükselmesi ile giderek onların adını almaya başlamışlardır. Artamonov, **a.g.e.**, s. 171; Karatay, **a.g.m.**, s. 108

³¹¹ Baştav, **a.g.m.**, s. 68.

meselelerinden biri olan Sasani ile Bizans arasındaki Lazistan anlaşmazlığında (550-555) mühim roller oynamışlardır.

Sabarlar VI. yüzyılın ilk dönemlerinde batıya doğru genişleme politikası yürütmüştür. Bu amaçla Karadeniz'in kuzeyinde dağınık halde bulunan Bulgar oluşumlarını hakimiyet altına almışlardır. Sabarların özellikle İtil, Don Nehirleri ile Kuzey Kafkasya ve Kuban arasındaki genişleme politikaları onları dönemin Bizans ile Sasani devletleri arasında siyasi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Sabarlar özellikle güçlü bir savaş birliklerinin olması nedeni ile dönemin bitmez tükenmez bir savaşa giriştikleri Bizans ile İran arasında eşsiz bir müttefik olmalarını sağlamıştır. Sabarlar dış ilişkilerinde bu iki kavim arasında özellikle Lazistan toprakları üzerinden kaynaklanan savaşlarda etkin rol almışlardır. Sabarlar, Kafkasların kuzeyinde Sasani topraklarına yakın olmalarından dolayı genellikle Sasanilerin ordusunda ücretli asker olarak bulunmuşlardır. Dış ilişkilerinde bazen birlik olarak hareket etmişler bazen de ayrı ayrı tek başlarına savaşlara katılmışlardır. Diğer devletlerle olan ilişkileri ise geçici bir süreyi ihtiva ederdi. Tarihte Sabarların yalnızca savaşçı bir millet olmaları nedeni ile anılmaları eksik olacaktır. Nitekim geliştirdikleri savaş aletleri onların alet yapımında da usta olduklarını göstermektedir. Bu durum VI. yüzyılda çevrelerindeki birçok millete de tesir etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVARLAR

4.1. Avarların Menşei

Tarihi süreç içerisinde toplumların birbirleri ile etkileşimleri, kökenleri konusunda ortaya bazı karışıklıklar çıkarmaktadır. Avarların kökenleri de bu konuda kaynakların yetersizliği nedeniyle bu tartışmaları uzatmaktadır. Çoğu araştırmacı Avarları Hun asıllı görerek Türk olduklarını kabul etmiştir. Nitekim Nemeth ve Thomsen gibi araştırmacılara göre Orhon yazıtlarında geçen “Apar” adlı kavim Avarlardan başkası değildir ³¹². Kelimenin anlamı ise “Abamak” yani isyan etmek, karşı koymak manasındadır. Frank yıllıklarında geçen “Canizauci” ya da “Camzauci” adlı Avar Hakanı bulunmaktadır. Nemeth bu adı Kam+Sauçi yani Türklerde kullanılan Kam= din adamı görevlisi, Sauçi= peygamber, haberci şeklinde yorumlamıştır ³¹³. Buna istinaden, Türk kavimlerindeki gibi devlet teşkilatları, dil ve kültürel anlamdaki benzerlikleri sayesinde, özellikle yönetici sınıfın (Yönetimde kullanılan Türk idareci adları) Türk asıllı olduğunu söyleyebiliriz. Avarlar’dan geriye kalan bazı idareci kesimlere verilen Tudun, Yugruş, Tarhan, Boyar, Ban gibi kelimeler Türkçe olduğu gibi, Avar Kağanı “Bayan” adı da Türk menşelidir ³¹⁴. Hakimiyeti altında birden fazla kavme hükmeden Avarların aynı zamanda tek bir boy olarak Türkistan coğrafyasından Karadeniz düzlüklerine süreç içerisinde gelip, yine tek bir yapı halinde yaşamalarını düşünmek de eksik kalacaktır. Karadeniz’in kuzeyinde Avarların hakimiyetinde Ogur boyları olduğu gibi, Göktürklerin genişlemesiyle batıya göçen Moğol ve Alan gibi zümreler de bulunmaktaydı ³¹⁵. Avarların menşei konusunda, Orta Asya’da bulunan Juan Juanlar ile aynı kabile olduklarını söyleyenler de bulunmaktadır ki Avarlar konusundaki mühim karışıklıklardan biri de bu meseledir. Ancak bu pek

³¹² Sevda A. Süleymanova, “Kafkasya ve Avarlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II., s. 675; Orkun, **a.g.e.**, s. 152.

³¹³ Orkun, **a.g.e.**, s. 152; Rasonyi, **a.g.e.**, s. 79.

³¹⁴ Türk menşeli Bayan adı ; bay=zengin kökünden gelen bir şahıs adıdır. Bu ad sadece Moğollar tarafından değil Bulgar Türkleri tarafından da kullanılmışlardır. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 156, n.10. Diğer adlar ise Kandık, Solak, Bö-Kalabur (582’de din adamı), Kök, Kan-savcı. Hersak, “Avarlar: Etnik Yaradılış Tarihlerine Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.II., Akara-2002, s. 644.

³¹⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 156.

mümkün görünmüyor. Orta Asya’da daha Juan-Juan hakimiyeti yıkılmadan 100 yıl evvel Priscus, Sabarlar’dan ve Batı Sibirya’da bulunan Avarlar’dan bahsetmiştir (464-465 dolayları) ³¹⁶. Yine başka bir kaynak olan Zakharias Rhetor (550 dolayları)’da Moğolistan olaylarından evvel batıda “Abar” kavminden bahseder. Daha da eskiye götürecek olursak Grek yazar Strabon’da (M. Ö.1 y.y) eserinde “Abar-noi” adlı kavmin konusu geçmektedir. Buna göre 555 yılında dağılan Juan-Juan devleti ile bir alakası yoktur ³¹⁷. Bunun dışında Juan-Juanların içerisinde pek çok Türk kavminin yanı sıra ileride “Avar” adını alacak olan Türk boylarının da olması muhtemel görünmektedir. Çünkü Batıya hareket eden topluluklar, yeni sahalarda tutunabilmek ve buradaki toplumlar üzerinde korku yaratmak için Avar adını kullanmış olmalıydılar. ciddi zaferler elde edebilmek için ilkin psikolojik bir üstünlükle sağlamak istemişlerdi. Kısaca Priscus’un 100 yıl önce bahsetmiş olduğu Avarların Kafkas ve Doğu Avrupa’da yaratmış oldukları korkuyu kullanmak istediler ³¹⁸. Bizans tarihçisi Theophylact Simocatta eserinde Gerçek Avarlar ve Sahte Avarlar olarak iki ayrı gruptan bahsetmiştir. Yazara göre İdil boyuna göçen kavim sahte Avarlardır. Sonradan gelen Avarlar aslında “Pseudo Avar” olan Avarlar’dır. Bunların İskit coğrafyasında korkulan Uar (Var) ve Chunni (Hun) adlı kavimlerden oluştuklarını aktarır. Bu kavimler ise aslında Batı Türkistan ve Kuzey Kafkasya’nın arasında yaşayan Ogur boylarına yakın bulunan Bizans kaynaklarında Avar olarak aksettirilen kavimlerdi. Göktürkler ve Hunlar gibi bu iki Türk kavmi de 350 yılında hakimiyetleri altında bulundukları Juan-Juan birliğini terkettiler. Buradan batıya yönelen yine 458-49 yılında Tabgaçlara yenilip Moğolistan’daki birlikten koparak Hazar ile Aral’ın kuzeyine gelen Var ve Hun adlı Türk kabileler birliği idi. İşte bunlar Batıda topluca Apar (Avar) olarak adlandırıldılar ³¹⁹. Bu gerçeğe rağmen 552 yılında Göktürkler’den kaçarak Talas boyuna buradan da İdil boyuna ve sonrasında Kafkaslara inenler Avarlardır. Özellikle 576 yılında Göktürkler ile Avarlar arasındaki anlaşmazlık olduğu, buna göre İstemi Han’a gelen Bizans elçisi Zemarchos’a kendilerinden kaçan Avar-

³¹⁶ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priskos’a Göre...**, s. 70-71.

³¹⁷ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 155.

³¹⁸ İsmail Mangaltepe, “Avarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Yay. Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 206.

³¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.155-156. Apar kelimesi Türke Aba+r olarak karşı koyan, direnen anlamına gelmektedir. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 156, n. 9.

ların bahsedilmesi konuyu doğrulamaktadır ³²⁰. Menandros Göktürk Kağanına gönderilen elçi Valentinus'un kaydında da Avarlara Var-Hun olarak hitap eder. Bu adlandırma ise küçük düşürmek için yapılmıştı. Sonuç olarak Menandros da Avarları Varhunitlerle aynı kökten olduğunu söylemekte.

Avarların menşei konusundaki diğer görüşler ise şu şekildedir; J. Marquart, R. Grousset Ak Hun olduklarını, Gy. Görffy Fin Ugorlar ile karışan Türkler olduklarını, H.W. Haussig ise Grek kaynaklarında ve Eftalit paralarında geçen Türk olarak anılan Altaylı bir topluluk olduğunu, M. İ Artamonov ise Ogur olduğunu, A. Kol-lautz Türk Moğol karışımı olduğunu ileri sürmüştür ³²¹. Akdes Nimet Kurat ve Czegledy ise bunlardan Uar adlı kavim adının aynı zamanda Kafkaslarda yaşayan War adlı Eftalit kabilesinden olan bir kabile olduğunu söyleseler de bu da pek mümkün görünmüyor ³²². Çünkü Eftalitler Zakhariaas'ın eserinde Kafkaslarda bulunan bir halktır. Türkler daha sonraları Doğu Avrupa'ya doğru Varhunitlerden intikam almak için Hazarların kuzeyinden geldiler. Ancak buraya varmadan önce ilk olarak Kafkaslar'da yaşayan Eftaltilere saldırımları gerekirdi lakin böyle bir kayıt yok ³²³. Yine Rus Yıllıklarına göre de Avarların yaşadıkları yer Obrine olarak aktarılır ³²⁴. Artamonov ve Gumilev ise onların Ogur boyundan geldiklerini ve bunların adının da Uar Hun olduklarını söylemektedirler ³²⁵.

4.2. Avarların Karadeniz Kuzeyine Gelmeleri ve Bizans İle İlk Mü-nasebetler

Avarlar önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Priscus'un aktarımıyla 461-465 dolaylarında Sabarları, onların da Ogur boylarını batıya sürdüğünü aktarmış-

³²⁰ Orkun, **a.g.e.**, s. 151; Hatice Palaz Erdemir, **VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri**, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2002, s. 29.

³²¹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 156.

³²² Akdes Nimet Kurat, "Avarlar", Yay. Haz. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.26, S.1, Temmuz, 2011, s. 82.

³²³ Fatih Şengül, **Sabir, Sekel, Avar ve Bulgar Etnik Meselelerin Çözümü**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 155.

³²⁴ Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayın Evi, İstanbul, 2020. s. 183

³²⁵ M.İ. Artamonov, **Hazar Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s.143; Rasonyi, **a.g.e.**, s.79.

tık³²⁶. Ancak bu olaydan sonraki 100 yıl boyunca kaynaklar Avarlar hakkında bilgi vermez³²⁷. 555 yılına gelindiğinde Avarlar Göktürklerle yenildikten sonra batıya doğru ilerlediler ve 558 yılında Doğu Avrupa’da görünerek Bizans’a elçilik heyeti gönderdiler. Bu süreçte Avarların Bizans dışında diğer kavimler ile ilişkilerinin ne boyutta olduğunu bilemiyoruz³²⁸. Bizans ise bu sıralarda sınırlarındaki güvenlik problemlerini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Özellikle Asya’da kavimlerin doğudan batıya ilerleyerek Karadeniz’in kuzeyine gelmeleriyle başlayan baskıları tüm dehşeti ile yaşamaktaydı. Aynı zamanda VI. yüzyılın başlarıyla birlikte etnik kimliğini de halletmeye çalışan imparatorluk, kuzeydeki kavimleri büyük bir sorun olarak görüyordu. Batıdaki Germen problemi ise çok büyüktü. Bu amaçla Avarların Avrupa’nın doğusunda göründükleri sırada, Bizans imparatoru Justinianus (527-565) Akdeniz’deki olaylara yoğunlaşıp, eski Roma’yı kurma planını düşündü³²⁹. Özellikle Hun imparatorluğu’nun dağılmasından sonra rahatlayan Bizans, Kutrigur ve Utirgur gibi Ogur boylarını birbirlerine kırdırarak bu tehlikeyi kısa süreli bertaraf etmeye çalıştıktan sonra yönünü batıya çevirme fırsatını bulmuştu. Böylece Afrika’da olan Vandal-ları, 534-552 yıllarındaki savaşlarla birlikte de İtalya’daki Ostrogotların hakimiyetine son verdi ve batıdaki seferleri başarıyla sonuçlandı. Ancak özellikle İtalya’daki mü-

³²⁶ Ahmetbeyoğlu, **Grek Seyyahı Priscus’a Göre Avrupa Hunları**, s. 70.

³²⁷ Güney Rusya coğrafyasında bu yüzyıl boyunca büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kafkas ve Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda Hun, Sabar, Utigur, Kutrigur, Burugund, Ogur, Onogur, Saragur kabileleri dikkat çekerken Kafkaslar’a doğru daha doğuda Sasaniler, Juan-Juanlar, Eftalitler ve 552 yılından sonra bölgeye gelen Göktürkler bulunmaktaydı. Bu zaman diliminde Ogur boyları büyük siyasi olaylarda kendilerini göstermişler ancak VII. yüzyıldan itibaren Ogur boyları geri planda kalarak Bulgar ismi ön plana çıkmıştır. Kubrat’ın yükselişiyle Ogurlar etkisini daha da kaybetmiştir. Mangaltepe, “Avarlar”, s. 208. Ogur etnik kimliğinin rdından Avar etnosunun yükselmesiyle Karadeniz’in kuzeyi tekrar çatışmaların gölgesinde kalacaktır.

³²⁸ 560 yılında Göktürkler hakimiyet sahalarını genişletince etrafındaki devletlerle de mücadeleye girişti. Bu mücadeleler sırasında durumdan yararlanmak isteyen Avarlar, kaynaklarda geçen Varhunitler (Var/Uar-Hun/Chunni) bu birlikten ayrılarak batıya yol aldılar. İstemi ise kendisine bağlı bu kütlenin ayrılmasına sinirlenmişti. Kaçan Avar sayısını kaynaklar 20 bin kişi olarak kaydeder. Ancak bu sayı sadece asker sayısı da olabilir. Genel görüş ise bu sayının aileler ile birlikte toplam 100 bin civarı olduğudur. Mangaltepe, “Avarlar”, s. 208. Sinor, **a.g.e.**, s. 284.

³²⁹ Karatay, “Avarların Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması”, **Balkanlar El Kitabı**, Ed. Osman Karatay- B.A. Gökdağ, C.I, Çorum-Ankara 2006, s. 92; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 63. Justinianus batıdaki emellerini gerçekleştirebilmek için aynı zamanda Sasanilere geniş tavizler vermek zorunda kalmıştır. 552 yılında Sasaniler ile “Ebedi Sulh” antlaşmasını yaptı. Bu tarihten sonra Afrika, İtalya ve İspanya’ya Germenlere karşı gitme fırsatı buldu. Kısa süreli de olsa Akdeniz’i Roma Gölü haline getirse de kuzeyde Slavlar, Bulgarlar ve Avarların saldırıları ile birlikte bu durum değişecekti. Özellikle kuzeyde birliği sağlamak amacıyla kavimleri birbirine kırdırır. Aynı zamanda barışı sağlamak için bu kavimlere büyük ölçüde vergi ödemek zorunda kalır. Hudutları korumak amacıyla müstahkem sınırlar inşa eder. Şeriv Baştav, **Bizans Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, s. 67.

cadeleler sonucunda imparatorluk çok fazla yorulmuştu. Kuzey ve doğudaki tehlikeler tekrar ortaya çıkınca, imparator bu sefer barışçıl bir politika yürüttü.³³⁰ Kutrigur-Utirgur ve diğer Ogur boyları ile sürekli mücadele halinde olmaları imparatorluğa büyük zarar vermekteydi. Bu durum ise Balkanlarda limes adlı müstahkem alanların oluşmasına neden oldu. Tuna havzasında Justinianus tarafından oluşturulmaya çalışılan bu sette, genellikle Slav kabilelerinden Ant'lar kullanılmaktaydı³³¹. Yine de yeterli sayıda askeri birliklere sahip olmayan Bizans Devleti, güçlü limeslere rağmen kalelerin zaptedilmesine karşı koyamıyordu³³².

Avarlar İdil'i geçtikten sonra doğuya ilerleyerek Alanlar ile münasebette bulundular³³³. Alanların başında ise Zaros bulunmaktaydı. Avarlar Zaros'tan kendilerini Bizans ile tanıştırmalarını istedi. Zaros ise bu sırada Lazika'da bulunan Bizans komutanı Germianus'un oğlu Justinos'a Avarların bu isteğini bildirdi. Nihayetinde bu istek İmparator Justinianos'a ulaştırır ve kendilerine elçiler gönderilmesini ister. Avarlar böylece 558 yılında Kandik adlı elçilerini imparatorluğun başkentine gönderdi. Theophanes başkente gelen Avarların dış görünüşleri hakkında şu bilgileri verir:

*“Avarlar olarak bilinen yabancı bir ırk, Byzantium’a geldi ve şehirde bulunan herkes onlara bakmak için toplandı, nitekim onlar, şimdiye kadar bu tür bir insan hiç görmemişlerdi. Onlar [Avarlar], kurdelelerle bağlanmış ve örgülü olan çok uzun saçlarını, omuzlarından arkaya salmışlardı. Geri kalan kılık kıyafetleri ise, öteki Hunlarınkı gibiydi. Bunlar, kendi ülkelerinden kaçak olarak İskitya’ya ve Misya’ya gelmişlerdi ve kabul edilmelerini talep ederek, Iustinianus’a elçilerini göndermişlerdi.”*³³⁴

³³⁰ Kurat, **IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...**, s. 25-26.

³³¹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 157; Rasonyi, **a.g.e.**, s. 79.

³³² Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 66

³³³ Avarların geldikleri sırada Alanlar Kafkas Dağları'nın kuzey batı kısımlarında hakimiyetlerini sürüyorlardı. Bu Alanlar daha önce Hunların akınlarından etkilenmeyen ve bulundukları yerden batıya ilerlemeyen Alanlardı. Lazika bölgesinin hakimiyeti için Bizans ile münasebetlerde bulunuyorlardı. Mangaltepe, “VI. Yüzyılın İkinci Yarısında Avar-Bizans Münasebetleri”, (**Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**), Dünya Yay., İstanbul-Şubat 2008, s. 3.

³³⁴ Aydın, **a.g.t.**, s. 101-102.

Kandik kendi kavimlerinin kudretinden ve kendilerine karşı kimsenin geyemeyeceğinden bahsederek Bizans'tan ücret talep etti³³⁵. Bu dönemde Bizans aynı zamanda kuzey sınırlarında Kutrigurların saldırılarına maruz kalmışlardır. Nitekim görüşmelerinin hemen bir sene sonrasında Kutrigurlar oldukça büyük bir sefere çıkarak Balkanların çoğunu tahrip etmiştir. Kutrigurların Avar tabiyetini altında olduklarını düşünerek, bunların Avarların saldırılara geçmeden hemen önceki son büyük saldırıları olarak görebiliriz. Avarlar kendi mühim konumlarını tasdik ettirebilmek için Kutrigurları kışkırttıkları da düşünülebilir. İmparator Justinianus, Vandal ve Gotların saldırılarından ötürü bedeni artık güçlü değildi. Savaşmaya niyeti olmayan imparator diplomasi ile onları yenebileceğini düşünüyordu. Justinianus Kafkaslar'daki Sabar saldırıları ve kuzeydeki Kutrigur ve Utrigur saldırılarını Avarlar ile halledebileceğini düşündüğünden onları iyi karşılamıştı³³⁶. Bunun üzerine Kandik'e çeşitli hediyeler vererek onu memnun etti ve memleketine dönerken kendi elçisi Valentin ile birlikte gönderdi. Anlaşmalarına göre, Avarlar Bizans'ın düşmanlarına karşı mücadele edecek karşılığında ise Avarlara her yıl belli bir miktar vergi verilecekti. Bizans diplomasisine göre kendilerine düşman olan bir kavme karşı, başka bir kavim yönlendirilecekti. Halkı birbirine düşman kılan Bizans ise bu sayde belkide yüzyıllar boyunca ayakta kalabilmişti³³⁷. Avarlar anlaşma gereğince bu dönemde Bizans'a saldırılarda bulunan Don ile Kuban nehri arasında yaşayan Utigurları, İdil Nehri boyunca kuzeye doğru sürüklediler. Avar saldırılarından "Hun" kabilesinden olduğu anlaşılan Sal kavmi de etkilendi. Avarların saldırısına maruz kalan bu kavmin kimliği tam olarak tespit edilemiyor. Rus vekayinamelerinde bunlar "Alp" anlamına geçen "İspolin" olarak da bahsedilmiş olabilir. Avarların batıya doğru genişlemesiyle birlikte Sabarlar da dağıldı. Avar tazyikinden sonra Sabarların adları artık kaynaklarda geçmez. Diğer Bulgar boylarının da hakimiyetini sağlayan Avarlar, kısa bir süre içerisinde Karadeniz'in kuzeyinde hakimiyetlerini tesis ettiler. Avarlar Slavların bir

³³⁵ Orkun, **a.g.e.**, s. 137.

³³⁶ 558 yılı itibari ile sınırdeki kalelerin ve yerleşim alanların korunması için İmparator Avarları kuzeydeki Utigur ve Kutrigur saldırılarına karşı kullanmak istedi ve ittifak tesis etti. Buna göre Utigurları Kutrigurlara ödenen vergilerin kendilerine ödenmesi karşılığında Kutrigurlara karşı kışkırtılmış, onlarda Kutrigurlara saldırmıştı. Bizans bununla kalmayıp aynı zamanda Avarlar için de Göktürklerle anlaşmıştı. Ahmetbeyoğlu, **"Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar"**, s.13

³³⁷ İsmail Mangaltepe, **Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros ve T. Simokattes)**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 83.

boyu olan Ant kavminin de hakimiyetini sağlayarak, Tuna'nın ağzına kadar ilerlediler³³⁸. 560 yılında Zayıflamakta olan Türk kavimlerine karşın Avarların durumu daha farklıydı. Avarların başında kuvveti ile dikkat çeken Bayan Kağan bulunuyordu. Bayan Kağan tıpkı Attila gibi karizmatik bir lider karakterine sahipti. 558 yılında Avarların başına geçtiğini tahmin ettiğimiz Bayan Kağan zamanında Avarlar en güçlü dönemlerini yaşamışlardır. Hunlar gibi Avarlar da Karadeniz'in kuzeyindeki hakimiyetlerini ilkin batı Avrupa'ya doğru yayarak, büyük bir coğrafyada hüküm sürmek istemişlerdir. Bu amaçla Kutrigurları kendi bünyelerine katmışlardır. Bunlardan bir kısmı Kıpçakeli'ndeki sahada bulunan Avarlara tabi olmuşlardır. Avarlar Karpat havzasında bulunan Slavları da kendilerine bağladıktan sonra Orta Tuna bölgesi ve şimdiki Macar ovasına gelmişlerdir. Bu vakitten sonra 560 dolaylarında Eflak'ta ve Bucak'ta bulunan Ant Slavları ile mücadele ederek onları yenmişlerdir³³⁹. 562 yılında giderek tebaasını güçlendiren Avarlar, Bayan Kağan öncülüğünde Konstantinopolis'e elçiler gönderdi. İkinci kez başkente gelen elçilik heyeti Bizans topraklarına yerleşmek için izin istedi. Muhtemelen Bizans'a yardım eden Avarlar, yardım sırasının artık Bizans'ta olduğunu düşünüyordu³⁴⁰. Ancak imparator bu seferki elçilik heyetini daha kötü karşılamıştı. Olası bir Avar saldırısını da engelleyebilmek amacıyla aşağı Tuna bölgesine Slavlardan oluşan bir set kurmuştu. Bu sıralarda Avarları doğuda Göktürkler sıkıştırmakta idi ve daha da batıya yönelmek isteyen Avarlar dağınık halde bulunan Ogur boylarını, Macar kalıntılarını ve Slav kabilelerini kendi birliklerine katarak Tuna bölgesine gelmişlerdi³⁴¹. Böylece Justinianus'un kurmuş olduğu set 562 yılında Avarlar tarafından yıkıldı. Bunun üzerine General Justinos'un tavsiyesi üzerine imparator Justinianus, Avarlara yerleşmeleri için Aşağı Pannonia'yı önerdi. Bu saha ikinci Pannonia olarak adlandırılmakta (şimdiki Yukarı Hırvatistan) olup Avar siyasetinden uzak bir kısımda bulunuyordu. Aynı zamanda bu topraklar Sava ile Drava nehirleri arasında, Heruller ve Longobardların işgali altında idi. Bayan Kağan, buraya yerleşebilmeleri için Tissa havzasından Pannonia'ya kadar olan

³³⁸ Kurat, "Avarlar", s. 83; Gibbon, **a.g.e.**, C.V., s. 201.

³³⁹ Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 32.

³⁴⁰ Vasiliev, **a.g.e.**, s.176. Osman Karatay, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", **Balkanlar El Kitabı**, Ed. Bilgehan Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, C.I, Ankara 2017, s. 92.

³⁴¹ Rasonyi, **a.g.e.**, s.79.

bölgede yaşayan Gepidler ve Longobardlar ile mücadele etmesi gerektiğini biliyordu. Zira Justinianus'un amacı da Avarları bu karmaşık ve mücadelelerin olduğu topraklara çekmekti. İmparator Justinianus, önceki Türk kavimlerinin sınırda teşkil ettiği tehlikeleri unutmamış, Avarları da Tuna'nın aşağı kısmına geçmelerine müsaade etmemişti. Söylendiğine göre de general Justinos Okunum adında bir Avarlının ağzından niyetlerinin iyi olmadığı konusunda şeyler duymuştu³⁴². Nihayetinde bu teklif Menandros'un ifadesine göre de İskitya dışında yaşamak istemeyen Bayan Kağan tarafından rededildi³⁴³. İmparatorluk Avarların Tuna'nın karşısına geçmelerine engel olabilmek için bir çok emir gönderdi ve bu bölgede bulunan kalelerin garnizonları sağlamlaştırıldı. Ancak bilinmelidir ki Bizans toprağına yerleşmek isteyen Avarların sayısı çok azdı. Yine de Bizans, bu küçük zümrenin bile ileride doğuracağı tehlikenin farkında olarak önlemler almış, Pannonia'yı savunmaları için Justin adlı komutanı görevlendirip diğer yandan da müttefik olarak gördüğü Ant Slavlarını (Ukrayna ve Doğu Romanya'da yaşayan Doğu Slavlar) Avarlara karşı kışkırtmıştır³⁴⁴.

4.3. Avarların Franklarla, Gepidlerle, Longobardlarla İlişkileri

Bizans, Avarların Gepidler ile mücadele halinde olduğunu bildiğinden dolayı da bu sahayı önermişti. Avarlar aynı zamanda franklar ile de dostane ilişkiler yürütmemişti. Bundan dolayı berisinde herhangi bir düşman bırakmamak amacıyla Bizans üzerine yürümeyi erteledi. Bizans'ın VI. yüzyılın Orta Avrupa'sında Avarlar'dan önce bugünk, Almanya Hollanda, Belçika ve Fransa topraklarını kapsayan sahada Franklar yaşamaktaydı. Balkan kısmında ise Longobardlar ile Gepidler bulunmaktaydı. Bizans'a karşı bir cephe oluşturup saldırmak isteyen Frank Kralı Theodebert'in bu uğraşlarını Bizans imparatoru Justinianus bozdu. İmparator Longobardları Gepid, Frank ittifakından ayırarak, Frankların toprağı olan Sirmium sınırına yerleştirdi. Böylece bu sahada bir rekabet alanı oluşturarak Germen kavimlerini birbirine kırdırmayı planladı. Nitekim Justinianus'un bu planı ileride işe yarayacak, bu bölge çatışma

³⁴² Kurat, "Avarlar", s. 84.

³⁴³ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 86.

³⁴⁴ Karatay, "Kuber Hn'ın Göçü", s. 32.

sahasına dönecekti. Birbirleri ile çatışan Germen kavimleri bulundukları toprakları bırakmak zorunda kalmış yerine ise Slavlar gelmiştir³⁴⁵.

Bayan Kağan Bizans ile hemen bir mücadeleye girmeyi uygun bulmayarak yönünü Batıya çevirmişti. Kağan burada ilkin Frank Krallığına yöneldi. Bu sırada Frank Kralı Chlotar'ın ölmesinden faydalanarak Galya'ya girdi. Daha sonra Kral olan Sigibert, Avar saldırılarından kurtulabilmek için başkenti Reims'ten Metz'e taşıdı (562). Karpatların kuzeyinden saldırılara geçen Avar Kağanı mücadelelerin sert geçmesiyle birlikte elçisini Franklara göndererek anlaşma sağladı. Böylece Avar-Frank anlaşmasına göre Sigibert Avarlara sebze, un, öküz ve koyun gönderecekti³⁴⁶.

Avarların ikinci Frank seferinden önce Bizans cihetinde taht değişikliği meydana geldi. 565 yılında Justinianus ölünce yerine II. Justinos (565-578) geçti³⁴⁷. Bu taht değişikliği üzerine Bayan Kagan Tagrit adlı elçisini göndererek Justinianus zamanında ödenen vergilerin daha da arttırılarak ödenmesini istedi³⁴⁸. Ancak imparator istekleri kabul etmedi. İmparator muhtemelen bu sırada Göktürklerin tehditkar hareketlerinden dolayı bunu redetmişti³⁴⁹. Göktürkler kendilerinden kaçan Avarların Bizans nezhinde korunmasını istemiyordu. Avarlar'ın amacı Bizans ile yapılan anlaşma gereği sınırlarını güvence altına almıştı. Bunun karşılığında ise yeni imparatorun vergi almaya devam etmeliydiler. Avarlar bu sırada (562-563) Tuna sınırında bulunuyordu. Stratejik Tuna ile Tisa arasında daha rahat bir şekilde teşkilatlanıp saldırıyı düşünen Bayan Kağan, devletin merkezini de buraya taşımıştı. Devletin sınırları Dinyeper'den Elbe Nehrine buradan Kuzey sahillerine ve Adriyatik kıyılarına kadar uzanıyordu. Giderek hakimiyet alanını genişleten Bayan Kağan, vergilerin tekrar tahsil edilmesi için imparatorluğun Aşağı Tuna'da bulunan topraklarına saldırı

³⁴⁵ Mangaltepe, "Avarlar", s. 229-230.

³⁴⁶ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 108.

³⁴⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.73.

³⁴⁸ Corripus'un aktardığına göre Avar elçileri Justinos'un imparator olmasından (14 kasım 565) yedi gün sonra gelmişlerdi. Mangaltepe, "Avarlar" n.57. Burada Avarların bilgi alma ağı dikkat çekicidir. Bir hafta sonra bu durumdan haberdar olup hemen elçiler göndermesi Bizans'ın sürekli takip edildiği anlamına da gelmektedir.

³⁴⁹ Şerif Baştav, Avar Kağanlığı, **Makaleler I**, Berikan Yayınları, Ankara, 2005, s. 198.

dı. Ancak bu girişimlerinde başarılı olamayınca (565-566) batıya doğru ilerleyerek yeni zaferler elde etmek için Bohemya ve Frank Devleni'nin olduğu Karpat sahasına girdi. Avarlar Frank sınırına geldiğinde başlarında Kral Siegebert bulunmaktaydı. Franklar, Avarların ilk saldırısına karşı koyabilmişlerdi ancak 568'deki ikinci saldırılara yenik düştüler ve kral Siegebert esir düştü. Frank tarihçisi Gregor de Tours "Her nevi sihirbazlıkla usta olan bu Hunların (Avarların) bir çok garibeler gösterdiklerini" yazmıştır³⁵⁰. Ancak Bayan Kagan'ın amacının Galya'ya saldırmak istemediği anlaşıyor. İlk Franklar ile dostane geçinilecekti ve Avarların ihtiyaçları karşılanacaktı. Daha sonra Galya'ya yönelecekti. Nitekim yapılan anlaşmayla birlikte Frank Kralı da serbest bırakıldı³⁵¹.

Avarlar bu sırada Moravya ve Bohemya'da hakimiyetlerini genişletmişlerdi. Ancak Bayan Kagan kendileri için daha elverişli olan Macar Ovasını istiyordu. Bu sırada Macar Ovasında ve Aşağı Pannonia'da Longobardlar bulunuyordu. Longobard kralı Alboin ise zor durumdaydı. Tesis ettiği devlet Bizans ve İtalya'nın toprakları üzerinde bulunuyordu. Bizans ise bu sırada Alboin'e karşı Gepidlerin safında yer alıyordu. Gepidler ile anlaşamayan Bayan Kağan bunun üzerine ortak düşmanlarına karşı Longobard kralı Alboin ile ittifak tesis etti³⁵². Aynı zamanda bu sıralarda hakimiyetlerini Kırım'a kadar genişleten Göktürk tehlikesi de Longobard-Avar ittifakını sağlamıştı³⁵³. Kaynaklara göre ise bu barışı ilk başlatan Alboin olduğu belirtilmiştir. Anlaşmanın ardından Longobardlar'dan gelen bir elçi Avarları, Gepid ve Bizans'a karşı mücadele etme konusunda teşvik etti. Alboin'in aktardığına göre de Trakya ve Skitya Avarlar için açıktı (86). Yine Alboin'e göre; Bayan Kagan ilk önce bu teklifi kabul etmedi. Ancak sonrasında Longobardların eline geçecek olan ganimetlerden (davar) 1/10 oranında yarısı ve Gepid arazisinin Avarlara bırakılma şartı ile teklifi kabul etti³⁵⁴. Böylece Avarlar ve Longobardlar Gepidlere karşı birlikte harekete geçti. Gepidlerle olan mücadelenin ne şekilde gerçekleştiği tam olarak bilin-

³⁵⁰ Gregory Bishop Of Tours, **History Of The Franks**, Records Of Civilization Sources And Studies, Columbia University Press, New York, 1916, s. 90-91.

³⁵¹ Tours, a.g.e., s. 91.

³⁵² Kurat, **a.g.m.**, s. 86.

³⁵³ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 214.

³⁵⁴ Orkun, **a.g.e.**, s. 139.

miyor. Fakat iki düşman arasında kalan Gepid Kralı Kunimund II. Justinos'tan kendilerine yardım edilmesini istedi ³⁵⁵. Gepidlerin müttefiki olan Bizans ise yardımda bulunmayarak gözlerini Sirmium'a dikti ve burayı işgal etti (567) . Longobard ve Avar arasında kalan Gepidler ise çoğu şeylerini kaybettiler ve kralları Kunimund öldü. Kunimund'un ölmesinden sonra yeğeni Reptila Gepid altınları ile Bizans'a kaçtı. Avarlar ise Longobardlar'la yaptığı anlaşma gereği kendisine bırakılan Sirmium'u almak için harekete geçse de, Bizans burayı çoktan işgal etmişti. Çetin savaşlar yapılsa da bir sonuca varılamadı ve Bayan Kağan çeşitli hediyeler alarak şimdilik geri çekildi ³⁵⁶. Ancak bu geri çekilme suskun yılları getirmedi. Savaşın hemen ardından Avarlar tüm Tissa boyunu işgal ettiler. Longobardlar ise Avarlar ile sınır komşusu olmaktansa gitmeyi tercih ettiler ve kuzey İtalya'ya girerek Longobard Krallığını kurdular (568-774) ³⁵⁷. Longobardlar İtalya'ya geçinde Gepid arazisinin tamamını Avarlara bıraktılar. Avarlar böylece bugünkü Macaristan'ın batı kısmını işgal ettiler. Macar ovasındaki kavimler Avar kuvvet altında birleşmiş oldu. Sonrasında ise Avarlar bütün Orta Avrupa'nın hakimiyetini sağlamak için Pannonia'nın alınmasını gerekli görüyor, Sirmium için Bizans'a sürekli elçiler gönderiyordu ³⁵⁸. Avarlar her Türk kavminin yaptığı gibi önemli ticaret yollarının üzerinde bulunmak için Longobard ve Gepid arazisine yönelmişlerdi ³⁵⁹.

Bizans cephesinde ise imparator II. Justinos Sasanilerle yaptığı anlaşmayı bozdu ³⁶⁰. Sasanilerle yaptığı ipek ticaretini bundan sonra Göktürklerden elde edecek böylece Sasanilere karşı ittifak kurmuş olacaktı. Bu durum aynı zamanda Sasani ticaretini sekteye uğratacaktı. Göktürklerin yanı sıra Avarlar ile de dostluk kurarak hem Sasanileri saf dışı bırakmayı hem de sınırlarında sukutu sağlamaya çalışan Justinos bunda başarılı olamadı. Göktürklerin varlığı Bizans'ı çıkmaza sokmuştu. II. Justi-

³⁵⁵ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 112.

³⁵⁶ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 215.

³⁵⁷ Kurat, **a.g.m.**, s. 86; Baştav, Avar İmparatorluğu, s. 499.

³⁵⁸ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 216.

³⁵⁹ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 79.

³⁶⁰ Justinianus döneminde Sasanilere haraç ödeyen Bizans, II. Justinos zamanında bu ödemeyi kabul etmeyerek Ermenistan topraklarına girdi. Zira batıda Avarların gelişi ile birlikte İtalya ve İspanya'ya giden Germen grupları Bizans'ı rahatlatsa da bu kavimlerden elde edilen ücretli askerlerin de gitmiş olması sorun teşkil etmekteydi. II. Justinos'un amacı Ermenistan topraklarında bulunan savaşçı halkı da aynı zamanda ordusuna katmaktı. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 73.

nos'a 568-569 yıllarında İstemi'nin Maniakh adlı elçisi gelmiş, imparatorlardan Avarlar ile herhangi bir anlaşma yapmamasını istemişti. Çünkü Maniakh bu sıralarda kendi hakimiyetinde bulunan yaklaşık 20 bin kaçak Avarların korunmasını istememişti³⁶¹. Bizans Göktürklerin Sasanilere karşı iyi bir müttefik olacağını biliyor, onlara karşı da gelemiyordu³⁶². Nihayetinde Göktürk müttefikliğini değerli bulan Bizans, Avarlara karşı sert politikasına devam etti. Böylece istekleri karşılanmayan Avarlar, Balkanlara doğru ilerlemeye başladı. Mahiyetinde bulunan Kutrigurlar Dalmaçya ve Bosna'ya saldırdılar³⁶³. Bir zaman sonra Karpat'ın batı cihetini de ele geçiren Avarlar, 568 yılında Orta Tuna'nın fethini tamamladılar. Burası jeopolitik olarak avantajlı bir sahneydi. Avarlar bu noktadan Avrupa'da bulunan devletleri tehdit edebilecek konuma gelmişti. Nitekim Frank Devleti, İtalya'da bulunan Longobardlar ve Bizans bu tehdit ve saldırılardan nasibini aldılar. Avarların bu coğrafyada dağınık bir şekilde hareket etmeyerek, planlı siyasetleri sayesinde Orta Avrupa'da yeni gelişmeler meydana geldi. 568 yılında Pannonia'nın işgali gerçekleşti. Bu noktadan hareketle mahiyetinde bulunan kavimleri genellikle sınır bölgelerine yerleştirerek (özellikle Slavlar), tehlikeleri bertaraf etmeye çalışan Bayan Kağan, bu sayede Avrupa'nın da siyasi yapısını şekillendirmiş oluyordu.

4.3.1. Sirmium Kuşatması (568-569)

Avarlar 568 yılında Gepidleri yendikleri vakit tüm arazilerinin üzerinde hak iddia etmişti. Burada Sava nehri boyunca uzanan Sirmium toprakları da vardı. Ancak Gepidler yenilince müttefikleri olan Bizans burayı işgal etmişti. Bunun üzerine Gepidlerin yenilmeleri ve bu durumdan ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkların görüşülmesi için Vitalian adındaki Bizans elçisi, mahiyetinde bulunan tercüman Komitas ile birlikte Avarlara gönderildi. Bayan Kagan Gepid kaçaklarını ve hazinelerini alan Bizans'a karşı öfkelenmişti. Böylece ortadaki ihtilafları kaldırmak için gelen Bizans

³⁶¹ Göktürklerin elinden kaçan Avar sayısı bizlere hala İstemi'ye bağlı Avarların da olduğunu gösterir. Göktürk hakimiyetinden kaçan Avarların takip edilmesi, hakimiyetlerinde bulunan diğer kavimlere gözdağı verme maksadını taşımaktaydı.

³⁶² Karatay, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", s. 93.

³⁶³ Karatay, "Avar Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", s. 93.

elçilik heyetindeki Vitalian ve Comita'yı zincire vurdu ³⁶⁴. Bu sırada Sirmium kalenin kumandanı Bonus adında birisiydi. Bayan Kagan, Bonus'a elçiler göndererek Gepidlere ait olan kalenin şimdi kendilerine ait olduğunu, Bizans'ın kabul etmesi ile de hafif şartlarla barış yapacağını bildirdi. Şartlar arasında gümüş plaka, altın ve Skit tarzı giyim bulunmaktaydı. Ancak Sirmium kumandanı ve baş papazı imparatorluktan izin almadan herhangi bir teklifi kabul etmeyeceğini bildirdi. Bayan Kağan bunun üzerine kendisine bağlı Kutrigurlardan 10 bin kişilik kuvveti görevlendirdi. Bu birlik Sava Nehri'ni geçtikten sonra Dalmaçya'ya doğru ilerledi ³⁶⁵. Kendisi ise Gepid arazisine yöneldi. Bu sırada Bizans ile diplomatik yolları açık bıraktı ve karşılıklı olarak elçiler Sirmium kenti için görüşmelere başladı. Hukuk değerlerine önem veren Kagan elçisi Tagrit'i Sirmium'a gönderdi. Bu sırada Bizans elçisi Vitalian ve mütercimi de bırakarak geri göndermişti. Bayan Kağan Bizans'tan Justinianus zamanında ödenen vergilerin tekrar ödenmesini ve Gepidli kaçak Ustibad adında birinin iadesini istedi ³⁶⁶. Aynı zamanda elçi Tagrit imparatora Kutrigur ve Utigurlara verilen vergilerin artık kendilerine verilmesini çünkü bu kavimlerin Avarlara tabi olduklarını söyledi ³⁶⁷. Ancak II. Justin Kagan'ın bu isteklerini şerefi ile ters düşüreceğinden dolayı kabul etmedi ve Sirmium kumandanı Bonus'a savaş için hazırlıkların yapılması emrini verdi. Bayan Kagan bu sırada Sirmium'a ikinci kez elçisini göndererek tekrar ödenmeyen vergilerin gönderilmesini istedi. Müzakerelerin hala devam ettiği sırada Bonus ne yapacağını bilemedi. Bunun üzerine Bizans komutanı Tiberius müzakereler için Sirmium'a gönderildi. Bayan Kağan ise bunun üzerine tecrübeli kumandanı Aspi'yi görevlendirdi. Anlaşma sağlanamayınca çıkan savaşta Bizans ordusu Avarlara karşı gelemeyip geri kaçtı. 573 yılında Avarlar böylece Tuna'yı geçerek komutan Tiberius'un ordusunu yendiler ³⁶⁸. Savaşın ardından yapılan anlaşmaya göre, Bizans Avarlara yıllık haraç vermeyi kabul etti. Avarlar ise Bizans'ın Sasaneler ile olan mücadelesinde ordusunda yardımcı birlik olarak bulunacaktı. 570 yıllarında II. Justinos ile Sasani kuvvetleri arasında savaşlar tekrar başlamıştı. 573 yılında

³⁶⁴ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 115.

³⁶⁵ Mangaltepe, **a.e.**, s. 118-119.

³⁶⁶ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 120.

³⁶⁷ Orkun, **a.g.e.**, s. 141.

³⁶⁸ Aydın, **a.g.t.**, s.106.

Sasaniler Anadolu'ya kadar ilerleyerek Antakya'ya geldiler. Sasanileri ancak ileride hükümdar olacak olan Tiberius, 575 yılında yaptığı anlaşma sayesinde durdurabilecekti³⁶⁹.

Savaşın ardından Avarlar Sirmium'da ısrarcı olmayıp yurtlarına geri döndüler. Bayan Kağan bu sırada bir süreden beri imparatorluğa yağma faaliyetlerinde bulunan Eflak Slavlarına karşı sefer düzenledi. Düşmanı çember içine almak isteyen Bayan Kağan, Tuna'yı Dobruca'dan geçti ve Slavlara hücum etti. Slavlar böylece Avarlar'ın hakimiyetini kabul etti³⁷⁰. Bu dönemde Avarlar sadece batıda kalan eski Yugoslavya bölgesine yerleşen Slavların hakimiyetini tesis etmişlerdi. Doğuda kalan Slavlar ise Bizans'ın Bulgaristan, Selanik, Makedonya gibi topraklarına akın eden, Avarların da düşmanı olan Slavlardı. Asparuh Han döneminde ise Tuna'nın hem kuzeyinde hem de güneyinde bulunan Slavlar tam olarak hakimiyet altına alınmıştır³⁷¹.

575-576 yılları arasında ise Bizans zor durumda kalmıştı. Sasaniler ile mücadeleler devam etmekte, batıda ise Longobardlar İtalya'yı yağmalamışlardı. Bizans'ın saldırılara karşı koyacak etkin bir ordusu da yoktu. Avarların saldırısı tekrar başlayınca imparator Tiberios, Avarlarla tekrar barış tesis etmek istedi. Buna göre Bizans Avarlara yıllık 80 bin para göndermeyi kabul etti³⁷². 578 yılında Slavlar, Yunanistan'ı yağmaladı. İmparator II. Justinos'tan sonra tahta geçen imparator Tiberios'un (578-582) ise ordusu buna karşı koyacak güçte değildi. Ordusunun çoğu doğuda Justinianus adındaki komutanın altında Dara bölgesinde Sasani ile mücadele halindeydi³⁷³. Avar ve Bizans bu dönemde dostane ilişkiler kurmuşlardı. Bundan dolayı imparator, Avar Kağanından tekrar yardım istemek üzere elçisini gönderdi. Bayan Kağan bu

³⁶⁹ Ahmetbeyoğlu, "Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantinos'da Türkler", s. 542; Bahadır, **a.g.m.**, s. 716.

³⁷⁰ Slovenyalı tarihçi Hauptmann Eflak Slavları'nın 579 yılında Avarların hakimiyetine alındıklarını belirtir. Aynı zamanda buradaki Slavların bu hakimiyet süresince ayaklandıklarını ancak 584 yılında Avarlardan kurtulabilmek için Bizans'ın topraklarına yerleşmek isterler. Avarlar ise bunları boyundurukları altına almak için mücadeleler vermiştir. Tibor Nivkovi, Avarlar ile Slavlar Arasındaki ilişkiler, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002, s. 1147-1148.

³⁷¹ Karatay, **Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları**, s. 32.

³⁷² Kurat, **a.g.e.**, s. 89.

³⁷³ Bahadır, **a.g.m.**, s. 716.

isteği kabul ederek ordusunu İlyrcum’u buradan da Tuna nehrini geçirmek üzere hazırlıklara başladı. Slavlara saldıran Bayan Kağan çoğunu kılıçtan geçirdi. Bayan Kağan sadece Bizans’a yardım etmek için Slavlara karşı yürümemişti. Avarlara bağlı Orta Tuna’da bulunan Slavların, Avarlara vergi vermeyi kabul etmemesi üzerine Avarlara bağlı 60 bin civarında askerin bölgeye hareket ettiği söylenmektedir (578)

374

4.3.2. Sirmium Kuşatması (579-582)

579 yılında Sirmium meselesindeki bazı karışıklıklar devam etmekteydi. Bayan Kağan vergilerin alınması ve üzerinde hak iddia ettiği Sirmium’un kendilerine teslim edilmesini için elçisi Tagrit’i Sirmium’un kuzey bölgesine gönderdi. Sirmium’un teslimi için önceden diplomatik yolları deneyen Bayan Kağan bundan bir netice alamayınca savaşa hazırlanarak Sirmium ile Singidinum arasında bulunan Sava Nehrine geldi. Belgrad’da bulunan Sava’nın Tuna’ya döküldüğü yerde Singidinum kalesi bulunmaktaydı. Buradan Sirmium’a yardım gelmesini engelleyebilmek için gemiler inşaa ettirdi. Aynı zamanda Sava üzerine köprü yapımına da başladı. Bu hazırlıklara karşı Sirmium kumandanı Sethus adındaki komutan Avarların aykırı davranışlarını söyleyerek hazırlıkların yapılmasına karşı çıktı ve ilişkiler bozuldu. Bayan kağan ise bu hareketlerinin onlara karşı olmadıklarını, kendilerinden kaçıp Bizans arazisine giren subayların kontrolü için olduğunu, tertibi sağladıktan sonra da kendi gemilerinin Bizans filoları ile Tuna’ya geri döneceklerini bildirdi. Kağan yapılan hazırlıkların Bizans’a da yardımcı olacağını söylüyordu çünkü bu sıralarda sorunlar çıkaran Slavların da tertibi sağlanacaktı ³⁷⁵. Ancak Bizans komutanı hükümdarın izni olmadığından dolayı köprü inşasını doğru bulmadığını belirtti. Sethus az sayıdaki askerleri ile Avarlara karşı koymaya çalışınca Avarlar üzerlerine hücum ederek gemilerini dağıttı ³⁷⁶. Avar cihetinde bunlar yaşanırken, Bizans tarafında Sasaniler ile

³⁷⁴ Osman Karatay, “Avar Hakimiyeti ve Avarların Slavlaşması”, s. 94; Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 141-142.

³⁷⁵ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 145. Buradaki Slavlar Avarlara vergi verme konusunda sıkıntılar çıkaran ve Avar elçilerini öldürenler Eflak Slavlarıdır. İleride de görüleceği üzere Eflak Slavları tam manası ile hakimiyet altına alınmadığı görülüyor. Tıbor Zivkovic, “Avarlar ve Slavlar Arasındaki İlişkiler (579-626)”, **TA**, C.II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 659.

³⁷⁶ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 147-148.

savaş devam etmekteydi. Bizans askeri kuvvetlerinin çoğunu doğuya kaydırmıştı. Singidunum barışı da yarınca devam ettiğinden Bizans buradaki kalelerde yiyecek stokları yapmamıştı. 580 yılında Avarlar harekete geçince imparator iki cephe arasında kalmış ve Singidunum'da karşı koyabilecek güçleri kalmamıştı. İmparator dışta yürüttüğü ikili politikalarına başvurdu. Avarların düşmanı olan Göktürklerden yardım istedi. Bu sırada (576) Göktürklerin bir kolu Kırım'a kadar gelmişti ³⁷⁷. Ancak Bizans elçisi Valentin umduğunu alamayarak savaş tehditleri ile geri gönderildi ³⁷⁸. Bir yandan da Avarlar ile görüşmeler devam ediyordu. İmparator Avarların bu saldırılarının onlar için uygun bir zamanda olmadığını belirtelerek vazgeçirmeye çalışıyordu. Avarların Slavların terdibi için düzenlenen seferin, Göktürklerin Avar sınırına yaklaştıkları sırada yapmalarından dolayı Tuna'yı geçmelerinin yanlış olduğunu bildirdi. Avarları dizginlemeye çalışan Bizans, dostane ilişkiler adı altında Göktürkler hakkında Kağana haber verdiğini vaad etti. Bu anlaşmaya göre Avarlar da Slavlara karşı rahatça hareket edebilecekti. Ancak Bayan Kağan, Bizans yardımlarının aslında kendisinin Singidunum'a yapacağı seferin engellemesi için olduğunu anlamıştı. Bu sıralarda Avar elçisi Konstantinopolis'te bulunmaktaydı. İmparator sarayda bulunan Avar elçisine Kaganı ikna etmek pek çok hediye verdi. Ancak yola çıkan Avar elçisi, İllirya'dan Bizans muhafızlarıyla geçmekte iken Slavlar tarafından öldürüldü. Elçinin Bizans muhafızları yanında iken Slavlar tarafından öldürülmesi bu dönemde İllirya'da Bizans hakimiyetinin zayıfladığını göstermektedir. Elçinin öldürülmesi ardından bayan kağanın Singidunum'a saldırmaması için bir neden kalmamıştı. Ancak diplomatik kanalları açık tutan Kağan, Solak (Solakos) adındaki başka elçisini başkente gönderdi ve Sirmium kentini boşaltılarak Avarlara teslim edilmesini istedi. İmparator Tiberius (539-602) ise elçilik heyetine "Sirmium şehrini Avarlara vermek-tense, iki kızımdan birini Kağan'a vermeye razıyım" şeklinde yanıt verdi ³⁷⁹. Bayan Kagan bunun üzerine Sirmium kentini kuşatmaya aldı (579-582). Kuşatma 3 yıl sürdü. Açlıktan muzdarip olan halk, uzun süren kuşatmanın bir neticeye bağlanmasını bekliyor, ya savaş ya da barış istiyorlardı. Şehre dışarıdan yardımların gelmesi engellenmişti. Sava ve Tuna nehirleri Avar gemileri tarafından tutulduğunda, Bizanslıların

³⁷⁷ Kurat, **a.g.m.**, s. 89.

³⁷⁸ Orkun, **a.g.e.**, s. 141.

³⁷⁹ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 153-154; Orkun, **a.g.e.**, s. 143.

şehre girmesi zorlaşıyordu. Nihayetinde az sayıdaki askerlerin başında bulunan Theognis adındaki Bizans kumandanı, Sava nehri üzerindeki Karbonaria adalarına giderek Kaganla görüşme sağladı. Ancak görüşmelerden bir netice alınamadı. Avarların saldırıları devam etmekteydi. Sava ile Tuna nehrinde bulunan Bizans müstahkem yerleri Avarlar tarafından yıkıldı. Halk artık açlıktan isyan eder duruma gelmişti. Kagan'ın şehri boşaltılması isteği üzerine halk mallarını bırakarak şehri boşaltmak zorunda kaldı. İmparator böylece 582 yılında Sirmium kalesini Avarlara teslim etti ve 80 bin altına ek olarak 240 bin altın ödemeyi kabul etti. Sirmium'un alınmasıyla Avarlara Balkan yolu açılmış oldu ³⁸⁰. Bizans'ın müdafası yıkılınca Avar ve Slav akınları da Trakya'ya doğru yoğunlaştı. Özellikle Slav orduları bu sayede Selanik'i iki kez kuşatma fırsatı buldu (584-586) ³⁸¹. Avarlar Pannonia Ovasında hakimiyeti altına aldıkları farklı milletlerle güçlü bir ittifak kurmuş ve Bizans'ı baskı altına almıştı. Sirmium zaptedildikten sonra Avarlar Bizans'ın Anadolu'daki savaşlarından ve Balkanlar'daki Slav tehlikesinden dolayı yeni fırsatlar yaratmaya çalıştı.

582 yılında Bizans imparatoru Tiberius ölünce yerine üvey oğlu Mavrikos (582-602) geçti. Ardından Bayan Kağan yeni imparatora elçiler göndererek iki yıllık 80 bin altın ödemesi karşılığında anlaşma yaptı ³⁸². Bayan Kağan bir süre sonra Konstantinopolis'te bin kişilik elçilik heyeti daha gönderdi. Theophanes'in aktarımına göre Kağan 80 bin altına ek olarak 20 bin altın daha ödenmesini istedi ³⁸³. Bizans bu sıralarda Sasanilerle mücadele halinde olduğundan dolayı özellikle Balkanlarda etkili bir siyaset yürütememiş ve topraklarını savunmak zorunda kalmıştı. Balkanlarda oluşan zafiyet ile imparator Avarların isteklerini yerine getiriyordu. Özellikle Sirmium'un alınması ile birlikte bu tehlike daha da artmıştır. Sirmium'un çevresi

³⁸⁰ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 279.

³⁸¹ Bizans İmparatoru yine bu sıralarda doğuda Sasaniler ile de mücadele halinde olduğundan dolayı Balkanlardaki akınları durduramadılar. Buradaki halkın birçoğu topraklarını terk ederek sahillere doğru yöneldiler. Boşalan Orta Balkan sahasına ise Slavlar 580 yılından itibaren artık geri dönmek üzere yerleşmeye başladılar. Karatay, **a.g.m.** s., 94. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 75.

³⁸² Sinor, **a.g.e.**, s. 286

³⁸³ Aydın, **a.g.t.**, s. 107. Theophanes'in aktarmasına göre Bayan Kağan bu sıralarda Hindistan'dan Konstantinopolis'e gelen bir fili görebilmek için kendisine bir kereliğine gönderilmesini de istemiştir. Gönderilen filin geri getirilmesi sırasında Kagan tekrar imparatorun hediye istedi. Bu sefer de kendisine işlemeli bir yatak gönderildi. Ancak Kağan bunu küçümsedikten sonra geri gönderdi. İmparator, Kağan'ı dizginleyebilmek için bir çok isteği yerine getiriyordu.

doğal şartlar itibari ile korunaklı olduğundan Avarlar, Bizans'a karşı yapacakları savaşta burayı üs olarak kullanmayı planlıyordu. Kalenin alınmasıyla birlikte Sava, Tuna, Drava nehirleri ve Vuka Bataklığı'nın koruduğu büyük bir saha Avarlara geçti. Avar Kağanı ise artık burada yaşayacak³⁸⁴. Böylece Orta Tuna bölgesi Bizans ile aralarında sınır oldu ve Balkan seferleri için önemli bir eşik geçilmiş oldu³⁸⁵.

4.4. Balkanlarda Avar Hakimiyeti ve Çevre Ülkelerin Durumu

583 yılına gelindiğinde muhtemelen Bayan Kağan vefat etmiş yerine oğlu hükümdar olmuştur³⁸⁶. Bu tarihten sonraki seferlere Bayan Kağan'ın net olarak iştirak edip etmediği yahut onun olup olmadığı kaynaklarda geçmiyor. Bir süre sonra kaynaklarda adına rastlamadığımız Avar Kağanı'nı, tekrar ortaya çıkan Sirmium meselesinde görmekteyiz. Muhtemelen Bayan kağan'ın ölümünün ardından Sirmium tekrar Bizans'ın hakimiyetine geçmiştir. Böylelikle mücadeleler tekrar başladı. Avar Kağanı Sirmium kentine saldırarak Bizans'tan geri aldı. Ardından yapılan anlaşmaya ek yeni maddeler daha konulmasını istedi. Buna göre yıllık 100 bin altına ek olarak 20 bin altın daha istedi. Ancak imparator bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Kağan harekete geçerek ilk olarak Sava üzerinde bulunan Singidunum şehrini muhasara etti³⁸⁷. Muhasaranın ardından Avarların saldırıları Anastasius surlarına kadar ilerledi. Buna müteakip Balkanlarda Bizans nüfusu sayısı oldukça azalmış ve imparatorluk hayli müşkül duruma düşmüştü. Singidunum şehrinin zaptından sonra Avarlar İlyrcum'a geldiler. Burada Viminacium daha sonra da Augusta adlı şehirler zaptedildi. Avar ordusu daha sonra Aşağı Moesia'dan Karadeniz sahiline kadar gelerek burada bulunan Anchialos'u da ele geçirdiler (583)³⁸⁸. Önceden de belirttiğimiz gibi Avarların bu saldırılarından dolayı Orta Avrupa ve Trakya'daki yerli halkın sayısı azalmıştı. Azalan bu bölgelere Avarların etkisiyle Slavlar yerleşmeye başladı. Slavlar burada hem toprakları işleyerek ürün elde ediyorlar hem de savaş zamanında Avarla-

³⁸⁴ Aydın, **a.g.t.**, s. 107.

³⁸⁵ Mangaltepe, "VI. Yüzyılın İkinci Yarısında Avar...", s. 6.

³⁸⁶ Kaynakların yetersizliği nedeni ile oğullarının adları bilinmemektedir. Mangaltepe, "Avar Hakanı..." s. 171-175.

³⁸⁷ Aydın, **a.g.t.**, s. 108; Rasonyi, **a.g.e.**, s. 80.

³⁸⁸ Aydın, **a.g.t.**, s. 108; Orkun, **a.g.e.**, s. 145.

ra katılıyorlardı ³⁸⁹. Bu bölgelerin alınmasıyla da Bizans'ı koruyan müstahkem mev-kiler kalkmış, Avar-Slav akınları Balkanlara kolayca yayılabılme fırsatı bulmuştu. Surlara kadar gelen Avarlar burada Slavları da silahlandırdı. Anastasius surları önün-de devam eden çatışmaları ise imparator Mavrikos'un gönderdiği Komentiolus dur-durabilmişti (584) ³⁹⁰. Simocatta, Avar Kağanı'nın elçisine saldırıları neden gerçek-leştirdiği sorusuna şu şekilde cevap verdiğini aktarır; “ Amacımın ne olduğunu öğ-renmek istiyor musunuz... Amacım arkasına gizlendiğiniz uzun surları yıkmaktır.” ³⁹¹. İmparatorluk saldırılara karşı Avarlara hiçbir şey yapamıyor, hediyeler ve vergi-ler vermek üzere onları uzaklaştırmaya çalışıyordu. Avarlar sur önünde devam eden saldırının ardından kışın da gelmesiyle birlikte geri çekilmişlerdir. 584 yılına gelin-diğinde İmparatorluk aynı zamanda Doğu'da Sasani ile savaş halinde olduğundan, Avar saldırılarına karşılık veremiyordu. Bu yüzden batı cephesinde Avarları durdu-rabilmek için imparator Elpidius adındaki elçisini Avarlara gönderdi ve kendilerine herhangi bir elçinin gelip gelmeyeceğini sordu. Görüşmelerde aynı zamanda önceden verilen miktarın üzerine 20 bin daha eklenebileceği söylendi. Bunun üzerine Avar Kağanı, Tagrit'i elçi sıfatıyla imparatorluğa gönderdi. İmparatorlukta yapılan anlaş-maya göre 80 bin altının üzerine 20 bin altın daha eklendi. Nihayetinde Avarlara yıllık vergi 20 bin altın daha vermek suretiyle barış yapıldı ³⁹². Ancak yapılan bu anlaşma kısa sürdü. Slavların Balkanlara başlatmış olduğu akınlara kısa süre sonra Avarlar da katıldı. Birleşik Avar-Slav ordusu Moesia ve Trakya'dan geçerek Bizans imparatorluğuna saldırılarda bulunarak yayılmaya başladılar. İmparatorluk bunun üzerine sınırlarında bulunan garnizonlarını güçlendirerek Komentiolus'u görevlen-dirdi. Komentiolus burada Slavlara karşı mücadele ederek başarılar elde etti ³⁹³. Slav-lar kısa bir süre sonra toplanarak Adrianopolis'e kadar geldiler. Lakin Komentiolus onları tekrar durdurdu. Simocatta'nın aktardığına göre Avarlar Slavların akınlardan sonra bir çok kenti zapt etmişti. Bu durumu şu şekilde aktarır, “Bu sıralarda Ka-ğan'nın sarayında bulunan bir din görevlisi bir kadınla münasebette bulunup bu du-

³⁸⁹ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 219.

³⁹⁰ Aydın, **a.g.t.**, s. 108.

³⁹¹ Çapan, **Balkanlarda Bizans Türk İlişkileri (IX- X. Yüzyıllar)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 2013, s. 111.

³⁹² Orkun, **a.g.e.**, s. 145; Çapan, **a.g.e.**, s. 113.

³⁹³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 74.

rum ortaya çıkınca yanındaki yedi Gepid’li hizmetli ile birlikte Bizans’a kaçtı. Bu görevli imparatorluğa ulaşınca Avar Kağanı hakkında bilgiler verip Slavların yaptığı bu akınların da Kağan’ın yönlendirmesi ile gerçekleştiğini söyledi. İmparator bunun üzerine öfkelenip bu sıralarda başkente gelen Avar elçisi Tagrit’i tutukladı. Lakin kısa bir süre sonra serbest bıraktı. Avar Kağanı bu duruma öfkelenerek ordusuyla birlikte hareket etti ve Mizya (Mysia) ve Skitya ya akınlar düzenlediler. Ratiarna, Bononia ³⁹⁴, Akus, Dorstol (Silistre), Zarpad ve Macianopolis (Arcar-Bulgaristan) kentleri alındı ³⁹⁵. Makedonya ve Selanik çevresini ele geçiren Avarlar ile mahiyetinde bulunan Slavlar bir çok yeri yağmaladılar ³⁹⁶. Bizans kumandanı Komentiolus bu saldırılar karşısında mahiyetinde bulunan Kaston, Martianos ve 40 bin kişilik ordusu ile Avarlara karşı gönderildi. Ordu Anchiales’e geldi ve buradan birliğini 3 gruba ayırdı. 40 bin kişilik ordusunu surların korunması için görevlendirdi. Diğer birliklerini ise şehirlere göndererek kendisi de 2 bin kişilik askerleriyle Avarlara karşı yürüdü. Avar kağanı ise güneye doğru ilerleyerek Trakya’ya geldi. Avarlar ile Bizans ordusu burada karşı karşıya geldi. Ancak salgın hastalıktan dolayı da zarar görmüş olan Avar ordusunu kolayca dağıttılar. Kumandan Komentiolus ve Martianos Balkan ormanlarına gelerek burada saklandılar. Avarların ise keşif kolu Trakya’da dağılarak hareket etmeye başladı. Bu suretle iki kumandan saklandıkları yerden çıkarak arkadan saldırıyı planladılar. Ancak bu esnada bir Bizans kıtasındaki karışıklığın sesini duyan Bayan Kagan onların farkına vararak oradan uzaklaştı ³⁹⁷. Bayan Kağan dağılan askerlerini topladıktan sonra akınlarına devam ederek Apiria şehrini kuşattı. Ancak şehrin kumandanı olan Busas yakalanınca şehri Bayan Kağan’a teslim etti ³⁹⁸. Avarlar daha sonra Beroe’ye (Zagora-Bulgaristan) gelerek hücum ettiler ancak halkın karşı koyması üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Avarlar daha sonra Filibe ve Edirne’ye de saldırıda bulunmak istediler lakin aynı mukavemet ile karşılaşınca

³⁹⁴ Tuna nehrinin güney kıyısında bulunan kentler.

³⁹⁵ Çapan, **a.g.t.**, s. 114. Slavların bu dönemde Avarlara bağlı olmalarına rağmen Trakya’ya yaptıkları akınlar bizlere Avarların istedikleri zaman Slav kavimlerini Bizans’a karşı gönderdiğini göstermektedir. Zıvkovic, **a.g.m.**, s. 660.

³⁹⁶ Orkun, **a.g.e.**, s. 146.

³⁹⁷ Aydın, **a.g.t.**, s. 109-110.

³⁹⁸ Simocatta’nın aktardığına göre Avarlar Apiria şehrini kuşatırken mancınık sistemi ile ele geçirmişti. Burada bir çok savaş tekniklerini gördükten sonra diğer şehirlerin alınması da kolaylaşmıştı. Çapan, **a.g.e.**, s. 118.

başarılı olmadılar. Avarların Edirne'ye kadar geldiğini gören halk büyük bir tepki gösterince imparator Dracton adındaki komutanı gönderdi. Bizans komutanı Avarlara karşı başarılar elde etti ve aralarında barış tesis ettiler. Ancak her iki taraf da yapılan bu anlaşmanın kısa süreli olduğunu biliyordu ³⁹⁹. Daha sonrasında Avarlar bir çok kenti daha muhasara ettiler ve Tuna boyundaki kıtaların çoğu tahrip edildi. 587-590 yıllarında gerçekleşen bu olaylar sırasında Balkanlar büyük zarar gördü. Hakimiyetlerini giderek sağlamlaştıran Avarlar bu yıllarda Don Nehri'nden Gallia bölgesine, Slavların bulunduğu kuzey cihetinden İtalya'ya kadar olan kısımda hakimiyetlerini sürdürüyorlardı ⁴⁰⁰.

592 yılında Avar akınları devam etti. Bu yılda Bizans şehirleri tekrar tahrip edildi lakin bu olayların tam olarak nasıl ve hangi tarihlerde gerçekleştiği bilinmiyor. Ancak Sirmium ve Singidunum tekrar Bizans'ın eline geçmişti. Saldırılarını hukuki bir zemine oturtmak isteyen Bayan Kağan, ödenmeyen vergilerin ödenmesi için Bizans'a tekrar elçilerini gönderdi. Aynı zamanda vergilerin de arttırılmasını isteyen Kağan bu isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine Singidunum ve Sirmium'u tekrar muhasara altına aldı ⁴⁰¹. Avar ordusu bu saldırılarda Çorlu'ya kadar ilerlemişlerdir ⁴⁰². Theophanes'in bildirdiğine göre, Orta Balkan coğrafyasına tekrar görünen Avarlar buradan Anchialos ve Dridzipera'yı kuşattılar. İmparator Mavrikos'un görevlendirdiği Priscus ise kaçarak kaleye sığındı. Avarların güçlü kuşatmaları karşısında çaresiz kalan Bizans entrikalarına başvurdu. Bunun üzerine Bizans kumandanlarından Priscus İmparator'un ağzından yazılmış gibi gösterdiği sahte mektubu Avar kağanına gönderdi. Mektubunda çok sayıda birliğin hareket ederek yola çıktığını yazması üzerine Avar Kağanı hediyeler karşılığında saldırıyı durdurdu ⁴⁰³. Ancak Bizans böyle bir hazırlık içerisinde değildi. Böylece Bizans'ın oynamış olduğu politika işe yaramıştı. Anlaşmadan sonra Kağan yurduna geri döndü.

³⁹⁹ Orkun, **a.g.e.**, s. 147.

⁴⁰⁰ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁰¹ Avarların Sirmium ve Singidunum'u kuşatmaları bu kentlerin tekrar Bizans tarafından alındığını göstermektedir. Kaynaklardaki tarihi olayların akışını bazen eksik verilmektedir.

⁴⁰² Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁰³ Aydın, **a.g.t.**, s. 120.

Bizans'ın bu dönemde iç karışıklıkları devam ederken bir yandan Sasaniler diğer yandan Balkanlarda Avar ve Slav mücadeleleri devam ediyordu. Buna karşın Priscus 594-595 yıllarında Slavlara saldırdı. Onlardan bir çok esir alıp mallarını gasp etti. Priscus Avarların hakimiyetinde bulunan Slavlara zarar verirken dolaylı yoldan Avarlara da zarar vereceğini biliyordu. Nitekim bu Slavlar Avar ordusunda yardımcı birlik olarak kullanılıyordu. Priscus'un geri dönerken Tuna nehrini geçtiğini öğrenen Bayan Kağan, Slavlara yapılan saldırıların izahı için elçilerini gönderdi. Priscus henüz görevinden ayrılmamışken, Theodor adındaki güçlü hitabete sahip olan bir tabibi Avarlara gönderdi ⁴⁰⁴. Theophanes'in kaydına göre Kağan kendisini bütün kavimlerin efendisi olarak gördüğünden, gelen bu Bizanslı'ya iyi davranmadığını aktarır. Buna rağmen görüşmede Kağan barışa hazır olduğunu söyleyerek esirlerin ve ganimetlerin iadesi koşuluyla anlaşmaya vardı ve Priscus'un Tuna'yı geçmesine izin verdi. Priscus ise buradan İstanbul'a döndü ⁴⁰⁵. İmparator Mavrikos, Priscus'un esirleri geri vermesini doğru bulmayarak kendisini eleşirdi. Priscus'u bir alt kademeye koyarak yerine kardeşi Peter'i atadı ⁴⁰⁶.

Balkanlarda Slavlar problemi hala çözülememişti. Slavlar genel anlamda Avarlara tabi olsa da yapılan akınları Avarlar bir ölçüye kadar durdurabiliyordu. Bizans'da bu akınlara mani olabilmek adına Tuna sınırlarının muhafazası için şehir ve kaleleri tahkim ediyordu. Göreve yeni gelen Bizans kumandanı Petro'nun da ilk görevlerinden biri sınırların korunması yönünde oldu. Ancak kuzey sınırlarının güvenliği için geldiği sırada, Avar Hanın isteği üzere Volga sahillerinden Pontus sahasına, buradan da Tuna'nın sol kısımlarını takip ederek Avarların yanına giden Bulgarlarla karşılaştılar ⁴⁰⁷. Bulgarlar barışın bozulmaması yönünde talepte bulundu. Ancak Bulgar ordusu barışa rağmen Bizans'ın hücumuna uğradı. Yapılan mücadelede Bizans ordusu yenildi ⁴⁰⁸. Petro ve askerlerinin bu saldırısını öğrenen Bayan Kağan elçiler göndererek barışa karşı geldiği için Petro'yu tehdit ederek hakaretlerde

⁴⁰⁴ Orkun, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁰⁵ Aydın, **a.g.t.**, s. 122-123.

⁴⁰⁶ Çapan, **a.g.t.**, s. 124.

⁴⁰⁷ Orkun, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁰⁸ Bu olaya göre Bulgarlardan bir kısmının bu dönemde Avarlara'a tabi oldukları görülüyor. Aynı zamanda da Bulgarların Tuna'ya yakın bir yerde yaşadıkları anlaşıyor.

bulundu. İlişkilerin tekrar bozulacağı sırada Petro verilen hediyelerin iki katını Kağana vererek durumu kurtardı. Bu olay üzerine imparator Petro'yu görevden alarak yerine tekrar Priscus'u atadı ⁴⁰⁹. 597-598 yılında Priscus göreve gelir gelmez çalışmalara başladı ve Trakya'daki askerlerin sayısının az olduğunu görüp yeni tedbirler almaya başladı. Kendi birliği ile Tuna kıyısında bulunan Nova (Ziştovi- Bulgaristan) kentine gelince Avarlarla ilişkiler tekrar bozulmaya başladı. Bayan Kağan Nova kentinin hakimiyetinin kendisinde olduğunu belirterek buraya neden geldiklerini sordu. Priscus ise avlanmak için buraya geldiklerini ilettiler. Ancak Bayan Kağan başkasına ait olan sahada avlanmanın doğru olmadığını ve barışı bozduğunu belirterek ordusuyla Singidunum kenti önüne geldi. Priscus yanlarında getirdiği gemiler ile birlikte askerleri ile Singidunum'a saldırdı. Avarlar ise kentteki Bulgarları sürerek burada sur yapımına başladı. Ancak bir süre sonra Bizans ordusu kenti ele geçirdi. Avarlar ise kış mevsiminin de yaklaşması ile birlikte kuşatmayı bırakarak yönlerini Dalmaçya'ya çevirdi ⁴¹⁰.

599 yılında Bayan Kağan Dalmaçya'ya tekrar akınlar düzenledi. Bu saldırılarda kırka yakın şehri ele geçirdi. Priscus Avarların bu akınlarını önlemek için Gundues adındaki başbuğunu görevlendirerek takip edilmelerini istedi. Gundues'in Avarların konakladığı bir yere gelerek içkiden dolayı sersemlemiş iki kişiden Avarların esirlerini getireceğini öğrenince bu kıtanın ardına düştü ve ganimetleri geri alarak esirleri kurtardı. Bunun üzerine Avar kağanı ordusuyla birlikte Moesia'ya gelip burada Tomi'de (Köstence) karargahını kurdu. Buna karşı koymak isteyen komutan Priscus kıtalarıyla ilerleyince Avar ordusu da harekete geçti. Bayan Kağan ise ani bir baskınla Tomi şehrine girdi. Priscus ise Tomi'ye geçerek buranın kurtarılması için yardıma koştu. Mücadeleler devam ederken Avar Kağanı'nın inanışlara karşı gösterdiği hoşgörü dikkat çekicidir. Simocatta'nın aktardığına göre kentin kuşatılması sırasında Paskalya Yortusu'nun vakti gelmişti. Ancak kent Avarların saldırısı altında bulunduğu için halk ve ordu yiyecek sıkıntısı çekmekteydi. Aynı zamanda kışın da gelmesiyle gıdalar giderek azalmıştı. Bayan Kagan Bizans'ın bu özel günlerini rahat-

⁴⁰⁹ Aydın, a.g.t., s. 123.

⁴¹⁰ Aydın, a.g.t., s. 124.

ça geçirebilmeleri erzak göndermek istedi. Priscus'tan araba talep etti ve Priscus 400 adet araba gönderdi. Kagan bu araçlara çeşitli erzaklar koyarak şehre gönderdi. Priscus yapılan iyi niyete karşılık olarak o dönemde Hindistan'dan gelen çeşitli baharatları hediye olarak Kağan'a gönderdi ⁴¹¹. Şiddetli geçen harpler esnasında Bayan Kağan'ın göstermiş olduğu saygı onun başka dinlere karşı hoşgörüsünü göstermektedir. Bu olayların sonucunda iki taraf da çatışmalara devam etmedi ve geri çekildiler.

Avarlar ile Bizans arasında yapılan son anlaşmadan sonra Trakya'da bulunan kuvvetlerin başındaki general Komentiolus ile az sonra kendisine katılacak olan Priscus'a yardım için Nicopolis'e geldi. İmparatorun haberi olmaksızın Avarlara ait olan Biminak adasını işgal ettiler. Anlaşma böylece Bizanslılar tarafından bozulmuş oluyordu. Bayan Kağan bunun üzerine savaş hazırlıklarına başlayarak dört oğlunu Tuna'nın belirli yerlerine yerleştirerek savaşa hazırlandı. İlk saldırıda Bizans ordusu yenildi ve Simocatta'nın aktardığına göre Komentiolus kendisini güç bela kurtararak kaçabildi ⁴¹². Sonrasında nehir geçitlerinde yapılan savaşta 300 Bizans askeri ve 4000 Avar askeri öldü. Bu savaşı Komentiolus hastalandığından komuta edememiş Priscus devralmıştı. Priscus ilk saldırıda Avarların mukavemeti ile karşılaşsa da ikinci saldırıda 8000 kadar Avar askeri öldürmeyi başardı. Üçüncü Bizans saldırısında Avarlar yenilerek bir çoğu kaçtı. Bayan Kağan'ın ise geriye kalan dört oğlu nehirde boğularak hayatlarını kaybettiler ⁴¹³. Yine Theophanes'in aktardığına göre Priscus Tissa nehrinin karşısına 4000 kişilik askeri birliğini gönderdi. Amacı ise Avar ve Gepidlere baskın düzenlemektir. Bu sırada Avarlar bir bayram halinde kutlama yapıyorlardı. Aniden gelen Bizans kuvvetleri 30 bin Gepid ve Avar-Slav'ı öldürdü ⁴¹⁴. Avarlar karşı koymaya çalışsa da özellikle Tuna'da bir çoğu boğularak hayatını kaybetti. Ölenler arasında Slavların çok miktarda olduğu kaydediliyor ⁴¹⁵. Aynı zamanda aralarından 3200 Avar ve Gepid-Slavlardan da 2000 kişi esir edildi. Bayan Kağan'ın ordusu bu dönemde veba salgınından dolayı da askerlerini kaybedince geri çekilerek barış teklifi etmek zorunda kaldı. Avarların sayısının az olmasına rağmen imparator

⁴¹¹ Fatma Çapan, **a.g.t.**, s. 127.

⁴¹² Çapan, **a.g.t.**, s. 127.

⁴¹³ Kurat, **a.g.m.**, s. 96.

⁴¹⁴ Aydın, **a.g.t.**, s. 124.

⁴¹⁵ Kurat, **a.g.m.**, s. 97.

bu teklifi kabul etti. Buna göre Bizans yıllık 80 bin yıllık altın 100 bin altına çıkarıldı. Anlaşmadan sonra Avarlar ve Slavlar Dalmaçya, Selanik ve Yunanistan'a girdiler. Böylece Bizans ile Avarlar arasında Tuna Nehri sınır kabul edildi ⁴¹⁶.

Bizans Devleti'nin Sasaniler ile mücadele halinde olması nedeniyle ordunun büyük kısmı Anadolu'ya kaydırılıyordu. Bu durum Balkanlarda zafiyete neden oluyor ve Avar akınlarının önü açılmış oluyordu. İmparator, Peter'i tekrar komutan olarak atayarak Trakya'ya doğru gönderdi. Bu sırada Avarlar olasılıkla ödenmeyen vergilerin alınması ve Priscus'un Tissa boyundaki barışa aykırı hareketleri nedeni ile Trakya'ya doğru harekete geçtiler. Avar ordusunun başında Aspik bulunmakta idi. Avar ordusunun ilerlemesi üzerine Peter, elçilerini Kağan'a göndererek saldırıların durdurulmasını talep etti. Ancak Avar ordusu Cataracts ⁴¹⁷ (Şelaleler) bölgesine doğru harekete geçti ve buradan Konstantinopolis'e doğru hareket etti. İmparator Avarların başkente doğru hareket ettiğini öğrenince telaşa kapılarak akınların durdurulması ve Avarların Tuna'ya geri dönmeleri için Priscus'a mektup yazdı. Avar ordusuna karşı Bizans Trakya'daki ordularını Edirne'ye doğru çekti. Bu sırada imparatorun kardeşi Petro Tuna'da pek çok esir elde edince Avarlar, Bizans'ın kışkırtmasıyla Slavların bir kolu olan Antlar'ın üzerine yürüdü ⁴¹⁸. Avarların ilerlemesi üzerine Dobruca'nın kuzeyinde bulunan Bizans ordusunun Tuna'nı güneyine doğru çekilmesi konusunda haber geldi. Avar ordusu ise hem kendilerine isyan eden Ant kabilelerinin düzene konulması hem de Bizans'ın ordusunu durdurabilmek için saldırılarına devam ettiler. Aspik'in başında bulunduğu Avar ordusu böylece 602 yılında Antları dağıttı ve bu tarihten itibaren Antların adı kaynaklarda geçmemiştir. ⁴¹⁹

⁴¹⁶ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 221.

⁴¹⁷ Tuna Nehri'nin Morava ile birleştiği yerden 80 mil uzaklıkta kalan fırtınalı ve dalgalı bir bölgedir. Akıntının fazla olmasından dolayı bu noktayı "şelaleler" olarak da adlandırılmıştır. Burası aynı zamanda stratejik olarak da önemlidir. Aydın, **a.g.t.**, s. 130, n. 214.

⁴¹⁸ Aydın, **a.g.e.**, s. 130. Slavların bir kolu olan Ant kabilesi hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunlar o dönemde Slavların kuzey ve doğusunda ikamet etmekteydiler. I.Justinus (518-527) döneminde Bizans'a karşı mücadeleler başlatan Antlar, I.Justinianus (527-565) döneminin başında Bulgar ve Slavlarla birlikte Balkanlardaki Bizans arazisine akınlarda bulundular. Lakin VII. yüzyıldan itibaren Bizans'ın tarafında olmaya başlayan Antlar bundan dolayı Avarların sürekli saldırılarına maruz kaldılar. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 66.

⁴¹⁹ Kurat, **a.g.m.**, s. 97.

602 yılında Bizans ordusu yorgun düşmüş, Slav ve Avarlar üzerine tekrar saldırıların başlaması ile ordu içerisinde huzursuzluklar başlamıştı. Aynı zamanda Petro'nun başında bulunduğu Bizans ordusu kışın yaklaşması ile birlikte müşkül duruma düşmüş ve Tuna'nın güneyine geçmekte zorluklar yaşamıştı. Ordu zor koşullar altında giderek rahatsız olmaya başladı. Nihayetinde Phokas (602-610)⁴²⁰ öncülüğünde ordu isyan ederek başkente doğru yol aldı. Böylece imparator Mavrikos tahttan indirildi ve Phokas yeni senato tarafından hükümdar ilan edildi (602)⁴²¹. Bizans içerisindeki bu siyasi çalkantılar sebebi ile Balkanlarda süre gelen saldırılar da engellenememiş, Avarlar bu süre zarfında bölgeye yerleşmişlerdir. Ordunun çekilmesi ile de Tuna boyu korumasız kaldı. Böylece Gepid, Slav ve Bulgarlar da Avar ordusuna katılarak Trakyayı yağmaladılar. Dalmaçya, Arnavutluk Yunanistan ve Makedonya'nın birkaç bölümleri hariç, Balkanların çoğu tahrip edildi ve Slavlar bu noktalara yerleşme fırsatı buldu. Pokas devrinde Anadolu'nun da büyük kısmı Sasanilerin eline geçince, imparator kendisinden kabiliyetsiz olarak söz ettirdi⁴²². 604 yılında imparator Phokas Kağanla anlaşarak her yıl 80 bin altın ödemeyi kabul etti. Ancak Avarlara

⁴²⁰ İmparator Phokas Bizans imparatorları arasında en zalimi olarak anılmaktadır. Phokas 602 yılında imparator Mavrikos'a karşı ayaklanan ordu tarafından imparator ilan edildikten sonra Konstantinopolis'e doğru yol almıştır. Ordunun ayaklanma nedenlerinden biri de Avarlara karşı verilen mücadelenin yetersiz oluşundan kaynaklanmaktaydı. Phokas daha sonra St.Ioannes Kilisesi'nde Patrik Kyriakos (595-606) taçlandırılarak resmi olarak da imparator ilan edildi. İmparator olduktan sonra, Mavrikos ve ailesini zalim bir şekilde katletmiştir. Kendisine karşı şüphe duyduğu herkesi öldürmekten geri durmayan Phokas aynı şekilde imparatorlukta bir çok devlet görevlisini de katlederek halk tarafından nefretle karşılandı. Dönemi boyunca batıda Avarlar, doğuda Sasanilere karşı başarılı olamadı. Özellikle doğuda Hüsrev, Mavrikos'un intikamcısı olarak kaçtığı söylenen oğlu Theophanes'i imparator yapacağını söyleyerek Phokas'a gözdağı vermiştir. Hüsrev bununla birlikte kendisine yazılan aşağılayıcı mektuplar üzerine harekete geçerek pek çok kez imparatorluk topraklarına saldırmış ve 605 yılında Dara'nın düşmesi ile birlikte Kayseri'yi ele geçirmiştir. Daha sonra ise Kadıköy'e kadar ilerlemişlerdir. Phokas bu saldırıları durdurabilmek ve berisini sağlama alabilmek için Avar Kağanına yüksek miktarda haraç vermiştir. Askerlerini böylelikle doğuya kaydırma fırsatı bulan Phokas bu saldırılar karşısında da başarılı olamamıştır. Nihayetinde Phokas'ın kötü yönetimine daha fazla seyirci kalamayan Kartaca axzarkh'ı Herakleios, oğlu Herakleios kumandasında bir filoyu Konstantinopolis'e gönderdi. Phokas, Herakleios tarafından tıpkı kendisinin yaptığı gibi kötü bir şekilde öldürüldü. Ardından da Heraklios 5 veya 6 Ekimde imparator ilan edildi ve Bizans'ta yeni bir hanedan başladı. Birsel Küçüksipahioğlu, "Bizans'ın Karanlık Günleri: İmparator Phokas Devri (602-610)", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, Ed.Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul, Globus Dünya Yay., İstanbul 2008, s. 189-195.

⁴²¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 77.

⁴²² Öldürülen Mavrikos'un intikamcısı olarak II. Hüsrev, Şahbaraz adlı komutanını Anadolu'ya göndererek Bizans'a saldırmasını emretti. Bu saldırılarda Dara mevki düşüldü, Sasaniler Anadolu'nun doğusunun tamamını işgal etti. Bahadır, **a.g.m.**, s. 717.

verilen bu haraç işe yaramadı. Bayan Kağan bu zafiyetten yararlanarak Balkanlarda saldırılarına devam etti ⁴²³.

604-610 yılları arasında ise Singidunum, Novae, Dorostorum, Tomis, Asimos kaleleri Avarlar tarafından zaptedildi. Avarların sınırları Baltık Denizi'nden Orta ve Doğu Almanya'ya doğu sınırı ise Doğu Avrupa'dan Don Nehri'ne kadar uzanmaktaydı ⁴²⁴. 610 yılında ise Avarların bulunduğu saha Baltık Denizi'nden Peleponnes'e, Orta ve Doğu Almanya'dan, Don Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Bayan Kağan'ın hakimiyetindeki bu coğrafya genişliği bakımından Attila'nın hakimiyet devrindeki sahayı andırıyordu. Ancak onlara tabii olan kavimlerin çokluğu bakımından farklılık arz ediyordu. Attila'nın hakimiyetinde genellikle çeşitli Germen kavimleri bulunurken, Bayan Kağan'ın hakimiyetinde ise Slav ve Bulgar unsurları bulunmaktaydı ⁴²⁵. Avarların dış politikasında Attila devri sonrasında Germen kavimlerinin batıya ilerlemesi ile yükselişe geçen Slav unsuru oldukça önemlidir. Özellikle Slav akınlarının başladığı bu dönemde Avarlar Bizans imparatorluğu ile ilişkilerini onlar üzerinden de yürütmüştür. Ancak bu durum genellikle Slavların vassal olma şeklinde gerçekleşmiştir. Avarların hakim tabakada ince bir yapıyı teşkil etmelerine rağmen bünyesinde bulunan pek çok kavmi dizginleyerek 200 yıl boyunca Bizans sınırında hakimiyet kurmaları ilginçtir.

4.5. Avarların Batıya Yönelmesi ve İtalya Seferi

Avarlar Phokas ile yaptıkları anlaşmadan sonra batıya yöneldi. Longobardlar eskiden bir dönem barış içerisinde olduğu Avarlar'dan harp zamanlarında yardım ricalarında bulunuyordu. Hatta 609 yılında Avar Kağanı, Longobard kralı Aghidulf'a yardımcı kuvvet olarak 10 bin Slav göndermişti ⁴²⁶. Aralarındaki bu dostane ilişki kral Aghidulf'un ölümü üzerine bozulunca, Avarlar İtalya üzerine saldırılarda bulunmuşlardır. Slavlar ise ortak hareketle Bavyeralılara karşı seferler düzenledi. Daha 593 yılında Avarlar Pannonia'dan Thuringa'ya gelerek Franklara saldırmışlardı. Sal-

⁴²³ Aydın, **a.g.t.**, s. 131-132; Karatay, **a.g.m.**, s. 95; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 78.

⁴²⁴ Kurat, **a.g.m.**, s. 98.

⁴²⁵ Kurat, **a.g.m.**, s. 98.

⁴²⁶ Sinor, **a.g.e.**, s. 290-291.

dırılarının ardından Franklar çok sayıda hediyeleri Avarlara vermek zorunda kaldılar. Daha sonraları Avar elçisi Milan'a giderek Longobard kralı Agilulf ile barış anlaşması yaptılar⁴²⁷. Bu dönemde Avarların daha da batıya yönelmek istedikleri anlaşılıyor. 595 yılından 597 yılına kadar Bavyeralılar ve Franklar üzerine akınlar gerçekleştirmeleri bunu göstermektedir. 600 yılında Avarlar sınırlar tam olarak belirlenemese de genel olarak Almanya, Mecklenburg ve Oder Nehri'ne kadar uzanıyordu⁴²⁸.

4.6. İmparator Heraklios (610-641) Zamanında Avar-Bizans Münasebetleri

İmparator Pokas döneminde Bizans Devleti içe ve dışta bir çok sorunla uğraşmak zorunda kaldı. Anadolu'da Sasaniler çoğu yeri işgal etmiş, bir kısmı Boğaziçi'ne kadar ilerlemişti⁴²⁹. İmparator bu durumla başedebilmek için Balkanlarda Avarlar ile barış içerisinde olması gerektiğini biliyordu. Kağanı hoşnut tutabilmek için her yıl vergi vermeye devam etti. Bu vaziyet kendisinden sonra gelen imparator Heraklios'un (5 Ekim 610) döneminde de devam etti. Avarların tahribatları da giderek artmaktaydı. İmparator Heraklios ülkenin düştüğü müşkül durumu bertaraf etmek için imparatorluğun başkentini Kartaca'ya dahi taşımayı düşünmüştü⁴³⁰. Avarlar akınlarına devam ederek Adriatik kıyılarına kadar başarılı saldırıda bulundular. Friual kentinin alınması ise anlatılara göre Romilda adlı bir prensesin Avar Kağanını görüp aşık olmasıyla gerçekleşir. Kağan'a aşık olan genç prenses, kendisiyle evlenmesi şartı ile kalenin kapılarını Kağan'a açmıştı⁴³¹.

612 yılından itibaren Avar saldırıları tekrar başlamıştır. Dalmaçya'da bulunan Salona'da Avar-Slav akınları sonucunda bir çok ganimet elde edildi. Burada da son bulmayan akınlar Ege Denizi'ne kadar devam etti. Ganimet elde edildikten sonra Tuna sınırına geri dönüyorlardı. Özellikle Slavlar mücadeleler sonucunda yağma

⁴²⁷ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 232.

⁴²⁸ Kurat, **a.g.m.**, s. 98.

⁴²⁹ II. Hüsrev'in birlikleri Boğaziçi'nden sonra güneye doğru hareket ederek İskenderiye'ye kadar geldiler. 619 yılında burayı işgal ettiler. Avarların da saldırıları eklenince imparatorluk iki cepheden saldırı altında kalmış ve başkent tehlike altına girmiştir. Bahadır, **a.g.m.**, s. 717.

⁴³⁰ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 86.

⁴³¹ Orkun, **a.g.e.**, s. 152-153.

faaliyetlerinden sonra yurtlarına geri dönmeyerek bölgeye yerleşiyorlardı ⁴³². Slavların geri dönmemesi ileri de de bahsedeceğimiz gibi bu coğrafyada köklü değişikliklere sebep olmuştur. 617 yılında Teselya, Epire ve Trakya'yı yağmalayan Avar Slav birliği bir çok esir ve ganimet elde ederek bunları Avar Kağanına taktim ediyorlardı. 618 yılında ise Avar mahiyetindeki Slavlar Selanik'i iki yıl boyunca kuşatmışlardır. Özellikle bu kuşatmada Kağan şehrin alınması için bir çok önemli hazırlıklar gerçekleştirmişti. Süvari birliklerini surların önüne göndererek burada bir takım kırılmalar yaşandıktan sonra asıl ordusu ile birlikte şehre hareket ettiler. Diğer kuşatmalardan farklı olarak açılabilir merdivenler, ateş topları gibi daha gelişmiş askeri malzemeler ordusunda bulunmaktaydı. Uzun süre yapılan mücadelenin ardından Kağan nihayetinde bir anlaşma yaparak geri döndü. Geri dönerken de yol güzergahında bulunan bir çok kale ve kiliseyi de yıktı ⁴³³.

Heraklios döneminin 11. yılında (619-620) Bizans'ın iki cephede de mücadele halinde olması ekonomik olarak da imparatorluğu zorlamıştı. Avarlar bütün Balkan yarımadasına batıda Adriatik'e, doğuda Ege sahillerine kadar yayılmışlardı. Avarlarla birlikte ilerleyen Slavlar da Orta Yunanistan ve Adalara kadar yağma faaliyetlerinde bulunmuştu. Singidunum, Viminacium (Kostolac), Naisus (Niş), ve Sardica (Sofya) harap olmuştu ⁴³⁴. Bu bölgeler özellikle imparatorluğun ekonomik faaliyetlerinin canlı bir şekilde gerçekleştiği mühim geçiş noktalarını ihtiva ediyordu. Avar-Slav akınları bu ekonomik geçişe engel olduğu gibi Trakya'daki akınlar sayesinde de nüfusun azalmasıyla ekilen tarlalar boşalmıştı. İdari mekanizması çöken Bizans'ta Heraklios bu soruna çözüm bulmak amacıyla kiliselerden borç para aldı ve devlet hazinesine aktardı. Aynı zamanda kiliselerdeki altın şamdan, kap kakakları da eritip para bastırmak için aldı. Böylece Heraklios doğuda yapacağı sefer için daha rahat hareket etme fırsatı bulmuş oldu. Ancak yine de iki cephede savaşmak mümkün değildi. Bunun üzerine imparator Heraklios Sasani tehlikesinden dolayı zorunlu olarak Avarlarla barış yapmak istedi (619) ⁴³⁵. Bizans tarafından gönderilen elçiler,

⁴³² Ostrogorsky., **a.g.e.**, s. 86.

⁴³³ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 222-223.

⁴³⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 87-88. Baştav, "Avar İmparatorluğu", s.500.

⁴³⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 134. Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 223.

Avarlar arasında iyi karşılanmıştı. Kağan elçilere dostluğun sağlanması için bizzat imparator ile görüşmek istediğini iletilmiştir ⁴³⁶. Böylece 5 Haziran 617 günü Silivri ile Ereğli arasında bulunan sahada Kağan ile imparator arasında bir görüşme ayarlandı. İmparator yanında vereceği değerli hediyeler ile birlikte Silivri'ye, Kağan ise Ereğli'ye geldi. Görüşmeler sırasında imparator bir çok değerli hediyeleri Kağan'a takdim etti. Kağan ise kendisinde bulunan rehinleri imparatora verdi ve anlaşma sağlandıktan sonra iki taraf da yurtlarına geri dönmek için yola çıktı. Theophanes kaynağında Avar Kağanının sözlerini tutmayarak imparator Heraklios'u tuzağa düşürme niyetinde olduğunu aktarır. Buna göre imparatora ormanlık alanda Avar askerlerinin gizlendiği şeklinde bir bilgi verildi. Suikast haberini alan imparator derhal oradan uzaklaştı. İmparator giderken kıyafetlerini değiştirme amacıyla kaftanını ve kraliyet ailesine ait birçok değerli şeyleri geride bıraktı. Avar Hanı planında başarısız olunca hemen yola çıkarak surların önüne geldi. Lakin imparator Heraklios kendisinden önce gelip savunma planını hazırlamıştı ⁴³⁷. Bunun üzerine Avar atlıları geride kalan değerli eşyaları ve imparatorun yanındaki askeri kıtaları alarak Trakya'ya da bulunan bir çok köyü yağmaladı. İmparator güç bela kendisini başkente atabilmişti ⁴³⁸. Avarlar'ın suikast girişimi ikili arasında savaş sebebi sayılsa da Heraklios bu dönemde Avarlarla savaşılabilecek güçte değildi. Sasani ile yapılan savaşlar devam ettiğinden Avarlar ile barışı sürdürmek zorundaydı. İki cephede savaşmak istemeyen Heraklios, Athanasius ve Kozma adındaki elçilerini Avar Hakanına göndererek sulh yapmak istedi. Elçiler vasıtası ile yapılan görüşmede Bizans, Avarlara 200 bin altın vermeyi, rehine olarak da Avarlara imparatorun meşru çocuğu olan Joannes ile Konstantinopolis'in güvenliğinden sorumlu olan Bonus'un oğlunu ve bir kaç mühim kişilerin kendisine gönderilmesini istedi. Anlaşma sağlandıktan sonra imparator daha yola çıkmadan önce oğlu III.Constantinus'u yaşının küçük olmasından dolayı Patrik Sergios ve Patricus Bonus'a himaye etti ⁴³⁹. Bu dönemde Avar-Bizans arası münasebetlerin gayet olumlu geçtiği anlaşıyor. Theophanes'in aktardığına göre imparator Heraklios, Sasani seferine çıkmadan önce Avar Kağanına mektup gönderdi. Mektupta

⁴³⁶ Orkun, **a.g.e.**, s. 154.

⁴³⁷ Orkun, **a.g.e.**, s. 155.

⁴³⁸ Kurat, **a.g.m.**, s. 103; Aydın, **a.g.t.**, s. 133; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 89.

⁴³⁹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 93.

madem ki bir anlaşma yapılmıştı buna riayet edilmesini, Bizans'a yardımcı olmasını ve kendisinin korucu sıfatıyla oğluna bakmasını yazmıştır. Böylece anlaşma sağlandıktan sonra Heraklios, 5 Nisan 622 yılında imparatorluğu geride bırakarak Anadolu'ya geçti ⁴⁴⁰.

4.7. Avarların Sasaniler İle İttifakı ve 626 Konstantinopolis Kuşatması

Avarların Konstantinopolis'i kuşatması Roma ve Türk tarihi açısından en önemli savaşlardan birisidir. Yaklaşık 200 yıl hakimiyetlerini sürdüren Avarlar tıpkı diğer Türk kavimleri gibi Bizans'ın en büyük düşmanlarından biri olmuş, Romalılara en büyük korkularından birini yaşatmıştır. 620'li yıllarda imparatorluk dışta bir çok kavimle savaş sürdürüyorken, imparator Heraklios Sasani üzerine yapacağı seferde berisini sağlama almak ve hazırlık yapabilmek için Avarlarla anlaşma yapmak istemiştir. Nitekim doğudaki tehlikelerden dolayı Avarlara pek çok taviz veriliyordu ⁴⁴¹. Tüm çabalara rağmen, 625 yılında Bizans, Sasanilerin Kadıköy'e kadar, Avarların ise Konstantinopolis'e kadar gelmesine şahit oldu. Savaş hazırlıklarına başlayan Sasani hükümdarı II. Hüsrev Perviz (590-628), her milletten seçtiği askerleri toplayarak başına Sain adlı komutanı getirdi. Bu mücadelede tek başına başarılı olmayacağını anlayan İran Şahı diğer taraftan da Sarbaros adlı komutana ittifak tesis edebilmek için Avarlara gönderdi ⁴⁴². Bu sırada imparator Heraklios ordusunu üçe ayırdı. İlk kısmı başkentin savunulması için, ikinci grubu da Sainle savaşmaları için gönderdi. Kendisi ve yanındaki askerleri ile birlikte Kafkaslara yöneldi. İmparator burada (Lazika) Sasanileri devre dışı bırakmak için Hazarlarla anlaşma yaptı ⁴⁴³. Heraklios 625-626 yılında kuzey İran'a doğru yol almak üzere iken bu sırada Sasaniler Anadolu'ya girerek Konstantinopolis'e, Boğaziçi'ne doğru yöneldiler. 626 yılına gelindiğinde Avarlar'da hareket ederek Konstantinopolis' yöneldi. Avar Kağanı aynı zamanda ödenmeyen 200 bin altın verginin ödenmesini tekrar yeniliyordu. Avarların ordusun-

⁴⁴⁰ Aydın **a.g.t.**, s. 134-135.

⁴⁴¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 95.

⁴⁴² Kafesoğlu, "XII. Asra Kadar...", s. 160.

⁴⁴³ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.160. Bizans-Doğu siyasetinin ana direklerinden biri olan Hazar-Bizans ilişkileri bu dönemde başlamıştır. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 96.

da çok sayıda hakimiyet altına aldığı Bulgar (Ogur), Gepid ve Slav kabileleri bulunmaktaydı. Bu sırada Bizans ordusu doğuda olduğundan, Avar Kağanı imparator ile olan anlaşmasını bozdu. Avar ordusu Konstantinopolis'e doğru yaklaşırken, Sarbaroz'un başında bulunduğu Sasani ordusu Kadıköy (Chalkedon) ve Üsküdar (Chrysopolis)'a gelerek burada koşullandılar. Sasani ordusu Kadıköy'de bulunan ibadethane ve sarayları harebeye çevirdi ⁴⁴⁴. Avarlar ise geldiklerini belli etmek için yüksek tepelerde ateş yaktılar. Asıl kuşatmayı yapan Avarların Sasaniler ile ortaklaşa gerçekleştirdiği savaşı nasıl ve ne şekilde karar aldıkları kaynaklarda belirtilmemiştir. Ancak Avarların 626-628 yılları arasında Bizans ve Sasani savaşlarından istifade ettikleri görülüyor ve asıl kuşatmanın Avarlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşıyor. Nitekim Avarlar çok kez Balkanlar ve Trakya'da bulunmuş ve Bizans'ın başkentine doğru pek çok akın düzenlemişti. Bu durum onları çok önceden savaşa hazır bir konuma getirmiş olabilir.

Heraklios, 626 Mart ayı Partik Athanasios'u anlaşmaya varabilmek için Avarlara gönderdi ⁴⁴⁵. Athanasios hududu geçer geçmez Avarlar tarafından tutsak edildi. Roma askerleri böylece savunma halini alarak başkenti bilgilendirdi. Tarihler 29 Haziran 626 yılını gösterdiğinde Avarlar Trakya'dan Edirne'ye buradan da Uzun Sura ilerlediler ⁴⁴⁶. Öncü birlikleri ise Marmara Denizi'ne kadar ilerleyerek buradan karaya keşif hareketlerinde bulundular. Bir süre sonra Avarlar esir ve ganimet elde ettikten sonra Valens kemerine saldırdılar. Kemerini yıkan Avarlar, Galata'da bulunan Maccabees kilisesi yakınına gelerek burada Sasanilere geldiklerini belli etmek üzere yüksek bir tepede ateş yaktılar ⁴⁴⁷. Sasanilerin de ateş yakarak haberleşmeleri üzerine aniden Bizans ordusu üzerine saldıran Avarlar, askerlerin bir kısmını esir alıp bir kısmını öldürdüler ⁴⁴⁸. Bu sırada Avarlara saldırıların durdurulması için gönderilen ve tutsak edilen Athanasios, Avar Kağanı tarafından imparatora kendi güçlerini anlatmasını, kentteki durumu öğrenmek ve savaşın durması karşılığında verilecek olan

⁴⁴⁴ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 225; Aydın, **a.g.t.**, s. 140.

⁴⁴⁵ Orkun, **a.g.e.**, s. 156.

⁴⁴⁶ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁴⁷ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 225.

⁴⁴⁸ Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhasarası", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C.10, S.10., 2005, s. 10-15.

verginin miktarı için imparatorluğa geri gönderildi ⁴⁴⁹. Kağan'ın şehrin boşaltılmasını ve buradaki tüm mal varlıklarını da bırakmaları doğrultusunda emir de verdi. Ancak bu istekleri Patrik Sergios ve Bonus kabul etmedi. Avarlar Melanthias civarında koşullandıkları zaman buradan hareketle bazı birliklerini keşif amaçlı etrafa göndermiştir. Avarların bu ufak çaplı hareketlerine karşın patrik Bonus şehrin savunma alanlarını güçlendirmeye çalıştı. Aynı zamanda Patrik Sergios dini vaizler vererek halkı yüreklendirmeye çalıştı ⁴⁵⁰.

Avarların esas kitlesi Haliç kıyısından Marmara'ya doğru şehri zorlamaya başlamıştı. En çetin mücadele ise Edirnekapı ile Topkapı arasında bulunan surlara yönelik oldu. Bu surlar 447 yılındaki depremde oldukça hasar almıştı. Ancak surların güçlendirilmesi yeterli olmamıştı. On beş gün boyunca surları aşmayı zorladılar. Avarların ordusunda öncü birlik olarak bulunan Slavlar da sur üzerine doğru hücumla başladılar. Ancak Slavlar başarılı olamayınca surların yıkılması için alet yapmaya başladılar. Tam 12 adet kule yapıldı. Kuşatma aletlerinin yapımında görüleceği üzere Avarlar Konstantinopolis'i almak için ciddi bir hazırlık içerisine girmişti ⁴⁵¹. Kağan aynı zamanda denizden de şehri çember altına alabilmek için Haliç üzerinden hücumla girişti. Haliç'ten Marmara Denizi kıyıları boyunca duvarları koçbaşları ile yıkmaya çalıştılar. Slavlara ait gemiler ise Haliç'e girmeyi başardı. Bu sırada Bonus, Avarları durdurmak için para teklifinde bulundu ancak Avarlar bu teklifi kabul etmediği gibi şehrin boşaltılmasını ve halkın tüm mal varlıklarını bırakmasını istedi ⁴⁵². Avar Hanı bir an önce şehrin alınması için kuvvetle saldırıyordu. Çok hızlı bir şekilde başarıya ulaşmak isteyen Kağan bu yüzden de yanına yeteri kadar erzak getirmişti. Bu durum ise kuşatmanın başarısız olmasına neden olmuştur ⁴⁵³. 2 Ağustos 626'da Avar ve Slav saldırılarının devam ettiği sırada Bizans'tan ikinci bir elçilik heyeti geldi. Heyette Patrik Georgios, Athanaios, Theodosos, Theodoros Synkellos ve Theodosos bulunmaktaydı. Heyet öncelikle değerli eşyalardan oluşan hediyeleri Kağana sundular. Bu esnada Bizans elçileri Kağan'ın ordugahında Sasanileri gördük-

⁴⁴⁹ Orkun, **a.g.e.**, s. 156.

⁴⁵⁰ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 96.

⁴⁵¹ Kurat, **a.g.m.**, s. 105.

⁴⁵² Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 227.

⁴⁵³ Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı..." s. 10-11.

lerinde hayretler içerisinde kaldılar ⁴⁵⁴. Sasani elçileri Kağan'ın yanına otururken, Bizanslı komutanlar ayakta bekliyordu. Görüşmelerde Kağan, Sasani hükümdarının Asya'ya hakim olduğunu, imparatorun şehre giremeyeceğini ve bundan dolayı da şehri teslim ettikleri taktirde canlarına dokunmayacağını söyledi. Ancak Bizanslı elçiler bu teklifi kabul etmedi. Kağan olumsuz geçen görüşmelere öfkelenerek “Kuş gibi uçsanız da, balık gibi yüzseniz de sizleri yakalayacağım” şeklinde cevap verdi. Bizans elçileri Avar Kağanına yalnızca para verebileceklerini söyleyerek geri döndüler. Görüşmeleri Bizanslı komutanlara anlatan elçilik heyeti, Avar Kağanının çok kararlı olduğunu bu yüzden de savaşın çok sert geçeceğini söylediler ⁴⁵⁵. Heyette bulunan Bizanslı elçiler ve askerler geri dönüş yolunda, Boğaz'a geldikleri sırada Sasanili üç generali yakalayarak Bebek tarafında hapsedtiler. Burada çeşitli işgenceler gören generallerden ikisini birbirlerine bağlayarak öldürülmüş olarak Avar karargahına gönderdiler. Diğer generali ise Kadıköy'de bulunan Sasanilere, üzerine bir not iliştiyerek attılar. Notta “Avar Kağanı ile anlaştık, Kağan elçilerini bize teslim etti. Birini gönderiyoruz. Diğerlerini düşünmeyiniz” yazıyordu ⁴⁵⁶. Surlarda şiddetli çatışmaların devam ettiği sırada Sasani askerlerinin de bulunduğu Slav gemileri, Bebek'ten Boğazı geçtiler. Bizans donanması ise hava şartlarının kötü olmasına rağmen Slavları engelleyebilmek için Bebek'e doğru yol aldı. Bu sırada Avar liderlerinden olan Hermitsiz kötü bir şekilde öldürülen Sasani generalleri için Bizanslıları şiddetle kınadı ⁴⁵⁷. Çetin geçen harpler esnasında Sasani birliklerinin Anadolu yakasından Avrupa yakasına geçtiklerine dair bilgiler yoktur. Sadece küçük bir birlik Slavların gemileri sayesinde Üsküdar'dan karşıya geçmeye çalıştıkları sırada, Bizans donanması tarafından durdurulduğu biliniyor. Bu çatışmada dört bin civarında Sasani ve bir çok Slav öldürüldü ⁴⁵⁸.

6 Ağustos ve 7 Ağustos'ta surlarda ve denizdeki çatışmalar devam etti. Sur önündeki çatışmalarda Avarlar büyük kayıp verdi. Avar Kağanı, Konstantinopolis'in alınabilmesi için hem karadan hem de denizden hareket etmesi gerektiğini biliyordu.

⁴⁵⁴ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 227.

⁴⁵⁵ Mangaltepe, “Avar Tarihinin En Önemli Savaşı...” s. 15-16.

⁴⁵⁶ Mangaltepe, “Avar Tarihinin En Önemli Savaşı...” s. 16.

⁴⁵⁷ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 228.

⁴⁵⁸ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 228.

Buna göre hareket eden Avarlardan bir kısmı Sarayburnu'nda koşullandı. Ancak bu birlik denizde başarılı olamadı. St. Nicholas civarında yanan bir ateşi gören Sasaniler ise bunu bir işaret olarak algılamaları üzerine yerlerinden çıkarak saldırılara başladılar. Denizden çıktıkları anda ise Ermeniler tarafından öldürüldüler. Çatışmalardan kaçmayı başaran Slavlar'dan bazıları, o sırada olup bitenleri bir tepe üzerinden izleyen Avar Kağanının yanına geldiler. Ancak Avar kağanı yerlerini terkedip savaşmayan Slavları görünce çoğunu idam ettirdi. Avar deniz kuvvetinin yenilmesi ile savaşın seyri tamamen değişti. Avar Kağanı üzüntü içerisinde çadırına döndü. Avar ordusunda bulunan Bulgar ve Slav birlikleri ise yenildiklerini düşünerek kaçtılar. 8 Ağustos günü geldiğinde çoğu birliği geri gitmiş olan Avarlar bölgeden tamamen ayrıldılar. Bu sırada Kadıköy'de bulunan Sasaniler ise Avarların da gittiğini görünce Suriye'ye doğru yol aldılar ⁴⁵⁹. Bu olaydan kısa süre sonra da imparator Heraklios Anadolu'daki Sasanilere karşı Hazarlar'dan yardım istedi ve bu sayede Sasanileri yendi ⁴⁶⁰. Böylece Anadolu'daki tehlike bertaraf edildi. Konstantinopolis'in kuşatılması halk tarafından büyük bir korku ile karşılanmıştı. Büyük hazırlıkların yapıldığı bu kuşatmada Avarların bıraktığı tesirler ise büyüktü. Tarihi hatıralarda bugünü kurtuluş günü olarak anmak üzere, Büyük Perhiz'in 5. haftasında olan cumartesi günü bayram olarak kiliselerde uzun bir süre boyunca kutlanmıştır. Kuşatmanın başarısız olmasında ise şüphesiz Avarların elinde Bizans'ta bulunan donanmaların olmamasıydı. Bu büyük donanmalara karşın Avarlar'da küçük gemiler bulunmaktaydı ⁴⁶¹. Aynı zamanda Konstantinopolis'i hızlı bir şekilde almak isteyen Avar Kağanı yeterince hazırlık yapmamış, erzak depolamamıştı. Sadece askeri olarak hazırlanan Avar Kağanı, bir süre sonra kuşatmanın uzun geçmesiyle birlikte yiyecek tedariki sağlayamamıştır. Bir diğer neden ise Avarlar bu sıralarda imparatorun kardeşi olan Theodoros'un, Sasanilere karşı zafer elde ettiği haberlerini almasıdır ⁴⁶². Kederli bir şekilde geri çekilmek zorunda kalan Kağan, tekrar geleceğini söylüyordu. Avar ve Sasani birliklerinin çekilmesi üzerine Bizans ordusu da Anadolu'ya Sasani ordusu üzerine gitmiştir. Böylece Konstantinopolis bir kez daha kurtulmuş oldu.

⁴⁵⁹ Mangaltepe, **a.g.e.**, s. 228-229

⁴⁶⁰ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 250

⁴⁶¹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

⁴⁶² Mangaltepe, "Avar Tarihinin En Önemli Savaşı..." s. 16-21.

4.8. Avar Devletinin Parçalanması ve Frank Krallığı ile Son Mücadeleler (788)

Avarların hakimiyet kurduğu coğrafya çok geniş bir sahayı kapsıyordu. Bu geniş coğrafyada asayişin sağlamak bir müddet sonra çeşitli zorlukları da beraberinde getirdi. 558 yılında oluşturmaya başladıkları Panonia ve Tuna havzasındaki devletleri giderek güçten düşmeye başladı. Özellikle başarısız Konstantinopolis kuşatmasından sonra kendisine bağlı olan Slav-Bulgar kavimleri oluşan bu boşluktan faydalanarak bağımsızlığını ilan ettiler. Özellikle daha rahat hareket etmeye başlayan Bulgarlar, 630 yılında Avar Kağanının ölmesi üzerine yeni seçilecek olan imparatorun kendi aralarından olmasını istediler. Bu amaçla bir darbe girişiminde bulunan Bulgarlar, başarılı olamayarak yenildiler. Savaştan kaçabilen 9 bin kişilik Bulgar ailesi Bavyera'ya giderek Franklar'a sığındılar⁴⁶³. Ancak bir süre sonra Frank kralı verilen sözü tutmayarak, Bulgarları kılıçtan geçirdi. Bulgarlardan yalnızca 700 kişi sağ kalarak Slavlara sığındılar. Avarlara bağlı olan Antlar da isyan girişiminde bulundu. İsyanı Aspiik bastırsa da Moravya ve Bohemya'daki Slavlar da isyan etmiş ve 603 yılında Frank asıllı Samo'nun mahiyetinde bir devlet kurmuşlardır⁴⁶⁴. 641 yılında Kubrat Han'ın öncülüğünde Bulgarlar'dan sonra Pannonia'daki Hırvatlar, Sava ve Tuna'da bulunan Sırp'lar imparator Heraklios'un rızası ile Balkanlarda kendi beyliklerini kurdular⁴⁶⁵. İmparator Heraklios'un buradaki amacı saldırıları engellemek için Avarlar ile kendi aralarında bir tampon bölge oluşturmaktı. Nitekim Heraklios bu amacını gerçekleştirmiş ve Avarlar ile aralarına başka kavimler alarak sınırlarından uzaklaştırmıştır. Bizans'ın görüş alanından giderek uzaklaşan Avarlar hakkında buna müteakip kaynaklarda bilgiler de azalır. Avarlar her ne kadar hakimiyetleri altındaki kavimlerin isyanı ile zayıflasa da uzun bir süre daha tehlikeli konumlarını yitirmemişler ve geniş bir coğrafyada hala hakimiyetleri devam etmekteydi. Pannonia, Karniol, Aşağı Striya, Drava'nın güneyi VII. yüzyıla kadar Avarların hakimiyetinde kalmaya devam etti. Sınırlarında bulunan Slav, Saksonlar ve Franklara karşı saldırı düzenli-

⁴⁶³ Karatay, **a.g.m.**, s. 96

⁴⁶⁴ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 97. Bu dönemde Arabistan coğrafyasında Hz. Muhammed'in halefleri Suriye, Mezopotamya'ya saldırmışlardı. İmparator Heraklios güneyde bu akınlarla uğraşabilmek amacıyla Avarlara bağlı Slav kabilelerin isyan etmesini sağlamıştır. Böylece Avarların Slav akınlarıyla uğraşmalarını sağlayarak rahat hareket etme fırsatı yakalamıştır. Orkun, **a.g.e.**, s. 159.

⁴⁶⁵ Orkun, **a.g.e.**, s. 160.

yorlardı ⁴⁶⁶. Ancak yine de VII. yüzyılın başında Bayan Kağanın ölümü ile birlikte giderek eski güçlerini yitirmeye başlamışlardı. Kağan'ın 11 oğlunun vefat ettiğini görmüştük. Nitekim kendisinden sonra tahta kabiliyetli bir halefin kalmamış olması muhtemeldir ki kendisinden sonra onun karakterinde bir Kağan'a rastlamamaktayız. Nitekim sonraki Kağan'ın adı da bilinmemektedir. 678 yılında kaynaklarda adı geçmeyen bir Avar Kağanı IV. Konstantinos'a elçilerini gönderip barış teklifinde bulunduğu biliniyor. Bu sırada Avarların merkezi Orta Tuna ile Tizsa arasında bulunmaktaydı. Öyle ki yapılan arkeolojik kazılarda Avarlara ait eşyalar özellikle bu bölgelerden çıkarılmıştır ⁴⁶⁷.

Avarlar giderek zayıflamalarına rağmen Frankların batı sınırına sürekli saldırılarda bulunuyorlardı. 774 yılında Avarların batıdaki komşuları artık tek başına Longobardlar olmuştu. Frank Devleti Karolenj sülalesine geçince devletin hudutları daha da genişledi ve Büyük Karl, etrafındaki kavimleri hakimiyetleri altına alarak Batı Frank İmparatorluğu'nu tesis etti. Frank Devleti yükselişe geçerken Avarlar dahili meseleler ile mücadele ediyordu. Yuğur adındaki şefin isyanı patlak vermiş, buna Tarhan adındaki kabile büyükleri de dahil olmuştu. Frank sınırlarına düzenlenen akınlara karşı, Büyük Karl Uç bölge meydana getirerek Avarlara engel olmaya çalıştı ⁴⁶⁸. Avarlar Frank sınırında bulunan Bavyera Kontu Tassillo'nun teşviki ile İtalya'nın Friuli kentine kadar ilerleyerek Franklara karşı 788 yılında saldırılar düzenledi. Bu saldırılarda Friuli Dükü Eric ve Bavyera yöneticisi Gerold hayatını kaybetti. Bu yıllarda batıda kurulan zayıf ittifaklar sayesinde Avarlar rahat hareket edebiliyorlardı. Büyük Karl Avar akınları ve meydana getirdiği karışıklıklara engel olabilmek için sınır güvenliğini sağlamak amacıyla 791 yılında harekete geçti. Avarlara karşı başlatılan bu savaş toplam 8 yıl sürdü. İlk olarak Franklar harekete geçti. Ordularında Saksonlar, Frizler, Thinger ve Slavlar bulunuyordu. Büyük Karl'ın oğlu Pepin ve Dük Jan'ın başında bulunduğu ordu Aşağı Pannonia'ya ilerledi. Avarlar ise geri çekilme taktikleriyle Frank ve birleşik ordusunu boş araziye çekiyorlardı. Bazı kaynaklar Avarların geri çekilmesini yanlış yorumlayarak yenilgilerini dile getirirler

⁴⁶⁶ Kurat, **a.g.m.**, s. 108.

⁴⁶⁷ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 232.

⁴⁶⁸ Kurat, **a.g.m.**, s. 108.

de Avarlar burada stratejik hamle uygulayarak düşmenin kayıp vermesini amaçlamışlardır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan salgın hastalık, askerlere yiyecek teminatı için Tuna ile Ren arasına inşaa edilmek istenen köprünün arazinin uygun olmaması gibi nedenlerden dolayı Avar ordusu geri çekilmek zorunda kaldı ⁴⁶⁹. VIII. yüzyılın sonlarına doğru başlarında kuvvetli bir kralın olmadığı Avarlar'da giderek çözülme-ler başlamıştı. Özellikle zayıflayan hakimiyet alanında Avarlar da kendi aralarında bölünmüştü. 795 yılında Avar Kağanını tanımayan Tudunlardan bir kimse Franklara başvurarak hakimiyetlerini kabul ettiğini bildirdi. Ancak buna rağmen Avarların hepsi Tudun'u takip etmeyerek Kapgan liderliğinde Tisza Nehri'nin doğusuna çekildiler. Frank Kralı ise tek bir Tudun değil, tüm Avarların itaatini istiyordu. Buna istinaden 795'te Avarlara karşı savaş ilan edildi. Avar cihetinde ise Kağan ile Yuğun arasında çıkan anlaşmazlıkta Kağan hayatını kaybetti. Bu durumdan yararlanmak isteyen Frank kralı, Avar hattını aşarak devletin hazinelerini ele geçirdi. Bir yıl sonra da Frank kralının oğlu Pepin'in mahiyetinde bulunan Alaman, Frank ve Longobardlar Avarların son direnişini de kırdı. 799 yılında gerçekleşen bir Avar isyanını ise Tudunla birlikte Franklar bastırdı. Bu Avarlar arasındaki son isyandı. Geri kalan Avarlar ise Slavların hakimiyeti altına girdiler ⁴⁷⁰. Ancak Avar Devleti tam anlamı ile ortadan kalkmış değildi. Yüzyıllardır hakimiyet kurdukları sahada hala dış politikada etkin bir konumdaydı. Avar tehlikesi yıkılmalarından sonra da devam etmiştir. Avarların hakimiyetini tam manasıyla ortadan kaldırmak amacıyla Franklar 803 yılında Tissa'ya kadar olan Avar sahasını işgal etti. Böylece bugünkü Macaristan topraklarına Franklar yerleşti. 805 yılında ise Bulgar Hanı Kurum Han (802-814) Tissa'nın doğusunu Erdel (Transilvanya) işgal etti. Frank kralı Bulgar saldırıları üzerine 811, 823 ve 828 yıllarında gerçekleşen saldırılar üzerine Avar hakimiyetini ortadan kaldırdı ⁴⁷¹.

Avarların dağılmalarından sonra haklarında az da olsa malumat aktarılmıştır. 814 yılında Kurum Han'ın askerleri arasında Avarlar da bulunmaktaydı. 822 yılında Avarlar son seferlerini gerçekleştirdi ancak bu tarihten itibaren bir devlet olarak

⁴⁶⁹ Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 233.

⁴⁷⁰ Kurat, **a.g.m.**, s. 109.

⁴⁷¹ Karatay, **a.g.m.**, s. 96; Mangaltepe, **a.g.m.**, s. 233.

anılmadılar. 830 yılında yine bir Avar grubu, Slav ve diğer yerel halklarla birleştiler. 875 yılında ise Macaristan dolaylarında bulundular ve Macarlarla karıştılar ⁴⁷². Bazı Avar kıtaları ise Pannonia’da kalmışlardır. Konstantin Porphyrogennetos döneminde (905) Hırvatistanda Avarlar bulunmakta idi ⁴⁷³. X. ve XI. yüzyıllarda Avarlar Hırvat, Sırp ve Bulgarlar arasında karışmışlardır. Bundan dolayı bugünkü Hırvatlar arasında Avar kalıntılarının da olduğunu kabul etmek gerekir. Avarlar ile alakalı Rus kroniğinde de bilgiler mevcuttur. Burada “Bu Obrlar (Avarlar)’ın vücutları genişçeydi. Akılları ile övünürlerdi. Tanrı onları ortadan kaldırarak hepsini öldürdü ve geriye tek bir Obr bile kalmadı” şeklinde geçmektedir. Ruslar arasında ise bir atasözü dikkat çeker. “Obr (Avar) gibi kayboldular. Geriye ne kaldı” ⁴⁷⁴. Köklü bir devlet oluşturarak Orta Avrupa’da korku salan Avarlar sonraki Türk kavimlerinden ziyade daha az iz bırakması ilginçtir. Attila’nın Hun Devleti’nin inkişafı gibi Bayan Kağan’ın da sınırlarını oldukça büyük tuttuğu devleti, günümüz Orta ve Doğu Avrupa’nın etnik yapısını oluşturmuştur. Belki de Avarların Avrupa’ya en büyük mirası Avarların stratejik olarak yerleştikleri ırmak ve nehirlerin olduğu sahalara kendisinden sonra gelen takipçilerinin yerleşmesine ön ayak olmalarıdır ⁴⁷⁵. Yaklaşık 250 yıl Orta Avrupa’da yaşamış olan Avarlar güçlü bir devlet kurmuşlardır. Ancak yönetici kısmı kendilerini Bozkır kültürüne adepte edebildiği sürece başarılı olmuşlardır. Yönetici tabakasının, hakim tabaka üzerinde daha az nüfusa sahip olduğu bilindiğine göre, Bayan Kağan’dan itibaren bozkır kültürünün de giderek azaldığını düşünebiliriz. Nitekim Bayan Kağandan sonra gelen Kağanların adı yahut herhangi bir Avar akını kaynaklarda geçmemektedir. Muhtemelen bu kültürün giderek eksilmesiyle hakimiyet kurdukları toplum arasında asimile olmuşlardır. Avarlar bir göç halinde Avrupa’ya sığınmış olmalarına rağmen Frank ve Bizans gibi güçlü devletleri bir çok kez dize getirmiş, kendileri gibi savaşçı ve kalabalık olan Ogur, Sabir gibi kitleleri ezerek bünyelerine katmışlardır. Slavları da hakimiyetlerine alarak bir bakıma Bizans’ı askeri güçten mahrum bırakmıştır.

⁴⁷² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 159.

⁴⁷³ Ahmetbeyoğlu, İmparator Konstantinos VII. Porphyrogennetos’un..., s. 119.

⁴⁷⁴ Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarında Türkler**, s. 135.

⁴⁷⁵ Omeljan Pritsak, **a.g.m.**, s. 885.

4.9. Avarların Slavlar Üzerindeki Hakimiyeti

Avarlar Orta Avrupa’da görünmelerinden evvel, Slavlar Karpat havzasının kuzeyi ve Polesie’de yerleşik olarak yaşamaktaydı. Slavlar bu coğrafyadan güneye doğru M.S. IV. ve V. yüzyılda güneye doğru yayılmaya başladılar. İlk olarak IV. yüzyılda Germanlerin daha sonra da Hunların ve Bulgarların tesirinde yaşayan Slavların, Türk hakimiyeti altında yaşayarak, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir ⁴⁷⁶. Slav kabilelerin Balkanlara ve Doğu Avrupa içlerine yayılmaları ise Avarlar sayesinde olması daha muhtemeldir ⁴⁷⁷. Yerleşik bir halkın zorunlu olmadıkça ekili topraklarını bırakarak göç etmesi pek mümkün görünmüyor. Slavlar Avarların ilerleyişi sayesinde bir mecburiyet halinde Orta ve Güney Almanya’ya, İllrya, Dalmaçya ve Balkanların doğusuna geldiler. Özellikle savaşlarda öncü birlik olarak kullanılmalarının yanı sıra, Avarlar tarafından Doğu Avrupa ve Balkanlara yapılan büyük akınlarda bulunarak tarım ürünleri elde etmek ve sınır bekçiliği yapmak için kullanılmışlardır ⁴⁷⁸. Avarların, Franklar ile yaptığı anlaşmalarda görüleceği üzere kendilerinde bulunmayan zırai ürünleri bu coğrafyada bulunan ve tarımla uğraşan kavimlerden elde etmek istemiştir ⁴⁷⁹.

Bayan Kağan sınırların güvenliğini sağlayabilmek amacıyla Slav kabilesinden Dulyebi, Voliynyane’nin bir kısmı Pannonia’ya, bunlardan bir kısmı Bohemya’nın güneyine yerleştirildi. Bir kısmı ise Oder Nehri civarına yerleştirildi. Elbe boyuna yerleştirilen Slavlar Saksonların saldırılarına karşı, Saale civarındaki Slavlar Bavyeralılara karşı stratejik olarak yerleştirilmişlerdir. Yukarı Pannonia’da bulunan Slavlar ise Kuzey İtalya ile Frank sınırlarını korumuş oluyorlardı ⁴⁸⁰. Avarların Balkanlara

⁴⁷⁶ Osman Karatay, “Türk-Slav ilişkilerinin Başlangıç Dönemleri Üzerine”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s. 928.

⁴⁷⁷ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 159.

⁴⁷⁸ Kafesoğlu, **a.e.**, s. 159.

⁴⁷⁹ Avarlar bu coğrafyada sadece fütühhât amaçlı hareket etmeyip, devlet kurarak yerleşik bir toplum yapısı dizayn etmek istemişlerdir. Özellikle yaşam sahaları diğer devletleri kontrol altına alabilecek stratejik konumda olmakla beraber, yaşam sahalarını ticari faaliyetlerin canlı bir şekilde yapıldığı güzergahlar üzerine inşaa etmişlerdir. Tuna nehri boyunca, Franklarla Elbe sınırı ve hatta Baltık sahilleri dahil ticaret için stratejik konumlardı. Pritsak, **a.g.m.**, s. 885. Avarların bu konumlarda bulunmaları ve mücadele etmeleri onların stratejik ve ekonomik açıdan kuvvetli bir devlet kurma isteklerinden kaynaklanıyordu. Buna göre de bir devlet olarak etrafındaki kavimlerle savaş zamanlarında dahi alış-veriş içerisinde bulunmuşlardır.

⁴⁸⁰ Kurat, **a.g.e.**, s. 99.

getirdiği esas Slav kitlesi Pannonia Slavlarıdır ve bugünkü Sırp, Karadağlı, Boşnak ve Hırvatların atalarıdır. Bunlar Avarlarla içiçe yaşamakla beraber, genellikle tarım işlerinde kullanılıyorlardı ⁴⁸¹. Yine 750 yılları dolaylarında Hırvatlar Adriatik kıyılarına, Vistül ile Elbe arasına, Aşağı Pannonia ve Dalmaçya'ya yerleştirildi. Buradaki Hırvatlar daha sonraları kendi devletlerini kurmuşlardır. Öyle ki Konstantin Porphyrogenetos'da Hırvatlarla ilgili olan kısımda onları bu coğrafyaya getirenlerin Avarlar olduğu aktarılmaktadır ⁴⁸². Hıvatları Adriatik kıyılarına yerleştiren beylerin adı ise Külük, Label (Alp-el), Kösenci (Koşuncu), Buga, Tugay idi ⁴⁸³. Yine Pannonia ve Mora Slavlarının başında bir Slavlaşmış Avar başbuğunun olduğu söylenmektedir. Germen kavimlerinin Çek yurtlarından ayrılmalarının sebebi ise bu dönemde zayıf bir birlik olan Slavlar tarafından değil, Avarlar tarafından gerçekleşmiştir ⁴⁸⁴. Avarların devlet ve ordularının iyi derecede teşkilatlı bir yapıya sahip olması, Slavların da belirli bir süre Avarların hakimiyeti altında bulunmalarından dolayı onların da teşkilatlanmasını sağlamıştır. Öyle ki VI. yüzyıla kadar herhangi bir inkişafı bulunmayan Slavlar, Avar hakimiyetinden sonra devlet kurmuşlardır. Bu zaman diliminden sonra adları kaynaklarda daha çok anılmaya başlanmıştır. Şunu da eklemeliyiz ki etkileşimler sadece tek yönlü ilerlememiştir. Avarlar da hakimiyet kurdukları Slavların gemicilik alanından faydalandıkları görülüyor ⁴⁸⁵. Avarlar, özellikle Konstantinopolis kuşatması sırasında (626) denizcilik alanında Slavlardan faydalanmıştır. Slavların devlet kurma sürecine bakıldığında, Bohemya'da ilk kez Samo'nu idaresinde kurulan Slav Beyliği, Hırvatistandaki Avarların zaafiyete uğramaları sırasında gerçekleşmiştir. Aralarındaki bu etkileşimi Avar lakaplarının Slav dilinde de olmasından da görebiliriz. Hırvat Beyine denilen Ban kelimesi, Eski Türk lakaplarından

⁴⁸¹ Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 32.

⁴⁸² Kurat, **a.g.m.**, s. 101. Kaynakta Hırvatların gelişi şu şekilde aktarılmıştır: "*Hırvatlar o yıllarda Bavyera'nın ötesinde, şimdi Beyaz Hırvatların yaşadığı yerde oturuyorlardı. Onlardan beş kardeş, Kloukas, Lobelos, Kosentzis, Mouchlo, Khrobatos ve iki kız kardeşi Touga ve Bouga, bir aile ayrılıp halklarıyla birlikte Dalmaçya'ya geldi ve oranın sahipleri olarak Avarları buldu.*" Hırvatlar Avarlarla savaşmış ve onları kovarak burayı kendi ülkeleri yapmışlardır. Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 39-40.

⁴⁸³ Porphyrogenitus'da geçen bu adlar: Kloukas, Lobelos, Kosentzis, Mouchlo, Khrobatos, Touga, Bouga Türkçe olarak: Külük, Kösenci, Mügel, Alpel, Kubrat, Tugay ve Buga olarak verilmiştir. Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 40.

⁴⁸⁴ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 160.

⁴⁸⁵ Omeljan Pritsak, "Türk-Slav Ortak Yaşam: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", **Türkler**, C.2, s. 885.

Bağın yahut Bağa ile alakalı olduğu hatta bazı zümrelerce bu lakabın Bayan adının değişmiş bir formu olduğu görüşü mevcuttur. Büyük Karl adı “Kral, Karol” olarak Slavlarda ‘Hükümdar’ manasına geldiğine göre Bayan Kağan’ın adı da hükümdarlığı ifade den bir kelime olması mümkündür. Yine Zuphan adı Slavcaya geçmiştir. Bu lakap özellikle Güney Slavların kullandığı Bey manasına gelmektedir. Türklerde Kopan, Chopan, Çoban, Yopan olarak kullanılan bu ad Avarlar tarafından uzun bir müddet boyunca kullanıldı ve Avarlar Slavlaştıktan sonra da Zupan şeklinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu ad aynı zamanda Lehler de ‘Pan’şeklinde geçtiği de ileri sürülmüştür ⁴⁸⁶. Tüm bunlara rağmen Bütün Slav dillerinde Avar (Obor) dev anlamında kullanılmaktadır.

Avarların geride bıraktıkları en kalıcı hadiselerden biri de şüphesiz Balkanların Slavlaşmasıdır. Daha öncesinde Slavlar bu coğrafyaya akınlarda bulunmakta idiler lakin bu saldırılar yerleşim amaçlı olmayıp daha çok ganimet amaçlı yapılmıştır. Onların kalıcı olarak yerleşmeleri ise ancak Avar döneminde gerçekleşmiştir ⁴⁸⁷. Ancak Avar-Slav arasındaki ilişkilerin boyutu bazı durumlarda net saptanamadığı ileri sürülmüştür. Burada Slavların pek çok kabileden teşekkül etmesi, Avarların hangi Slavları hükmü altına aldığı sorununu ortaya çıkarmaktadır ⁴⁸⁸. Buna göre Avarlar genellikle Pannonia’da bulunan Slavları hakimiyet altına alarak yönetmişlerdir (559-579). Avarlar atlı birlikleri teşkil ederken, Pannonia Slavları ve Gepidler öncü birlik olarak kullanılmaktaydı. Bu düşünceye göre Eflak Slavları ise Avarlara karşı bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir ⁴⁸⁹. Ancak bazı durumlarda da hükümleri altına girmişlerdir. 579-604 arasında Eflak Slavları bağımsız hareket etseler de 604 ile 613

⁴⁸⁶ Kurat, **a.g.m.**, s. 101.

⁴⁸⁷ Kurat, **a.g.m.**, s. 100.

⁴⁸⁸ Özellikle Slavların Avar hakimiyeti altında ne ölçüde olduklarına dair farklı görüşler bulunmaktadır. İngiliz tarihçi J.B. Bury, 568-626 dönemlerinde Avarların Slavlara karşı üstünlük sağladıklarını lakin onları hiçbir zaman tam anlamı ile hakimiyetleri altına almadıklarını söylemiştir. Burada aralarındaki ilişkilerin bölgedeki siyasi şartlara göre değiştiğini ifade etmiştir. A. Vasiliev ise Slavların Avar hükmünde olmayıp eşit statüde olduklarına inanıyordu. B. Grafenauer ise 568 yılında Eflak Slavlarının Avarlara boyun eğdiğini ancak 578 yılında ise bağımsızlıklarını koruduklarını ifade etmiştir. W. Pohl ise Slavların Avar devletinin bir parçası halinde olduklarını Ancak bu hakimiyete rağmen Slavların kültürel gelişmelerinin kesintiye uğramadıklarını ve aksine geliştirdiklerini ifade etmiştir. Tibor Nivkovi, “Avarlar ile Slavlar Arasındaki İlişkiler (579-626)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, Ankara, 2002, s. 1147-1148.

⁴⁸⁹ Nivkovi, **a.g.m.**, s. 1147. Slovenyalı tarihçi Hauptmann, Eflak Slavlarının 579 yılında Avarların hakimiyetinde olduklarını ancak 584 yılında bağımsız olduklarını söylemiştir.

yılları arasında bu bağımsızlıklarını koruyamamışlardır. Çünkü 613 yılında Eflak Slavları Avarların akınları neticesinde göç etmişlerdi. Eflak Slavlarının çoğu da Makedonya, Teselya Yunanistan ve Mora bölgelerine giderek burada kısa süreli küçük prenslikler kurmuşlardır ⁴⁹⁰. Yine 600 yılında Priscus'un Avarlara saldırısı sırasında 17200 esirden sadece 3000 kadarı Avardır. Diğer 3000 kişi ise Pontus'tan katılan Bulgar Hun kalıntıları olması muhtemeldir. Geri kalan 4000'i Gepid, 8000'i Slavdır. Bu çoğunlukta öncü birlik olarak kullanılan Slavların Türk hakimiyeti altında geliştiklerini söylemek yanlış sayılmayacaktır. Nitekim Slavların medeniyet seviyelerinin yüksek olduğu zaman dilimi Avar hakimiyeti ile sonrası döneme yani VII. yüzyıl ile X. yüzyıl arasına denk gelmektedir. Bu tarihi aralıkta genellikle Türk hakimiyeti altında bulunmaları, gerçekten de Slavların Türklerin altında teşkilatlandıklarını bizlere göstermektedir. Bu yüzyıllarda yine çoğu Slav kavimleri birleşme fırsatı bulmuş ve başta Türk kavimleri olmak üzere pek çok kavimle iletişimde bulunmuşlardır ⁴⁹¹. Yoğun Türk tesiri altında kalan Slavların böylece ister Pannonia, ister Eflak Slavları olsun tam bağımsız olduklarını söylemek yanlış sayılacaktır. Slavların Avarların hakimiyetinden kurtulmaları ise 626 yılında başarısız gerçekleşen Konstantinopolis kuşatmasından sonraki süreçlerde gerçekleşmiştir. Bu seferden sonra Sırplar ve Hırvatlar, İliya ve Dalmaçya'ya doğru yollarında çeşitli Slav kabilelerini de alarak gitmişlerdir ⁴⁹².

4.10. Avar Kültürünün Çevreye Etkileri

Avarlara ait kültürlerin incelenmesi, Karadeniz'in kuzeyinde 250 yıl boyunca hakimiyet kurmaları ve diğer toplumları etkilemeleri açısından önemlidir. Avarlardan geriye kalan özellikle yazılı kaynaklar yabancılar tarafından aktarıldığından dolayı kronolojik hataların yanı sıra, taraflı bir anlatıma da sahiptirler. Aynı zamanda sosyal yaşam hakkında verilen bilgilerin azlığı sebebiyle, Avarlara ait bulunan arkeolojik eserler etnik yorum konusunda da eksiklikler bırakabilmektedir ⁴⁹³. Yine de Avar-

⁴⁹⁰ Nivkov, **a.g.m.**, s. 1147.

⁴⁹¹ Rasonyi, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁹² Nivkovi, **a.g.m.**, s. 1147.

⁴⁹³ Raimar W. Kory, "Arkeolojik Bir Araştırma Avar Yerleşimleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002, s. 664.

lara ait bulunan yerleşim yerlerine bakarak haklarındaki malumatlar gün ışığına çıkarılabilmektedir. 1960 yıllarında Macaristan'ın Bokros yakınlarında Avarlara ait yerleşim yerleri bulunmuştur. Burada dikkat çekici yapılar ise fırınlar ve hendek sistemi- dir. Bu bize Avarların demir ürettiklerini göstermektedir ⁴⁹⁴. Yerleşim sahalarının bulundukları yerler ise önemli su kaynaklarının kenarları ve alçak platolar üzerindedir. Nitekim önceden de bahsettiğimiz gibi Avarlar önemli su yollarını alarak burada ekonomik anlamda öncü olmak istemişlerdir.

İlk olarak Avarların mezarlarında bulunan iskeletler antropolojik olarak incelendiğinde bunların Moğol olduklarına dair ileri sürülen fikirlerin doğru olmadığı anlaşılabilmektedir. Avar İmparatorluğu'nun yaşayış sahası olan bugünkü Macaristan, Arnavutluk, Hırvatistan, Çekoslovakya Avusturya, Güney Almanya gibi sahalarda yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen buluntuların, Germeni İslav, İran, Fin-Ugor gibi kavimlerin yanı sıra Türk tipi (brakisefal) de şeklinde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Buna nazaran bazı mezarlarda ise Türkleri yansıtan “Andronovo” tipinin yüzde 10-15 gibi yadsınamayacak düzeyde yüksek olduğu tespit edilmiştir ⁴⁹⁵. Avarlar bir çok kavimle etkileşimde olmasına karşın kendilerine has bir kültür de oluşturmuşlardır. Tuna ve Karpat havzası arasında daha henüz kendi üretimlerini gerçekleştirmedikleri dönemde, Bizanslı ustalar Avarların zevklerine göre de üretim yapmaktaydı. Avarlar bölgeye net olarak yerleşmelerinden sonra kendi yöntemleriyle üretimlerini gerçekleştirdiler ve bunu Bizans sanatı ile de harmanladılar. Özellikle mezarlardan çıkarılan seramik yapılar oldukça ihtişamlıdır. Szeksard'da ortaya çıkarılan eserler buna örnektir ⁴⁹⁶. Avarlara ait maddi kültür arasında uzun mızrak uçları düz ve aynı zamanda iki tarafı keskin kılıçlar ve kınları, yay, ak başlıkları ve zırh bulunmakta. Aynı zamanda savaş esnasında savaş aletlerini koymak üzere takılan kemerlerde oldukça fazladır. Ortaya çıkarılan eserler ise erken dönem Avar sanatından çok Geç Avar dönemine ait bulgulardır. Bunların büyük bir kısmı Sirmium, Tuna ve Sava nehirleri arasından çıkarılmıştır ⁴⁹⁷. Avar savaş aletlerinin en mühim kısmını ok, yay, zırh,

⁴⁹⁴ Kory, **a.g.m.**, s. 665-666.

⁴⁹⁵ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁹⁶ Kory, **a.g.m.**, s. 666.

⁴⁹⁷ Mangaltepe, “Avarlar”, s. 238.

kılıç ve mızrak oluşturmaktaydı. Yayları diğer yaylara göre 60-160 cm daha kısadır. Bunlar birden fazla katmanlardan oluşup, ahşap kirişleri kemik plakalar ile güçlendirilirdi ⁴⁹⁸. Bu durum okun vurucu gücünü arttırır, yayın kısa oluşu ise at üzerinde manevra yeteneğini kolaylaştırırdı. Bu sayede Avarlar, saniyede 20 kere ok atabiliyorlardı. Üç kanatları ok uçları 500 metreye kadar ilerleyebilmekteydi. Kılıç gelenekleri iki tarafın keskin olmasıyla, Orta Asya geleneklerinin devamını göstermektedir. Kınları ise altın süslemeler ile işlenmiştir. İki uçlu kılıç ve VII. yüzyıldan sonra eğri kılıçlar üretilmiştir. Avarların mızrak ve zırhlarının da güçlülüğünden bahsedilir. Mızraklar düşmanların zırhlarını kolayca parçalamaktaydı. Bizans ordusu Avarların bu silahlarından etkilenecek kendi ordularında da kullanmışlardır. Özellikle tunik biçimindeki kıyafetleri de Bizanslılar tarafından taklit edilmiştir ⁴⁹⁹. Kemer, Avarlarda prestij göstergesiydi. Bu yüzyılda statü dış görünümde oldukça ön plandaydı. Kemerler, boy ve beyler rasındaki farkı ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle çiçek, sarmaşık ve hayvan figürleri en belirgin özellikleriydi. Kuyumculuk sanatında iyi olan Avarlar bu sanatta kendi motiflerini bariz bir şekilde gösterirlerdi. Kemerlerde bulunan altın süslemeler çentikleme usulüyle yapıldı. Kemerlerin birbirine benzememesi, her bir Avarın kendine has bir kemer üretiminin olduğunu göstermekteydi ve süslemelerdeki zenginlik belirli bir hiyerarşiyi ve rütbeyi belirlemekteydi. Tatabanya-Alsogalla'daki yerleşim yerinde bulunan kemer süsleri buna güzel örnektir ⁵⁰⁰. Genç erkekler olgunluğa erişince kemer takarlardı ve bu onların sosyal ilişkilerini belirlerdi. Özellikle Macaristan sahasında bulunan Avar dönemine ait arkeolojik buluntularda Orta Asya'da da gelişmiş olduğu bilinen hayvan figürleri ve grifonlar bulunmaktadır. Türk sanatına ait bu izler Merovingler döneminde Fransa'da görülmektedir. Yine Arnavutluk'ta bulunan Prostovats altın hazinesi, Avarlara ait tesirleri yansıtmakla birlikte, Slav ve Germen sanatları üzerindeki etkisini de göstermektedir. Yine Macarista'da ortaya çıkarılan ve hala Türklere ait olup olmadığı tartışılan, Nagy Szent Miklos sahasında 1799'da bulunan, Türkçe kitabesi olan ve 23 parçalık altın kaptan olan hazine de Avar döneminden kaldığı ileri sürülmüştür ⁵⁰¹. Özellikle üzen-

⁴⁹⁸ Mangaltepe, "Avarlar", s. 239.

⁴⁹⁹ Mangaltepe, "Avarlar", s. 239.

⁵⁰⁰ Kory, **a.g.m.**, s. 668.

⁵⁰¹ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 159.

gi Avar icadıydı ve onlar sayesinde Avrupa'ya tanıtıldı. Askerlerin attan düşmeden mızrağını tutup fırlatmasını sağlayan üzengi, Ortaçağ askerlerinin bel kemiği sayılabilecek atlı birlikleri için oldukça kullanışlıydı⁵⁰². VII. yüzyılda imparator Heraklios, Sasani ordusu karşısında savaşı kazandığı vakit, askerlerin giyim ve kuşamını aynı zamanda taktiklerini, Avar örneği üzerine kurmuştu. Heraklios “Taktika” adlı eserinde Avar örneklerini anlatmıştır⁵⁰³.

Avarların çevre politikası sürekli genişleme yönünde olmuş ve tıpkı Attila gibi dünya hakimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda batıya doğru genişlerken ilk olarak Alanlar ve Ogurları hakimiyet altına alarak Karadeniz'in kuzeyine gelmişler ve burada da dağınık halde bulunan Utirgur, Kutrigur ve Sabarların da hakimiyetine son vererek, egemenliklerini tesis etmişlerdir. Nitekim önceden bu sahada bulunan Türk kavimlerini birliğine katmasıyla askeri alanda da kuvvetli bir yapı meydana getirmiştir. Avarlar batıya ilerledikçe önlerindeki en büyük engellerden biri de Bizans imparatorluğu olmuş, bu amaçla ilk Konstantinopolis'e elçilerini göndermiştir. Avarlar dış ilişkilerinde tıpkı Avrupa Hunlarında olduğu gibi diplomasiye önem vermişlerdir. Seferlere çıkmadan önce saldırıları haklı bir zemine oturtmak suretiyle sürekli Bizans ile diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir. Bu süre zarfında adım adım ilerleyen Avarlar, dış politikada özellikle Sasaniler denge unsuru olarak kullanmışlardır. Sasanilerin Bizans'ın Anadolu'daki toprakları üzerindeki saldırgan politikasını değerlendirerek kuzeyden de kendisi imparatorluğa baskı uygulamış ve genellikle Sasaniler ile aynı zaman diliminde seferlere çıkmıştır. Konstantinopolis'in alınmasından önce Avarlar batıda güçlü bir yapı bırakmamak için Orta Avrupa'nın ve Macar ovasının zaptı için harekete geçmişlerdir. Bu amaçla Karpat Havzası'nın hakimiyeti sağlandıktan sonra Orta Tuna ile Macar Ovası'nın zaptı gerçekleşmiş ve Tuna bölgesine kadar hakimiyetlerini genişleterek Konstantinopolis'i kuşatmışlardır. Özellikle VI. yüzyılın ortalarında Bayan Kağan'ın öncülüğünde oldukça güçlü bir yapı haline gelen Avarların, dünya hakimiyetini sağlamaya çalıştıklarını tıpkı Avrupa Hunlarında olduğunu Bizans kaynaklarında açık bir şekilde görebilmekteyiz. Nite-

⁵⁰² Pritsak, **a.g.m.**, s. 885.

⁵⁰³ Rasyoniyi, **a.g.e.**, s. 86.

kim Avar Kağanı tüm Balkanları yağmaladıktan sonra Bizans tarafından gönderilen elçilere “Kendisini bütün kavimlerin efendisi olarak gördüğünü” söylemiştir. Yaklaşık 250 yıl boyunca Avrupa’da güçlü bir devlet yapısını kuran Avarlar, Avrupa’daki çoğu kavmin hakimiyetini sağlamış ve sonraki dönemlerde bu kavimlerin yeni oluşumlara ön ayak olmalarına Avrupa tarihinin silüetini değiştirmişlerdir. Özellikle Slavların stratejik olarak sınır boylarına yerleştirmişler ve onların teşkilatlanmalarını sağlamışlar ve tarihte Sırp, Boşnak ve Hırvatların ataları Avarlar ile birlikte teşekkül etmiştir. Aynı zamandan Slavların Avar cihetinden hakimiyetinin sağlanması ile Bizans tarafından müttefik savaşçı olmaları engellenmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGARLAR

5.1. Büyük Bulgar Devleti ve Çevre İlişkileri

Bulgarlar, Bulgar adı altında ilk kez imparator Zenon (474-491) döneminde, imparatorun Ostrogotlara karşı askeri olarak destek sağlamak amacıyla, 482 yılında yardımlarına başvurduğu Karadeniz'in kuzey-batı kıyılarında oturan topluluğu göstermek amacıyla ortaya çıkmıştır⁵⁰⁴. Bulgarların kim olduklarına dair ise ilim alanında farklı fikirler ileri sürülmüştür. J. Ch. v. Engel (Tatar-Moğol), Y. Venelin (İslav), P. J. Şafarik (Fin-Ugor) olduklarını ileri sürmüşlerdir. A. Vambery ise Bulgarların Türk aslından geldiklerini söylemiş, düşüncesini yakın dönemde Bulgaristan'da arkeolojik kazılar yapan G. Feher ile Türk filolojisi uzmanı olan Gy. Nemeth'in çalışmaları sonucunda da desteklenmiştir⁵⁰⁵. Bulgar adı tüm bu fikirlere nazaran Türkçe dışında herhangi bir dil tarafından çözülmemiş ve manası da “ karışmak, karıştırılmak, karışmış olmak” şeklindedir. Nitekim 470-480 yılları arasında Karadeniz'in kuzeyinde meydana gelen olaylar bu manayı destekler niteliktedir. Attila'nın geriye kalan en küçük oğlu İrnek Orta Avrupa'da kalmanın zorluklarını görerek etrafında kalan Hun kalıntıları ile birlikte doğuya çekilip Karadeniz kıyılarında bulunan ve aynı kültüre sahip Ogur boylarını kendi bünyesine katmışlardır ve Bulgarların temelini oluşturmuşlardır⁵⁰⁶. Öyle ki Patrik Nikephoros, Kubrat'ı Onogurların Hanı olarak kaydetmiştir ve Onogur-Bulgar adlandırmasını kullanmıştır. Başka bir Bizans kaynağında ise 668-685 yılları arasında Tuna Nehri'ni geçenlerin Onogur oldukları zikredilmiştir. Yine İbrani kaynaklarında göçen topluluğun Onogur oldukları bahsedilmiştir⁵⁰⁷. Süryani kaynaklarında ise Bulgarların Hazarlar ile kardeş oldukları ve “

⁵⁰⁴ İbrahim, Kafesoğlu, “Türk-Bulgarların Tarih Ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10, 2011, s. 92.

⁵⁰⁵ Kafesoğlu, “Türk-Bulgarların Tarih Ve Kültürüne...” s. 92.

⁵⁰⁶ Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi 463 yılından itibaren görünen bu Ogur boyları Onogur, Sarıogurlar, Kutrigur, Utigur idiler. Bu boylardan Utigur ve Kutrigurlar V. yüzyılın sonu itibarı ile Bizans Devleti ile savaşmışlardı. Bunlar 567-568 yıllarında Göktürk hakimiyetine girmiş, 630 yılında yılında bu hakimiyetten kurtularak kendi devletlerini kurma çabası içerisine girmişlerdir. Ayşe Kaya-pınar, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, Ankara, 2002, s. 630.

⁵⁰⁷ Istvan, Zimonyi, “Bulgarlar ve Ogurlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002, s. 610.

İç İskitya'dan" geldikleri belirtilmiştir ⁵⁰⁸. Tüm farklı görüşlere nazaran bugün ilim aleminde kabul edilen ise Bulgarların Türk olduğu ve Attila'nın soyu ile Ogur boylarının karışmasıyla ortaya çıktıkları görüşüdür.

626 yılında Avarların gerçekleştirdiği Konstantinopolis kuşatması başarısız olmuştu. Bu süreçte Avarların hakimiyeti de giderek çözülmeye başlamış merkezi otoritesi zayıflamıştı. 630 yılına gelindiğinde Avar hakanının ölmesiyle birlikte taht kavgaları ortaya çıktı. Bu sırada Avarlara bağlı olan Bulgarlar da taht kavgalarına müdahale ederek yeni hükümdarın kendilerinden biri olmalarını istediler. Ancak Avarlara yenilen 9000 kişilik Bulgar topluluğu Pannonia'dan uzaklaştırılmıştır. Yenilen Bulgarlar aileleriyle birlikte Bavyera bölgesinde bulunan Frank Kralı Dagobert'e sığındılar. Ancak Kral ilk olarak kışı geçirmeleri için izin vermiş daha sonrasında da kararını değiştirerek öldürülmelerini emretmiştir. Bulgar Beyi ise mahiyetindekiler ile birlikte Longobard Kralı Walluc'a sığındı. İsyan eden Bulgar Beyin Kutrigurlardan olduğu gibi, Organ yahut Kubrat'ın da olabileceği aktarılmıştır ⁵⁰⁹. Bu sırada Kubrat ⁵¹⁰ amcası yahut dayısı Organa'nın ⁵¹¹ yerine Bulgar tahtına geçti.

⁵⁰⁸ Umut Var, **Süryani Tarih Yazıcılığında Türkler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 131.

⁵⁰⁹ Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 36-37.

⁵¹⁰ Kubrat, Bulgar Hakanlar listesinde "Kourt-Kurt" şeklinde 60 yıl, soyu Dulo olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda İrnik'ten sonra Bulgar Hakanları listesinde 150 yıl sonra Ermi soyundan Gostun diye birinden bahsedilmiştir. Gostun'un kim olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmaz iken bu şahsın Organa'nın valisi ya da ölümünden sonra kısa süreli Hun Ogur-Bulgarların başında bulunduğu yahut bizzat Organa'nın kendisi olabileceği vurgulanmıştır. Talat Tekin bu adı İrnik'ten sonra vali olarak Bulgarların başına geçtiğini vurgular. Aynı zamanda Gostun'un Bizans kaynaklarında Organ-as olarak geçtiğini aktarır. Bazin'e göre ise bu adın Doğu Türkçesi oz – "kurtulmak" fiilinin Batı veya Bulgar Türkçesinin karşılığı olan "or" kökünden –gan eki ile meydana gelen bir isim olduğunu söylemiştir. Gostun yahut Organ-as yani "Domuz" yılından (603), "sığır" yılına kadar (605) valilik yapmıştır. Talat Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, TTK, Ankara, 1987, s. 3.

Kubrat adı ise kaynaklarda Kubrat, Kovrat, Kuvrat, Kobrates, Kvuratos, Kovratos, Khubrat, Kubratos, Koubratos, Kobratog, Kourt, Kurt şeklinde geçmektedir. Adın manası konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Gy. Nemeth, L.Bazin, P.Golden kelimenin aslını Türkçe olarak "Kobrat=Toplamak", anlamında olduğunu ve toplayan yani halkı, devleti bir araya getiren manasında olduğunu söylemişlerdir. A.Vambery, G. Feher, J.B. Bury ve V. Beşevliev ise Bulgar Hakanlar listesini daha doğru kabul etmişlerdir. Kurt'un ait olduğu Dulo hanedanlığının kimliği de, Türk kökeninden geldiğine dair şüphe olmamakla beraber daha kesinlik kazanmış değildir. Başka bir görüşe göre Doulo (Dulo) adı, Türklerde "alev, nur, meşale" anlamında bir unvan olan "Yula"nın Bulgar Türkçesindeki şeklidir. Bir diğer açıklama ise Bulgar hükümdar sülalesi Tu-ku'ya (Büyük Tanhu Mo-tun ailesi)'ne dayanmaktadır. Fonetiğine bakılacak olursa Tu-ku> d'o-klak> duo-klo>Doulo şeklinde gelişmiştir. Buna göre Avitokhol, Kurt'un atalarından biridir. Artamonova göre Kurt, Batı Göktürk Kağanının yeğeni idi. Yani Aşina ailesinden gelmektedir. Kubrat Han'ın çocukluğu ve nerede yetiştiği konusu da belirsizdir. Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 11; Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 3; Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devletinin Kuruluşu", s. 38, n.16; Zimonyi, **a.g.m.**, s. 610.

Daha sonra Avarları mağlup ederek onları Karadeniz'in kuzeyine göçe zorladı ⁵¹². Yine bu sıralarda Göktürklerin hakimiyetinde bulunan Bulgarlar, Kubrat Han öncülüğünde, yıkılan Göktürk İmparatorluğu'ndan serbest kalan ve Azak boyunda bulunan Ogur boyları ile Avar hakimiyetinden ayrılan diğer Bulgar boylarını (Kutrigur) birleştirdi. Böylece bir araya getirdiği boylar ile 635 yılında Büyük Bulgar Devletini Kurdu ⁵¹³. Böylece Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimlerini, Sabarları, kimi Göktürk topluluklarının dışında tek bir çatı altında birleştirdi. Kubrat Han'ın böyle bir dönemde ne şekilde ve nasıl bir görev aldığı bilinmemektedir. Ancak amcası Organa'nın yanında yetiştiği tahmin edilmektedir ⁵¹⁴. Nicephoros eserinde, 619 yılında Hun-Bulgar Beyinin Konstantinopolis'e gelerek kilise meselelerinin görüşüldüğü ve gelenlerin Hristiyanlığı kabul ederek eşiyile birlikte vaftiz edildiği ve imparator tarafından Patrik ünvanı verildiğini aktarmıştır. Bu ise durumu iyice karıştırmıştır. Nitekim yazar Konstantinopolis'e gelen Han'ın ismini kaydetmemiştir. Marguart ve bazı ilim insanları gelen Han ve ailesinin Organa olduğunu, Zlatarsky ise Kubrat olduğunu söylemiştir. Yine kaynaklarda Hristiyanlığı kabul ettikleri vurgulanırken, Hun Beyinin vaftiz olduğu geçmemiştir. Böylece kaynaklara göre Han'ın Hristiyan olduğu görüşünü yapmak yanlış olacaktır. Aslında Han'ın inancını değiştirmeyerek kendi dininde kaldığını söyleyebiliriz ⁵¹⁵. Nitekim Bulgarların bu ilk dönemlerinde Hristiyanlık ve Bizans etkisini görmemekteyiz. Bizans aslında kuzey Karadeniz bölgesinde özellikle Azak ve çevresindeki kabilelerle politikası ittifak içerisinde olmaktadır. Ticari açıdan ehemmiyetli olan Kırım'daki topraklarını bu yolla koruyabileceğine inanıyordu. Bizans siyasi amaçla baskısını arttırabilmek için Hristiyanlığın önemli

⁵¹¹ Kubrat Han'ın dayısı olan Organa'nın (P.Golden'e göre amcasıdır) Batı Göktürk Prensi olan ve Çin kaynaklarında bahsedilen Mo-ho-t'un Hou ile aynı kişi oldukları ileri sürülmüştür. Organa'nın Azak civarında bulunan Bulgarların başında olduğu ve ünvanının Mo-ho-t'un, adının ise Organa olduğu söz konusu edilmiştir. Organa burada Tulular ve Bulgarların hakimiyetini sağlayarak Göktürklerle karşı gelerek Hazarlarla savaştığı, 631 yılında Çungarya'da meydana gelen savaşlarda da hayatını kaybettiği aktarılmıştır. Kubrat'ın aynı zamanda kız kardeşinin oğlu olmayıp, eşi tarafından yeğeni olduğu belirtilmiştir. M.İ Artamonov, **a.g.e.**, s. 217; Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han Ve Büyük...", s. 36, n. 10.

⁵¹² Kafesoğlu, "XII. Asra Kadar İstanbul'un...", s. 10-11.

⁵¹³ H. Memişoğlu, "Bulgarların Menşei ve Oluşumları, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.71, 1991, s. 60-61; Tekin, **a.g.e.**, s. 3-4.

⁵¹⁴ Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük...", s. 36.

⁵¹⁵ Zimonyi, "Bulgarlar ve Ogurlar", s. 610-611. Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.13. 35/42, 2007, s. 37; Artamonov, **a.g.e.**, s. 212.

bir koşul olduğuna da inanmıyordu. Özellikle VIII. yüzyılda Got piskoposluk dairesi bünyesinde, Kardost ve Makar'ın Hunlar arasında yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri sonucunda, muhtemelen daha önce kurulan Onogur piskoposluğu da yer almakta idi ⁵¹⁶. Her ne kadar Hristiyanlık üzerinden bir etkileşim sağlanmak istense de Bulgarlar ilk devirlerinde Türk devlet yapısını ve kültürlerini korumuşlardır.

Yaklaşık 40 yıl ömrü olan Büyük Bulgar Devleti'ni hakkında dönemin kaynakları yetersiz ve karanlık bilgi sunmuştur. Öyle ki bu devletin tam olarak nerede kurulduğuna dair net bir bilgi ortaya konulamamıştır ⁵¹⁷. Kubrat'ın kurduğu Bulgar Devleti'ni ile alakalı ilk ciddi araştırmayı Moravcsik yapmıştır. Ona göre devletin merkezi Kuzey Kafkasya'da, Kuban ile Don nehirleri arasındadır ve halkı Onogurlar'dan başkası değildir. Bu sahada kurulduğuna dair aynı fikirleri Nemeth, Szadeczky Kardoss, Ligeti ve Balint de savunmuştur. Zimonyi ise bu fikre katılmayıp devletin kuzey Karadeniz'de olduğunu savunmuştur. Westberg ve Marquart ise Onogurlar ile Bulgarlar arasında bir bağlantı olmadığını ve devletin yerinin batıda olduğunu söylemiştir. Pohl ise Kubrat'ın Bulgarlarını Azak'ın her iki yanına yerleştirmiştir ⁵¹⁸. Lakin Kubrat'ın kurmuş olduğu devlet Kuzey Kafkasya'da değil batıda olma ihtimalini düşündüren kanıtlar mevcuttur. Çünkü 1912 yılında Ukrayna topraklarında bulunan Mala Pereşçepino köyünde Kubrat'ın mezarı olduğu düşünülen gömü bulunmuştur. Bu nokta Dnyeper'in sol kolundan Vorskla nehrinin yine sol kıyısında bulunmaktadır. Mezarda bulunan yüzüğün üzerinde damgalanmış olarak "Xobratoy" (Khovratou) ve "Xobratou Patrikou" (Khovratou Patrikou) yazmaktadır. Devletin merkezini Kafkaslara koyan yazarlar, devrin kaynaklarında geçen "Kuphis" nehrinin Kuban nehri olduğunu ileri sürerek bu fikri savunmuşlardır. Ancak bu nehir kaynakların aktarımından yola çıkılarak Dnyeper ile Dnyester arasında batıda bulunmaktadır ⁵¹⁹. Kısaca Theophanes'de geçen Kuphis nehri Kuban değil, Kırım'ın batısında Ka-

⁵¹⁶ Artamonov, **a.g.e.**, s. 214.

⁵¹⁷ Andras Rona Tas, "Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti", **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002, s. 625.

⁵¹⁸ Rona Tas, **a.g.m.**, s. 625.

⁵¹⁹ Theophanes bu nehrin Don ile İdil nehirlerinin birleştiği yerden doğduğunu söylemektedir. O dönemlerde İdil nehrinin şimdiki Volga kanalının olduğu yerde birleşip ayrıldığına inanılırdı. Kubhis'in Karadeniz'e nereden döküldüğü ise daha açıktır. Kırım'ın batısında bulunan Necropela ya da Necropyla. Bu yerden Konstantin de bahseder ve Dnyeper Nehri'nin ağzından sonra geldiğini aktarır.

radeniz'e dökülen bir nehirle yani Dinyeper ve daha doğrusu eskiden tıpkı Kuban gibi Hipanis şeklinde adlandırılan ve bu yüzden bazen Kuban nehriyle karıştırılan Bug nehri ile özleştirmek gerekmektedir. Buna göre Kuphisi Kuban değil Bug nehridir⁵²⁰. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere Kubrat'ın kurduğu devletin sınırları Kuban ve Dneper ile Don ve Dnester arasında olduğu söylenebilir⁵²¹.

Kubrat Han devletini oluşturduktan sonra Bizans Devleti ile münasebetlerde bulunmak amacı ile elçisini Konstantinopolis'e gönderdi. Bu sırada imparatorlukta Heraklios (610-641) bulunmaktaydı. İmparator Heraklios ise Sasani-Avar tehlikesine karşın, Bulgarları kendi safında tutabilmek amacı ile elçileri kabul etmiştir. Bu dönemde Bizans'ın Bulgarları müttefik olabileceği düzeyde görmeleri dikkat çekicidir. Daha yeni kurulan bir devletin bu şekilde yükselmesi ancak birliğinde bulunan toplulukların önceden tanınmasıyla açıklanabilir. Bu durum ise bizlere Bulgarların gerçekten de imparatorluk tarafından uzun süre korkulan Avrupa Hunları'nın kalıntıları ile Ogur boylarının birleşmesiyle meydana geldiklerini düşündürmektedir.

Heraklios, Kubrat Han'a çeşitli hediyelerin yanısıra patrik ünvanını da vererek böylece müttefikliğini sağlamlaştırdı.. Bulgar Han'ına bu derecede bir unvan verilmesi aralarındaki ilişkinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermesi açısından da önemlidir⁵²². Aralarındaki bu anlaşma aynı zamanda Kubrat Han'ın yeni kurmuş olduğu devletin varlığını resmi olarak dönemin köklü imparatorluğuna tastik ettirmesi bakımından da önem taşımaktadır⁵²³. Kubrat Han, yapılan bu önemli anlaşmaya hayatının sonuna kadar bağlı kalmıştır. Hatta Heraklios'un ölümünün ardından geride kalan eşi Martini'yi ve oğlunu taht kavgaları sırasında desteklemiştir⁵²⁴. Başka bir

Burada yine Bug ile Dnyeper'in ortak halicinden bahsedilmektedir. Yine 733-746 yılları arasındaki bir kilise listesine göre Onoğur ve Hun Patriklerinin Kırım'da olan Got Patrikliğine bağlı olduğu aktarılır. Buna göre Onoğur Patrikliğini Azak'ın doğusunda olduğu çıkarılamaz. Daha fazla bilgi için Bkz.; Rona Tas, **a.g.m.**, s. 626.

⁵²⁰ Artamonov, **a.g.e.**, s. 222; Zimonyi, **a.g.m.**, s. 611.

⁵²¹ Zimonyi, **a.g.m.**, s. 611.

⁵²² Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 97.

⁵²³ Fatma Çapan, "VI. Asrın Başlangıcından Bulgarların Hristiyanlığı Kabul Etmesine Kadar Doğu Roma İle Bulgarlar Arasındaki İlişkiler", **History Studies**, 12/4, Ağustos 2020, s. 1545.

⁵²⁴ Kubrat Han'a Patrik ünvanı verilmesi ile 619 yılında Nicephoros'un bahsettiği Konstantinopolis'e gelip burada Patrik ünvanı alan kişinin Kubrat olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü aynı kişiye bir

açından bakılacak olursa Bizans'ın Avarlara karşı yapmış olduğu bu anlaşma Avar korkusunun hala devam ettiğini göstermektedir. Üstelik Avarların başarısız Konstantinopolis kuşatması ve 623'te Samo liderliğinde Slav devletinin kurulması ile prestij kaybetmelerine rağmen. Bulgarların yeni kurmuş olduğu devletin böyle bir siyasi çekişmelerin ve diplomatik dengelerin kurulduğu alanda görev alması, onların devletlerinin kayda değer güçte olduğunu göstermektedir. 641 yıllarına gelindiğinde Büyük Bulgar Devleti genişlemekte olan Hazar baskısını kaldıramamış, Kubrat Han'ın ölümüyle birlikte de dağılma süreçleri hızlanmıştır⁵²⁵. Nikhephoros ve Theophanes bu konu hakkında aynı şeyleri aktarır; "Bulgar bölünüp dağıldığında Sarmatlara komşu olan ve Barsil denen ülkelerinden çıkıp gelen Hazar kabilesi, tam bir dokunulmazlık içerisinde Karadeniz'in ötesinde bulunan toprakları istila ettiler. Onların içerisinde olan Bayan'ı haraç ödemeye tabi kıldılar"⁵²⁶.

Kubrat Han'ın ölmesinden sonra oğulları arasında devletin bütünlüğünü koruyabilecek şahsiyette biri çıkmadı. Bu iç mücadelenin ne kadar sürdüğü ve Kubrat'ın kurmuş olduğu devletin ne kadar ayakta kaldığı bilinmemektedir. Gumilev yıkılış tarihlerinin 679 yılında olduğunu belirtirken, genel anlamda 668-670 yılları arasında olduğu düşünülmektedir⁵²⁷. Zaten Asparuh Han 679 yılında Aşağı Tuna'da görüldüğüne göre bu tarihten önce olduğu kesindir⁵²⁸. Hazarların baskısı ile birlikte birliği sağlamayarak kalabalık kütleler halinde göç etmeye başladılar⁵²⁹. Nikephoros'un da aktardığı bilgilere göre Kubrat Han'ın beş oğlundan en büyüğü olan Bat-

unvan iki kez verilemeyecektir. Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük...", s. 40, n. 31; Artamonov, **a.g.e.**, s. 220.

⁵²⁵ Kubrat'ın ölüm tarihini belirleme konusunda net bilgiler yoktur. Rona Tas, ele geçirilen sikkelere göre Kubrat Han en erken 642, en geç 647 tarihleri arasında ölmüştür. Ancak Theophanes kaydında II. Konstantine'nin batıya yöneldiği zamanda Kubrat'ın öldüğünü kaydeder. Lakin hareketinden önce mi sonra mı olduğunu belirtmez. Buna göre ölüm tarihi 668 yılına kadar çıkar. Ancak tekrar ele geçirilen sikkelere göre bu tarihi 650 yılı olarak belirlememizi sağlar. Rona Tas, **a.g.m.**, s. 625. Kubrat'ın Gök-türkler'den ayrılarak kurduğu Büyük Bulgar Devleti'nin tarihini 584 olarak kabul eden Zlatarsky 642'de, G. Feher ise VII. yüzyıl ortaları öldüğünü söylemiştir. Yine Theophanes'in kaydından hareketle O. Pritsak ölüm tarihini 665 yılı olarak kabul edilebilir. Öyleki daha sonraki olaylardan hareketle gerçeğe en yakın tarih 665 yılı olarak kabul edilebilir. Ali Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", s. 41; Z.Miftakov, "İlk Bulgar Devlet Oluşumları", **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, C.2, 2002, s. 623.

⁵²⁶ Rona Tas, **a.g.m.**, s. 627.

⁵²⁷ Ahmetbeyoğlu, Kubrat Han ve Büyük...", s. 41.

⁵²⁸ Osman Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.10, S.2, 2010, s. 2.

⁵²⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 15.

bayan babasının yerine tahta geçse de iç muharebeleri durduramamış ve bir süre sonra baskılardan dolayı mahiyetindekiler ile birlikte ata topraklarında, Hazarların egemenliği altına girmişlerdir ⁵³⁰. İkinci oğul olan Kotragos Don Nehrini geçerek bu coğrafyaya yerleşmiş, Kuber (Kuver) isimli dördüncü oğlu Tuna Nehrini geçip Pannonia sahasına gelerek Avar boyunduruğu altına girmiş, beşinci oğul ise İtalya'ya giderek burada Ravenna'lı Pentapolis'in topraklarına yerleşmiştir. Kubrat Han'ın üçüncü oğlu Asparuh ise Dnyeper ve Dnyester Nehrini geçtikten sonra Tuna'nın denize dökülen kısmında Tuna Bulgar Devletini kurmuştur ⁵³¹. Nikephoros'daki bilgilere bakacak olursak öncelikle dağılmanın ardından oğullarının dört bir yana gittiği anlaşıyor. Bulgarların dağılmalarının peşi sıra, Hazarlar bu durumdan yararlanarak Azak'ın doğusunu ele geçirmiş ve Batbayan'ı kendilerine tabi kılmışlardır. Nitekim burada şuna dikkat çekmeliyiz ki Hazarlar 670'li yıllarda birleşik bir Bulgar gücünü dağıtacak mahiyette değildi. Bu durumu Theophanes'de bahsetmiştir. "Kubrat kendilerine her halükarda üstün gelmeleri ve başka kabilelerce köleleştirilmemeleri için ortak hayatlarından hiçbir durumda ayrılmamalarını öğütlediği beş oğul bırakarak öldü. Ancak onun ölümünden kısa bir süre sonra beş oğlu bozuştı ve her biri kendine tabi orda ile ayrıldı... ⁵³²". Buna göre Kubrat Han'ın ölme tarihi ile dağılma arasında uzun süre geçmemiş olmalı.

Azak civarında bulunan ve Göktürklerle bağlı olan Onogurların başında bulunan Organa'nın yanında yetiştiğini tahmin ettiğimiz Kubrat Han, Organa'nın ölümünden sonra yerine geçerek dağınık haldeki Onogurlar, Kutrigurlar ve Ogurları birleştirerek yeni bir devlet kurmuştu. Yani Kubrat'ın hakimiyet dönemini Bulgar kabilelerinin büyük bir kısmını birleştirme dönemi olarak adlandırabiliriz. Ancak uzun ömürlü olmayan bu devlet, Hazarların Kafkaslar'da ilerlemesi ile birlikte çözülmeye başlamıştı. Yine de Kubrat Han kendisinden sonra oluşacak olan Bulgar

⁵³⁰ Batbayan Büyük Bulgaria topraklarında kaldıktan sonra Hazarların baskısı ile birlikte Kazan civarına göç etmiştir. Bu Bulgarlar daha sonra İdil Bulgarları olarak anılacaktır.

⁵³¹ S. Runciman, **A History Of The First Bulgarian Empire**, Fellow Of Trinity College Cambridge, G. Bell Sons Ltd, London, 1930, s. 194; Zimonyi, **a.g.m.**, s. 611-612; Miftakov, **a.g.m.**, s. 623; Osman Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.10, S.2, 2010, s. 3; Aydın, **a.g.t.**, s. 147.

⁵³² Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin İlk...", s. 3.

etnogenizin hamisi olmuştur ve mahiyetindeki bütün boylar “Bulgar” olarak anılmıştır.

Avarlara bağlı Bulgarlar Kağan’ın ölümü üzerine isyan ederek müstakil olarak hareket etmeye başlamışlardı. Kubrat Han’ın ilk dönem politikası dağınık halde bulunan Bulgar topluluklarını birleştirme yönünde gelişmiştir. Buna göre dağınık halde yaşayıp bir kısmı Göktürklerle, bir kısmı da Pannonia’da bulunan Avarlara bağlı Bulgarları bir araya getirmiştir. Bulgar Devletini kuran Kubrat Han kısa sürede sınırlarını doğuda Don, batıda Bug Nehri’ne kadar genişletmiştir. Diğer Türk kavimlerinde de olduğu gibi sınırlarına yakın olan Bizans ile iletişime geçerek anlaşma sağlamıştır. Bu anlaşma ile her iki kavim de kendi yararını gözetmiştir. Bizans, Bulgarları Avarlara karşı müttefik olarak görmüş, Bulgarlar ise ilk dönem devletin gelişmesi için çatışmadan uzak durmuştur. Bulgarlar müttefik olarak iki imparatorluk arasında denge unsuru olmuştur. Kubrat’ın ölümünün ardından devletin güçlü yapısı sarsılarak dağılma emareleri göstermiştir.

5.2. Asparuh Han (640-700) Dönemi Tuna Bulgar Devleti’nin Kuruluşu ve Çevre Ülkeler ile Politikaları

Bulgar Hakanlar Listesi'nde 61 yıl hüküm sürdüğü, Asya Hun Hükümdarı Mo-tun (M.O. 209-174)'dan itibaren Hun Tanhuları yetiştiren Tu-ku ailesi ile aynı olan Dulo sülalesine mensup olduğu ve oniki hayvanlı Türk takvimine göre vereni-alem (Ejderha yılının 11, ayı)'de tahta geçtiği kaydedilen ve kaynaklarda ismi Asparuh, Esperuh, Esperih, Esberuh, Esperi şeklinde geçen, "delice doğan" manasına gelen Asparuh'un yurdundan ayrılmadan önceki hayatı hakkında mevcut bir kayıt bulunmamaktadır⁵³³. Kubrat Han’ın üçüncü oğlu olan Asparuh (Esperüh), abisi Batbayan’a bağlı kalsa da kısa bir süre sonra Hazarların baskısı ve kardeşleri arasında çıkan itilaflardan dolayı kendisine bağlı Bulgarlar ile birlikte Dnyeper ve Dnyester’den geçerek Güney Besarabya’ya geldi. Burada böylece 660’lı yılların sonu itibari ile Bizans Devleti ile komşu oldu⁵³⁴. Asparuh’a tabi olan Bulgarların yine Hazar baskı-

⁵³³ Ahmetbeyoğlu, “Bulgar Hakanlar Listesi...”, s. 4; Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 17, n. 34.

⁵³⁴ Asparuh’un yerleştiği ve Bizanslı tarihçilerin Oglos olarak adlandırdığı bölge hakkında Theophanes şu bilgileri vermiştir: “... Sonunda üçüncü kardeş Asparuh, Tuna’nın kuzeyinde olan Dnyeper ve

sından dolayı göçtüklerine dair bilgi, 250 yıl sonra Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs Emevilerine yazdığı mektupta da geçer. Mektuba göre Kağan önceden “wnnr” yani Onogurlar halkının bulunduğu yerde hüküm sürmektedir ve bu halkı sayılarının fazla olmasına rağmen yenmiştir⁵³⁵. Onogur/Bulgarlar Hazarlar'dan daha kalabalık olduğu halde Hazarlar onları yenerek Tuna boylarına sürmüşlerdir⁵³⁶.

Asparuh 679'da Don ile Dnyeper arasındaki yerlerinden gelerek Besarabya'ya yerleşen Kutrigurları da kendi bünyesine kattı. Avarlar ise bu sıralarda 626'daki başarısız Konstantinopolis kuşatmasından sonra zayıflamaya başlamıştı ve Balkanlara doğru genişleme politikasından uzaktı. Bizans Devleti ise bu sıralarda Sasani ile süregelen savaşlarını sonlandırmışsa da bu sefer Arap orduları ile başlayan mücadelelere kendini vermişti. Nitekim Araplar 673 ve 677 arasında Konstantinopolis'i beş kez kuşatmışlardı. Aynı zamanda imparatorluk yoğun bir şekilde dini tartışmaların içerisindeydi⁵³⁷. Bizans böylelikle yeni bir Balkan politikasından uzak duruyordu. Frank Krallığı ise 633 v 639'daki parçalanmalarından sonra kendi içerisine kapanmıştı. Slavlar ise Bizanslılar tarafından İlyra bölgesine yerleştirilmişti. Pannonia ise eski jeopolitik konumunu yitirmiş, Sirmium'un artık İtalya ve Balkanlara açılan konumu kalmamıştı⁵³⁸. Doğuda ise Kavimler göçü kısa süreliğine durmuş ve önceki yıllara göre sükunet hakimdi⁵³⁹. Böylelikte Asparuh'un yeni kurmuş olduğu devlet kısa süreliğinde tehlikelerden uzak kalmış oluyordu. Aspruh Tuna'nın güneyinde iken (Bugünkü Bulgaristan, Makedonya, Trakya) Slavların sayısı 250 bin yahut 300 bin olduğu aktarılmıştır. Suriyeli Mihail Asparuh'un ve mahiyetindekilerin sayı-

Dnyester nehirlerini geçip Onglos (Oglos) bölgesini ele geçirerek Tuna ile adı zikredilen (Dnyeper-Dnyester) arasındaki sahaya yerleşti. Çünkü burası her cihetden korunaklı ve ele geçirilmesi güçlü. Ön tarafın bataklık, diğer yönlerin de nehirlerden oluşması düşmana karşı büyük bir emniyet sağlamaktaydı.....". Bu bölge aynı zamanda "Köşe-Bucak" manasındadır ve Osmanlılar bu bölgeye bu adlandırmayı yapmıştır. Ali Ahmetbeyoğlu, "Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", **Omeljan Pritsak Armağanı**, Yay. Haz. M. Alpargu, Y.Öztürk, Sakarya, 2007, s. 395, n. 2; Kayapınar, **a.g.m.**, s. 630; Karatay, Tuna Bulgar Devleti'nin..., s. 3, n. 3.

⁵³⁵ D.M.Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s. 58.59.

⁵³⁶ Rona Tas, **a.g.m.**, s. 628.

⁵³⁷ Bizans kaynaklarında Bulgarların ilk 75 senesi hakkında bilgiler çok azdır. Bu çağ hakkındaki bilgiler arkeolojik çalışmalar ile başka kaynaklar sayesinde öğrenmekteyiz. Bu sıralarda Bizans başka problemlerle ilgilenmekteydi. Asparuh ise sükunet devrinde fetih için değil belkide yeni kurduğu devletin teşkilatlanmasına zaman ayırmıştır. Runciman, **a.g.e.**, s. 26. Geza Feher, **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, Ankara, 1999, s. 47.

⁵³⁸ Ahmetbeyoğlu, Yurt Tutan Hükümdar..., s. 397.

⁵³⁹ Feher, **a.g.e.**, s. 47.

sının 10 bin olduğunu aktarmıştır lakin bu sayıya çocukların ve ailelerin yansıtılıp yansıtılmadı bilinmemektedir. Tzvetkov ise bu sayıyı 600 bin ile 800 bin arasında olmalıydı diye aktarmıştır. Ancak bu sayı abartılı bulunmuştur ⁵⁴⁰. Asparuh'un yeterince güçlü bir ordusu olduğunu düşünebiliriz. Eğer öyle olmasaydı Tuna boyunda Bizans'ı yenemeyebilirdi. Böylece Karatay'a göre bu sayı 100 bini aşmayacak şekildeydi ⁵⁴¹. Ancak daha sonraki yıllarda VIII. ve IX yüzyıllarda sınırların Tuna'nın kuzeyi ve kuzeydoğusuna doğru genişletilmesi ile buralara yerleşmiş olan Bulgarları da kendilerine dahil edildiğini düşünürsek, verilen sayının arttığını düşünebiliriz. Şunu da eklemeliyiz ki V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan Yarımadası'na Slavlar'ın Bulgarlar'dan ortalama bir buçuk asır önce yerleşmesi ve bu coğrafyada bulunan Trak-İllir gibi kavimlerle kaynaşarak eritmeyi başarması, Slavların nüfus bakımından fazla olduğunu göstermektedir. Böylece gerçekte Bulgarların siyasi yapıya hazırladıkları Slavlar bir zaman sonra Bulgar Devleti'nde hakim unsur olmuştur ⁵⁴². İlk dönemde sayıca kendilerinden üstün olan Slavları kendi bünyelerine katmaları Slavların hala bir birlikten uzak olduklarını göstermekle birlikte, Bizans'ın da askeri potansiyel olan bu nüfus avantajını Bulgarlar sayesinde kullanamadıkları anlamına gelmektedir.

Asparuh Han Besarabya bölgesine gelmişti ancak burası bir yurt olma potansiyelinden uzaktı. Açık bir alana sahip olduğu için kuzeyden ve güneyden gelebilecek tehlikelere de maruz kalabilirdi. Aynı zamanda önemli ticaret merkezlerine uzak ve Hazarlar'ın genişlemeye çalıştıkları topraklardı ⁵⁴³. Yine mahiyetindeki Kutrigur

⁵⁴⁰ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", **Balkanlar El Kitabı**, C. I, Ankara 2006, s.107; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", s. 631; P. S. Tzvetkov, "Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, s. 603.

⁵⁴¹ Karatay, Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 4.

⁵⁴² 631 Bulgarlar ile Slavların kaynaşması arkeolojik verilere bakılacak olursa IX ve X. yüzyıllarda gerçekleştiği anlaşıyor. Çünkü kaynaklarda özellikle VII. ve VIII yüzyıllarda bu iki kavim ayrı ayrı geçmektedir. Ayrıca VII. yüzyılın sonlarında hala Bulgarlar'dan kaçıp Bizans'a sığınan Slavlar bulunmaktadır. Kayapınar, **a.g.m.**, s. 632.

⁵⁴³ Tuna'da Tuna Bulgarlarına ait en eski eserler toprak balyalardı. Bu tabyalar sayesinde Bulgarların Besarabyadaki hareketlerini öğrenebilmekteyiz. Besarabya'yı Bulgarlar tahkim etmişlerdi. Bu tabyalar Prut Nehri kenarındaki Leova köyünden başlar ve Bender şehri yakınlarındaki Güney Dinyester'e kadar uzanmaktaydı. Hendeğin derinliği 3 metre, genişliği ise 10 metre ve toprak yığınının yüksekliği ise 2 metre idi. İkinci tabya ise Prut'un kenarındaki Vadul İsak'tan başlayıp Sasik (Kunduk) gölüne kadar uzanmaktaydı. Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi**, TTK, Ankara, 1962, s. 257.

Bulgarlarının da batıya doğru olan yolunu Karpat Dağları engelliyordu ⁵⁴⁴. Böylece geçici bir hareket noktası olarak kaldıkları Besarabya'dan güneye doğru hareket etmeye başladılar. Aşağı Tuna bölgesinde Avarlarla mücadele ettikten sonra mahiyetindekilerle birlikte hazırlıklara başladılar. Besarabya istihkamlarına ek olarak Tuna hattını da tahkim etmeleri gerekiyordu. Ancak bu kısımda Tuna bataklık olduğundan dolayı savaş zamanlarında geçmek güçleşiyordu. Dobrucada'ki yurtlarını katettikleri noktada kuvvetli bir Bulgar istihkamı bulunuyordu. Bu nokta Tuna'yı geçen ordulara, güneye doğru ilerlerken bir istinat noktası olmuştur ⁵⁴⁵. Bulgarlar yerleşebilecekleri bir arazi aradıkları sırada Bizans, Araplar'ın 673-677 tarihlerinde Konstantinopolis'e yaptıkları kuşatmadan dolayı Balkanlardaki Bulgarlar ile ilgilenemedi. Bu durumdan yararlanan Asparuh Tuna'nın kuzeyinden, Dobruca'nın güneyindeki topraklara saldırmaya başladı ⁵⁴⁶.

Asparuh Bizans topraklarına saldırı başlattığı sıralarda, 670 tarihinde Pannonia'ya gelip Avar hakimiyetine giren ve Asparuh'un kardeşi olarak düşünülen Kuber'in öncülüğünde isyan patlak verdi. Ancak karşı koymak isteyen Avar güçleri yenildi ve kuzeye gitmek zorunda kaldı. Kuber ve hakimiyetindekiler ise Tuna'yı geçip Elbe'ye yerleşti ⁵⁴⁷. Hakimiyetinde bulunan Hristiyanlar ise geçmişte atalarının olduğu topraklara gidip yerleşmek istedi. Ancak Kuber Han yeni kurmak istediği devlette Kağan olmayı düşündüğünden, Bizans imparatoru IV. Konstantinos'a (668-685) elçiler göndererek elde ettiği toprakları kendisine bırakılmasını istedi. Aynı zamanda civar bölgelerde yaşayan Slavları gıda teminini sağlaması için görevlendirilmelerini rica etti. Konstantinos bu istekleri kabul etti lakin Slavların çoğu Selanik'e yerleşmeye başlamıştı. Kuber buna karşı Selanik'i gizliden ele geçirmeyi ve devlet kurmanın planlarını yaptı. Bunun için kendi adamı olan ve Grekçe, Slavca, Bulgarca, Latince'yi konuşmayı bilen Mauros adlı birisini görevlendirdi. Buna göre Mauros, Bizans'ın tarafına geçmiş gibi yapacaktı ve Selanik'teki adamlarıyla anlaşarak şehrin kendisine teslim edilmesini sağlayacaktı. Mauros aynı zamanda Avarlar arasında da

⁵⁴⁴ Tekin, **a.g.e.**, s. 4.

⁵⁴⁵ Feher, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁴⁶ Zimonyi, **a.g.m.**, s. 612.

⁵⁴⁷ Osman Karatay, "Kuber Han'ın Göçü...", s. 40-42.

önemli bir konumda olduğundan dolayı Bizanslılar tarafından da öyle karşılanmış ve Trakya'da ordu komutanı olmuştur. Ancak bir süre sonra meselenin gerçek tarafını oğlu Bizanslılara anlatmıştır. Mauros ise Bizans tarafından cezalandırılmadı ve yanındakiler ile birlikte Konstantinopolis etrafına yerleştirildi. Böylece Kuber'in Selanikiği alma planı da gerçekleşemedi. Kuber Makedonya topraklarına yerleşmeye çalışsa da bu gerçekleşmez⁵⁴⁸. Nihayetinde Bizans'ın izni ile müttefik olarak Selanik'in kuzeyine yerleşir. Bu olaydan sonra da adı kaynaklarda geçmemiştir⁵⁴⁹.

Arapların saldırılarına karşı başarılı olan IV. Konstantinos (668-685)⁵⁵⁰ 680 yılında süvari birliklerini Tuna'dan geçirdi. Diğer yandan Bizans filosu imparatorun şahsi idaresi altında Karadeniz'den geçerek Tuna'nın kuzeyine çıkartma yaptı⁵⁵¹. Oglos bölgesine ilerleyen Bizans ordusuna karşın, Asparuh Han Çernova ve Köstençe arasındaki istihkamlarını harekete geçirdi ve birliğini Besarabya'daki korunmuş yurtlarına çekti. Bizans ordusu ise bataklık olan bir arazide sıkıştı. Başarısız olan ordunun maneviyatı bozuldu ve bu sırada hastalanan imparatorun Konstantinopolis'e gitmesiyle ordu düzensiz bir biçimde geri çekilerek Mesembria'ya gitti⁵⁵². Bulgarlar ise bu fırsattan yararlanarak üzerlerine yürüyerek saldırıya geçti ve orduya büyük zaiyat verdi. Asparuh bundan sonra Tuna'yı geçerek korumasız kalan Mözya ve Odessa civarına kadar olan Dobruca'yı işgal etti. Böylece Tuna ile Balkan dağları arasındaki saha Bulgarların eline geçti. İmparator IV. Konstantin ise bu durum karşısında 681 yılında 10 yıllık anlaşma imzalamak suretiyle ortaya çıkan resmi durumu kabul etmek zorunda kaldı⁵⁵³. Buna göre Bulgarlara 10 yıllık vergi verecekti⁵⁵⁴. Theophanes kroniğinde 'Romalıları için utanç verici' şeklinde bahseder ve şu bilgileri aktarır;

⁵⁴⁸ Zimonyi, **a.g.e.**, s. 612.

⁵⁴⁹ Ahmetbeyoğlu, "Yurt Tutan Hükümdar...", s. 399.

⁵⁵⁰ Bizans Devleti sınırlarındaki düşmanlarına karşı thema sistemini getirmişti. Bir nevi askeri garnizon olan bu bölgelere IV. Konstantinos devrinde de Bulgarlara karşı Trakya'da oluşturulmuştur. Ancak alınan bu tedbirlere rağmen Balkan Yarımadası Bulgarlar'dan korunamamıştır. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 124-125

⁵⁵¹ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 117

⁵⁵² Tekin, **a.g.e.**, s. 5.

⁵⁵³ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁵⁴ Runciman, **a.g.e.**, s. 27.

“İmparator Konstantinos, kafir ve temiz olmayan insanların Tuna'nın ötesindeki yerlere, Oglos'a yerleştiğini öğrenince, etrafındaki bölgelere zarar verir endişesiyle askerlerine Trakya'ya doğru harekete geçmeleri emrini verdi. Ordu, deniz ve karadan savaşa başladı. Ordu Oglos ve Tuna'ya doğru ilerledi. Bulgarlar karşılarındaki ordunun oldukça kalabalık olmasından dolayı ümitsizliğe düştü ve önceden düşen yerlerdeki kalelere sığındı. Bu olaydan sonra 3-4 gün hiçbir Bulgar ortaya çıkmaya cüret edemedi ve Romalılar bataklıktan dolayı savaşmadı. Pasaklı insanlar, Romalıların bu zayıflığı karşısında toplanmış ve kuvvetlenmişti, imparator genarellerini tekrar savaşa yolladı. Aksi halde Bulgarlar kuşatmadan kaçacak ve ilerleyecekti. İmparator'un ordusu, imparator'un onları yalnız bıraktığı ve tek başına geri döndüğü dedikodusundan etkilendi. Bunu fırsat bilen Bulgarlar orduya karşı hücumla geçti ve birçok süvariye kılıçlarıyla öldürdü. Birçok asker yaralandı. Tuna'ya kadar onları takip eden Bulgarlar bu nehri geçti”⁵⁵⁵.

Bizans, Dobruca bölgesindeki hakimiyetini aslında Slav akınlar sayesinde fiili olarak kaybetmişti. Ancak Slavların herhangi bir siyasi yapıya sahip olmamaları ve dağınık gruplar halinde yaşamaları, Bizans'ın onlar üzerindeki hakimiyetinin devam etmesini sağlıyordu. Nitekim Bulgarlar daha bu coğrafyaya gelmeden siyasi ve askeri teşkilatlanma konusunda tecrübeli idiler⁵⁵⁶. Ve bu sayede Slavların hakimiyeti kolayca gerçekleşti. Yapılan antlaşma ile Bizans, toprakları üzerinde kurulan Bulgar Devletini resmi olarak tanıdı. Bizans ilk defa Balkanlardaki imparatorluk toprağını bir fatihe bırakmış oldu⁵⁵⁷. Başkent ise Doğu Mözya'daki Pliska⁵⁵⁸ olmuştur. Pliska Varna'nın iç kesimlerine uzanan ve Dobruca ovasını Balkan dağları ile birleştiren sahayı kapsıyordu⁵⁵⁹. Böylece Bulgarlar Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da önemli bir siyasi varlık oluşturdular. Devletin sınırları günümüzdeki Bulgaristan'ın kuzey yarısı ve Eflak, Boğdan bölgeleri dahil olmak üzere buradan Dnyester'e kadar uzanmaktaydı⁵⁶⁰. Asparuh Han sadece bir fatih değil aynı zamanda devlet adamıydı. Onun Devleti merkeziyetçi ve teşkilatlı bir yapıya sahipti. Bu yapısıyla ile de Bizans'ı do-

⁵⁵⁵ Ahmetbeyoğlu, “Yurt Tuna Hükümdar...”, s. 400; Aydın, **a.g.t.**, s. 148-149.

⁵⁵⁶ Kayapınar, **a.g.m.**, s.631.

⁵⁵⁷ Golden, **a.g.e.**, s. 257; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.118

⁵⁵⁸ Türklerin Ağa-baba (Aboba) dediği ve bugünkü Şumnu ilinin Yeni-Pazar ilçesine bağlı bir köy bulunmaktadır. Pliska başkenti ise bu köyün 2 km. ötesinde bulunmaktaydı. M. Türker Acaroğlu, **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Klavuzu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 53.

⁵⁵⁹ Runciman, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁶⁰ Karatay, “Tuna Bulgar Devleti'nin...”, s. 7.

laylı yoldan kuzeyden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı da korumuş oluyordu. Bulgarlar bölgede maddi ve kültürel bir kalkınmanında başlıca hamisi olmuştur ⁵⁶¹. Yeni kurduğu devlet için Asparuh Han, Bulgarları Balkan Dağları -Tuna ve Karadeniz arasındaki sahaya yerleştirdi. Aynı zamanda Asparuh Han devletinin ilk yıllarında Bizans'a karşı Slavlarla işbirliği yapmanın önemini kavrayarak onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır çünkü Slav nüfuzu Bizans kadar kendileri için de önemliydi ⁵⁶². Bu amaçla 7 Slav kabilesini de hakimiyeti altına aldıktan sonra tahkimat için bir kısmını ülkenin batı kısmına Avar sınır bölgelerine yerleştirdi. Sever adlı kabileyi ise Bizans sınırına yerleştirdi ⁵⁶³. Slavlar böylece Bulgarlar altında siyasi ve kültürel teşkilatlanmalarını sağladı. Ancak bu durum sonradan Slavların yönetici sınıfına yerleşmeleriyle birlikte de Bulgarların Slavlar arasında erimesine yol açacaktır ⁵⁶⁴.

Asparuh Han Bizans'ın antlaşmayı bozacağı tehlikesi ile Besarabya, Dobruca ve Bulgaristan'a Karadeniz'den, batıda ise İster nehrine kadar sınırlarını tahkim ettirdi. Aynı zamanda Demir kapıdan başlayarak Viminacium ve Singidinum bölgesine kadar savunma hisarları inşa ettirdi ⁵⁶⁵. Asparuh Han yapılan antlaşmaya sadık kalarak saldırgan bir politika izlememeye gayret gösterdi. Ancak 688 yılında imparator II. Justinianus (685-695, 705-711) haraç ödemeyi redederek babasının yaptığı barış antlaşmasını bozdu ⁵⁶⁶. Bulgarların ve Slavların mevcudiyeti Bizans için büyük tehlikelere amildi ve artık Bulgarlara haraç ödemek istemiyordu. Bundan dolayı doğu ve batıda savaşmayı bırakarak Bulgarlar üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Bulgarlar buna karşın Trakya'ya doğru yol aldı ancak Bizans ordusu karşısında yenilgiye uğradı. Bu sırada Bizans'ın ordusu Selanik'e geldi ve burada bir çok tahribattan sonra, Ege'nin çeşitli yerlerinden aldığı yaklaşık 30 bin kadar Slav'ı Anadolu'daki temalara naklettirdi ⁵⁶⁷. Bizans'ın amacı bu sıralarda Arap istilalarını önlemek için Slavları topraklarına yerleştirerek tahkimatı güçlendirmekti.

⁵⁶¹ Tekin, **a.g.e.**, s. 5; Feher, **a.g.e.**, s. 46

⁵⁶² Runciman, **a.g.e.**, s. 28; Kayapınar, **a.g.m.**, s. 632.

⁵⁶³ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin..." s. 6.

⁵⁶⁴ Feher, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁶⁵ Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, s. 238.

⁵⁶⁶ Runciman, **a.g.e.**, s. 30.

⁵⁶⁷ Runciman, **a.g.e.**, s. 30.

Bulgarlar Bizans'ın bu önlemlerine karşı harekete geçerek Bizans ordularına saldırdı. Akabinde geri dönerlerken Bizans ordusunu Rodop dağ geçidinde sıkıştırdı ve üzerlerine saldırarak bir çok kayıp verdirdi. Ardından bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleşti ⁵⁶⁸. Asparuh Han bu mücadelelerin ardından 702 yılında öldü. Kendisi Bulgarları bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleştiren ve tarihte Ogur Türkleri'nin kurmuş olduğu en uzun ömürlü olan siyasi bir oluşumun öncüsü olmuştur. İktidarın sağlam temellere oturtulduğu, Bizans ve Avar imparatorluğu gibi devletlerin arasında kurmasından anlaşılıyor ⁵⁶⁹. Kendisinin ardından Bulgar tahtına oğlu Tervel Han geçmiştir.

Asparuh Han döneminde çevre politikası Kubrat Han döneminden farklı olarak Bizans üzerinde baskıların arttığı bir dönem olmuştur. Asparuh Han ile birlikte Tuna Bulgarları daha merkeziyetçi ve teşkilatlı bir yapıya bürünmüş ve Bizans üzerinde baskılarını arttırmıştır. Asparuh Han Baserabya bölgesine geldiğinde Bizans ile yıpratıcı bir savaş dönemi geçirmiş, kuvvetini Kutrigurları da kendi hakimiyetine alarak güçlendirmiş ve genişleme politikası yürütmüştür. Asparuh Han aynı zamanda stratejik açıdan koşulların uygun olduğu bir vakitte hareket etmiştir. Asparuh Han dış politikasında Bizans ile yaptığı anlaşmalara hayatı boyunca sadık kalmayı amaçlamıştır. Bizans'ı da kuzeydeki kavimlere karşı koruyan tampon bir devlet olmuştur. Ancak Asparuh Han, imparatorun anlaşmayı bozmasından endişe duyduğu için Bizans'a karşı nüfusunu arttırmak istemiştir. Bu amaçla Slavları kendi yanına çekerek nüfuslarından yararlanma politikası yürütmüştür. Asparuh Han'ın bir diğer politikası ise devletin sınırlarını tahakküm ettirmek olmuştur. Güçlü devletlerin arasında kendisine gelebilecek herhangi bir saldırıyı önlemek için devletin sınırlarını böylece güçlendirmiştir.. Asparuh Anlaşmalara sadık kalmayı istese de Bizans hep bunun aksini düşünmüştür. Bu amaçla II. Justinianos vergi vermemek ve kaybettiklerini geri almak için saldırı politikası yürütmüş ancak Asparuh Han tarafından yenilgiye uğratılarak bugünkü Bulgaristan topraklarına yerleşmişlerdir. Bulgarlar dış politikada siyasi başarılarının yanı sıra bölgede kültürel gelişiminde hamisi olmaya başlamıştır.

⁵⁶⁸ Feher, **a.g.e.**, s. 48.

⁵⁶⁹ Kafesoğlu, "Türk Bulgarların Tarih Ve...", s.102.

5.3. Tervel Han Dönemi (702-718) Tuna Bulgarları'nın Çevre İle İlişkileri ve Politikaları

Asparuh'un ölümünün ardından Tervel⁵⁷⁰ adındaki oğlu Bulgarların başına geçti. Tervel Han'ın adı Bizans kaynaklarında 705 yılına kadar pek geçmemektedir. Bu suskun geçen dönemlerde Tervel Han babasının siyasetini takip ederek içteki meselelere yoğunlaşmıştır⁵⁷¹. Dışta yürüttüğü siyaseti ise barışçıl olmuştur. Bizans imparatoru ile iyi geçinmeye çalışmış ve onun destekçisi olmuştur. Bulgar Hakanlar Listesi'nde Tervel Han şu şekilde geçmektedir: "21 yıl; soyu, Dulo; Hükümdarlığa başlangıcı, Teku-çitem (koyun yılının 7.ayı=702)⁵⁷². Listede 21 yıl hükümrانlık süresinin olması dikkate değerdir. Buna göre 695 tarihinden sonra veliahtlığı döneminde de devlet işlerinde önemli görevler aldığı ve Türk Devlet Geleneklerine uygun olarak "Kanat Eliğ'i" görevini yaptığı düşünülmektedir. Yani bu dönemde veliahtlık dönemini de içerdiği düşünülmüştür⁵⁷³.

Tervel Hanla ilgili bilgiler, Bizans kaynaklarında II. Justinianus'un imparatorlukta siyasi çekişmelerin olduğu sırada geçer (705). 695 yılında imparator II. Justinianus burnu kesildikten sonra Khersones'e sürüldü⁵⁷⁴. II. Justinianus burada tahtını tekrar geri alma planları yaparken, yerel idareci kesimden kendisinin imparatorluğa teslim edileceği haberini aldı. Bunun üzerine buradan Daras'a gitmek için Kırmırlı Gotların başkenti olan Khersones'ten ayrılarak Hazar ülkesine iltica edip Hakan'dan yardım talebinde bulundu⁵⁷⁵. Hazar hakanı imparatora iyi davranarak anlaşmaya vardılar. Aynı zamanda kızını onunla evlendirdi⁵⁷⁶. Bu kız daha sonra Thedora adını alarak vaftiz edildi ve bu adla da taç giydi. II. Justinianus daha sonra eşiyle birlikte Kerch boğazında bulunan ve bugünkü Taman şehri olan bölgeye geldi.

⁵⁷⁰ Bizans kaynaklarında Terbelis, Latin Kaynaklarında Terebellus, İslavca'da Terebelus olarak geçer. Türkçe ise Tere-gil, Teravel, Tervel. Anlamı ise Tera, Tere, Tire: direnmek, karşı koymak; gil: emir şekli. Tera-gil=Tervel=diren, karşı koy anlamındadır. V. Beşevliev ise kelimeyi "Törabilis" şeklinde okumakta ve Töra=bey; bilis=bilge> anlamını vermektedir. Ali Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 563.

⁵⁷¹ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 563.

⁵⁷² Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 4.

⁵⁷³ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 564.

⁵⁷⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 247.

⁵⁷⁵ Dunlop, **a.g.e.**, s. 185.

⁵⁷⁶ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 132

Burası Hazar valisi tarafından yönetilmekteydi. Bu sırada imparator olan II.Tiberius, Hazar Hakanı'nın II. Justinianus'a yardım ettiği haberini alınca, onun kendilerine teslim edilmesini istedi ⁵⁷⁷. Hazarlar, II. Tiberius ile çok fazla altın vereceği vaadi ile anlaşmaya vardı. Ancak Hazarlar ile yeni imparator arasında gerçekleşen bu anlaşmadan haberdar olan eşi durumu derhal Justinianus'a bildirir. Bunun üzerine Justinianus, Karadeniz'in batısına kaçarak Tuna Bulgar Devleti Han'ı Tervel'e sığındı ve tekrar tahtının kendisine verilmesi için yardım istedi ⁵⁷⁸. Tervel Han II. Justinianus'un teklifini kabul ederek Bulgar ve Slavlardan oluşan ordusuyla birlikte başkente doğru yol aldılar. II.Tiberios birleşik orduların başkente yaklaştığını görüp kaçtı. Böylece II. Justinianus tekrar tahta çıktı (705). Bulgarların yardımı sayesinde tekrar imparator olan II. Justinianus iyiliklerinin karşılığı olarak Tervel Han'a Caesar ünvanını verdi ve tahta birlikte oturarak halkın sevgi gösterilerini karşıladı ⁵⁷⁹. Caesarlık eskisi kadar önemli olmasa da, bu dönemde imparatorluktan sonra gelen en yüksek şeref ünvanıdır. Bu ünvanının verilmesinin diğer önemi ise Tuna Bulgar Devleti bir kez imparatorluk tarafından daha tastiklenmiş oluyordu ⁵⁸⁰. İmparator aynı zamanda değerli hediyelerin yanında Haemus (Balkan) dağlarının doğusunda bulunan küçük ama önemli toprakları Tervel'e verdi. Önceden ödenen vergilerin ise aynı şekilde ödeneceğini de kabul etti. İmparator bunların dışında kendi kızını Tervel Han ile evlendirmek istediysede de kızının yaşının küçük olmasından dolayı gerçekleşmedi. Tervel son olarak kışı başkentte geçirdikten sonra ülkesine döndü ⁵⁸¹.

Tervel Han böylece babasının kurmuş olduğu siyasi politikayı devam ettirerek devletin sınırlarını genişletmiş oldu. Aynı zamanda dışta diplomasiyi iyi bir şekilde yöneterek gücünü diğer devletlere göstermiş oldu. Tervel Han Bizans ile yapılan bu antlaşmaya sadık kalsa da imparator II. Justinianus verdiklerini geri almak için Bulgarlara karşı hemen hareket düzenledi ⁵⁸². II. Justinianus Bulgarların üzerlerinde kurduğu bu tahakkümü kaldırmak, iç karışıkları sonlandırmak da istiyordu. Ordusuy-

⁵⁷⁷ Ostrogorsky, **a.e.**, s. 132.

⁵⁷⁸ Aydın, **a.g.t.**, s. 152.

⁵⁷⁹ Runciman, **a.g.e.**, s. 33-31; Ostrogorsky, **a.e.**, s. 133.

⁵⁸⁰ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 632.

⁵⁸¹ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 565.

⁵⁸² Tekin, Tuna Bulgarları ve Dilleri, s. 5.

la harekete geçen II. Justinianos Ankhialios'ta bulunan donanmasının yakınlarına gelerek ordusunu burada koşullandırdı. Ancak hazırlıklara başladıkları anda aniden Bulgarların saldırılarına uğradılar. Justinianus ise bir kaleye sığındıktan sonra kendisini zorlukla başkente atabildi (708) ⁵⁸³. Tervel Han Justinianos'un savaşıll hareketlerine rağmen tek taraflı düşmanca bir saldırı hiç gerçekleştirmedi. Tüm bunlara rağmen yardımlarını devam ettirdi. Nitekim tahtı yine tehlikeye düşen II. Justinianos, 711 yılında sürgüne gönderilmesinin intikamını da almak için Khersones'e açtığı savaşa, Tervel Han üç bin Bulgar göndererek yardımda bulunmuştur. Lakin Khersones'teki isyanın giderek büyümesi ile birlikte birliği dağılan Justinianus Bulgar orduları geldiğinde çoktan bir subay tarafından öldürülmüştü ⁵⁸⁴.

II. Justinianus'un ardından Bizans tahtına geçen Philippikos zamanında (711-713) Tervel Han, Justinianus'a karşın yeni imparatorun intikamcısı olarak hareket etmeye başladı. Kimilerine göre de Tervel Han ödenmeyen haraç sebebi ile saldırıya geçmişti. Sebebi ne olursa olsun Han başkente şaşırtıcı bir baskın yapmıştı. Trakya'daki Bizans'a ait toprakları yağmaladıktan sonra Yıldızlı Kapı olarak bilinen surdaki yere geldiler. Bir süre burada da etraflı yağmaladıktan sonra ülkelerine geri döndüler. Bizans ise başkente kadar yaklaşan Bulgar ordularına karşı bir şey yapamadı ⁵⁸⁵. Tervel Han'ın saldırıları o kadar yıkıcı olmuştu ki bu durum imparatorlukta infaale yol açmış ve çıkan isyanla birlikte imparator Philippikos tahttan indirilmiştir ⁵⁸⁶. Bulgarlar Bizans imparatorluğundaki taht çekişmelerinde belirleyici bir unsur haline gelmişti. Tahta yeni geçen imparatora antlaşmalarının tastiki yahut devam ettirilmesi konusundaki tutumları ya savaşıla ya da isyanla sonuçlanıyordu. Nitekim Philippikos'un ardından tahta çıkan II. Anastasius (713-715) ise sadece 2 yıl görev alabildi. Anastasius'un tahttan indirilmesinin ardından Bulgarlar Anastasios'u desteklemeye devam ettiler. Anastasius ile birlikte Konstantinopolis önlerine kadar ilerlemişler ancak planları gün yüzüne çıkınca Bulgarlar Anastasius'u yeni hükümdara teslimede-

⁵⁸³ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 566.

⁵⁸⁴ Runciman, **a.g.e.**, s. 32.

⁵⁸⁵ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 566; Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s.10.

⁵⁸⁶ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 22.

rek ganimetler ile birlikte geri dönmüşlerdir⁵⁸⁷. Tervel ile yapılacak antlaşmayı kendisinin ardından 715 yılında imparator olan III. Theodosius (715-717) yaptı. Bu sıralarda Arap ordusu Konstantinopolis'i kuşatmadan geri dönmüştü. Arap ordularının tehlikesinden kurtulan imparatorluk böylelikle sakin bir döneme girmişti. Bunun üzerine imparator Bulgarlarla anlaşabilmek ve hudutlarını güvence altına alabilmek için Tervel Han ile ticari bir antlaşma yaptı. Antlaşmaya göre;

1. Meleona bölgesi sınır kabul edildi. Sınır Burgaz körfezinin kuzeyinden başlayarak, Edirne-Filibe yolunun Meriç Nehri ile kesiştiği hat olarak kabul edildi
2. Bizanslılar Bulgarlara her sene 30 libre altın verecek
3. Esir ve mülteciler karşılıklı olarak teslim edilecek
4. İki ülkenin tüccarları serbest ticaret yapacaklar, iki tarafın tüccarları da pasaport taşıyacaklar ve satılan mallara damga vurulacak⁵⁸⁸

Bu antlaşmayla birlikte Tervel Han ülkesini ekonomik olarak kalkındırarak dünya ticaretine katılmasını sağladığı gibi sınırlarını da güvence altına almıştır. Aynı zamanda Bulgar Devleti güneyde sınırlarını Trakya Ovasına doğru genişletmiştir⁵⁸⁹. III. Theodosios'un ardından tahta çıkan III. Leon (717-741) da bu antlaşmaya sadık kalacağını belirtmek üzere Sisinnius adlı elçisini Bulgarlara göndererek bunu tastik ettirmiştir⁵⁹⁰.

III. Leon döneminde Arap saldırıları devam etmekteydi. Araplar Haliç'e kadar gelerek Konstantinopolis'i ikinci kez kuşatmak istediler. Bu durum karşısında çaresiz kalan imparator önceden de yapılan barış anlaşmasına güvenerek derhal Tervel Han'a elçilerini göndererek yardım istedi. Bulgarlar bu yardım çağrısına cevap vererek yaklaşık 20 bin kişilik Arap ordusunudağıttı ve 1 yıldır süren Arap kuşatması

⁵⁸⁷ Karatay, Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 10.

⁵⁸⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 32-33. Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 632.

⁵⁸⁹ Kayapınar, **a.g.m.**, s. 632; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 144.

⁵⁹⁰ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 567.

da sona ermiş oldu (718)⁵⁹¹. Tervel böylelikle tekrar Bizans'a yardım etmiş ve onları tehlikeden uzaklaştırmıştır⁵⁹². Tervel Han Bizans'ın içişlerine karışmakta ve herhangi bir tehlikede kurtarıcı olarak başvurulacak ilk kişiydi. Bu durum ise onun imparatorluk üzerindeki tahakkümünü daha da perçinlemişti. Tervel Han 16 yıl boyunca hükümdarlık ettiği Bulgar Devleti'ni adil ve başarılı bir şekilde yönetti. Tervel Han At yılının 8. Ayında öldü (Eylül 718). Nitekim bu tarihten sonra Bizans kaynaklarında adı 37 yıl zikredilmez. Bu dönemde Bizans Araplar ile mücadele halinde oldukları için Bulgarlar ile meşgul olmamıştır⁵⁹³. Bu suskun yıllarda Hanların isimlerini Bulgar Hakanları Listesi'nden öğrenmekteyiz. Listedeki tahta geçiş yılları şüpheli bulunduğu için ve başka kaynaklardan da teyit edilemez olduğundan, Hanlar hakkında net bir tarih vermek zordur. Başlıklardaki tarihler konunun bir çok uzmanları tarafından verilen genel tarihleri içermektedir⁵⁹⁴.

Tervel Han'ın ilk dönemlerinde kaynaklarda adı pek zikredilmemiştir. Bu dönemde Han babasının politikasına devam ederek dahili meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Tervel Han döneminde Bulgarlar dış politikada barışçı bir yol izlemişlerdir. Özellikle Bizans tarafından bu durum sürekli bozulmaya çalışılsa da, Bulgarlar barışın yürütülmesine dikkat etmişler ve Bizans'ın dahili meselelerinde söz sahibi olmuşlardır. Aynı zamanda dışta ticaretin canlılığı için adımlar atılmış ve yapılan antlaşmalar ile Bulgarlar dünya ticaretinde yer edinmişlerdir. Bulgarların sınırları bu dönemde Trakya ovasına kadar genişlemiştir.

5.4. 718-802 Yıllar Arası Tuna Bulgar Devleti'nin Durumu ve Çevreleri İle İlişkileri

Tervel'den sonra ise Bulgar tahtına Tvirem (718-721) geçti⁵⁹⁵. Tvirem Bulgar Hakanlar Listesi'ne göre hükümdarlığı 28 yıl, soyu; Dulo. Hükümdarlığa başlangıcı; Dvanşekhite. At yılının 8. ayı. Adının manası ise, Tvirem-Tiviram-Tokhrim yani 'dokuzuncu' anlamına gelmektedir. Kimilerine göre Tervel'in ardından ve kısa bir

⁵⁹¹ Tekin, Tuna Bulgarları ve Dilleri, s. 6.

⁵⁹² Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 146.

⁵⁹³ Tekin, **a.e.**, s. 6.

⁵⁹⁴ Karatay, Tuna Bulgar Devleti'nin... s. 12.

⁵⁹⁵ Ahmetbeyoğlu, "Tervel Han", s. 568.

süre tahta kalan kimsenin adı unutulmuştur. Ancak unutulmuş olması pek mümkün olarak görülmemekte. Sıra sayısının bir ad olarak verilmesi şaşırtıcı olarak görülüyor ancak bu adı başka yere koyabilmek de mümkün görünmüyor. Nitekim burada düzenli bir şekilde Hanların adı, hükümlerlik süreleri, uruk ve tahta çıkış süresi verilmiştir. Tervel için de aynı şekilde bilgiler tamamlanılıyor. Ayrıca 766 yılında tamamlanan liste'nin 40 yıl kadar kısa bir süre önce ölen bir kimsenin adının bilinmemesi yahut unutulması da akla uygun gelmemektedir. Son olarak ailenin dokuzuncu çocuğu olmasından dolayı bu ad verilmiş olmalı⁵⁹⁶. Bu bu durum Türkçe'de yadsınacak bir durum değildir. Tvirem tahta bulunduğu sırada Bizans Devleti'nde III Leon (685-741) bulunmaktaydı. İmparatorlukta bir süredir devam eden taht kavgalarının ardından imparatorlukta Leon gibi güçlü ve askeri stratejileri iyi bilen birinin bulunması, Bulgarların da politikalarının dengeden yana olmasına neden olmuştur. Böylelikle iki devletin dış politikada barışı koruyabildikleri anlaşılıyor. Tvirem hakkında kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

Tvirem'den sonra Sever Han Bulgar Hakanlar Listesi'ne göre 721 yılında tahta geçmiştir. Hükümdarlığı 15 yıl. Soyu; Dulo. Hükümdarlığa başlangıcı Toxaltem; tavuk yılının 6. ayı. Sevar Han'ın adı Bizans kaynaklarında geçmemektedir⁵⁹⁷. Sever Han, Dulo ailesinin çıkardığı Bulgar Hanlarının sonuncusudur⁵⁹⁸. Dönemindeki sessizlik Tvirem Han dönemindeki gibi barışçıl bir denge politikasının olduğu bir dönemden kaynaklanıyor olabilir. Ancak bir süre sonra Bizans aralarındaki denge Bizans'ın lehine göre gelişmeye başlamıştır. Bulgar toplumundaki taht karışıklıkları Bizans ile mevcut durumu bozarak daha sonra savaşlara yol açmıştır⁵⁹⁹.

Sever Han'dan sonra tahta Hakanlar Listesi'ne göre 737 yılında Kormisos geçmiştir. Hükümdarlığı 17 yıl. Soyu; Vokil. Hükümdarlığa başlangıcı Şegur-tvirem; Öküz yılının 9. ayı. Kormisos Vikhtun yani Asya Hun imparatoru Mo-tun'un soyunu değiştirerek, Vokil (Ukil-Ugain) yapmıştır ve bu durum listedeki son Han olan Umor'a kadar devam etmiştir. Vikhtun soyu, Bulgarların dışarıdan evlenmeleri ile

⁵⁹⁶ Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 4.

⁵⁹⁷ Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s.5.

⁵⁹⁸ Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, s. 6

⁵⁹⁹ Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, s. 241-242.

ortaya çıkan akrabalar neticesinde kurulmuş bir soydur. Hükümdarlıktaki soyun değişmesi bir açıdan ihtilal olarak görülmektedir. Bu köklü değişikliğe etnik bir kavga yahut isyan sonucu Hanların devrilmesi şeklinde bakılmaması gerekir. Nitekim hanedan barışçıl şekillerde de değişebilir. Örneğin Macaristan'da Arpadlı soyu barışçıl bir şekilde miras yoluyla başka bir hadenden olan Norman asıllı Angoulara geçmiştir⁶⁰⁰.

Kaynaklarda ise Kormisos, 754 yılında Bizans'ın görüş alanına girmesiyle mücadeleler tekrar başlar. Bizans imparatoru V. Konstantinos (741-775) Arap tehlikesini bertaraf ettikten sonra koltuğunu sağlamlaştırdı ve Bulgarların sınır bölgesine karşı kışkırtmalarını yoğunlaştırdı⁶⁰¹. V. Konstantinos Bulgarlara karşı 9 kez sefer düzenlemiştir ve sınırlarını güvence altına almak için çalışmalara başlamıştır. Yarım adanın etrafına themalar kurmuştur. Bunlardan iki tanesi Thrakia ve Peloponnes themalarıydı⁶⁰². Aynı zamanda Bulgarların sınır bölgelerine askeri kaleler yaparak Ermeni ve Suriyeli göçmenleri asker olarak Trakya'ya yerleştirmiştir. İmparatorun bu çalışmaları Bulgarlar ile aralarındaki barış dönemini sonlandırır. Bulgarlar yapılan bu kaleler için haraç talep eder. Ancak istenilen haraç muhtemelen 716 yılında alınan verginin artırılmasıydı. Bu istekler imparator tarafından kabul edilmeyince Bulgarlar bunu bir savaş nedeni olarak görür ve 756'lı yıllarda Trakya'ya girip Anastasius surlarına kadar gelmişlerdir. İmparator ise hem karadan hem de denizden hareket ederek Tuna'dan giriş yaptı ve Bulgarlara büyük kayıplar verdi. Mağlup olup geri çekilmek zorunda kalan Bulgarlar barış istemek zorunda kaldı⁶⁰³. Bu savaştan sonra Kormisos tahtını kaybetmiştir. Bizans kaynağına göre ise tahtını kaybettikten sonra öldürülmüştür⁶⁰⁴. Bu dönemde Bulgarlar dahili meselelerine ağırlık vermiş ve taht üzerinden gerçekleşen çekişmelerden dolayı etkili bir dış politika yürütememiştir.

⁶⁰⁰ Karatay, Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 12.

⁶⁰¹ Golden, **a.g.e.**, s. 258; Tekin, **a.e.**, s. 6.

⁶⁰² Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadası'nda Bizans Hakimiyeti", **1. Kosava Zafiri'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)**, TTK, Ankara 1992, s. 20.

⁶⁰³ Runciman, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁰⁴ Runciman, **a.g.e.**, s. 36; Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 5, n. 25; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 633. Tekin, **a.e.**, s. 6.

Kormisos'tan sonra Bulgar tahtına 754 yılında Vinax geçmiştir. Hükümdarlığı; 7 yıl. Soyu; Ukil. Hükümdarlığa başlangıcı Şegur-alem, sığır yılının 11. ayı. Vinax'ın anlamı ise Türkçe Vinax-Vinekh-Binekh= süvari, binici manasında kullanılmaktadır⁶⁰⁵. Bu ad Vineh olarak Bulgar Hanları Listesi'nde geçer lakin eksik yazılmıştır. Talat Tekin bu adı Sovineh olarak zikreder⁶⁰⁶. Vinax Han olmasından itibaren kendisini Bizans ile yapılan savaşlar içerisinde bulmuştur. Ostrogorsky'nin kaydına göre imparator Bulgarlara karşı dokuz kez savaş açmıştır⁶⁰⁷. 758 yılında ise V. Konstantinos Makedonya Slavları üzerine sefer düzenleyip hakimiyetleri altına aldıktan sonra 759 yılında Bulgarlar ile barış anlaşması yapmasına rağmen savaş açmıştır. Konstantinos'un seferlerine karşın Vinax Han, Bizans ordusunu ağır bir şekilde dağıtmıştır. Bir çok üst düzey komutan da öldürülmüştür. Böylece imparator ağır bir yenilgiyle başkente dönmek zorunda kalmıştır⁶⁰⁸. Döneminde içteki siyasi çalkantılar sebebi ile Ugil soyundan olan Teleç, Vinax'ı öldürmüştür⁶⁰⁹. Bulgarlar arasındaki bu çatışmalı ilişkiler yine etkili bir siyasetin yürütülmesine engel olmuştur.

Vinax'tan sonra 760 yılında Teleç tahta geçmiştir. Hükümdarlığı; 3 yıl. Soyu; Ugain. Hükümdarlığa başlangıcı Somer-altem, Fare yılının 6. ayı. Bizans kaynaklarında adı Teletzes olarak geçmektedir. Adın anlamı ise Türkçe; Teleç, Teleş olmakla birlikte manası tam olarak bilinmiyor. Lakin Çuvaş dilindeki Teleç kelimesi ile bağlantısı olabilir. Buna göre anlamı esas-asıl-asli şeklindedir. İhtimal olarak Türkçe boy adı olan Tölis, Töles ile aynı kelimedir⁶¹⁰. Teleç döneminde Arapların saldırıları azalmıştı. Böylelikle Bizans yönünü Bulgarlara çevirdi. Teleç döneminde 761 yılında Slavlar Bizans topraklarına gitmiştir. Runciman'a göre ise Slavlar Teleç'in korkusu nedeni ile Bizans'a kaçmıştır⁶¹¹. Bu Slav grupları imparatorluk tarafından Bitinya bölgesine yerleştirilmiştir⁶¹². 763 yılında imparator V. Konstantinos Bulgarlara karşı sefere de çıkmıştır. İki ordu Anchialos'da karşı karşıya geldi ve savaşı Teleç kaybet-

⁶⁰⁵ Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 5 n. 26.

⁶⁰⁶ Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, s. 6.

⁶⁰⁷ Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 156.

⁶⁰⁸ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 12.

⁶⁰⁹ Tekin, **a.e.**, s. 7.

⁶¹⁰ Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 5, n. 27.

⁶¹¹ Runciman, **a.g.e.**, s. 38.

⁶¹² Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 633.

ti. Bu durum kendisine karşı halk tarafından cephe almasına ve hayatını kaybetmesine neden olmuştur⁶¹³.

Teleç'ten sonra ise 763 yılında Savinos Han tahta geçmiştir lakin Bulgar Hanlar Listesi'nde adı geçmemektedir. Savinos hakkındaki bilgiler Bizans kaynaklarında geçmektedir. Savinos Han ülkesindeki siyasi çalkantıları gidermek için Bizans ile anlaşma yapmak istese de bunda başarılı olmaz. Bizans ile yakınlaşması, Bulgar Beyleri arasında tepkiye yol açtıktan sonra Bizans'a sığınma talebinde bulunmuştur. İmparator ise bu durumdan faydalanmak amacıyla Savinos'u Bulgarlara karşı kullanmıştır⁶¹⁴.

Bazı Kaynaklarda yukarıda da bahsettiğimiz gibi Savinos'tan sonra tahta Umor geçmektedir. Nikephoros ve Theophanes'e göre ise Bayan Han geçmiştir. Bayan Han tahta geçtiği vakit barış sağlamanın yollarını aramıştır. Savinos'a karşı muhalefet ettiğinden dolayı Bizans tarafından hoş karşılanmamıştır. Bir süre sonra imparatorluk ile aralarında barış sağlansa da Bulgar geçitlerinin korunmadığını farkeden imparator saldırıya geçerek Tunca boylarına kadar gelmiştir⁶¹⁵. Bayan döneminde Bizans Bulgarların dahili meselelerine karışma fırsatı bulmuştur.

765 yılında (Yılan yılının 4. ayı) hükümdar olan Umor Han'ın hükümdarlığı 40 gün sürmüştür. Umil'in de soyu Sovineh ve Kormisos gibi Ukil'a dayanmaktaydı. Bizans kaynaklarında 'Dumaros' olarak geçmektedir. Türkçe bu ad: Umar=Umor şeklindedir. Manası ise ümit etmek, ummak anlamındadır. L. Bazin ise Umor kelimesini Farsça'daki ümid ile aynı olduklarını ifade etmiştir. İmparator Konstantinos, Savinos tarafından tahta getirilen Umor'u yerinden ederek Bayan'ın kardeşi olan Toktu'yu Han yapmak istemiştir. Ancak kardeşi ile birlikte kaçtıkları ormanda öldürülmüşlerdir. Bizans kaynağına göre iki kardeşi destekleyen Han Pagan ise Varna'da Bizans'a katılmaya çalışırken kölesi tarafından öldürülmüştür. Bu karışıklıklardan yararlanan imparatorluk Bulgar köylerine girerek bir çok yeri yıkmıştır (766). Yine bu yıllarda Bulgarların iç çalkantılarının devam ettiğini görüyoruz. Bizans bu karışık-

⁶¹³ Runciman, **a.g.e.**, s. 38-39; Tekin, **a.e.**, s. 7; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 156-157.

⁶¹⁴ Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, s. 7.

⁶¹⁵ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 14.

lıklara karşın Beregeva bölgesine askerleriyle koşullanmıştır. Bizanslıları gören Bulgarlar barış istedikleri vakit sert bir rüzgarın esmesi ile birlikte Bizans donanması yıkılır. Theophanes'e göre bu olaylar 774 senesinde gerçekleşmektedir ⁶¹⁶. Umor Han Bulgar Hakanları Listesi'ndeki son hükümdardır ⁶¹⁷. Bizans kaynaklarının karışık ifadeler vermesinin nedeni Bulgarların bu dönemde taht çekişmeleriyle birlikte sürekli Hanların değişmesi olarak görülebilir. Belirli zamanlar kimin tahta olduğunu kavrayamayan Bizans müellifleri dönem hakkında bizlere fikir vermektedir. İktidar mücadeleleri sırasındaki karışıklığa ve Bizans'ın güçlü bir yapı olmasına rağmen toprak kazanımlarının olmaması yahut son bir darbeyi Bulgarlara karşı indirememiş olması, Bulgarların iç mücadelelere rağmen kuvvetten düşmediklerini göstermektedir. Bu dönemde Bizans, Bulgarların iç çekişmelerine giderek dahil olmasıyla belki de Bulgarlar Bizans yanlısı olmayan bir Han aramaktaydılar.

768 yılında ise Telerig Bulgar Hanı olmuştur. Telerig Bulgarlar arasındaki iç düzeni sağlamak ve devleti toparlamak için uğraşmıştır. 773 yılında imparator V. Konstantinos son yıllarında Bulgarlarla karşı Balkanlara doğru sefer düzenleyerek Varna'ya kadar geldi. Ancak savaş konusunda korkuları bulunan Bizans, barış görüşmeleri için girişimlerde bulunmuştur. Theophanes'e göre barış yapıldıktan sonra ülkesine dönen imparator yolda Bulgarların Makedonya'da bulunan bir Slav kabilesine saldırarak ülkelerine götürdükleri haberini alır. İmparator burada Araplara karşı sefer yapma bahanesi ile aniden Bulgarlara saldırarak savaşı kazanır. Bir sene sonra tekrar sefere çıkan imparator bu sefer Bulgarlara yenilir ⁶¹⁸. Telerig Han ülkesindeki kargaşayı düzeltme konusunda diğer Hanlardan daha istikrarlıydı. Bizans'ta Hazar prensi IV. Leon'un istikrarsız yönetimi de Telerig Hana devletin yeniden yapılandırması için fırsat doğurmuşur ⁶¹⁹. Nitekim ülkesinde bulunan Bizans yanlısı insanları ortaya çıkarmak amacı ile imparatora mektup yazmıştır. Mektubunda ülkesindeki Bizans ajanlarının kimler olduğunu bilmek istediğini çünkü korktuğunu ve yoksa Bizans'a kaçacağını bildiriyordu. İmparator da cevabında ülkesindeki kendi adamları

⁶¹⁶ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 14.

⁶¹⁷ Ahmetbeyoğlu, "Bulgar Hakanlar Listesi", s. 5.

⁶¹⁸ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 15.

⁶¹⁹ Golden, **a.g.e.**, s. 259

rının isimlerini vermiştir. Böylelikle Telerig Han hepsini öldürmüştür. Duruma içeren imparator, Bulgarlar üzerine savaşa çıktığı anda hastalanarak hayatını kaybetmiştir (775) ⁶²⁰. Bulgarlar onun ölümüyle birlikte iç ve dıştaki problemlerini de halletmiş oldu. Bir süre sonra Telerig Han bilinmeyen bir nedenden dolayı belkide ülkesindeki baskılardan dolayı Bizans'a sığındı. Burada IV. Leon (775-780) döneminde vaftiz edildikten sonra Hristiyanlığı kabul ederek imparatoriçenin yeğeni olan prensesle evlendi ⁶²¹.

Telerig'ten sonra Bulgar Han'ı Kardam (777-802) olmuştur. Bir süredir içeride devam eden siyasi tartışmaları yatıştırmayı başarmıştır. Ülkedeki uzun süren siyasi çalkantılardan dolayı yorulan halkı için ilk başta barışı gözetmiştir. Bu sayede de merkezi otorite daha da güçlenmiştir. Dışta yürüttüğü politika ile Makedonya Slavları, Bulgar Devleti'nin himayesine alındı ve böylelikle devletin sınırları da genişlemiş oldu ⁶²². Kardam daha sonra Güney Makedonya'da bulunan Bizans kıtalarına saldırarak Bizans ordusunu dağıtmış ve geriye kalan malları ülkelerine götürmüşlerdir. Bu sırada tahtta olan VI. Konstantinos (780-797), Bulgar ordularını Edirne'ye kadar takip etmiştir. Bizans ordusu Edirne'nin 20 km kuzeyinde bulunan mevkilere kadar gelse de buradan geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu sıralarda Edirne'nin yanıbaşında Bulgarların askeri garnizonları bulunmaktaydı. Saldırılarından vazgeçmeyen Bizans bir sonraki sene Bulgarlara karşı bu sefer Karadeniz sahilinden saldırıya çalışmıştır. Burada bir kaleye sığınan imparator, kehanette bulunan Bir Bizanslı'nın söylediklerine göre yeneceğine emindir. Böylelikle herhangi bir plan yapmayarak aniden kaleden çıkarak Bulgarların üzerine yürür. Bulgarlar ise kale önlerinden çıkan Bizans ordusunu dağıtmış ve oldukça kayıp verdirmiştir ⁶²³. Kardam Han zaferlerinin ardından Bizans'a elçilerini göndererek eskiden alınan verginin tekrar verilmesi konusunda istekte bulunmuştur. Aksi takdirde Konstantinopolis önlerine kadar gelip bütün Trakya'yı tahrip edeceği konusunda tehditlerde bulundu. İstekleri karşı-

⁶²⁰ Runciman, **a.g.e.**, s. 42. Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 15.

⁶²¹ Runciman, **a.g.e.**, s. 47. Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 633. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 157.

⁶²² Tekin, **a.e.**, s. 7.

⁶²³ Runciman, **a.g.e.**, s. 48. Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 16.

lanmayan Kardam Han harekete geçmiş ve iki ordu ormanlık bir alanda karşılaşmıştır. Ancak Bizans herhangi bir savaşı göze alamayıp geri çekilmiştir ⁶²⁴.

Bir süre sonra siyasi istikrarsızlığa son veren Kardam, 796 yılında Bizans ile anlaşma yapmıştır. Bulgarların lehine olan bu anlaşmayla birlikte kısa süreliğine barışıl bir dönem yaşanmıştır. Sakin geçen bu yıllarda Bizans'taki karışıklıkları da göz ardı edemeyiz. VI. Konstantinos'un annesi olan İrene, yönetimi ele alarak oğlunun gözlerin mimlemiştir. İrene döneminde dışta barış sağlanarak herhangi bir savaş yaşanmamıştır ⁶²⁵. Kardam Han ise içte sağladığı istikrarı dışta da koruyabilmek için Bizans'ı yakından takip ederek açık bir meydan savaşından kaçınmış ve savunma stratejisini izlemiştir ⁶²⁶. 755-777 yılları arasında sürekli Hanların değişmesine şahit oluyoruz. Bu dönem aralığında Bulgarlar arasında etnik nedenlerden dolayı problem çıkmıştır. Bu durum ise Bizans'ın Bulgarlara müdahale etmenin yolunu açmıştır. Savaştan kaçınan Bizans'ın ancak Bulgarların dahili meselelerin yaşandığı sırada harekete geçebilmesi manidardır. Bu müdahaleler ise askeri anlamda Bulgarların yenilip teslim olması şeklinde yahut isteklerinin kabul ettirilmesi şeklinde gerçekleşmemiştir. Bu yüzden bu dönemi fetret döneminden ziyade, siyasi istikrarsızlık olarak adlandırmak daha doğru olacaktır ⁶²⁷.

Asparuh döneminden Kardam Han dönemine kadar devletin sınırlarında büyük bir değişim olmamıştır. Bu dönemde hakimiyetlerini güçlendirmeye çalışan Bulgar devleti bunda da başarılı olmuştur. İlk olarak içteki çatışmalara son verilmiş sonra da dışta etkili bir politika yürüterek Bizans ile Slavlar'a ağır kayıplar verilmiştir. Kardam Han'ın Bizans üzerine sefere çıkması Konstantinopolis'i tahakküm altına alma amaçlıydı. Ancak ilk dönem içteki karışıklıklardan dolayı Bizans ile açık bir meydan savaşı yapılmamış, savunma stratejisi uygulanmıştır. Kardam Handan sonra tahta geçen Krum Han döneminde ise Bulgarlar açısından yeni bir dönem başlamaktadır.

⁶²⁴ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 16.

⁶²⁵ Runciman, **a.g.e.**, s. 49.

⁶²⁶ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti...", s. 633.

⁶²⁷ Karatay, "Tuna Bulgar Devleti'nin...", s. 16-17.

5.5. Krum Han Dönemi Tuna Bulgar Devleti'nin Çevre Politikaları

IX. yüzyılın başlarında Krum Han'ın Bulgar tahtına geçmesiyle birlikte merkezi otorite güçlenmiştir. Krum Han kudretli bir savaşçı olmasının yanı sıra aynı zamanda cesur, akıllı ve siyaset adamıydı⁶²⁸. Bulgar Devleti'nde bir süre devam eden suskunluk, Krum Han'ın Bizans'a karşı savunma politikasını terk edip saldırı politikasına geçmesiyle değişmiş ve Bizans'ın Balkanlar'daki themalarla birlikte oluşturduğu güç kırılmıştır. Bu amaçla yine tahta geçtikten hemen sonra devletin kuzeybatı cihetine yoğunlaşarak sınırlarını genişletmeyi amaçlamıştır⁶²⁹. Kuzeybatı sınırında bu dönemde Frank Devleti bulunmaktaydı. Franklar 803 yılında giderek güçten düşmeye başlayan Avar Devleti'ne saldırarak Tisa Nehri'ne kadar yani Bulgarların sınırlarına kadar gelmişlerdi⁶³⁰. Frankların Avarlar üzerindeki tahakkümünden endişelenen Krum Han, Doğu Macaristan ile Transilvanya'yı işgal etti⁶³¹. Böylelikle Bulgarlar batıda Belgrad, güneyde Selanik hatta Termopil sahasını devletlerine katmıştır⁶³². Bulgarlar sınırlarını genişlettiği vakit Bizans cihetinde taht değişikliği gerçekleşti. 802 yılında I. Nikeforos (802-811) imparator oldu. İmparator Bulgar meselesini çözme konusunda istekliydi ancak Krum Han zorlu bir rakip çıkmıştır. İmparator Nikeforos giderek artan Bulgar baskılarına karşın Anadolu'da bulunan askeri birliklerini Trakya sınırına yerleştirerek savunma hattı oluşturdu. 807 yılında ise Bulgarlara karşı sefere çıktı ancak orduları Edirne'ye geldiği vakit askerler arasında ortaya çıkan isyanlardan dolayı yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. Savaşta Trakya orduları başkomutanı hayatını kaybetti. Bundan bir sene sonra Krum Han Struma bölgesinde Bizans askerlerini hezimete uğrattı ve onlara maaş olarak verilen paraları ele geçirdi⁶³³. 809 yılında ise Bizans için mühim olan Serdica (Sofya)'yı zaptetti. Bulgarlar böylelikle Makedonya kapılarını açmış oluyordu. Aynı zamanda Orta Doğu, Bizans, Balkanlar ve Orta Avrupa arasında bulunan askeri ve ticari güzergah da onların hakimiyetine geçmiş oldu. Serdica alındığı günden itibaren Bulgarlar için mühim

⁶²⁸ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 24.

⁶²⁹ Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında...", s. 20.

⁶³⁰ Golden, **a.g.e.**, s. 259.

⁶³¹ Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, s. 8.

⁶³² Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 24.

⁶³³ Runciman, **a.g.e.**, s. 52-53.

bir ticaret merkezi haline geldi ⁶³⁴. Krum Han'ın Erdel, Belgrad ve Termopil bölgelerini zaptetmesi, onun asıl maksadının Konstantinopolis'i de ele geçirerek Doğu ile Batı arasındaki ana ticari trafiğin hamisi olmaktı ⁶³⁵.

Bulgarların üst üste kazandığı zaferlerden sonra özellikle Serdica'nın da kaybedilmesi, Bizans'ı zor duruma düşürmüştü. Çünkü buralar ayı zamanda mühim ticari yolların bulundukları noktalardı. 811 yılında Makedonya ve Trakya'da bulunan kolonilerini de kaybetmek istemeyen imarator harekete geçerek barış teklifinin olmasına rağmen Bulgarların başkenti Pliska'ya saldırdı. Burada Krum Han'ın sarayı dahil her yeri yıkarak talan etti ⁶³⁶. Krum Han saldırıların intikamını almak üzere 26 Temmuz 811 yılında Pliska'dan geri dönen Bizans ordusuna saldırarak imparatoru ve bir çok mühim askerleri öldürdü ⁶³⁷. Bizans tarihinde 378 yılından itibaren ilk kez bir imparator düşman topraklarında ölmüştür. Krum Han bununla da kalmayıp Nikephoros'un başını kestirdikten sonra eski Türk geleneklerine göre kafatasını gümüşle kaplı bir kupa haline getirterek içki ikramında bulunmuştur ⁶³⁸. Bulgarların kazandığı bu zafer mühim bir olaydır. Nitekim bu sayede Serdika (Sofya)'nın ve diğer pek çok sahanın Bulgarlara ait olduğu teyit edilmiştir. Krum Han bu zaferiyle birlikte Makedonya'da bulunan Slavların saygısını kazanmış ve topraklarını güney-batı yönünde genişletmiştir ⁶³⁹.

Nikephoros'dan sonra Bizans tahtına I. Mihail Rangabe (811-813) geçmiştir. 812 yılındayeni taht değişikliği ile birlikte Krum Han önceki yapılan antlaşmaya (716 yılında Tervel ile III. Theodosios arasında yapılan anlaşma) yeni maddeler eklemek istemiştir ⁶⁴⁰. Krum Han'ın bu yeni istekleri kabul görmeyince sefere çıkmıştır. Bu sırada Mihail'in ordusu Edirne'ye kadar gelmiş, lakin askerlerin disiplinsizliği yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştır. İmparatorluk ordusunun geri döndüğünü

⁶³⁴ Geza Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü – Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri", **II. Türk Tarih Kongresi**, 1937, İstanbul, s. 29; Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 24.

⁶³⁵ Kafesoğlu, "İstanbul'un Türkler Tarafından...", s.164; Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 25.

⁶³⁶ Golden, **a.g.e.**, s. 259.

⁶³⁷ Kayapınar, Tuna Bulgar Devleti", s. 634; Tekin, **a.e.**, s. 8.

⁶³⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 57.

⁶³⁹ Runciman, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁴⁰ Runciman, **a.g.e.**, s. 59.

gören Krum Han daha da hızlandı ⁶⁴¹. Doğu Trakya'dan akınlara başlayarak Karadeniz'de bulunan Develtros ⁶⁴², Philippolis (Filibe), Ahyolu, Süzebolu, Eski Zağra ve Mesembria'yı ele geçirdi ⁶⁴³. Özellikle Mesembria Güneydoğu Avrupa'nın en zengin ve en önemli şehirlerinden biriydi. Doğu Bulgaristan'ın ürünleri için biniş limanı olan bu yer aynı zamanda Konstantinopolis'ten Tuna'ya ve Karadeniz'in kuzeyine giden tüm gemilerin uğrak limanı olarak büyük bir ticaret merkeziydi ⁶⁴⁴. Krum Han Mesembria'yı kuşattığı sırada imparatora barış şartlarını şu şekilde sıralamıştır; "Kendi ülkesinden Bizans'a kaçanların iade edilmesi, Grek tüccarları belirlenen pazar yerlerinde ticaret yapabilecek, satıcıların elinde bulunan mallar cinsine, türüne ve miktarına göre bilgileri Bulgar makamlarına önceden belirtilecek, anlaşmazlık yaşanmaması için propaganda yapılmayacak ". Krum Han'ın bu şartları Attila dönemindeki Theodosios'a sunulan teklifleri andırmaktadır ⁶⁴⁵. Ayrıca Mesembria alındıktan sonra burada bulunan değerli eşyaların ve altınların dışında 'Gregois' ateşinde kullanılan malzemeler de ele geçirilmiştir.

813 yılında Krum Han ordusuyla birlikte tekrar harekete geçti lakin askerlerin arasında bulaşıcı hastalıkların çoğalmasından dolayı geri dönmek zorunda kaldı. Krum Han'ın geri döndüğü haberili alan II. Mihail Konstantinopolis'ten yola çıktı. Ordusunda Kapadokya ve Ermeni birliklerinin komutanı olan Ermeni asıllı V. Leon da bulunmaktaydı. İki ordu Edirne civarında karşı karşıya geldi. Yaz sıcaklığında iki ordu 15 gün bekledi. Krum Han V. Leon'un imparatorluk hırsını bildiğinden dolayı buna göre plan geliştirerek uzun bir bekleyişin ardından harekete geçti. Nihayetinde sayıca üstün olmalarına rağmen Bizans ordusu Bulgarlar tarafından bozguna uğradı. Kayıpların ardından II. Mihail tahttan indirilerek yerine V. Leon imparator ilan edildi (813-820) ⁶⁴⁶. Tam bu sıralarda Krum Han'ın kardeşi olan Kişim ⁶⁴⁷ Edirne'nin muhasara-

⁶⁴¹ Kafesoğlu, "İstanbul'un Türkler Tarafından..", s. 165.

⁶⁴² Bu bölge bugünkü Burgaz Köyü'nün batısında bulunan Develt Köyü'nin yakınlarındadır. Kayapınar, **a.g.m.**, s. 634, n. 68.

⁶⁴³ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 26; Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 634.

⁶⁴⁴ Runciman, **a.g.e.**, s. 60.

⁶⁴⁵ Kafesoğlu, **a.e.**, s. 26.

⁶⁴⁶ Kafesoğlu, **a.e.**, s. 26-27.

⁶⁴⁷ Madara kitabelerinde adı bulan Kişin şu şekilde geçmektedir: "Burnu kesik imparator'a ben, Tanrı tarafından gönderilen Kişin ve atalarım inanmadı. O zamanlar Kişin Kavchan idi. Kardeşi de Edirne'de idi. Bu mükemmel kişi orayı fethetmişti". Krum'un Edirne'deki muhasarasını anlatan bu yazıda,

sına bırakıldı ve Krum Han Konstantinopolis surlarına kadar geldi ⁶⁴⁸. Krum Han burada Haliç'ten Marmaraya kadar olan sahada hendekler kazarak ilerledi ve surlara saldırmaya başladı. Bu sırada Krum Han, Bizans'ın yıllık vergi ve elbise kumaşı vermesi şartıyla anlaşma teklif etti. Anlaşmanın şartlarını görüşmek için de yakın bir yerde iki taraftan da beş kişilik heyet hazırlandı. Heyettekilerin ise silahsız olmaları kararlaştırıldı. Ancak anlaşma şartlarına sadık kalmayan imparator, Krum Han'ın öldürülmesi için etrafa silahlı adamlar koydu. İki tarafın buluşacağı sırada etraftan çıkan Bizans askerleri Krum Han'ın yakınında bulunan iki askeri öldürdü. Ancak Krum Han atı ile birlikte çevik manevralarla bu suikastten yaralı olarak kurtulmayı başardı ⁶⁴⁹. Han imparatorun iki yüzlü planının ardından Edirne yolu üzerinde bulunan şehirleri yıkarak Edirne'de geçerek ordusunu koşullandı. Şehir hala kardeşi tarafından kuşatılmaktaydı. Krum Han surları aşabilmek için yanında makineler de getirmişti. Kent iki kardeş tarafından yoğun baskı altındaydı. Nihayetinde halk açlık sıkıntısı çekince direnmekten vazgeçip şehri bırakmak zorunda kaldılar ⁶⁵⁰. Edirne'yi zapt eden Krum Han buranın halkını Oltan ve Montana'ya sürdü. Theophanes'in bildirdiğine göre Krum Han Altın mızrağını Yıldızlı Kapı'ya ⁶⁵¹ saplamaya yani kesin olarak Konstantinopolis'i almaya karar vermişti. Bunun için de çok büyük hazırlıklara girişmişti. Ordusunda Avarlar ve Slavlar da bulunuyordu. Devasa makineler, mancınıklar yaptırdı. Bu hazırlıklara karşı Bizans, Batı Roma İmparatorluğu'ndan dahi yardım almanın yollarını aradı ⁶⁵². Ancak Krum Han tıpkı asırlar önce Attila'nın ölümüne benzer ansızın ağzından ve burnundan kan gelmesiyle 814 yılında öldü ⁶⁵³.

Kişin Krum Han'ın kardeşidir. Yazıda Bulgar tahtında olduğu gösterilmekte. Ancak genellikle Krum Han'dan sonra Omurtag Han'ın Bulgar tahtında olduğu kabul edilmektedir. G. Feher ise Kişin'in kısa bir süreliğine de olsa Han olduğunu söylemektedir. Yine H. Gregorie'de bazı Bizans müelleflerinde Krum ile Omurtag arasında bir kişiden bahsedildiğini ifade etmektedir. B. Ögel'e göre de Tanrı Tarafından gönderilen kişinin Tervel Han olduğudur. Ahmetbeyoğlu, "Madara Kaya Kabartması", **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.35, İstanbul, Mart 1994, s. 43; Ögel, **a.g.e.**, s. 264.

⁶⁴⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 63.

⁶⁴⁹ Runciman, **a.g.e.**, s. 64; Kafesoğlu, "İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasarası", s. 166.

⁶⁵⁰ Runciman, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁵¹ İstanbul'un Theodosius Surları'nda bulunan ve 425 yılında yapılan bu kapı imparatorların ve ordunun yanında bulunan ikonaların zafer alayları sırasınca şehre girişlerin yapıldığı kapıdır. Ph. Schweinfurth, "İstanbul Suru ve Yıldızlı Kapı", **Belleten**, C.16, S.62, İstanbul, 1952, s. 262-263.

⁶⁵² Runciman, **a.g.e.**, s. 67.

⁶⁵³ Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, s. 245.

Krum Han'ın döneminde Bulgar Devlet'i önemli askeri ve siyasi güç haline gelerek en parlak dönemini yaşamıştır. O, Tuna'da bulunan bütün Bulgarları birleştirmeyi ve Moesya Slavları'nın topraklarını da kendi devletine katmayı amaçlıyordu. Bu amaçla Bizans ile mücadele ederek topraklarını genişletmiş ve diğer toplumlara üstünlüğünü göstermiştir. Dahili meselelerde ise VIII. yüzyılda yaşanan siyasi krizi ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi kurmayı amaçlamıştır ⁶⁵⁴. Bu amaçla Krum Han'ın yapmış olduğu yasalardan da bahsetmemiz gerekir. Bu yasalara göre;

1. Bir kimse herhangi birine iftira atarsa, ilk olarak sözü dinlenmeyecek, buna bağlı olarak sorguya çekilecektir. Yalancı olduğu meydana çıkarsa öldürülecektir.
2. Hiç kimse hırsıza yardım etmemelidir. Eğer yardım edildiği anlaşılırsa onun malları müsadere edilir.
3. Hırsızın kaval kemikleri kırılır.
4. Bütün bağlar kölenmelidir diye buyurdum. (Alkolün yasaklanması)
5. Dilencilere bir daha dilenmemeleri için gereksinimleri kadar yardım edilmelidir. Her kim bunu yerine getirmez ise malı müsadere edilir ⁶⁵⁵.

IX. yüzyılda yaptığı bu yasalar kendi döneminin ve halkının gereksinimlerine, aynı zamanda hukuğuna uygun olarak hazırlanmıştır. Krum Han ülkesinde imara da önem göstermiştir. I. Nikeforos'un başkentleri Piliska'yı yıkmasının ardından yeniden imar edilmesini sağlamıştır. Konstantinopolis önlerine gelerek şehri kuşattığı sırada etrafında gördüğü heykel ve mermer sütunları kendi ülkesine getirtmiştir ⁶⁵⁶.

⁶⁵⁴ Kayapınar, **a.g.m.**, s. 634.

⁶⁵⁵ Krum Han'ın Yasa Koyuculuğu Hakkında en eski bilgiler Bizanslı sözlük yazarı olan Svid ya da Suid'in Leksikon'unda (Sözlük) bulunmaktadır. X. yüzyılın ortalarında yaşayan Svid, yazdığı sözlüğü de bu yüzyılın ikinci yarısında meydana getirmiştir. Svid bu sözlüğü Krum Han'ın saltanatından (802-815) ortalama 150 yıl sonra yazmıştır. Kronolojik olarak yer yer hatalar bulunsu da bilgilerini kendisinden önce gelen başka bir Bizans'lı kronikacıdan almıştır. S.S. Bobçev, "Krum Han'ın Yasa Koyuculuğu", Çev. M.Türker Acaroğlu, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10-11, 1981, s. 148.

⁶⁵⁶

Krum Han döneminde merkezi otoritenin sağlanmasıyla dış politikada değişikliğe gidilmiştir. Avrupa'nın güneyinde önemli bir siyasi yapı haline gelen Bulgarlar, Tuna'da bulunan bütün Bulgarları ve Slavları birleştirmeyi amaçlıyordu. Özellikle Konstantinopolis'in zapt edilmek istenmesi, Doğu ve Batı arasında ana ticari trafiğin hamisi olmaktı. Nitekim Krum Han'ın zapt ettiği noktalar, ticari anayolun üzerinde bulunmaktaydı. Bu noktalardan biri olan Mesembra, Konstantinopolis'ten Tuna'ya ve Karadeniz'in kuzeyine giden gemilerin uğrak noktası idi. Diplomasi alanında gerçekleştirilen anlaşmaların çoğunda ekonomiyi geliştirmeye yönelik maddeler de dikkat çekmektedir.

5.6. Omurtag Dönemi (814-832)

Omurtag,⁶⁵⁷ hükümdarlığın daha ilk yıllarında Bizans ile Babaeski'nde aldıkları yenilgilerinden dolayı görüşmelere başladı. Barış antlaşması isteyen Omurtag, 816 yılında Bizans ile 30 yıllık bir anlaşma yapmıştır⁶⁵⁸. Antlaşma ile ilgili bilgiler bugün Süleymanköy'ün Şumnu ilçesinin Seçişte Köyü civarında bulunan kitabede yer almaktadır⁶⁵⁹. Anlaşmaya göre Devoltros'dan başlamak üzere Ahyolu ve Mesembra Bizans'a, güneybatıya doğru Harmanlı civarından Meriç Nehri'ne, buradan Rodoplu'nun kuzeyinden Filibe ovası ve Sofya Bulgarlara bırakıldı. Anlaşmanın ikinci maddesi ise, Krum Han tarafından Bulgaristan'a yerleştirilen Hristiyanların geri gönderilmesi şeklindeydi. Nitekim Omurtag ülkesindeki Hristiyanların sayısının giderek arttığını görmüş ve tehlikenin boyutunu farketmişti⁶⁶⁰. Bu antlaşmaya göre Bizans, Krum Han'dan sonra ikinci kez Bulgarların toprak alınımlarını tasdik ediyordu. Bizans'ta II. Mihail (820-823) döneminde de bu anlaşma yenilenmiştir. Bu tasdikten sonra Bulgar Bizans ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir ve barış için-

⁶⁵⁷ Omurtag ismi Türkçe "kartal, kartalcık" anlamına gelmektedir. Ahmetbeyoğlu, **Sorularla Eski Türk Tarihi**, s. 246.

⁶⁵⁸ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 29.

⁶⁵⁹ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 634.

⁶⁶⁰ Ayşe Kayapınar, "Bugarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", **Balkanlar El Kitabı**, Ed. Bilgehan Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, C.I, Ankara 2017, s. 119.

de devam etmiştir. Hatta bu barış havasına istinaden 823 yılında Bizans'ta gerçekleşen Thomas İsyası'nın bastırılmasında Bulgarlar yardımında bulunmuştur⁶⁶¹.

Omurtag, Bizans ile anlaşma sağlayıp güvenliği tesis ettikten sonra yönünü kuzeybatıya çevirdi. Nitekim Orta Asya'dan Peçeneklerin göçü başlamış ve yeni nüfus dalgası Bulgarların kuzeybatı sınırını zorlamıştı. Omurtag'ın ilk dönem dış politikası batı sınırları üzerindeki sahada cereyan ediyordu. Bu sınır Belgrad kalesinden Tisa Nehrine kadar uzanmaktaydı. Peçeneklerin baskısı ile Don nehri civarında oturan Macarlar batıya doğru yönelerek Dinyeper'de bulunan Bulgarlar'ın topraklarına gelmişlerdi⁶⁶². Macarların dışında sınırın ötesinde mücadele eden Hırvatlar ve ona baskı yapan Franklar da bulunmaktaydı. Omurtag için bu saha önemliydi çünkü egemenliğinin bir kısmı burada yatan kavimlere dayanıyordu. Bunlardan en önemlileri ise Slavlardı⁶⁶³. Slavların zapt edilmesi, siyasi ve toplumsal olarak düzen sağladığı gibi askeri alanda da önemli bir kaynağı teşkil etmekteydi. Gergin bir sahayı işgal eden kuzeyde artan nüfus arasında Slavların etkin bir güç olarak kullanılması bu açıdan avantaj sağlamıştı. Ancak göç ile birlikte gerçekleşen nüfus yoğunluğu, Frank Devleti ile sorunların başlamasına neden olmuştu (824-829). Bunun dışında Timoçani, Braniçevtsi ve Abodriti adındaki Slav kavimleri Bulgarlara karşı ayaklanarak Hırvat Knezi II. Ludevit'in tarafına geçmişlerdi. Ancak 822 yılında Hırvat knezi, Frank Ludwing'e yenilince onların hakimiyeti altına girmişlerdir. Frankların giderek güçlenmesiyle birlikte ilişkilerin gerilmesinin ardından Bulgarlar ile Franklar arasında yapılan anlaşmayla bu durum son buldu. Bu anlaşmaya göre Güneydoğu Pannonia ile Sirmium Franklara bırakıldı. Omurtag'ın kuzeydeki seferleri neticesinde Doğu Macaristan, Avar, İslav, Türko-Bulgarlar sayesinde topraklarındaki nüfus kalabalıklaştı⁶⁶⁴. Özellikle Frankların güçlenmesiyle birlikte sınırlarında mühim müttefik arayışına giren Omurtag, iyi ilişkiler sürdürmek istese de Franklar barışı reddetti. Böylece Omurtag harekete geçerek Drava bölgesini zapt etti ve buradaki Slav halkı Bulgarlara boyun eğdi. Omurtag aynı zamanda Drava bölgesindeki Maros ırmağı

⁶⁶¹ Runciman, **a.g.e.**, s. 75; Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü...", s. 119.

⁶⁶² Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 635.

⁶⁶³ Runciman, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁶⁴ Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve...", s. 295.

vadisinde bulunan tuz yataklarını da ele geçirmiş oluyordu. Bu yataklar önemli gelir kaynağını sağladığı gibi, tuz politik meselelerde caydırıcı bir güç olarak kullanılmaktaydı⁶⁶⁵. Omurtag'ın bu saldırısı Franklar arasında şaşkınlığa neden oldu. 828 yılında sınır valisi Friuli'li Baldric, Bulgarların saldırısında başarısız olduğu için tahttan indirildi. Aynı yıl Alman Kral Louis Bulgarlara karşı sefere çıktı ancak başarısız oldu. 829 yılında Bulgarlar Pannonia'yı tekrar harabeye çevirdiler. Nihayetinde Omurtag'ı memnun edecek şekilde 832 de barış yapıldı ve sınırların güvenliği sağlandı⁶⁶⁶.

Omurtag döneminde Bulgar toplumunda önemli değişiklikler meydana geldi. Toplumsal olarak hissedilen bu değişim, bir süre sonra Bulgarların önüne geçmesi gereken sosyal bir problem olmuştur. Devlet geleneklerinin terk edildiği, asıl kısım olan Bulgar haklarının artık korunmadığı ve eski inançlarının yitirildiği korkusu giderek yaygınlaştı. Üstelik devletin hristiyanlaşarak politikasının Slavları birleştirme yönünde olması bu korkuları arttırmaktaydı. Hristiyanlığın getirdiği pagancılığın terkedilmesi, Slav nüfusunun giderek artması Bulgarların giderek asimile olmasına neden oluyordu. Bu durum o kadar yaygınlaşmıştı ki brokrasinin üst kademelerinde dahi Slavlar bulunuyordu ve devletin politikalarına yön veriyorlardı. Bulgar toplumunda hristiyanlığın yayılması aslında Krum Han döneminde başlamaktaydı. Nitekim Krum Han savaşlar esnasında Trakya'dan sürülen hristiyanları Bulgar topraklarına yerleştirmişti. Slavlar bir süre sonra kendi inanışlarını Bulgar toplumuna yaymaya başlamıştı. Krum Han Slavların farklı inanışta olmalarının tehlikesini muhtemelen ilk yıllarda farkedemedi. Ancak Oğlu Omurtag döneminde Hristiyanlığa karşı ilk tepkiler gelmeye başlamıştı⁶⁶⁷.

Tüm bunlara rağmen Omurtag döneminde yapılan 30 yıllık barış antlaşmasıyla birlikte Han, dıştaki problemlerin yanı sıra dahili olarak da pek çok problemi aşabilmiştir. Başkent Pliska yeniden imar edilerek yeni yapılar meydana getirilmiştir. Yapılar hakkındaki bilgileri kendi döneminde meydana getirilen kitabelerden öğrenebilmekteyiz. Bu kitabelerin genelinde kullanılan dil Yunanca'dır. Muhtemelen

⁶⁶⁵ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 29.

⁶⁶⁶ Runciman, **a.g.e.**, s. 83.

⁶⁶⁷ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 634.

Bulgaristan’da bulunan Bizanslı esirlere yazdırılmıştır. Bu kitabelerden ikisi Türk dilinde Yunanca harflerden oluşmaktadır. Omurtag döneminde idari yapıda da değişiklikler meydana gelmiştir. Devlet görevlilerin çoğu onun döneminde tayin edilmiştir⁶⁶⁸. Omurtag askeri alandaki başarılarından dolayı iyi bir komutan olmakla beraber aynı zamanda teşkilatçı ve yenilikçi bir görüşe sahipti. Yeri geldiğinde sınırların korunması için Bizans ve Franklara elçiler göndererek savaşın getirdiği kayıpları yaşamak istememiş ve barışı korumak istemiştir. Döneminde sahip olduğu, Sofya, Niş, Belgrad şehirlerinden geçip Tuna boyundan Bulgarların topraklarından geçen mühim ticaret yolu sayesinde dünya piyasasında önemli roller oynamışlardır. Gümrük resmi-lerin alınmasıyla birlikte büyük gelirler elde etmişlerdir⁶⁶⁹.

Omurtag Döneminde devletin çevre politikasında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Onun amacı babası Krum Han dönemi ve daha önceki dönemlerde, Trakya’da sıkışan sınırları genişleterek gelir kaynaklarını arttırmak olmuştur. Bu amaçla özellikle Bizans ve yönünde genişleme politikası yürütmüş kuzeydeki kavimlerle barışı korumak istemiştir. Omurtag, diğer Bulgar Hanları gibi ticarete önem vermiş ve Bizans’ın batı ile kuzeyini birbirine bağlayan mühim tekonomik ve aynı zamanda askeri stratejik yolları zaptetmiştir. Özellikle Makedonya’nın alınmasıyla birlikte Orta Avrupa siyasetine yön vermiştir. Omurtag Han tüm bunları gerçekleştirirken çevre politikasında diplomasi ağırlıklı hareket etmiştir. Omurtag 30 yıllık barış antlaşması ile savaşlar bir süre durmuş ve özellikle komşu oldukları Frank, Slav ve Hırvat kavimlerini dizginleştirmeye çalışmıştır. Geniş toprakları kaybetmemek için nüfusa önem göstermiş ve bu noktaları teşkilatlandırarak çevresindeki komşu kavimlerle anlaşmayı gözetmiştir. Şiddetli çatışmaların yerine diplomasiye ve elçilere riayet edildi. Dıştaki etkin politikasının yanı sıra içte de yeni müesseselerin oluşmasına ve iç huzurun sağlanması için uğraştı.

⁶⁶⁸ Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti”, s. 635.

⁶⁶⁹ Feher, “Türko-Bulgar, Macar ve...”, s. 294.

5.7. 831-852 Yılları Arası Tuna Bulgar Devleti'nin Çevre ile İlişkileri ve Politikaları

Babası Omurtag'ın ölümünden sonra Malamir Han en küçük kardeş olarak Bulgar Han'ı oldu. Theophylactus'un kaydına göre kendisinin dışında Enravotas ve Zvenitzes (Sivinik) ⁶⁷⁰ adında iki abisi bulunmaktaydı. En büyük abisi olan Enravotas Edirne'de iken Grek esirlerinin etkisinde kalarak vaftiz olarak hristiyan oldu. Babası Omurtag Türk inançlarını terk etmesi sebebi ile diğer oğlunu öldürtmüş, kardeşi Sivinik ise muhtemelen hastalıktan dolayı ölmüştü. Malamir Han ise bunların üzerine babası tarafından iyi bir eğitim alarak Han olarak yetiştirildi ⁶⁷¹. Bulgar kitabelerinde ⁶⁷² kardeşler hakkında kısa bilgiler de mevcuttur ve şu şekilde geçmektedir; “*Melemir Büyütüldü, Svinik öldü.. Ve Tanrı tarafından gönderilen Omurtag Han onun için çok ağladı... Tanrı tarafından gönderilen Tanrı'ya benzer Melemir Han...*” ⁶⁷³.

831 yılında Bulgar Han'ı olan Malamir'in hakimiyet süresi noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. J. Bury'e göre Malamir Han Omurtag'ın ölüm tarihinden Boris'in tahta çıkış tarihi olan 852 yılına kadar tahtta kaldığını iddia etmiştir. Aynı zamanda Malamir'den sonra tahta geçen Presiam'ın Malamir ile aynı kişi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Prisiar Bulgar, Malamir ise Slavların etkisiyle isim değiş-

⁶⁷⁰ Geza Feher bu adın Türk boylarında yaygın olarak kullanıldığını ve anlamının ‘yaban domuzu’ olduğunu, aynı zamanda Bulgarca olan ismin Slavlaşmış şekli olduğunu belirtmiştir. Talat Tekin ise bu adın ‘sevin-sevinç-sivinç-sivin’ anlamında olduğunu söylemiştir. T. Tekin, **a.g.e.**, s. 54-55.

⁶⁷¹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Tuna Bulgar Hükümdarı Malamir Han”, **Prof. İsmail Aka Armağanı**, Haz., Nejet Bilgi, Beta Basım Yayınları, İzmir, 1999, s. 217; H. Memişoğlu, **a.g.m.**, s. 65-66.

⁶⁷² IX. asırda Tuna Bulgarları döneminde Omurtag Han (814-831) babası Krum Han (803—814) adına yapılmıştır. Bu kaya kabartmaları Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda bulunan Madara kasabasının yakınılarında bulunmaktadır. 80 metre yükseklikte ve 40 metre karelik bir alanı kaplamaktadır. Kayanın sadece 23 metre karelik alanı işlenmiş ve üzerinde süvari füzürü ile Grekçe yazılmış kitabeler bulunmaktadır. Madara Kaya Kabartmaları üzerinde kim tarafından yapıldığı konusunda başlarda oldukça ihtilafli bilgiler olmasına rağmen bugün ilim aleminde yapılan araştırmalar neticesinde Bulgarlara ait olduğu belirlenmiştir. Sasani geleneklerine göre (Muhtemelen Bulgarların Kafkas civarında iken kültürel anlamda etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır), ancak Helenistik-Roma sanatından da büyük ölçüde etkilenerek IX. asırda meydana getirilmiş Türk-Bulgar sanat abidesidir. Daha fazla bilgi için Bkz: Ali Ahmetbeyoğlu, “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, s. 35-38.

⁶⁷³ Ahmetbeyoğlu, “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, s. 50.

tirip Malamir adını almıştır⁶⁷⁴. Zlatarski ise Malamir ile Presiam'ın ayı kişiler olmadığını, Malamir'in 836 yılına kadar hüküm sürdüğünü belirtmiştir⁶⁷⁵. Gerçekte ise Presiam Malamir'in erken yaşta öldüğü Sivinik'in oğlu idi. Malamir kendisinden sonra başa geçecek oğlu olmadığından dolayı Presiam'ı tahta çıkartı ve Presiam 852 yılına kadar hüküm sürdü⁶⁷⁶. Malamir Han babası gibi dönminde hristiyanlığın yayılmasınusunda önlemler almaya çalıştı. Daha Krum Han (803-814) zamanında Trakya ve Makedonya'dan alınan hristiyanlar Tuna kıyılarına yerleştirilmişti. Bu getirilenler arasında Piskoposlar, papazlar da bulunmaktaydı ve Türkler arasında hristiyanlığı yayma faaliyetleri yürütmekteydiler. Omurtag ise bu yayılışa engel olabilmek amacıyla Edirne Başpiskoposu Manuel ve üç piskoposun yanında bir çok hristiyanı idam ettirdi ve bu esirleri Bizans'a iade etmek istedi. Ancak hristiyanlığa karşı yapılan tüm çabalar dinin yayılmasını engelleyememişti⁶⁷⁷. Malamir Han da bu yayılışa önlem almak için ve barış anlaşmasına rağmen saldırıya geçen Bizans imparatorluğuna karşı sefere çıktı. Makedonya üzerine yürüyen Malamir Han Selanik önlerine geldi. İlk olarak huzursuzluk çıkaran Makedonya Slavlarını kontrol altına almak istedi⁶⁷⁸. Malamir Han'ın geldiğini gören Makedon Slavları'nın yanı sıra Yunan yarımadasının diğer halkı hiçbir direniş göstermeden teslim oldu. Philoppolis de dahil olmak üzere çoğu şehir zapt edildi. Aynı zamanda Bizans'ın sürekli tazyiklerinden dolayı 30 yıllığına imzalanan anlaşma böylelikle bozuldu. Bu durum Bulgar Madara kitabelerinde şu şekilde geçmektedir:

“Büyük Han Malamir. Tanrı sayesinde tahta çıkan büyük babam Krum halkı üç boy halinde idi. Ve benim babam Omurtag Han 30 yıl barışı yaptıktan sonra Grekler ile iyi ilişkiler içerisinde yaşadı. Bende, balangıçta Grekler ile uyum halinde yaşıyordum. Fakat Grekler bizim topraklarımızı yakıp yıktılar ve Malamir Han, kavkhan İsboules'le birlikte boyarları aldıktan sonra, Greklere karşı saldırıya geçtiler. Probatan kastronunu, Skoutarionu, Bourdizos ve Greklerin ülkesini aldı. Onlarla savaştı. Greklerin mağlup olduğu Philippolis'e kadar

⁶⁷⁴ Bulgarların tarihine baktığımızda din değiştirmenin dışında hanedan isminin değiştirilmesi görülmemiştir. Boris 864 yılında hristiyanlığı kabul ettikten sonra Michael adını almıştı. (Kafesoğlu, “Bulgarların Kökeni”, s. 30, Feher, **Bulgar Türkleri**, s. 54.

⁶⁷⁵ Ahmetbeyoğlu, “Tuna Bulgar Hükümdarı Malamir Han”, s. 218.

⁶⁷⁶ Ahmetbeyoğlu, “...Malamir Han”, s. 218.

⁶⁷⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, “Omurtag Han 8814-831)”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 34, İstanbul 1989, s. 46.

⁶⁷⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 84.

olan yerleri tamamiyle aldılar ve böylece Philippes'e kadar ünü ulaşmış olan Malamir ile Konukhan İsbules sefer yaptılar”⁶⁷⁹.

Hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Malamir Han hakkında başka bir kitabede ise şunlar geçmektedir;

“Malamir Han Tanrı tarafından tahta çıkartılmıştır. Onun ihtiyar Boila⁶⁸⁰ İşbul kavhan'ı⁶⁸¹ bu çeşmeyi yaptırarak hükümdara hediye etti. Hükümdar birkaç kez Bulgarlara içki ve yemek ziyafeti boila ve diğerlerine de büyük hediyeler verdi. Tanrı, tanrı tarafından tahta çıkartılmış olan hükümdara, İşbul kavhan ile beraber 100 sene yaşaması için ihsan etti⁶⁸²”.

Kısa bir hükümdarlık devri geçiren Malamir Han'ın ölümü ise kitabelerde şu şekilde geçer: “Malamir Han Çepa⁶⁸³ bogotar⁶⁸⁴ boila kuluver idi. Hükümdarlar içinde, tanrının nimeti ile en iyi şekilde eğitilmiş; büyütülmüştü. Hasta düştü ve öldü. Onun anısı için bir yaptırdım⁶⁸⁵”.

Malamir döneminde 30 yıllık barış anlaşmasının ortadan kaldırılması ile meydana gelen mücadeleler, dönemin temel sorunlarını teşkil etti. Presiam'da topraklarını genişletmek amacıyla güney ve güney batıya doğru akınlar gerçekleştirmiştir. Bizans Devleti'nin doğuda Araplar ile mücadele etmesinden faydalanan Presiam, 837 ve 838 yılında orduları ile birlikte Halkidiki yarımadasının batısına kadar geldi ve Serez bölgesinde başarılı seferler düzenledi. Bundan sonra Filippi kentini ele geçi-

⁶⁷⁹ Ahmetbeyoğlu, “...Malamir Han”, s. 218-219, n. 12.

⁶⁸⁰ Eski Türk devletlerinde de kullanılan bu unvan Boyla şeklindedir. İlk olarak Gök-Türk kitabelerinde geçmektedir ve manası “rütbe, yüksek bir unvan, devlet kurulu üyesi, şeref unvanı” anlamındadır. A. Donuk, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁶⁸¹ İşbul adındaki birinin unvanı olarak kullanılan bu kelime, Türklerde görülen kapgan ile irtibatlandırılmıştır. Kelime Kap + (kapmak, yakalamak, kapan) qan'dan ibarettir ve “Fatih” manasından kullanılmaktadır. Unvan ilk olarak II. Göktürk Hükümdarı Kapgan (692-716) şeklinde kullanılmıştır. Macarlar'da Arpad devrinde kupan=koppan: Kapgan, Peçeneklerde ise bir kabile adı olarak kullanılmaktaydı. A. Donuk, **a.g.e.**, s. 28-29.

⁶⁸² Bu kitabe İşbul tarafından Malamir Han'a kendi parası ile inşaa ettirdiği su kemeri vesilesi ile yazılmıştır. Yapının Preslav şehri olabileceği düşünülmüştür. İşbul muhtemelen Malamir'in başkomutanı idi. Ahmetbeyoğlu, “...Malamir Han”, s. 219, n. 15.

⁶⁸³ Kelimenin ne anlama geldiği bilinmemektedir.

⁶⁸⁴ Eski Türk Kitabelerinde ve yazıtlarında da geçen bu kelime bir unvan olarak kullanılan Baga ile ilişkilidir. A. Donuk, **a.g.e.**, s. 4.

⁶⁸⁵ Ahmetbeyoğlu, “... Malamir Han”, s. 219; B.Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984, s. 275.

rerek devletin güney sınırını Struma Nehri'ne kadar genişletmiştir. Böylece Makedonya toprakların tamamı Bulgarlara geçmiştir. Bu dönemde Bulgarlar ilk kez Macarlar ile münasebetlerde bulunarak dostane ilişkiler yürütmüştür. Sırplarla ise ilk kez çatışmaya girmişlerdir⁶⁸⁶. Bizans İmparatorluğu Presiam'ın güneydeki ilerleyişinin üzerine Tuna'nın kuzeyinde bulunan kendi tebaasındaki insanları Bulgarlara karşı kışkırtmıştır. Presiam, Macarların kendilerine yardımları sayesinde bu ayaklanmaları durdurmuştur ancak sürgün halkın Bizans'a geri dönmelerini engelleyememiştir. Bizansla yaşanan çatışmalar 845 yılına kadar devam etmiştir. Bu olaylar sonucunda Bizans Akdeniz kıyısında bulunan topraklarını geri almıştır. Presiam ise Rodoplar'da ve Selanik'in kuzeyinde kalan topraklardan itibaren Makedonya'daki hakimiyetini sağlamlaştırmıştır⁶⁸⁷.

Presiam, dedesi ve amcasından farklı olarak ülke içerisindeki hristiyanlığın yayılmasına herhangi bir önlem almamış görünüyor. Çünkü oğlu Boris daha da ileri giderek hristiyanlığı kabul etmiştir⁶⁸⁸. Presiam ile birlikte Bulgar Devleti bir dönemi kapatmış oluyordu. Hristiyanlık öncesi devir bitmiş artık Bulgarların hristiyanlık dönemi başlamıştır. Devletin sınırları Karpat Dağları'ndan Sakar Dağı'na ve Karadeniz kıyılarından Arnavutluk'a uzanmaktaydı. Bu geniş coğrafyaya Dakya, Moravya, Moezya, Trakya ve Makedonya toprakları da eklenmiştir ki bu topraklarda genellikle Slavlar yaşamaktaydı⁶⁸⁹. Devlet bu kadar geniş bir sahaya yayılmasına rağmen içeride Bulgar birliği sağlanamamıştır. İki etnik unsurun bulunması bu parçalanmayı körüklemekteydi. Nitekim iki etnik gruptan birinin dini inaçları, dilleri, gelenek ve görenekleri birbirlerinden farklıydı. Devlet içindeki birleşme, toprakların yanı sıra kültürel bir birlikteliğin de sağlanmasına yönelikti. Bu amaçla Knez Boris döneminde ortadaki ihtilafları kaldırmak için hristiyanlığın ve Kril alfabesinin kabul konusunda herhangi bir karşı koyma gerçekleşmeden kabul edilmiştir.

Presiam döneminin çevre politikası önceki dönemde gerçekleşen barışın korunmasına yönelik olmamış, Bizansla ve çevre devletlerle sağlanmaya çalışılan dip-

⁶⁸⁶ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 120.

⁶⁸⁷ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 120.

⁶⁸⁸ Kayapınar, Tuna Bulgar Devleti., s. 635.

⁶⁸⁹ Kayapınar, **a.g.m.**, s. 635.

lomasinin yerini savaşlar almış ve sınırların genişletilmesi amaçlanmıştır. Bulgarlar öncekinden farklı olarak hıristiyanlığın yayılmasına karşın herhangi bir engel koymamışlardır.

5.8. Boris Dönemi (852-889)

Knez Boris dönemi, siyasi olarak yeni oluşumların meydana getirildiği ve stratejik açıdan dengelerin sağlanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Boris Han başa geçtiğinde Roma İmparatorluğu'nun mirasını paylaşmaya çalışan iki büyük g, Bizans ve Papa güdümündeki Frank İmparatorluğu'nun mücadeleleri ortasında kalmıştır. İtalya ile Orta Avrupa'daki yoğun Slav nüfusunu kendi himayesine almak bu mücadelenin önemli bir sebebini oluşturmuştur. Bizans Devleti Boris'in tahta çıktığı ilk on yılda Doğu Frank Devleti, Hırvatlar ve Sırlar ile yaptığı tüm savaşları kaybetmiştir. Buna rağmen en az toprak kaybı ile için içinden diplomasi ile kurtulmayı başarmıştır.

Frank Krallığı'nın doğusunda bugnk ek, Slovakya ve Kuzey Macaristan sahasında Franklara bağlı, Slavlar'dan teşekkül eden Moravia Knezliği bulunmakta ve giderek güçlenmeye başlamaktaydı. 830 yılına gelindiğinde Slavlar, Frank hakiyetinden kopmak amacıyla Moyimir nclğnde Franklarla savaşmış ve küçük knezlikleri birleştirilerek bağımsız bir Slav Devleti kurmuřtur⁶⁹⁰. Moyimir'den sonra tahta geçen Rostislav döneminde oldukça güçlenmişlerdir. Rostislav, Franklara karşı Bulgarların desteğini sağlamaya çalışmıştır. Boris ise Rostislav'ın yardım isteğini kabul ederek destek sağlamaya çalışsa da başarıya ulaşamamıştır. Bulgarların bu ittifaklık içerisinde olması iyi karşılanmamış ve Hırvat Knezliği Bulgarlara karşı kışkırtılmıştır. Aynı zamanda Bizans'ın destek verdiği Sırlar da Bulgarlara karşı gelince Boris bu durumdan kurtulmak amacıyla bir dönem düşmanları olan Franklarla barış antlaşması yapmıřtır⁶⁹¹. Sırların da bu dönemde glendiklerini görmekteyiz. Özellikle Sırp Knez Vladimir'in ölümünün ardından (850) tahtı üç oğlu paylaşmıştır. Bu parçalanmadan yararlanmak isteyen Boris üç kardeş ile savaşmış ancak

⁶⁹⁰ Golden, **a.g.e.**, s.292: Kayapınar, **a.g.m.**, s.635.

⁶⁹¹ Golden, **a.g.e.**, s.262. Kayapınar, **a.g.m.**, s. 635.

savaş esnasında dağlara gizlenen Sırlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Yine bu savaşta Boris'in oğlu olan Vladimir on iki boyarlarla birlikte Sırlara esir düştü. Bu olaylardan sonra Boris Sırlarla barış antlaşması yapmıştır.

Moravya Kenzliği'nin büyümesiyle birlikte Franklar ile aralarında çatışmalar giderek artmıştır. Rostislav çevresindeki Slavları Franklara karşı bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu sırada Frank Kralı Ludwing'in oğlu olan Karlman bağımsız hareket ederek Doğu Alpler'de kendi hakimiyetini kurmak istemiştir. Bu durum ise Rostislav'ın işine yaramaktaydı. Moravya'nın giderek artan nüfusu Bulgarlar açısından da sorun teşkil etmekteydi. Çünkü Tisza ve Orta Tuna boylarında bulunan Slavların Moravya tarafında olmaları Bulgarların bu coğrafyadaki etkilerinin azalması anlamına gelmekteydi. Moravya Knezi ise Frank ve Bulgar ittifakına karşı korkmuştur. Bunun için müttefik arayışına girmiştir ve Bizans'tan destek sağlamaya çalışmıştır. Aynı zamanda papadan dahi destek almaya çalışmıştır⁶⁹². Ancak bu ittifak gerçekleşmeyince 862 yılında Bizans'a elçilerini gönderdi⁶⁹³. Üstelik Bulgar ile Frank müttefikliği din konusunda da olması muhtemeldi ve bu konuda Bizans'ı uyarmaktı. Çünkü Boris Frank kralı II. Ludwig ile askeri müttefik olup, Frank kralına Hristiyanlığa geçeceği konusunda söz vermişti. Hristiyanlıktaki Katolik ve Ortodoks arasındaki mücadele ortamında Bulgarların Katolikliği seçme konusu Bizans'ı oldukça endişelendirmiştir. Aynı zamanda kendi toprakları üzerinde kurulan bir devletin Roma etkisi altında girmesi ve Slavlarla ilişkisini kesmesi Bizans için kabul edilemez bir durum teşkil edecekti. Böylece bu ittifaka karşı koymak isteyen Bizans imparatoru III. Mihail (842-867) ordusuyla birlikte hareket ederek Bulgarlara karşı gelebilmek için Karadeniz kıyılarına ilerledi. Bizans'ın bir boşluktan faydalanmaya çalıştığı anlaşıyor. Çünkü bu sıralarda Bulgarlar Frank kralı Karlman'a yardım amaçlı topraklarından ayrılmıştı. Bulgar topraklarında aynı zamanda kıtlık da baş göstermişti. Gerisindeki tehlikeyi fark eden Boris bunun üzerine Bizans'a Hristiyanlığı seçeceğini ve bu

⁶⁹² Bu durum bizlere dini inançların dönemin siyasi ilişkilerine yön verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Ortodoks olan Moravya Knezliği bu yüzden Bizans'ın yardım edeceği konusunda ümitlenmiştir.

⁶⁹³ Golden, **a.e.**, s.262

yüzden kendisine din adamlarını gönderilmesini belirtmiştir ⁶⁹⁴. Boris Han kendisine gönderilen din adamları vasıtasıyla yakınındakiler ile birlikte hristiyanlığa geçmiştir.

5.8.1. Boris Han'ın Hristiyanlığı Kabul Edilmesi ve Çevre İle İlişkileri

Boris Hristiyan olduktan sonra imparator Mihail'in adını alarak Mihail-Boris olmuştur. Bulgar Kilisesi ise Konstantinopolis Patrikhanesine bağlanmıştır. Bulgarlar dinlerini değiştirerek zamanla Slav-Bizans kültür çevresine girmiş ve Türklüklerini kaybetmişlerdir ⁶⁹⁵. Aynı zamanda Boris, 863'te başlayıp 864'te biten görüşmeler sonucunda Bizans'a barış teklifi etmiş ve aralarında "Derin Barış" kabul edilmiştir. Bu antlaşmaya göre hristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte Bulgarlar Bizans Kilisesine bağlanmış, Bulgar Devleti'nin daha önce kaybettiği topraklar tanınmış ve Bulgar-Alman işbirliği sona ermiştir. Bu antlaşmadan sonra Bizans din adamları, büyük kitleler halinde Bulgar Slav halkını askerler eşliğinde dere kenarına götürerek vaftiz etmiştir. Bulgar halkı Grek adamların dilini anlamadığı için bunu din değiştirmeden ziyade hükümdarlarının emrini yerine getirmek olarak algılamıştır. Hristiyanlaşma halk arasında bir çok kesimin tepkisini çekmiş "knez kötü bir kanun getirdi" algısı yaygınlaşmıştır. Hatta bir isyan çıkmış Boris tahttan indirilmek istenmiştir. Ancak bu isyan küçük çaplı olmuş ve sert bir biçimde bastırılmıştır. Ayaklanan 52 boyar ölüm cezasına çarptırılmıştır. Boris bu isyandan sonra bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulmasının yollarını aramıştır. Boris, Papa'ya gönderdiği mektuplar ile bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması için gerekli olan şeyleri sormuştur. Ancak Papa olumsuz cevaplar vermiştir. 870 yılına kadar Papa tarafından atanan din adamları Bulgarlar arasına gelip gitmiş, bunlar vasıtasıyla Boris isteklerini sürekli yenilemiştir. Ancak olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine Bizans ile gizliden görüşmelerini sürdüren Boris Bizans'tan bağımsız bir kilise sözü almıştır. Akıllı manevralar ile Roma'dan kurtulan Bulgar Devleti tekrar Bizans'ın güdümüne girerek bağımsız bir kilisenin kurulmasını sağlamıştır. Tam bağımsız bir kilise için Boris kendi din adamlarını yetiştirip kendi dilinde ibadet etmek istemiştir. Bu amaçla da kendi oğlu

⁶⁹⁴ Kayapınar, **a.g.m.**, s.635.

⁶⁹⁵ Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s., 31.

başta olmak üzere bir çok kişiyi eğitilmek üzere Bizans başkentine göndermiştir. Aynı zamanda bir dönem Moravya Devleti'ne Slavca ibadet etmeyi ve dini eğitim almaları için gönderilen Kiril ve Metodius'un ölümünden sonra bu işi devam ettiren öğrenciler, Roma'nın emri ile 855-856 yılında Moravya'dan kovulmuştu. Ülkeyi terk eden Kliment, Naum ve Angelariy adındaki üç kişiyi Boris memnuniyetle karşıladı. Bunlar daha sonra Bulgaristan'daki din okullarında görevlendirilmiştir. Böylelikle Yunan alfabesi, Slav diline uyarlandı ve bu sayede Slav Edebiyatı ortaya çıkmıştır. Devlet içerisindeki sosyal ve kültürel gelişim de artmıştır ⁶⁹⁶.

Bulgarların hristiyanlığı kabul etmesinin nedenleri iç ve dış sebeplere bağlanmaktadır. Bulgar döneminde hristiyanlık önemli dinlerden birini teşkil etmekteydi. Onların yaşadıkları coğrafyada çoğu millet hristiyandı. Siyasi ve belkide ekonomik anlamda hristiyan kavimler ile alışverişte bulunmak ve etkileşimlerini arttırmak için bazı noktalarda inanışların da ortak olması gerekmiştir. Knez Mihail Boris de Bulgaristan'ı bu milletlerin arasına koyarak devletler arası statüsünü güçlendirmeyi amaçlamıştır. Esasen 400 yıldır Bizans'ın kültür sahasının yanında yaşayan Bulgarlar, zamanla sayıca fazla olan Slavların arasında kalarak ister istemez etnik bir etkileşimin içerisine girmişlerdir. Öyle ki kitabelerini kendi alfabeleri ile değil halkın okuyup anlayabilmesi için Grekçe ve Slavca yazmak zorunda kalmışlardır ⁶⁹⁷. Böylelikle zamanla Boris Mihail, Yunan alfabesini Slav diline entegrasyonunu ve ilk Slav Edebiyatının da meydana gelmesini sağlamıştır. Bu durum özellikle kültürel ve sosyal birlikteliğin önemli bir aşaması idi. Slav alfabesi de Kiril ve Methodius kardeşlerin öncülüğünde geliştirildi (855) ⁶⁹⁸. Her ne kadar amaç halkın ortak bir anlayışını sağlamak ve toplumdaki iki ayrı etnik kesimin farklılıklarını ortadan kaldırmak olsa da bu durum bir süre sonra Bulgarların kendi dillerini utunmasına ve kalabalık Slav nüfusunun arasında erimelerine yol açmıştır. 888 yılına gelindiğinde Knez Boris Mihail tahtını oğlu Vladimir'e (888-893) bırakarak keşiş olarak manastıra çekildi. Oğlu Vladimir ise babasından farklı olarak ülkesindeki hristiyanlığın giderek artmasını tehlike olarak gördü. Vladimir tekrar Franklarla anlaşma yaptı ve hristiyanlığa karşı

⁶⁹⁶ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 122.

⁶⁹⁷ Kafesoğlu, **a.e.**, s. 31.

⁶⁹⁸ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 636; Golden, **a.g.e.**, s. 262.

olan boyarların tarafını tuttu. Vladimir ve etrafındaki boyarlar böylelikle isyan ederek başkent Pliska'ya yürüdüler. Knez Boris'i öldürmek ve hristiyanlığa karşı gelmek için yapılan bu hareket, Vladinir'in gözlerine mil çekilerek tahttan indirilmesi ile sonuçlandı. Ayrıca 52 boyar ve aileleri dahil kılıçtan geçirildi⁶⁹⁹. Hristiyanlığa karşı almaya çalıştığı önlemler babasının dikkatini çekti ve oğlunu tahttan indirerek yerine diğer oğlu Symeon'nun geçmesine neden oldu. 907 yılında ise Boris Mihail hayatını kaybetmiştir⁷⁰⁰.

Boris Han döneminde devletin politikası batıdaki Frank ve diğer kavimler ile güneyde Bizans arasındaki çekişmelerden kaynaklanan problemlerin çözülmesiyle geçmiştir. Slavlar ve Sırlarla anlaşmalar gerçekleşmiştir. Franklar ile Bizans arasındaki farklı dini inanışlar Bulgarların da çevre politikasında belirleyici bir unsur olmuştur. Bulgarlar ise ilk olarak kuzeyde Frank cihetinde birliği sağlamaya çalışmıştır. Franklar ile anlaşmanın tehlikeli olacağını düşünen Bizans, Bulgarları kendi safına çekmeye çalışmıştır. Dini inanışlar bu dönemde dış politikada belirleyici bir unsur olmuştur. Boris siyasi ve dini çekişmelerin olduğu bu dönemde Bizans ile hristiyanlık konusunda anlaşarak dışta etkin bir politika yürütmek istemiş, içte ise farklı inanç sistemlerinden kaynaklanan fikir ayrılığına son vermek istemiştir. Ancak Boris'ten sonra tahta geçem Vladimir döneminde hristiyanlığın yayılmasına karşı önlemler alınmaya çalışılsa da bunda başarılı olunamamıştır.

5.9. Symeon Dönemi Tuna Bulgarları'nın Çevre Politikaları ve İlişkileri (893-927)

Symeon döneminde Bulgar Devleti'nin sınırları genişlemiştir ve siyasi olarak da güçlü bir yapı haline gelmiştir. Toplumdaki farklı görüşlere sahip boyarlar merkezi idarenin güçlenmesi ile yeni hükümdarın etrafında birleşmişlerdir⁷⁰¹. Symeon döneminde ticari konudaki anlaşmazlıklar dönemin en büyük problemlerinden birini teşkil etmiştir. Nitekim Bulgarların ana geçimlerinden birisi de tarımdı. Bulgar tahılları ile hayvanları kıyıdağı kavimler ile Bizans'ı beslemekteydi. Bulgar toprakları

⁶⁹⁹ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 123.

⁷⁰⁰ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 636.

⁷⁰¹ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 123.

zaten büyük ticaret yollarının üzerinde kurulmuştu. Kuzeydeki Slavlar ile Bizans arasındaki ticareti Bulgarlar sağlıyordu. Bu yoğun ticaret, Batı Karadeniz boyunca deniz yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Bulgar topraklarından geçen bir başka ticari yol ise Orta Avrupa'dan Balkan yarımadasına Belgrad'dan giren ve Niş'te başka yollara ayrılan yol idi. Bu kollardan biri Serdica (Sofya) ve Filippopolis'ten Edirne ve İstanbul'a giden, diğer kolu da güneye doğru uzanan rotaydı ⁷⁰². İmparator IV. Leon (886-912) döneminde Bulgar ticari malları Bizans tarafından İstanbul yoluyla Selanik'e taşınıyordu. Ancak aradaki bağlantıyı sağlayan Bizans memurları çoğu kez bu durumu suistimal ediyor ve ağır vergiler altında Bulgarları eziyorlardı. Symeon bu durumun son bulması için diplomatik yollar denese de Bizans tarafından dikkate alınmamıştır. Nihayetinde bu durum iki devleti ekonomik savaşın eşiğine getirmiştir. Ekonominin yanı sıra siyasi olarak da Symeon Bulgar Devleti'ni Bizans kilise etkisinden kurtarmayı amaçlamıştır. Buna göre kiliselerde resmi dil Yunanca yerine Bulgar Slavcasının olması ve Grek din adamlarının yerine kendi din adamlarının kullanılmasını istemiştir.

Symeon çözölemeyen ekonomik kriz sonucunda 894 yılında Doğu Trakya'ya saldırdı. İmparatorluk ordularının bir kısmı ise doğuda savaş halindeydi. Saldırıların ardından yenilgiye uğrayan Bizans, yine başka bir devletten yardım alma niyeti ile Dinyeper ve Dinyester arasında oturan Macarlara başvurdu. Macarlar bu dönemde Bulgaristan sınırına kadar Dinyester nehri boyunca Prut'a kadar uzanmaktaydı. Bizans 895 yılında elçisini Macar Reisi Arpad ve Kurson'a göndererek Bulgaristan'ı işgal etmelerini istedi. Tuna'yı geçmeleri için de gemilerini gönderecekleri konusunda Macarlara söz verdi. Macarlar ise daha doğuda kendilerini sıkıştıran Peçenekler'den ötürü bu isteği kabul etti ⁷⁰³. Macarlar böylece ilk kez Balkan politikasına karışmış oldular ⁷⁰⁴. Bizans ile anlaşmaya varan Macarlar, Bulgarların kuzey bölgesine saldırarak pek çok yeri yıktılar. Kuzeydeki Macar tehlikesinin yanı sıra Bizans da donanmasını Tuna Nehri'nin ağzında koşullandırmıştı. Nikeforos Fokas ise güneyde Bulgar topraklarına saldırıda bulunuyordu. İki cephe arasında kalan Bulgarlar

⁷⁰² Runciman, **a.g.e.**, s. 143-144.

⁷⁰³ Runciman, **a.e.**, s. 145.

⁷⁰⁴ Demirkent, 14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında..., s. 20.

zaman kazanmak amacıyla 896 yılında Bizans ile geçici barış sağlayıp Macarların doğusunda bulunan Peçenekler ile anlaşma yaptılar. Konstantinos bu işbirliğini şu şekilde aktarır “... Ama Bulgarların kralı Simeon, Yunan imparatoru ile barış yapıp güvenliğini sağladıktan sonra Peçeneklere haber gönderdi. Onlarla Macarlara karşı savaşıp yok etme konusunda anlaşmaya vardı. Macarlar sefer çıktıkları zaman Simeonla Peçenekler onların yurduna girerek geride kalan az sayıdaki nöbetçileri öldürdüler. Macarlar geri döndüklerinde yurtlarını yıkılmış olarak gördüklerinde bugünkü yaşadıkları yere çekildiler⁷⁰⁵”.

Böylece 896 yılında birleşik Bulgar, Peçenek birlikleri Macarların üzerine hücum ederek onların Pannonia’ya göçmesine neden oldular⁷⁰⁶. Macarları kuzey sınırından uzaklaştıran Symeon Bizans’ın Doğu Trakya’daki topraklarına tekrar saldırdı. Burada Babaeski civarında bulunan Bizans askerlerini yenilgiye uğrattı. Aynı yıl Bizans ile anlaşma yaparak Bulgarların pazar yeri tekrar Selanik’ten alınarak İstanbul’a nakledilmiştir⁷⁰⁷. Symeon bir süre sonra Bulgar topraklarını Arnavutluğa kadar genişlettikten sonra Selanik üzerine sefere çıktı. Ancak Selanik’i ele geçiremedi. Yine de güney sınırını oldukça genişletmiştir. Symeon’un bu ilerleyişine karşın Bizans, 904 yılında barış antlaşması yapılmasını istedi. Lakin bu anlaşma pek uzun sürmeyerek 912 yılında bozuldu.

Askeri alandaki başarılarının yanı sıra kültürel anlamda da yenilikler getirmek isteyen Symeon ilk olarak başkenti Pliska’dan Preslav’a taşımıştır⁷⁰⁸. Bulgarların bu dönemde Bizans Devleti ile yarışır haline gelmesi, ekonomik ve siyasi açıdan güçlü bir yapı haline gelmelerinden kaynaklanmaktaydı . Kendisini kudretli hisseden Symeon, Balkanlardaki zaferlerinden dolayı bu kuvvetinin farkına vararak kendini imparatorlardan daha üstün addediyordu. Buna göre kendisini sadece “knez” görmemelerini, “Bulgarların ve Romalıların Çarı” olarak hitap edilmesini istiyordu. Symeon böylece Bizans imparatoru VI. Leon öldükten sonra yerine geçen Aleksandros’a

⁷⁰⁵ Arthur Koestler, **On Üçüncü Kabile (Orta Asya’nın Yahudi Türkleri Hazarlar)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 121.

⁷⁰⁶ Kayapınar, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve...”, s. 123.

⁷⁰⁷ Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti”, s. 636.

⁷⁰⁸ Runciman, **a.g.e.**, s. 136.

(912-913) elçilerini göndererek 896 yılında yapılan barış antlaşmasının yenilenmesini istedi. Ancak imparator, Symeon'un bu isteklerini kabul etmedi. Nihayetinde Symeon harekete geçerek 913 yılında Haliç kıyılarına kadar geldi. Bulgarların başkente kadar gelmesinin yanısıra kötü zamanlar geçiren imparatorluk, Symeon'un isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre Symeon'a "Bulgarların Çarı" ünvanı verildi. Yine önceden ödenen vergi tekrar yenilendi. Böylelikle Basileos ünvanı alan Symeon imparator ile aynı seviyeye geldi⁷⁰⁹. Bizans'taki iktidarın imparatoriçe Zoe ile değişmesiyle, Symeon'un Basileos olarak taç giyilmesi rededilmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Bulgarlar, Bizans ordusunu 917 yılında Tesalya yakınlarında bozguna uğratmış ve kaçan askeri kovalayarak Konstantinopolis'in önlerine kadar gelmişlerdir. Başkenti almak isteyen Symeon'un bu düşüncesi Romanos Lekapenos tarafından engellenmiş oldu. Çünkü kendisi 'basileopator' ünvanını elde etmişti. Yinede 919 yılında savaşın sonucu olarak "Bulgar ve Romalıların Çarı" ünvanını almıştır. Bir sene sonra da Bulgar kilisesinin başına patrik ünvanı getirilmiştir. Konstantinopolis'i almaktayan vazgeçmeyen Symeon, 923'te Edirneyi muhasara edip zaptettikten sonra başkentin alınması için hazırlıklara başladı. Ancak planlarını gerçekleştiremeden hayatını kaybetti (927)⁷¹⁰. Bizans ile Bulgarların mücadeleleri ise diğer ülkeleri de etkiledi. Bizans ile ittifak halinde görünen Sırbistan, Bulgar saldırılarına maruz kaldı. Symeon Hırvatların sınırlarına kadar ilerlemiş ve Hırvat kralı Tomislav (910-928) Bulgarlar ile anlaşma yapmak zorunda kalmıştır⁷¹¹. Nihayetinde Boris'in oğlu olan Symeon, Bulgar topraklarını genişletmiş ve siyaset alanında önemli bir konuma erişmiştir. Siyasi alandaki başarıları sayesinde merkezi otoriteyi de güçlendirmiştir. Bunun neticesinde de boyarları birlik halinde kendi etrafında toplamayı da başarmıştır. Sadece savaş alanında gelişmeler meydana gelmemiş, kültürel ve edebiyat açısından da önemli gelişmeler sağlanmıştır.

Symeon döneminde iç ve dış politikalarda değişikliğe gidilmiştir. İçte güçlü bir merkezi otorite sağlandıktan sonra dış politikada ise döneme damgasını vuran ticari konular üzerinde durulmuş, Bizans devre dışı bırakılmaya çalışılmıştır. Bunun

⁷⁰⁹ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 123-124.

⁷¹⁰ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 124.

⁷¹¹ Demirkent, 14. Yüzyıla Kadar Balkanlarda..., s. 20.

sonucunda önemli ticari yollarda tekrar Bulgarların etkin bir rol oynaması sağlamıştır. Bizans ile ilişkiler genellikle diplomasi olarak halledilmeye çalışılsa da, bu durum gerçekleşmeyince seferler düzenlenmiştir. Symeon ekonomik savaşlarda Bulgarları etkin bir konuma getirmeye çalıştığı gibi dini olarak da Bulgarları Bizans etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Bizansla girdiği savaşların ardından güney sınırlarını genişletmiştir. Symeon çevre politikasında etkin bir rol oynadığını biliyordu. Bundan dolayı kendisini imparatorlardan daha üstün olarak görüyor ve Bulgarların Çarı olarak adlandırılmasını istiyordu.

5.10. Petro Dönemi Tuna Bulgarları'nın Çevre Politikaları ve İlişkileri (927-969)

Symeon büyük oğlunu Bulgar tahtına getirtmeyerek kendisine halef olarak küçük oğlu Petro'yu seçti. Petro döneminde içte ve dıştaki problemlerin giderek artmasıyla devlet çöküş dönemine girdi. Petro Bizans ile 30 yıllık barış antlaşması imzaladı ve Romanos Lekapenos'un torunu Marina-İrina ile evlendi. Böylelikle Bulgar Han'ı çar ünvanı aldı ve Bulgar kilisesinin başına Patriklik statüsü verildi. Bunun yanı sıra Bizans Bulgarlara yıllık vergi ödemeyi de kabul etti ⁷¹². Bizans ile yapılan bu anlaşmalar ve evlilik akdinin gerçekleşmesi, Bulgar boyarları arasında giderek öfkenin artmasına neden oldu. Boyarlar Bizans ile mesafeli olan kardeşi İvan'ı Çar yapmak istiyorlardı. Ancak bunun için yapılan ayaklanmalar bir netice vermedi. İçerideki problemlere diğer kardeş olan Mihail de katılmıştır ancak ayaklanma sırasında ölmüştür. Dahili problemlerle uğraşan Bulgar bu sırada sınırlarında olan problemlerle ilgilenemediler ve Sırplar bu siyasi çalkalanmalardan faydalanarak bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Bir diğer tehlike ise 934 yılında Macar ve Peçeneklerin saldırılarıdır. Özellikle Macarların saldırılarını durduramadığı gerekçesi ile Bizans tarafından baskı gören Petro, oğulları Boris ile Roman'ı Bizans'a rehine olarak göndermek zorunda kalmıştır. Bulgar çarı bu istikrarsızlık döneminde Frankalarla ittifak yapmak istese de bu gerçekleşemediği gibi Bizans ile de ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Aynı zamanda Slavların bir Knez etrafında toplanarak güçlendiği bu dönemde artık Bulgar vassalı olarak değil diplomatik anlaşmalar yapacak kadar yükselmeleri Bul-

⁷¹² Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 124.

garların en büyük sorunlarından biri olmuştur. Nitekim Kiyev Knezi olan Svetoslav ile anlaşma yapılsa da akınları durdurulamamıştır. Harekete geçen Svetoslav 967 yılında Tuna'yı geçerek Dobruca'da bulunan 30 bin kişilik Bulgar ordusunu yenilgiye uğratarak Silistre'ye kadar kaçan Bulgar askerlerini takip etmiştir. Slav akınlarının engellenemediğini duyan Petro ise 969 yılında kendisini kapattığı manastırda hayatını kaybetmiştir⁷¹³.

Petro döneminde Hristiyanlık daha da etkin bir konuma gelmiş ve devlet giderek kimliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenden dolayı toplumun bazı kesimin tepkisine yol açarak karışıklığa neden olmuştur. İçerideki meseleler ile ilgelenen Bulgardar dış politikada etkin bir rol oynayamamıştır. Sırlar bağımsızlığını ilan etmiş, Macarlar ile problemler yaşanmıştır. Aynı zamanda Frank ittifakı son bulmuş Bizans ile yapılan savaşlar kaybedilmiştir.

5.11. Tuna Bulgarların'nın Yıkılması ve Çevre İle İlişkileri

Petro'dan sonra Bulgar tahtına II. Boris geçmiştir (970). II. Boris döneminde Bizans ordusu başkent Preslav'a 5 bin piyade ve 4 bin atlı ile girerek yıkılmışlar ve Boris, imparator Ioannes Çimiskes (969-976) tarafından tahttan indirilerek Konstantinopolis'te esir olarak tutulmuştur⁷¹⁴. Bulgarların başkenti Preslav ise Bizans tarafından alındıktan sonra Ioannopolis adı verilmiştir. Böylece Bulgar Devleti'nde hristiyanlığın da etkisiyle Bizans kültürü gelişmeye başlar ve Bulgarların Bizans'ın hakimiyetine girmesinin kapısı açılmış olur. XIX. yüzyıl tarihçilerinden Drinov ve Jireček, 963 yılında Şişman adlı bir boyar ve David, Moisey, Araon ve Samuel adlarındaki dört oğlu birlikte isyan ettiklerinden bahseder. Bu tarihçilere göre de bu ayaklanmadan sonra Bulgar Devleti doğu ile batı olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak bu ayaklanma 963 yılında değil 976 yılında olmuştur. Aynı zamanda bu dört kardeşin babalarının asıl adı da Nikolaos'dur. I. Petro ise daha sonraki dönemde yani 969 yılında öldüğünden dolayı aslında bu ayaklanma Bulgar kralına karşı girişilen bir isyan değildir. Ayaklanmanın asıl amacı Bizans hakimiyetine karşı olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹³ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 637.

⁷¹⁴ Ioannes Zonaras, **Tarihlerin Özeti**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18-19.

Bulgarlar imparator Tzimiskes'in ölüm haberini aldıkları sırada ayaklanma gerçekleşmiştir ⁷¹⁵. Dolayısı ile ikiye bölünen bir Bulgar Devleti'nden de söz edemeyiz. Şunu söyleyebiliriz ki bu dört kardeş zamanında gerçekleşen isyan, Bulgarların batı toprakları üzerinde kendisinden sonra gelen oğlu Samuel'in devletinin gelişmesi için mühim rol oynamıştır ⁷¹⁶. 986 yılına gelindiğinde Bulgarlar ile Bizans arasındaki mücadeleler artmıştır. Bulgarların başında olan Samuel, Bizans ordularının bir kısmının Skleros'un ayaklanması ile meşgul iken Bizans'ın Rumeli'deki topraklarını yağmalamış ve kentleri işgal etmiştir ⁷¹⁷. Samuel Selanik'e kadar olan Makedonya topraklarını, Tuna ile Balkan Dağları arasındaki batı topraklarını, Teselya'yı, Epir ile bugünkü Arnavutluk topraklarının bir kısmını hakimiyeti altına almıştır ⁷¹⁸. İmparator ise batı birlikleri komutanı olan Magistros Nikephoros'u Bulgarlar üzerine gönderdi ⁷¹⁹. Bu yılda imparator olan II. Basileios (976-1025) Bulgarların Samuel idaresindeki ilerlemelerine karşın sefere çıkmıştır ve Samuel'in kardeşli Araon'un hakimiyetinde olan Sofya'ya karşı ilerlemiştir. Bizans'ın ilerlemesine karşın Samuel kardeşinin yardımına gitmiştir. Bulgar ordusunun geldiğini duyan Basileios ise geri çekilir ancak Bulgarlar tarafından bir geçitte sıkıştırılarak yenilgiye uğratılır. II. Basileios, başarısız olmasına rağmen Bulgarlar'ın hakimiyetini kırıncaya kadar saldırılarına son vermez. İmparatorluğu süresince sürekli Bulgar ülkesine sefere çıkmıştır. Devamlı saldırıları ile Bulgarları yıldırarak onları dağıtmaya çalışmıştır. 1000 yılında ise bu amaçla tekrar harekete geçer. 1002 yılında II. Basileios, Vidin'i Macarların yardımlarıyla birlikte kuşatmaya aldı. Samuel ise Edirne'yi yağmalayarak Bizans'ı uzaklaştırmaya çalışsa da bunda başarılı olamadı. Vidin ise 8 ay Bizans kuşatması altında kaldıktan sonra düştü. Sonra takip eden yıllarda 1002 yılında Üsküp, 1005 yılında Dıraç Bizanslılar tarafından zaptedildi. Böylece II. Basileios'un sürekli tazyikleri işe yaramış ve amacına ulaşmıştır. 1014 yılında ise II. Basileios, Samuel'in 15 bin kadar askerini esir almıştır. Samuel bu saldırılar esnasında oğlu Gavril Radomir'in yardımları sayesinde kurtulmuştur. Bizans'a göre aslında Bulgar Devleti 971 yılında yıkıl-

⁷¹⁵ Zonaras, **a.g.e.**, s. 31.

⁷¹⁶ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 126.

⁷¹⁷ Zonaras, **a.g.e.**, s. 32.

⁷¹⁸ Mıkhael Attaleiates, **Tarih**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 26.

⁷¹⁹ Zonaras, **a.g.e.**, s. 39.

miş ve Bizans hakimiyetine girmiştir. Bu yüzden ele geçirilen Bulgarları esir olarak değil imparatorluğa karşı isyan eden asiler olarak görülmüştür. İmparator ele geçirdiği Bulgarların gözlerini kör edip cezalandırarak Samuel'e göndermiştir. Samuel ise kendisine gönderilen esirlerin bu vaziyetini görüp dayanamayarak kalp krizi geçirmiş ve hayatını kaybetmiştir⁷²⁰. II. Basileios zalim davranışlarından dolayı tarihte Bulgar kasabı olarak anılmıştır⁷²¹.

11. yüzyıl başlarında artık bağımsız bir Bulgar Devleti'nden bahsedemeyiz. Bizans'ın vassalı olarak hakimiyetlerine devam eden Bulgarlar ara ara bağımsızlıklarına tekrar kavuşmak için harekete geçmişlerdir. Ancak Bizans orduları tarafından bu engellenmiştir. Samuel'in ölümünün ardından Bulgar tahtına oğlu Gavril Rodomir Bulgar Çarı olmuştur ancak amcası Araon'un oğlu Valdislav tarafından öldürülmüştür. Böylece yeni Bulgar Çarı Valdislav olmuştur (1015-1018). Valdislav muhtemelen Bizans yanlısı değildi ve saldırılara karşı koyabilmek için 1018 yılında Draç'ı kuşatmaya almıştır⁷²². Ancak bu sırada Bizans tarafından öldürülmüştür. Onun ölümü ile birlikte Bulgarların bütün toprakları Bizans'a geçmiştir ve bu topraklar üzerinde tema sistemi kurulmuştur⁷²³. II. Basileios döneminde Zonaras, Valdislav'ın ölümünün ardından Dalianos adında hilebaz bir adamın, ölmüş Samuel'in kardeşi Auron'un oğlu olduğu iddasında bulunmuştur. Böylece Bulgar tahtına geçen Dalianos Bizans'ın topraklarını yağmalamaya başlamıştır⁷²⁴. Bulgarlar bu sırada Bulgar ailesinden gelme olan Teikhomeros adındaki birini Bulgar tahtına çıkardı. Böylece Bulgar ulusu bu iki adam arasında bölündü. Dalianos daha sonra rakibi Teikhomeros'u öldürerek bertaraf etti. Mutlak egemen olan Dalianos ise harekete geçerek Draç'ı zaptetti. Yunanistan topraklarına doğru ilerleyerek Epir bölgesini topraklarına kattı⁷²⁵. Ancak her ne kadar başarılı akınlar düzenlense de Bulgar ulusu arasındaki bölünmüşlük onların giderek dağılmasına yol açtı. Bu bölünmüşlükten yararlanmak isteyen imparator II. Basileios, Bulgarlar üzerine sefere çıktı ve kolayca ordularını

⁷²⁰ Zonaras, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁷²¹ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 127.

⁷²² Zonaras, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁷²³ Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve...", s. 127.

⁷²⁴ Işın Demirkent, **Mikhail Psellos'un Khronographiası**, TTK, Ankara, 2020, s. 70.

⁷²⁵ Zonaras, **a.g.e.**, s. 64-65.

dağıtarak hakimiyetlerine son verdi. Psellos eserinde daha savaş olmadan Dalianos'un ve diğer rakibi Teikhomeros arasındaki mücadelelerden bahseder. Aaron zamanında (Bulgar kralı) Alusianos (Bulgar Çarı Vladislav'ın oğlu Aaron'un da torunudur) zeki ve kibar mevki sahibi birisiydi. Bu adam, II. Basileos Bulgar krallığını yıktıktan sonra Vladislav'ın oğlu olarak Bizans başkentine getirilerek burada eğitim görmüştür⁷²⁶. Alusianos, Bizans ordusunda başarılı olsa da aslında içten içe Bulgarları destekliyordu. Görünürde Bizans için çalışsa da sarayda itibar görmeyince kılık değiştirip Bulgarların topraklarına kaçmıştır. Burada meşru varis olarak kendisini güvendiği birisine tanıtır. Giderek toplum arasında meşru kralın olduğu öğrenilince, halk bu meşru varise bağlılığı tercih etti. Ancak hala diğer kralı da destekleyenler olunca ülke yine iki kişi arasında bölündü. Bizans vassalı olan Bulgarların bu şekilde sürekli bölünmeleri onların birlik haline gelmelerini zorlaştırmıştır. İki taraf da barışı istediğinden dolayı halk iki lideri anlaşmaları konusunda ikna etmiştir. Her ne kadar anlaşma sağlansa da Alusianos ve diğer kral birbirlerinden her zaman şüphe duydular. Nihayetinde Alusianos, diğer kralın burnunu kestirerek gözlerine mil çektirmiştir. Alusianos tahttaki tehlikeyi ortadan kaldırdıktan sonra birliklerini toplayıp Bizans'a karşı yürürdü. Gizliden imparator Mikhail ile görüşüp eğer itibarı geri verilirse taraf değiştireceğini söyledi. Bizans ile anlaşma sağlayan Alusianos, Konstantinopolis'in üzerine yürüyeceği zamanda bu fikrinden vazgeçip tekrar taraf değiştirdi. Ancak bu sefer ordusu Mikhail tarafından dağıtıldı ve imparatorluğun tebaası oldular⁷²⁷.

Bulgarlar, başkentleri Preslav'a Bizans'ın girip yıkmasıyla birlikte dağılma süreçlerine girseler de mücadelelerine sonuna kadar devam etmişlerdir. Ülkenin Bizans etkisinden sıyrılmısları için verilen çabada özellikle Samuel etkin bir rol oynamıştır. Bizans'a karşı sefere çıkan Samuel sınırları genişleterek Makedonya toprakları ile Tuna ile Balkan arasındaki toprakları hakimiyeti altına almıştır. Ancak bu dönemde II. Basileos'un Bulgarlara son darbeyi vurabilmek için giriştiği akınlar, Samuel'in etkin bir politika yürütmesine engel olmuştur. Onun ardından Valdislav döneminde

⁷²⁶ Demirkent, **Mikhail**..., s. 72.

⁷²⁷ Demirken, **Mikhail Psellos'un**..., s. 73-74.

de Bizans'ın gücü kırılmaya çalışılmışsa da buna engel olunamamıştır. Sonuç olarak Bulgarlar, Symeon döneminde parlak bir devir yaşasalar da oğlu Petro döneminde çöküş sürecine girmişlerdir. Bulgarların hristiyanlık öncesi dediğimiz ilk evresinin (679-865) genel karakteri, Türk geleneklerine göre teşkilatlanmıştır. Ancak hristiyanlığın resmi olarak kabul edildiği ve ikinci kısım olarak gördüğümüz 865-1018 yılları arasında Türk karakteristik özellikler kaybolmaya başlamış ve Türk kimliğinin yerini Ortodoks Hristiyan Slavlar almıştır. Böylelikle giderek asimile olan Bulgarlar, 1018 yılında Bizans tabiyetini kabul etmiştir ve I. Bulgar Devleti yıkılmıştır⁷²⁸. Tuna Bulgar Devleti, 1187 yılında II. Bulgar Devleti kuruluncaya kadar Bizans hakimiyetinde kalmıştır.

Bulgarlar diğer türk kavimlerinin yanısıra Kradeniz'in kuzeyinde Balkan coğrafyasında birliği sağlayıp günümüze kadar gelen tek devlet olmuştur. Bizans'ın istikrar yakalayamadığı kuzey cihetindeki dağınık kabileleri özellikle Slavları kendi bünyesinde teşkilatlandırarak bir bakıma Bizans ile Batı Avrupa arasında tampon bölge olmuştur. Bu sebeple bulunduğu konum itibari ile mühim ticari yolları kendi ellerinde tutarak gelişimlerini ekonomik açıdan tamamlamışlar ve bunun en büyük aracı olmuşlardır. Nitekim 716 yılında yapılan antlaşmaya göre ticari malların üzerinde iki devletin de mühür ve damganın olması, aksi halde malların kendi aralarında müsadere edileceği koşulu getirilmişti. Bu antlaşmanın önemini iki yüz sene sonra Krum Han anlamış ve antlaşmanın yenilenmesi için Bizans ile savaşmayı dahi göze alarak Bizans'a tekrar tasdik ettirmiştir⁷²⁹. Bulgarlar aynı zamanda elde ettikleri verimli topraklar sayesinde çiftçilik alanında gelişme göstermişlerdir. Çünkü bulundukları yerler Kafkasya'da, Volga'da Don ile Dnyeper arasında ve Tuna kıyıları gibi tarım ile çiftçilik alanında gelişmiş noktalardı. Bu noktalara bakıldığında zaman Bulgarların da tıpkı diğer Türk kavimleri gibi sulak ve verimli arazileri seçtikleri anlaşıyor⁷³⁰.⁷³¹ Çiftçilik alanında gelişme gösteren Bulgarlar böylelikle etrafında kavimlere de bu konuda izler bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığında zaman Balkanlar'da ve Kara-

⁷²⁸ Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti", s. 128.

⁷²⁹ Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve...", s. 293

⁷³⁰ Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve...", s. 291.

⁷³¹ Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve...", s. 295.

deniz sahilinin batı cihetinde kültürel anlamda da büyük izler bırakmıştır. Bugün dahi diğer Balkan milletlerinden farklı bir çiftçilik usulleri bulunmaktadır. Eğer bu usül Balkanlara ait bir durum olsaydı diğer milletler de bunu çok önceden kendi milli karakterlerine yansıtırdı⁷³². Verimli topraklar konusu bahsi açılmışken Maros ırmağı yanında bulunan tuz yatakları mühim bir kaynaktır. Nitekim Orta Avrupa'daki diğer kaynaklar daha keşfedilmeden önce bu bölgede bulunan tuz kaynağı oldukça fazladı. Bu kaynak ise Bulgarlar IX. asırdan itibaren geçmiştir. Nitekim yapılan araştırmalar sonucunda burada Bulgarlara ait yer adlarının olduğu da anlaşılmıştır. Sahip oldukları bu kaynaktan dolayı stratejik ve ekonomik fırsatlara sahip olan Bulgarlar, bu sayede büyük kazanç elde etmişlerdir. Hatta 892 yılında Franklar, Bulgarlara mücadele halinde oldukları Moravyalılara tuz ticaretinin yapılmamasını istemiştir.

⁷³² Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve...", s. 291

ALTINCI BÖLÜM

HAZARLAR

6.1. Hazarların Menşei

Hazarlar, VII-XI. yüzyıl arasında İdil, Ural, Kafkas ile Kırım'da hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Hazarların 620 yılından evvelki tarihleri karanlıktır. Nitekim 620 tarihinden önce Hazarların bu coğrafyada bulunduklarına dair kayıtlar yetersizdir⁷³³. Devletin asıl kurucuları olan Hazarların kelime anlamı; “kaz” (gez) kökünden türemiştir. Kaz-ar, gez-er anlamına gelmektedir ve Türkçe “serbest dolaşan, oradan oraya göç eden” manasındadır⁷³⁴. Hazar kelimesinin aynı zamanda “küçük göz – çekik göz” anlamında yahut bir kişiye ait isim olup, bundan doğan boya verilen ad olduğu da iddia edilmiştir. İnsanların türeyişini ve soyunu anlatan kaynaklarda, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in veya Yafes'in oğlu Tiriş'in Hazar isminde bir evladının olduğu kaydedilmiştir⁷³⁵.

Hazarlar Karadeniz'in kuzeyinde ikdisadi, dini ve hukuki anlamda oldukça gelişme göstermiştir. Bu doğrultuda tarihte oldukça önemli rol oynayan Hazarları, Türk tarihçilerin geneli Türk boyundan olduklarını kabul etmiştir. Türk tarihçilerin yanı sıra İslam, Yahudi, Rus ve Batılı tarihçiler de Hazarlar'ı Türk olarak görmüşler lakin onların hangi Türk boyuna ait oldukları konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Bunlardan bazıları Hazarları kuran boyun Göktürkler olduklarını bazıları ise Sabar (Sabir) Türklerinden geldiklerini düşünmüşlerdir. Bir diğer görüş ise Hazarlar'ın Ağaçeriler (Akatzirler) ve Suvarlar ile aynı topluluk olduklarını iddia etmişlerdir⁷³⁶. Bu iddiaların yanı sıra az da olsa bazı tarihçiler Hazarların Türk olmayıp soylarını Gürcüler'e, As, Alanlar ile Barsilalar'a dayandırmıştır. Netice itibari ile Hazarlar toplumda farklı Türk boyları ile yabancı toplulukların bir arada yaşadığı, devlete

⁷³³ Özcan, **a.g.e.**, s. 73.

⁷³⁴ Dunlop, **a.g.e.**, s. 21.

⁷³⁵ Hazar ismi Arapça'da el-Hazar; İbranice'de Hazar, Kozar, Kuzari; Latince'de Chazari, Gazari; Grekçe'de Kha zaroi; Rusça'da Kozar, Kozarin; Gürcüce'de Hazari; Çince'de T'u-Chüe Ho-sa, Ko-sa ve Ka-sat şekillerinde gemektedir. **Ş. Kuzgun, Hazar ve Karay Türkleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, s. 41; G. Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford 1972, s.756.

⁷³⁶ Golden, **a.g.e.**, s. 61-71.

adını veren Hazarların kurucu unsurunun da Türk boyu olduğu kabul edilmiştir⁷³⁷. Nitekim Hazarlar da kendilerini Hun soyunda dayandırmaktaydı. Hazar kağanı Yusuf mektubunda şöyle ifade etmiştir; “Şecere kitaplarından soyumuzun Tagara’nın on oğlundan geldiğini bulmaktayız ve işte onların adları: Agiyor, Tiras, Avar, Ugin, Biz-l, T-r-na, Hazar, Z-nur, B-l-g-d, Savir”. Burada geçen 10 kardeşten bazılarının isimleri Ogur, Avar, Ugor, Barsil, Bulgar ve Sabirdir. Bu adlar Hunlarla bağlantılı olan Türk kavimleridir⁷³⁸. Anlaşılagiçe üzere Hazarlar da kendi kimliklerini bir soya dayandırarak Türk olduklarını kabul etmişlerdir.

6.2. Hazarların VI.-VII. Yüzyılda Çevre Politikaları ve İlişkileri

Türkistan coğrafyasından Hazar Denizi ile Karadeniz arasına yerleşen Hazarların ilk dönemleri hakkında bilgiler çok azdır. Hazarların milattan önceki Ermeni ve Gürcü kaynaklarında geçen bilgiler ise şüphelidir. Gürcü kaynaklarına göre Hazarlar, bulundukları Hazar coğrafyasına milattan önce gelip Mirvan (M.Ö. 167-123) döneminde Sasaniler ile savaşmıştır. Sasaniler ise Hazar saldırılarına karşı Daryal Geçidi’nde istihkamlar yapmıştır. Hazarlara ait bilgiler milattan sonra II. yüzyıldan sonra açık bir şekilde görülmeye başlanmıştır. M.S. 198 yılında Barsilialar ile müttefik olan Hazarlar Ermanistan’a saldırılar düzenlemiştir. Attila’nın ölümü ile birlikte zayıflayan Hunlar’dan ayrı hareket etmeye başlayan Hazarlar Sasani imparatorluğuna karşı tekrar savaşılmaya başlamışlardır. IV. yüzyılın sonlarına doğru Avarların yükselmesi ile birlikte Hazarlar Avarların hakimiyeti altına girmişler, bir süre sonra da Anuşirvan (531-579) döneminde Sasanilerle mücadele etmişlerdir.⁷³⁹

Sasani kralı Kubat (488-531) Hazar saldırılarına karşı Derbent ile Kafkasya geçitleri tahkim ettirerek kaleler inşaa etmiştir. VI. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu coğrafyada hakimiyetlerini kuran Ogur boyları batıya doğru Avarları sıkıştırmasıyla Hazarlar da etkilenmiştir. Hazarlar bir süre sonra buradaki Ogur boyları ve Sabirleri hakimiyetleri altına alarak Göktürkler’e bağlanmıştır. Göktürklerin batı kolunu teşkil

⁷³⁷ M. İ. Artamonov, **a.g.e.**, s. 155; Golden, **a.g.e.**, s. 64-70; D.M. Dunlop, **a.g.e.**, s. 20-55; Z.V. Togan, ‘‘Hazarlar’’, **İA**, V, s. 398.

⁷³⁸ Dinçer Koç, **İdil Bulgarları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s. 48.

⁷³⁹ Ş. Kuzgun, **a.g.e.**, s. 51–52; Kara Şemsi R. Saffet, **Hazar Türkleri Avrupa Devleti (VI-XII asır)**, İstanbul 1934, s. 13–15.

eden Hazarlar 558 yılında bu bağılıkları sayesinde kendi devletlerinin temelini oluşturmuşlardır⁷⁴⁰. I. Göktürk Devleti'nin Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra daha serbest hareket etmeye başlamışlardır⁷⁴¹. Hazarların bu ilk politik ilişkileri batı yönünde gelişmiş ve buna göre eski güçlerini kaybeden Bulgarları sıkıştırmışlardır ve bu sıralarda Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Büyük Bulgar Devleti'ne baskı uygulayarak yıkılmalarına sebep olmuşlardır. Hazarlar Azak çevresindeki Bulgar boylarını kendi ittifaklarına katarak Karadeniz'in kuzeyindeki verimli toprakları ele geçirmek istemişlerdir⁷⁴². Hazarların bu dönemde güçlü bir yapı oluşturmalarında Göktürk Kağanlığı'nın ikiye ayrılmasından sonra bağımsız olan kimi boyların Hazar egemenliğine geçmeleri ile sağlandığı görüşü bulunmaktadır⁷⁴³. Burada eski gücünü yitiren Türk kavimleri özellikle Hazar devletinin uzak kısmında potansiyel bir nüfus gücü de oluşturmuştu. 600'lü yılların sonunda ise Hazarlar hakimiyetlerini Kafkas ötesinde ilerleterek Arap, Ermeni ve Gürcülerin isyanını bastırabilecek güce erişmişti.

6.2.1. Hazarların VII. Yüzyılda Çevre İlişkileri ve Bizans Politikası

Göktürklerin batı koluna yarı bağımsız şeklinde bağlanan Hazarlar bir süre sonra Göktürklerin politikası gereği VII. yüzyılın başında Bizans ile müttefik olarak Sasaniler ile savaşmıştır. Hazarlar Karadeniz boyunca devam eden Kuban boyunu ve Kırım'ı hakimiyetleri altına aldıkları vakit bu coğrafyada özellikle Kırım'da Bizans ile sınır olmalarından dolayı aralarında yoğun ilişkiler tesis etmişler ve politikalarını da buna göre belirlemişlerdir. Bundan sonraki dönemlerde ise Hazarlar nüfus sahalarını genişleterek kudretli ve bağımsız hale gelmesiyle, Bizans ile ilişkilerini daha da yoğunlaştıracaktır.

Bizans imparatoru olan Heraklios (610-641) tahta geçtiği vakit imparatorluk iktisadi, idari ve askari alanda çökmüş durumdaydı. İmparatorluğun doğusunda Sa-

⁷⁴⁰ Hazar Kağanlığının tam olarak ne zaman kurulduğuna dair ; A.P. Novosel'tsev 620, P.Golden, 630 ile 650 arası, S.A. Romaşov 643, M.İ Artamonov-Y.A. Federov-A.V. Gadlo- A.P. Novosel 650 yılında, D.Ludwig 630 ile 653 yılında kurulduğunu belirtmişlerdir. Özcan, **a.g.e.**, s. 75, n. 130.

⁷⁴¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 71.

⁷⁴² Koç, **İdil Bulgarları**, s. 81.

⁷⁴³ Koç, **a.e.**, s. 83.

saniler Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişler ve 614 yılında Hristiyanlık alemi için oldukça kötü bir gelişme olan kutsal Haç Sasanilerin eline geçmişti. İmparatorluğun batı kısmında ise Slavlar ve Avarların saldırıları devam etmekteydi ⁷⁴⁴. İmparator Avarların başkentlerini kuşatmalarından dolayı Hazar desteği için kızı Eudocia'yı Hazar Hakanı Ziebel'e vermeyi düşünse de Ziebel'in ölümü üzerine bu evlilik gerçekleşmemiştir. Heraklios batıdaki problemleri çeşitli reformlar ile tekrar belirli bir istikrara ulaştırdıktan sonra doğuya yönelebilmıştır. Devlet hazinesi bitik olduğundan dolayı vilayetlerdeki kilise hazinelerine el koyarak bunlardan bir çok gümüş ve altın sikke yaptırdı. Avar kralının kuzeydeki tehlikesini, yüksek miktardaki sikkeleri vererek uzaklaştırabilmişti ⁷⁴⁵. Böylece 622 yılında Sasaniler üzerine sefere çıkmış ve bu başarısının ardından 624 yılında Kafkaslar üzerine yoğunlaşmıştır. İmparator doğu seferinde çeşitli kazanımlar elde etse de tehlike bertaraf edilememiştir. Bunun için müttefikliğe ihtiyacı vardı. Buna göre Göktürklerin hakimiyetinde bulunan Hazarlara elçi göndererek Sasanilere karşı ittifak çağrısında bulundu. İttifakı sağlayan imparator 626 yılında doğu seferlerinde böylece Hazarları da bulundurmıştır. Bununla ilgili Kalankatlı Moses'in Alban tarihinde Albanya topraklarındaki savaşı aktarır. Kaynakta Hazarların saldırıları hakkında şunlar geçmektedir:

“Heraklios'un tahrikleriyle sayısız Hazar orduları ülkemize sokulup talan etmeye başladılar (626). Bununla alakalı İran şahı Hüsrev, elçisini onlara gönderip şunları sordu: ‘Siz kimin emri ile benim ülkeme sokuldunuz ? Yoksa benden kaçıp garb denizinin adalarında gezinip serseri gezenin emri ile mi ?... Ben size onun vaad ettiğinin iki katını verebilirim. Bundan dolayı Heraklios'un beyhude sözlerine kanarak benim üzerime akınlarda bulunmayın” ⁷⁴⁶.

Bizans'ın Sasaniler ile mücadelesinde, imparator Tiflis önlerine geldiğinde Hazarlardan 40 bin atlı askerin yardımını temin ederek Sasani hükümdarı I. Hüsrev ile savaşılabildi ⁷⁴⁷. Heraklios'un Sasanilere karşı taleb ettiği bu desteği Süryani

⁷⁴⁴ Vasiliev, a.g.e., s. 248.

⁷⁴⁵ Vasiliev, a.g.e., s. 250.

⁷⁴⁶ Kalankatlı Moses, **Alban Tarihi**, Çev. Ziya Bünyadov, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 143-144.

⁷⁴⁷ Heraklios ordusuna iştirak eden 40 bin yardımcı Hazar birliği sayesinde Albania, Atropatane'i aldı. Daha sonra Gence'ye ilerleyip burada dinlendikten sonra Nahcivan Bunu, Urmiye'yi geçerek İran'ın içlerine doğru ilerledi. 627 yılında Sasaniler ile savaştı. Heraklios bu savaşta uzun süredir imparator-

kaynaklarında da geçmektedir. Mikhael Rabo bu süreci şu şekilde aktarmıştır;

*“Heraklios, Perslerin hükümdarı Hüsrev ile savaşmak için Hazar hükümdarı Kagan’dan kırk bin asker göndermesini istedi. Kagan şöyle cevapladı: İşte! Birlikler Hazar kapılarından çıkıyor ve nerede istiyorsan orada sana katılacaklar.”*⁷⁴⁸

Hazarlar’ın Derbent civarındaki akınlarının ardından Hüsrev ülkesinin tahkim edilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Yine Alban tarihinde bu durum şu şekilde aktarılır:

*“Bu dehşetli ve gamlı haber Albanlar ülkesine ulaşınca başkent ve kale olan büyük Berde’de ülkemizin tahkim edilmesi hakkında karar aldılar. Karar Hüsrev şahın bu ülkedeki valiliğine ve prensliğine tayin ettiği Kayşak adlı şahıs tarafından verilmişti. O, etraf vilayetlerin ahalisinin çoğunu şehirde tutarak Hazarlara mukavemet göstermek kararına vardı ve ülkenin ayanları ve şehir ehli ile ittifak yaparak mevkisini muhkemletmeye çalıştı... Onlar bu muhteşem yapı için (Çola şehrini koruyan surlar) inşaatçıları seferber edip pek çok muhtelif yapı malzemesi taşıttırdılar ve bu surlar vasıtasıyla Kafkas Dağları ile Şark (Hazar) denizi arasındaki geçitleri kapattılar”*⁷⁴⁹.

Bu sırada Hazarların başında olan Çorpan Tarhan’da Kuzey Azerbaycan’ın Aras Nehri’na kadar olan sahayı zapt ederek Ermeni kitlelerini hakimiyeti altına alarak Tiflis’i de zapt etmiştir (629). Alban Tarihinde Tiflis’in zaptı şu şekilde geçer;

“O (Heraklios), ayanlarından olan Andre adlı, istidatlı ve zekisini hazırlayıp Hazarların yanına gönderdi ve onun vasıtasıyla onlara sayısız hesapsız servetler vaat etti. ‘Eğer onlar kendi çabalarıyla bana yardım ederlerse, ben bu saçlarını ören halkın aç gözlülüğünü, bu hayvanların altına olan tamahkarlılığını temin ederim”.

Eserde Hazar hükümdarının halefi olarak geçen Cebu Hakan’nın cevabını ise şu şekilde aktarmıştır;

“Ben şahsen kalkıp acele onun imdadına geleceğim, hem de en cesur ordularıyla. Ben onun taleplerini muharebeyle, okum ve kılıcımla, onun isteği gibi temin edeceğim”.
“Hazarların arasında prenslik rütbesine göre şad denilen kardeşinin oğlunun başbuğluğu

luğun kazanmadığı zaferi kazanmıştır. Altay Tayfun Özcan, **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, Kronik Yayınları, 2019, İstanbul, s. 51.

⁷⁴⁸ Umut Var, **a.g.e.**, s. 147-148.

⁷⁴⁹ Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 145.

altında vaad ettiği ordularını baskına gönderdi.. O Albania'nın bütün viayetlerini ve Antropatena'nın bir hissesini yağmalayarak pek çok Hristiyan ve putperesti kılıçtan geçirdi. Aca-ba esir edilip ülkesine gönderdiği insanların sayısını kim bilebilir ?. "... Kan içen öz yavrusu şadla (Göktürk) birlikte cenuba hücum edip yönünü İberya 'ya ve Tiflis şehrine çevirdi. Orada ise geçmiş cengaverlerden hiç biri kalmadığından Hazarlar, evvelki tahkirlerin intikamını almak için çok uygun fırsat buldular. Şehri muhasaraya alıp hücumla geçtiler ve şehir ehlini sıkıntıya soktular. Ahali karşı hücumla geçip şehri 2 ay mukavemet gösterdi... İşte o an korkunç vahşi kükreyip Tiflislileri avlamaya başladı ve çoklarını yakalayıp zulüm rüzgarlarının önüne attı, yuvasını avladığı kurbanlarla, savaşçıların ellerini ise ganimetle doldurdu... Bedbaht şehir ahalisinin üzerine zulmet gibi kara gölge düştü, vücut azaları uyuşup kolları kuvvetsiz kaldı. Artık mağlup olmuşlardı”⁷⁵⁰.

Bu dönemde Hazarlar'ın Göktürklerin kolu olarak Bizans ile müttefiki olarak Sasaniler üzerinde baskı kurmaları ile Sasani Devleti giderek çözülmeye başlayarak yıkılış sürecine girmiştir⁷⁵¹. Hazarların ilk dönem siyasi ilişkileri Bizans ve Sasani arasındaki şiddetli çekişmelerde kilit rol aynamalarıyla gerçekleşmiştir. Bu durum Hazarların bölgede belirleyici bir unsur olarak sivrilmelerini sağlamıştır.

Hazarların bu dönemde güneye doğru Sasanilere karşı akınları Göktürklerle gelen bir haber doğrultusunda durmuştur ve kuzeye geri dönmüşlerdir. Bu haberi yine Kalankatlı Moses'in eserinde görebilmekteyiz. Olay şu şekilde geçmektedir;

“Hazarlar dağ geçitlerini aşırıp üç ülkeye Ermeniye, İberya ve Albanya'ya gelip çıktılar ve onlar bu yerlerde durdukları zaman felaketli kuzey şiri (arslanı) Cebu Hakandan aç gözlü yavrusu şada gamlı bir haber geldi: ‘Haydutlar bana naskın yaptı ve sen artık yüzümü göremeyeceksin. Çünkü ben akılsız hareket edip makamımı kuvvetlendirmedim, kendimi kendim için faydasız olan hükümler olmaya cerdim. Bunun için de hadsiz hudutsuz kibrim beni cezalandırarak yüksek mevkimden uçuruma attı. Sana tavsiyem bir an dahi beklemeden seninle bir arada olanların hepsini mehv etmen ve canını onlardan kurtarmandır. Çünkü eğer onlar burada meydana gelen hadiselerden senden önce haberdar olurlarsa, seni yok ederler.

⁷⁵⁰ Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 164.

⁷⁵¹ Theophanes Confessor, **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813**, (Terc.Cyril Mango- Roger Scott- Geoffrey Greatrex), New York 1999, s. 446–447; Vasiliev, **a.g.e.**, s. 251–253; Koestler, **a.g.e.**, s. 25; H. Rosental, “Chazars”, **The Jewish Encyclopedia**, IV, s. 1.

*O zaman ben de veliahtsız ölürüm*⁷⁵².

Bu habere göre muhtemelen Göktürklerin geri çekilmesinde, Bizans imparatorluğu ile yaşanan gelişmeler etken olmuştu. Tong Yabgu Götürk Devleti'nde tahtını koruyamamış ve kötü bir durum yaşamıştı. Muhtemelen bu haber Bizans sarayına da gelmişti. Heraklios ile Tong Yabgu arasında gerçekleşen antlaşmada Eudocia yolda iken müstakbel eşinin ölüm haberini almış ve geri dönmek zorunda kalmıştı (629)⁷⁵³. 630 yılına gelindiğinde bağımsız olarak hareket eden Hazarlar, 653 yıllarına doğru artık devlet olarak görünür bir hale gelmiştir. 630 yılı ile 653 yılları arasında kaynaklar Hazarlar'dan bahsetmez. Bu durgun yıllarda muhtemelen Hazarlar Göktürklerin yıkılması ile meydana gelen kargaşada askeri ve idari olarak bir yapılanmanın içerisine girmişlerdir⁷⁵⁴. 665 yılında ise tekrar kaynaklarda bahsi geçen Hazarlar, çevresinde bulunan Bulgar ve Slavlara karşı mücadele etmişler ve Don ile Dnyeper arasında bulunan Bulgarlara saldırarak Büyük Bulgar Devleti'ni yıkmışlardır. Bu durum Hazar Meliki Yusuf'un mektubunda da geçmektedir. "Onlar (Hazarlar) kendilerinden daha güçlü ve kudretli bir çok halkla savaşlar yaptılar. Tanrının yardımıyla onları kovarak ülkelerini işgal ettiler ve bugün de olduğu gibi onları haraç ödemeye mecbur ettiler. Benim yaşadığım ülkede daha önce v-nt-r'ler (Bulgar) yaşıyordu. Atalarımız Hazarlar onlarla savaştılar"⁷⁵⁵. Hazarların kovduğu bir kısım Bulgarlar İtil boyuna bir kısmı ise Asparuh'un öncülüğünde Bizans'ın sınırlarına geldiler. Özellikle Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılması mühim bir olaydı. Bu dönemde Heraklios'un Kubrat Han'a patricus ünvanı vermiş olması bu devletin Karadeniz'in kuzeyinde oynadığı bu mühim rolu de göstermektedir. Bulgarlar hakimiyetlerini Kuban Nehri'nden Kırım'ı da içine alarak Dnyeper Nehri'ne kadar uzatmışlardı. Karadeniz'in kuzeyi böylelikle Hazarların egemenliğine girmişti. Hazarlar aynı zamanda Dnyeper ile Oka Nehirleri arasında yaşayan Slavlara saldırarak onların kuzeye itilmelerini sağlamışlardır. Böylece Hazarlar devletlerinin sınırlarını iki katına çıkarmıştır⁷⁵⁶.

⁷⁵² Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 179.

⁷⁵³ Gringnaschi Mario, "Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler", **VII. Türk Tarih Kongresi**, C. 1, 25-29 Eylül, 1970, Ankara, s. 244.

⁷⁵⁴ Öcan, **a.g.e.**, s. 77.

⁷⁵⁵ Artamonov, **a.g.e.**, s. 231.

⁷⁵⁶ Ahmetbeyoğlu, "Kubrat Han ve Büyük Bulgar...", s. 41-42.

6.2.2. Hazarların VII. Yüzyılda Çevre İlişkileri ve Arap Politikası

Hazarlar dış politikada Kırım ve Gotya'nın kendilerine bırakılmasından sonra yönünü güneye Arap saldırılarına karşı çevirdi. Arapların VII. yüzyılın ilk yıllarındaki Bizans'a karşı seferlerinin ardından Kafkaslara yönelmesi, Hazarlar ile Arapların yeni çatışmalara girmelerini beraberinde getirmişti. Aynı zamanda Hazarlar VII. yüzyılın sınırlarına doğru imparatorluk olma yolunda ilerlerken İslamiyet de yayılmaya başlamış ve böylece Hazarlar İslam orduları ile karşı karşıya gelmiştir. Halife Hz. Ömer döneminde İslam orduları Bizans'ın Mısır topraklarını feth ettikten sonra, Sasaniler ile savaşmışlar ve bu mücadeleyi kazandıktan sonra Kafkasya cihetine yönelmişlerdir. Arap orduları 640 yılında Ermenistan'ın Dvin topraklarını zaptetmiştir. Bu durum aynı zamanda Ermenistan ile jeopolitik ve dini birlik kuran Bizans için de kötü bir sonuçtu⁷⁵⁷. Bizans bu dönemde dahili sorunlar ile (II. Konstans'ın çocuk yaşta tahta geçmesi) uğraşmaları Arap ilerleyişini de kolaylaştırmıştır. 641 yılında Bukayr b. Abdullah adlı komutan Azerbaycan topraklarına ilerledi ve İsfandiyadh'ı zapt etti. Suraka b. Amr komutasındaki ordu ise Derbent bölgesine doğru ilerledi. Arapların Hazarlar ile bu ilk dönem giriştiği savaşlar genellikle Derbent üzerinden olmuştur. Nitekim Hazarlara karşı gelebilmek için Derbent'in ve zorlu Kafkas Dağları'nın aşılması gerektiğinin farkına varmışlardı. Derbent üzerinden gerçekleşen Arap saldırılarının karşısında Şahravaz çaresiz kalmış ve Derbent'i Araplara bırakmıştır. Derbent'in Arapların eline geçmesi önemli bir kazanımdı. Artık feth hareketleri kuzeye doğru rahat bir şekilde ilerleyebilecekti. 642 yılında İslam orduları bu sefer Hazarların Bâbü'l-Ebvâb şehrine akınlar düzenleyerek şehri zapt etmişlerdir⁷⁵⁸. 642 yılına kadar Arap orduları böylece Kafkasya'nın Derbent'e kadar uzanan sahasını ele geçirmiştir. Mesleme'nin orduları Halife Hz. Osman zamanında Selman b. Rebî'a el-Bâhilî komutasında Hazar'ın Belencer'deki topraklarına akınlar düzenlemiştir (653). Belencer'e karşı girişilen seferlerde Araplar bu şehrin kesinlikle zapt edilmesini gerekli buluyordu. Ancak kuşatmaya iyice hazırlanmış İslam ordularının saldırıları karşısında Hazarlar, diğer Türk kavimlerinin de desteğini alarak İslâm ordularını

⁷⁵⁷ Özcan, a.g.e., s. 77.

⁷⁵⁸ H. D. Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 31.

yenmiş ve Selman b. Rebî'a'yı şehit etmişlerdir ⁷⁵⁹.

Hazarların bu ani saldırıları Araplar karşısında gösterilen ilk ciddi mukavemet idi. Aynı zamanda Arapların yenilebileceğini de göstermişlerdi. Arap karşısındaki başarılarının ardından Hazarlar Bulgar Krallığı mücadelesine etmiş ve hakimiyetlerini Don Nehri'nden Karadeniz'e kadar genişletmişlerdi. 669 yılında Don ile Kafkasya arasında bulunan Sabar ve Urgianlar'ı hakimiyetleri altına almışlardır. Giderek topraklarını genişleten Hazarlar, 679 yılında Don ile Dinyeper arasından batıya doğru hareket etmişler ve 683 yılından itibaren İberya, Albanya ve Ermenistan'a karşı saldırılar düzenlemeye başlamışlardır⁷⁶⁰. Nitekim bu dönemde Arapların gücü Kafkas Hunları'nın Albanya seferleri ile azalmış, Hazarlar'ın ise oldukça güçlenmiştir. Aynı zamanda 656 yılında Hz. Osman'ın şehit edilip Hz. Ali'nin Halife olmasından sonra Araplar arasında karışıklıklar zühur etmiş, bundan dolayı da İslam ordularının Kafkaslar'a yönelik akınları azalmıştı. Ancak Hazarların bu coğrafyadaki egemenliği uzun süreli olmamış, Bizans Devleti'nin de bu topraklarda hakimiyet tesis etmek istemeleri ile güç dengesi bozulmuştur. Albanya Bizans'ın saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. Nitekim özellikle Albanya'da yerel halk ile yöneticiler ağır vergiler altında ezilmekteydi. Bu durum bir süre sonra isyana neden olmuş ve Bizans'ın ağır bir şekilde bastırmasıyla sonuçlanmıştır. Bizans dışında Hazarlara da vergi veren Ermenistan, Albanya ve Kartli halkı ayaklanmış, neticede Hazarlar da bu isyanları ağır bir şekilde bastırmıştır (689). Bu saldırılar sonucunda Derbend yeniden Hazarların eline geçmiştir. Hazarlar buradaki faaliyetlerini tamamladıktan sonra kuzeye doğru yurtlarına geri dönmüş onların çekilişi ile boş kalan sahaya ise Araplar taarruz etmiştir. Böylece Araplar, Albanya ile Kartli'de egemenliklerini tesis etme fırsatını buldu⁷⁶¹. 693'te Çor'u ele geçiren Arap orduları, 697'de Lazica kralının Bizans hakimiyetinden çıkıp Araplar'dan yardım istemesi ile yeniden büyük çatışmalar başlamıştır. Hazarlar büyük devlet olma yolunda ilerlerken dönemin diğer güçlü devletleri olan Sasani, Bizans ve büyümeğe olan Arapların arasında mühim bir stratejik kolu teşkil etmekteydi. Arapların kısa dönem Kafkas ötesindeki sukutları, II. Justinianus'un

⁷⁵⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁶⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih III**, trc. A. Özeydin-A. Ağırakça-B. Eryarsoy, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 33; Dunlop, **a.g.e.**, s. 62.

⁷⁶¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 103.

Ermenistan, Kartli ve Albania'yı istila etmesi ile bozulacaktı. Hazarlar'ın her cihette genişleme politikası diğer kavimlerin siyasi çıkarlarına ters düşse de özellikle Arap yayılışının önünde önemli bir set görevi görmekteydiler. Arap orduları giderek Kafkas coğrafyasına hakim olsalar da Hazarlar ile çetin savaşlar gerçekleştirmek zorunda kaldılar.

6.3. VIII. Yüzyılda Hazarların Bizans Politikası Ve İlişkileri

Hazar-Bizans ilişkileri VIII. yüzyılın başında genellikle olumlu şekilde cereyan etmiştir. II. Justinianus (669-711) döneminde başlayan bu olumlu ilişkiler, ittifaklar sayesinde güçlenmiştir. Hazarlar artık imparatorluğun dahili meselelerinde söz sahibi olan bir konuma gelmişti. II. Justinianus 695 yılında tahtan indirilip, burnu kesilerek Kırım'daki Khersones kalesine sürgüne gönderilmişti⁷⁶². II. Justinianus, Khersones'de Bizans'a karşı tahriklere başlamış, ancak halkın imparatoru merkeze haber vermesi üzerine Kırım'daki Gotlar'ın yanına kaçmıştı. Gotlar ise II. Justinianus'u Kırım'ın bu sırada hâkimi olan Hazar Hakanı'na teslim etmiştir. Hazar Hakanı kendisini çok iyi karşılamış ve ona kızı Teodora'yı vermiştir. II. Justinianus Tamarhan'a yerleşmiş ve bir süre sonra da kovultuğu tahtı geri alma planları yapmıştır. Bu süre zarfından olaylardan haberdar olan imparator Tiberius (698-705), Hazar Hakanına para ve çeşitli hediyeleri, sabık imparatoru herhangi bir durumda bertaraf etmesi için verdi. Justinianus bu durumu eşinden öğrendiği zaman vakit kaybetmeden bu sıralarda Bulgaristan'da bulunan Tervel Han'a kaçmıştır. Tervel Han'ın destekleri sayesinde de 705 yılında imparatorluğa karşı gelerek tahta yeniden çıkmıştır⁷⁶³.

Genç Hazar Devleti'nin Heraklios ile başlayan olumlu ilişkiler kısa bir dönem Kırım meselesi yüzünden bozulmuş, bu durum II. Justinianus devrinde de devam etmiştir. Karadeniz bölgesi önceki bölümlerde de ele aldığımız gibi Bizans için oldukça mühim bir saha idi. İmparatorluğun ticari kalbi olan bu alan onları her cihette dünyaya ekonomi sayesinde yayılmalarını sağlamaktaydı. Bizans bu sahayı elde tu-

⁷⁶² Vasiliev, a.g.e., s. 247.

⁷⁶³ Theophanes, s. 520–522; A.T. Özcan, **Hazar Hakanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 36–37; A. Ahmetbeyoğlu, “Tervel Han (702–718)”, s. 565–566.

tabilmek için kaleler ve surlar inşaa ettirmiş ve halkın entegrasyonu için güçlü Hıristiyanlık propagandaları düzenlemişti. Kırım'ın ağırlıklı olarak Got ve Alanlar'dan teşekkül eden yapısı Hunlar ve Bulgarlar sayesinde değişime uğrasa da Bizans'ın hakimiyeti devam etmekteydi. Ancak Bizans için asıl felaket Hazarlar devrinde gerçekleşmiştir. Hazarlar buradaki Bulgarları itaat altına aldığı gibi Bizans'ı da sıkıştır-maktaydı. Hazarlar batıya doğru genişlerken Karadeniz'de bulunan şehirleri hızlı bir şekilde ele geçirmişti. Hazarlar Kırım üzerinde yürüttükleri politikayı özellikle Bizans'ın Araplar ile meşgul olduğu sırada ağırlık vermiştir. Hazarlar da Kırım'da mü-him meselelerde söz sahibiydi. Buradaki halk herhangi bir çıkmazda kendi çıkarlarına göre hareket ediyor ve duruma göre taraf alıyorlardı. II. Justinianos sürgün yıllarında kendisine eziyet eden Khersones halkından intikam almak ve aynı zamanda bu yerlerde hakimiyetini kurmak için 710 yılında sefere çıktı. Korkan Khersones halkı ise Hazar Hakanı'na bağlı olduklarını söylemişler ve Hakan'da buraya meselelerin çözümü için Tudun'u göndermiştir. Justinianus ise bunun üzerine saldırılarına başlamış ve Khersones'i yağmalayarak Tudun'u esir olarak Konstantinopolis'e göndermiştir. Bir süre sonra Tudun, Hazarlar ile ilişkilerin düzelmesi için serbest bırakıldı. Ancak geri gönderilen Tudun'un yolda ölmesi üzerine ilişkiler daha da kötüleşmiştir. Bunun üzerine Hazarlar intikam almak için 300 kadar Rum'u öldürüp Khersones'e doğru ilerlediler. Bizans imparatorluğunda ise bu sırada tahta Philippos geçti (711-713) ve Justinianos'u idam ettirdi. Ancak Philippos'un da imparatorluk süresi kısa cereyan etmiş ve 713 yılında darbe ile tahttan indirilmiştir. Hazarlar bu dönemde Bizans'ın dahili olaylarına karışsa da, onların tekrar müttefik olarak hareket etmelerini sağlayacak ortak bir düşmanları vardı. Arap tehlikesi her iki imparatorluğu birbirleri ile anlaşmaya itmiştir. Ancak bu anlaşmanın boyutlarını yahut ne şekilde cereyan ettiğini bilmiyoruz. Sadece Arap fütuhatlarının olduğu bu yıllarda iki devletin birbirleri ile büyük savaflara girmemesi bizlere bu çıkarımı düşündürmektedir. Görünürde olan şey ise genellikle Kırım toprakları üzerinden gerçekleşmekteydi. Nitekim Bizans'ın topraklarının büyük bir kısmında Arap saldırıları devam etmekteydi. Arap orduları aynı zamanda doğuda da giderek yayılmaya başlamışlar, Bizans topraklarında estirdikleri fırtınalardan sonra Kafkasların kapısını zorlamaktaydılar. Bu yüzden Bizans ile Hazar Devlet'i Kırım meselesini anlaşmaya vararak sonlandırdılar. Khersones Bizans imparatorluğunda, Gotya dahil Kırım ve diğer şehirler Hazarlar'a

bırakıldı.

Hazarlar ile Bizans arasındaki olumlu ilişkiler İmparator III. Leon (717-741) döneminde de devam etmiştir. Özellikle Bizans için Arap tehlikesinden dolayı Hazarlar ile iyi geçinilmeliydi. Böylelikle Arap tehlikesine karşın Hazarlar, Bizans'ın yanında savaşarak Güney-Kafkasya'ya giren Arap ordularını durdurmaya çalışmıştır⁷⁶⁴. Bunun dışında Bizans imparatoru III. Leon oğlu V. Konstantinos'u Hazar Hakani'nın kızı Çiçek ile evlendirmiştir (731). Çiçek, imparatorluğa gelerek burada vaftiz edilmiş ve İrene adını almıştır. Konstantinos ve Çiçek'in IV. Leon adında bir oğlu oldu ve bu çocuğa tarihte 'Hazar Leon' lakabı verildi⁷⁶⁵. İleride Hazar Leon'un kızı İren ise bir imparator naibi olarak değil de tek başına 'Basileus' olarak kabul edilmiştir. Bu Bizans tarihinde ilk kez görülen bir şeydi. Böylece Bizans'ta Hazar tesirlerinin ne kadar kuvvetli olduğu görülmektedir. Öyle ki Bizans imparatorluğu Hazarlara üç mühürlü mektup göndererek akrabalık münasebetlerine istinaden siyasi ve askeri olarak dahili ilişkilerinde Hazarlar'ın yardımlarından faydalanmak istemiştir. İmparatorluk sarayını onlara emanet etmiştir. Hazarlar da imparatorluktan düşmanlarından korunmak için Sarkel kalesini yaptırmak istemiş, Bizans imparatoru Theophilos (829-842)'a elçiler göndererek yardım istemiştir. Böylece Bizans Petronos adlı mimar ve yardımcılarını Hazarlara göndererek Don Nehri'nin aşağısında Sarkel Kalesini (Beyaz Kale) inşaa edilmiştir. Bu kaleye de her sene değiştirilmek üzere 300 kişilik askeri kıta yerleştirilmiştir⁷⁶⁶. Tüm bu olumlu ilişkilere rağmen VII. yüzyılda daha da güçlü bir yapı haline gelen Hazarlar ile Bizans arasındaki ilişkiler Kırım ve Alanya toprakları yüzünden iki kavmin düşman kalmasına neden ol-

⁷⁶⁴ Theophanes, s. 446–447; Ostrogorsky, a.g.e., s. 132–133.

⁷⁶⁵ Brook, a.g.e., s. 262.

⁷⁶⁶ De Administrando adlı eserde bu olay şu şekilde aktarılır; “Onlarda Sarkel “beyaz ev” anlamına gelir. Hazarlar İmparator Theophilus'tan kendileri için bu şehrin kurulmasını rica ettiklerinde, Kamaterus soyadlı spatharokandidat Petronas tarafından kurulmuştur. Çünkü Hazarların o zamanki Kağanı ve Beyi (pekh) bu aynı İmparator Theophilus'a elçiler göndermiş ve kendileri için Sarkel Şehri'nin yapılmasını istirham etmiştir. İmparator onların taleplerine karşılık vermiş ve onlara mezkûr spatharokandidat Petronas'ı İmparatorluk donanmasının savaş gemileriyle göndermiş ayrıca Paphlagonia kaptan başısının savaş gemilerini yollamıştır. Bu aynı Petronas, Kerson'a vardı ve savaş gemilerini Kerson'da bıraktı. Kendi adamlarını yük gemilerine bindirerek şehri inşa edeceği Don (Tanaïs) Nehri üzerindeki o yere gitti. Bu yerde şehri inşa için uygun taşlar bulunmadığından, bazı fırınlar yaptı ve içinde tuğlaları pişirdi. İrmaktaki küçük deniz kabuklarından harç yaparak bunlarla şehrin inşasını gerçekleştirdi”. Ali Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un De Administrando Imperio Adlı Eserin Türk Tarihi İçin Önemi”, TDA, C.119, S.234, 2018, s.123; Theophanes, s. 563,567; A.T. Özcan, a.g.e., s. 40–47.

muştur.

VIII. yüzyılın sonuna doğru ise Hazar Hakanlığı topraklarını batı ve kuzey yönünde genişletmiş ve Karadeniz'in Kuzeyinde büyük bir güç haline gelmiştir. 780 yılında Kırım'da bulunan Gotların hakimiyetine son verip Rusların bulunduğu topraklarda ilerlemeye başlamışlardır. IX. yüzyılın başlarında ise Avarlar, Alanlar Aslar, On-Ogurlar, Kafkasların yerek kavimleri, İdil Bulgarları, Burtaslar, Kama ile İdil boyundaki Fin Kavimleri, Oka-Desna ve Orta Dinyeper civarında yaşayan Fin-Slav kabileleri, Kuban'daki Macarlar'ı hakimiyetleri altına almışlardır⁷⁶⁷. Hazarlar yükseliş dönemlerinde gerçekleştirdikleri İslam orduları başta olmak üzere bir çok değişik kavimle savaşları ve ilişkileri onları Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri haline getirmiştir. Böylelikle iktisadi ve siyasi açıdan da gelişmişlerdir. IX. yüzyıla doğru artık Bizans Hazarlar arasındaki ilişkiler sakinleşme evresine girmiştir. Nitekim doğudan gelen yeni Türk akınları iki devlet için de tehlike arz etmekteydi. Bizans özellikle uzun yıllardır Bulgar tehlikesine karşı geçici olarak Macarların yardımını sağlasa da bölgeye gelen ve önündeki kavimleri yıkıp geçen Peçenek akınları onları büyülemişti. Böylece düşmanları için yeni bir ittifak kurma ihtimali ortaya çıkmış ve Hazarlar gözden düşmeye başlamıştır. Hazarların yerine başka bir müttefik ise Baltıklar'dan gelen ve İdil nehri üzerinden Hazarlar ile ticaret yapan ve bir süre sonra güçlü bir yapı haline gelen Ruslar idi.

6.4. Hazar Devleti'nin VIII. Yüzyılda Araplar ile Mücadelesi ve Çevre İle İlişkileri

Araplar bu yüzyılda Hazar sorununu bütünüyle ortadan kaldırmak için hareket etmeye başlamışlardır. Hazarların Derbent üzerinde tekrar hakimiyet tesis etmeleri, Arapların bu bölgeye tekrar sefer etmelerini gerekli kılmıştır. 706'da başlayan bu akınlar 709 yılına kadar devam etti. 709 yılında Halife I. Velid'in kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'in komutasında İslâm orduları Derbent'e saldırarak Hazarlar ile

⁷⁶⁷ J. Piatigorsky- J. Sapir, **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar**, trc. H.Gürel, Bilge Kültür Satan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 39-40; L.N. Gumilöv, **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, trc. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2000, s. 210; K. Czeplédy, "Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764, A.D'", **Acta Orientalia**, I, 2-3, 1951, s. 77-82.

savaşmışlardır⁷⁶⁸. Hazarlar 710 yılında İmparator Philip'i destekleyip Bizans cihetini hallettikten sonra Araplara yönelebilmşti. Böylece Hazarlar 711 yılında harekete geçerek Derbent ve Albanya'yı zapt etiler. Araplar bunun üzerine tekrar harekete geçerek Mesleme'nin komutanlığında Debent'i zapt etti (714). Ancak bu sırada Mesleme Konstantinopolis üzerine sefere çıktığı vakit geride kalan orduları Hazarlara karşı gelemeyerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Araplar aynı zamanda Bizans'a karşı da mücadele yürütüyorlardı. Bu durumdan yararlanan Hazarlar, 20 bin kişilik ordusuyla 717-718 yıllarında Şirvan'a doğru ilerlediler ve Azerbaycan'ın mühim bir kısmını ele geçirdiler. Buna karşın Halife Ömer b. Abdülaziz'in emri ile harekete geçen Hâtım b. Nu'mân el-Bâhilî Hazarlar'ı durdurmayı başarmıştır. Hazarlar bu saldırıların ardından Kıpçak ve başka diğer Türk boylarının desteğini sağlayarak İslâm ordularını Mercülhicâre'de yenerek ağır kayıplar verdirdi. İslam orduları bu yenilginin ardından ağır bir şekilde Şam'a geri çekilme zorunda kaldılar. Bu duruma öfkelenen ve üzülen Halife Yezîd b. Abdülmelik, Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî'yi görevlendirerek Ermeni valisi olarak atamış ve Hazarlar ile mücadele etmesini istemiştir. 722'de Cerrah 25 bin kişilik ordusuyla beraber Ermanistan'a yöneldi. Buranın hakimiyetinden sonra kuzeye doğru ilerledi. Bunun üzerine Hazarlar toparlanabilmek için Derbend'e çekildi. Araplar ise böylece Berda'ya oradan da Kür Irmağını geçip Derbend yakınlarına geldi⁷⁶⁹. İki ordu daha sonra Derbend'in kuzeyinde karşı karşıya gelerek savaştılar. Mücadelenin ardından Hazarlar ağır bir yenilgi aldılar. Araplar bu zaferin ardından ilerleyişlerini daha da hızlandırdılar. Cerrah buradan hareketle Hamzin, Kayakent ve Tarki kalelerini aldı⁷⁷⁰. Daha sonra Arap orduları Belencer şehrine girmişlerdir. Hazarlar Belencer şehrini uzun süre korumaya çalışsa da başarılı olamayarak yenilgiye uğradılar⁷⁷¹. Hazar Hakanı bu tehlikler karşısında başkenti İdil şehrine taşımıştır (833 yılında Don Nehri üzerinde bulunan Sarkel Hazarların başkenti olmuştur). Cerrah'ın ordusu buradan Varaçan'ı zapt ettikten sonra Semender şehrine ilerlemiştir. Ancak burada Hazar direnişi ile karşı karşıya kalınca Şeki'ye kadar geri çekildi. Hazarlar bu akınlara karşı, ancak 724 yılında güçlerini toparladık-

⁷⁶⁸ Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 208.

⁷⁶⁹ Michael Kmosko, "Araplar ve Hazarlar", *Türkiat Mecmuası*, C.3, 1935., s. 153.

⁷⁷⁰ Kmosko, **a.g.m.**, s. 151; Dunlop, **a.g.e.**, s. 79.

⁷⁷¹ Kmosko, **a.g.m.**, s. 152.

tan sonra karşılık vermiştir. Derbend'i aşan Hazar birlikleri Arapların koşullandığı yere kadar ilerlediler. Ancak Cerrah'ın ordusu Hazar birliklerine karşı gelmeyi başarmıştır. Cerrah tekrar Belencer'e yöneldi ve güneyinde kalan sahayı yağmaladı. Aynı zamanda Daryal geçidinin de hakimiyetini sağladı. Cerrah'ın bu başarıları Araplar için büyük bir kazanımdı. Ancak 724'te Halifelğe geçen Hişam, yeni bir düzen getirerek Cerrah'ı görevinden azletti ve yerine Mesleme'yi tayin etti.

Mesleme döneminde ise Arap-Hazar çatışmaları oldukça şiddetlenmişti. Yine 724-743 yılında Mesleme'nin tayin ettiği El-Hareşi harekete geçerek Hazarların toprakları olan Azerbaycan ile Dağıstan'a girerek saldırılarda bulunmuş ve kaleleri zapt etmiştir (726). Bu saldırılar karşısında toparlanmaya çalışan Hazarlar bir süre sonra Hazar Kağanı'nın oğlu komutasında Ermanistan'a doğru hareket ederek burayı kuşatma altına alsa da başarılı olamayarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Hazarların bu saldırıları karşısında Araplar nihai bir sonuç elde etmek için hazırlıklara giriştiler. 728 yılında Mesleme tekrar Daryal geçidini geçerek Hazarlara ağır kayıp verdimeye devam etmiş ancak Hazarların karşı koymasıyla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilirken ganimet ve esirlerle birlikte geri dönmüştür ⁷⁷². Mesleme'nin geri çekilmesiyle Halife Cerrah'ı yeniden görevine geri getirdi. Cerrah yeniden göreve geri geldiğinde kuzeye doğru akınlarına devam etmiştir. Cerrah daha sonra Beyda şehrine gelerek burada karargahını kurdu. Hazarlar ise bu sırada Derbend'i geçip Arapların karargahına doğru ilerlediler ve yolda birkaç bölgenin de hakimiyetini sağladılar. Kayıplarının telafisi için 731 yılında harekete geçerek Araplara ağır kayıplar verdiler ve bu savaşta Cerrah hayatını kaybetti ⁷⁷³. Hazarlar büyük devlet olma yolunda Araplara karşı gösterdikleri direnişin yankıları Bizans'a kadar gitmişti. En önemlisi de Halifeliğin merkezi tehdit altında kalmış ve Arapların yenilmezliği kırılmıştı. Hazarlar daha sonra Azerbaycan'ı yakıp yıkmış, birlikleri Diyarbakır, oradan da Musul'a kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Halife Hişam Said b. Amr'ı Hazarların geri püskürtülmesi için görevlendirdi. İlerleyişe geçen Arap orduları 731 yılında Ahlat'ı, Berda'yı Hazarlar'dan geri aldı. Birkaç mühim yerlerin de geri alınmasıyla

⁷⁷² İbnü'l-Esîr, III, s.136–137; M. Gürbüz, **Hazar-Müslüman İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 54.

⁷⁷³ Dunlop, **a.g.e.**, s. 85.

Hazarlar kuzeye çekilmek zorunda kaldı ⁷⁷⁴. Akabinde Hazar Kağanı'nın oğlunun başında olduğu ordu tekrar Araplar üzerine yürüdü. İki taraf Azerbaycan'da karşılaştılar. Ancak Hazarlar geri çekilmek zorunda kaldı. Arapların bu başarısı İslamiyet için büyük bir yankı getirmişti. Said bu önemli kazanımları halifeye bildirdi. Ancak Halife, Mesleme'nin Azerbaycan valisi olarak atandığını ve kendisinin geri dönmesini emrediyordu. Bu görev değişiminden sonra harekete geçen Mesleme 731 yılında Derbend'i geçti. Mesleme bu geçişten sonra hemen saldırılara başlamadı. Ordusunun sayısı çoğaltıp ihtiyaçlarını gözden geçirdi ve toparlandıktan sonra ilerlemeye devam etti. Hayzan ve Şirvan, Makat, Lezgi kalelerini zaptetti ⁷⁷⁵. Hazar Kağanı'nın oğlu tekrar harekete geçerek Araplar üzerine yürüdü. Bir yıl sonra ise İslam orduları Mesleme komutasında tekrar saldırılara geçerek Hazarlara karşı savaştı ve Belencer dağını geçtikten sonra Hakan'ın oğlunu öldürdüler. Hazarlar bu saldırılara karşı tekrar hareket edince, Mesleme ve ordusu Derbend'e geri çekilmek zorunda kaldı. Mesleme'nin Hazar direnişinin ardından geri çekilmesiyle yerine 733 yılında Halife seçilecek olan Mervan b. Muhammed getirildi. İslam orduları onun döneminde oldukça başarılar elde ettiler. Mervan görevine geldikten hemen sonra Daryal geçidini geçip Taman yarımadasına kadar ilerledi. Mervan'ın geldiği bu nokta bu zamana kadar Arapların kuzeyde en uzak gittikleri nokta idi. Mervan komutasında Araplar Derbend'i geçip Belencer'e girdi ve Hazar topraklarına saldırdı. Derbend'e kendi askerlerini yerleştirdikten sonra 150 bin kişilik ordusu ile birlikte Hazarların başkenti olan İdil'e geldi ⁷⁷⁶. Hazarlar ise İdil topraklarını iki komutana emanet edip kuzeye çekilmek zorunda kaldı. Araplar Terek Nehri'nin üzerinde inşaa edilen Semender'i zapt etti. Mervan bundan sonra da Dağıstanlıları vergiye bağladı ve böylece öldürülen Cerrah'ın intikamını alınmış oldu. Araplar ile olan savaşlarda Hazarlar oldukça kayıplar vermiştir. Belencer ve Semender kentinin yakılıp yağmalanması ise Hazarlar için bir hezimetti. Hazar şehri el-Beyda ve Semender, Mervan tarafından kuşatılınca Hazar Hakanı Mervan'a elçi gönderip barış teklifinde bulunmuştur. Mervan, Kağan'a Emevi hakimiyetini tanınması ve Müslüman olma şartı ile anlaşabileceklerini bildirdi. Bunun üzerine Hazarlar Mervan ile anlaşma sağladılar. Buna göre Hazar ülkesinde

⁷⁷⁴ Özcan, a.g.e., s. 162.

⁷⁷⁵ Özcan, a.g.e., s. 167.

⁷⁷⁶ Artamonov, a.g.e., s. 294-295.

iki fakih kalacak ve Hazarlar'a İslamiyeti öğretecekti. Ancak bu anlaşma uzun süreli olmamıştır. Akabinde geri dönen İslam ordularından sonra Hazar Hakanı eski dinine geri dönmüştür. Böylelikle İslamiyet tam anlamıyla Hazarlar arasında yayılamamıştır. Hazarların dünya tarihinde oynadığı önemli bir rol, Arapların kuzey cihetinde yayılmalarında tampon görevi görmeleri idi. İslamiyet Karadeniz'in kuzeyinde Hristiyanlıkla birlikte yayılmış olsaydı, bu sahada henüz tam şekilde yerine oturmamış kültürel ve politik gelişme kesintiye uğrar ve Rus coğrafyası, Avrupa medeniyetinden tamamen kopabilirdi. Yine de İslamiyet tam anlamı ile bu coğrafyada sekteye uğramamıştı. Nitekim iki taraf arasında gelişen ticaretle birlikte İslamiyet İtil üzerinden yayılmaya başlamıştı. Arap saldırılarının bir başka yönü de Slav merkezli bir yapının gelişmesine dolaylı yoldan zemin hazırlamasıdır. Hazarların dış politikada üstlendiği Arap ilerleyişini durdurma çabası ile Slavlar Kief Knezliği'ni rahat bir şekilde geliştirme fırsatı bulmuştur. Hazarların nüfusunun Araplara nazaran az olması, sayıca kalabalık olan Arapların Hazarya'nın içlerine kadar girebilmelerini sağlamıştı. Hazar ile İslam ordularının savaşları Aşağı İdil, Dağıstan, Kuban, Azak Nehri'nin çevresi ile Karadeniz'in kuzayından Orta Dinyeper'e kadar olan sahada cereyan etmekteydi. Bu geniş alan Hazarların hakimiyet sahasını da bizlere göstermekteydi⁷⁷⁷. Ancak Hazarlar kendilerine bağlı bir çok kavme karşı daha gevşek bir mahiyette bağlandıklarından dolayı nüfuslarını etkin bir şekilde kullanamamışlardır. Yine de Museviliğe geçmelerinden önce daha güçlü bir merkezi yapıya sahip olmaları onları başarıya götürmüştü.

Mervan İtil seferinden sonra Kafkaslar'ın dağlı kabilelerini itaat altına almak için Albanya topraklarına yönelmiştir. Ancak burada hakimiyet kurma çabasında yalnız değildi. Sasaniler ve Hazarlar da aynı politikayı yürütmekteydiler. Buradaki kavimler bulundukları mühim geçitlerin farkında idiler. Buna göre kendi reislerinin çıkarları ne yönde ise ona göre diğer kavimlerle işbirliği yapıyorlar, gerek gördükleri zaman da bu bağlılıktan vazgeçip başka bir kavme itaat ediyorlardı. 738 yılına gelindiğinde saldırılarına devam eden Mervan, Ermenistan'da bulunan Vernis'in topraklarına saldırdı. Saldırlardan kaçan Vernis ise Hazarlara sığındı. Vernis'i takip

⁷⁷⁷ İbnü'l-Esîr, V, s. 96–97; Ş. Kuzgun, **a.g.e.**, s. 58–59; M.İ. Artamonov, **a.g.e.**, s. 270–292.

eden Mervan ise Hazarların ülkesine girerek Vernis'i yakalayarak öldürdü. 150 bin kişilik ordusu ile birlikte İdil şehrine girdi. Mervan'ın hareketi ile buradaki çoğu kabile Araplara vergi vermek zorunda kalmıştır.

762-763 yılında Hazarlar Derbend'i geçip İslam topraklarına akınlarda bulunmuştur. Bir çok insanı öldüren Hazarların askeri gücünün farkında olan Abbasi halifesi Ebu Ca'fer El-Mansur (754-775) Hazarlar ile barış yapılmasının uygun olacağını düşünmüş ve Ermenistan Valisi Yezid b. Useyd es-Sülemi'ye Hazar Hakanı'nın kızı ile evlenmesini teşviklemiştir. Böylece Vali bu durumu kabul edip düğün hazırlıklarına başlanmış ve Hazar Hakanı kızını çeşitli hediyeler ile birlikte Berda'ya göndermiştir. Kısa sürede kurulan dostluk ise Hazar Hakanı'nın kızının doğum esnasında bebeğini ve kendisinin ölümü üzerine ilişkiler gerilmiştir. Hazar Hakanı bu ölümleri şüpheli bularak savaş hazırlıklarına başlamış ve As-Tarhan önderliğinde Müslüman ordularına karşı harekete geçmiştir (764-765). 775 yılında Hazarlar diğer Türk kavimlerinin de desteğini sağlayarak Ermenistan'a doğru yol alıp Tiflis'e kadar gelip burada bir çok Müslümanı öldürmüşlerdir. Hazar-Müslüman savaşları Bizans'ın Kafkaslar üzerindeki hâkimiyetinin devam etmesini sağlamıştır. 775 (H.157) yılında Hazarlar, diğer Türk boylarının da desteğiyle Ermenistan'a saldırarak Tiflis'e kadar ilerlemişler ve birçok Müslüman'ı öldürmüşlerdir. Hazarlar ve Müslümanlar arasındaki savaşlar son olarak Halife Hârûnurreşîd döneminde gerçekleşmiştir. Halife, aralarındaki ilişkilerin artık iyileştirilmesi yönünde adımlar atılmasını istiyordu. Böylelikle 799 yılında vezir olan Fazl b. Yahya el-Bermekî, Hazar Hakanı'nın kızı Sitit ile evlilik gerçekleşmiştir. Ancak Sitit'in hamile iken zehirlenerek öldürülmesi savaş sebebi sayılmış ve Hazar Hakanı İslam topraklarına girerek bir çok insanı öldürüp esir almıştır. Araplar ise Yezid'i Hazarlar üzerine göndermiş ve o da Hazarlar'ı Ermenistan'dan sürmüştür. Bu olayı Taberi ve ondan aktaran İbnü'l Esir'de savaşın asıl sebebi Hakan'ın kızının öldürülmesi aktarılmışsa da , Fazl b. Yahya'nın o dönemde bölgede bulunmadığından böyle bir evliliğin gerçekleşmediğinin ispat edilmesi ile bu bilgi yanlış hale gelmiştir. Hazarların Ermenistan topraklarına girmesinin asıl sebebi ise bu bölgede isyanın çıkmasından kaynaklanmaktaydı. Abbasi Halifeliği'nin Ermenistan Valisi Sâ'id b. Selm b. Kuteybe el-Bâhilî'den duyulan hoşnutsuzluk sonucu Necm b. Hâşim'in liderliğinde isyana başlaması ve bu esnada öldürülen

Necm'in oğlunun Hazarlara sığınarak, onları Müslümanlarla savaşa teşvik etmesi olduğu kabul edilmiştir. Bu olaylardan sonra Kafkaslar'da Hazar ve Müslüman Arap savaşları son bulmuştur ⁷⁷⁸. Hazarların Abbasilere karşı giriştiği seferlerin onların hala güçten düşmediklerini göstermektedir. Arapların bu bölgedeki başarısızlıkla sonuçlanan savaşların ardından kabileler teker teker isyan etmeye başladı. İlk isyanı Ermeniler başlattı ve Kartli ile Albanya'daki halklar da buna katıldı. Araplar dahi Kafkaslar'da isyan etmeye başlamışlardı. Nitekim Araplar kabileci anlayışıyla bu sahada tutunamamıştı. Çünkü coğrafyanın dağınık bir yapıda olması ve arazinin sınırlar çizmesi, onları sosyolojik olarak bölebilmekteydi. Aynı zamanda Araplar, Harun Reşid zamanında vergi vermek zorunda kalmışlardı. Hatta isyan eden Araplar arasında Hazarlar'dan yardım talebinde bulunanlar da olmuştu ⁷⁷⁹. Hazarlar bu isyanlara karşılık ticareti politikalarını ön planda tutarak onlarla savaşmamışlardır. Ticaret, Hazarlara savaştan daha çok gelir getirmekteydi. Hazar ve Abbasiler arasındaki ilişkiler 799 yılında da gerilmiştir. Nitekim Said b. Naim, Münecim el Sullami'yi idam edince oğlu Hazarlara kaçmış, Hazarlar da Derbend üzerinden Arap hakimiyetindeki topraklara girerek saldırıda bulunmuşlardır. Ancak daha sonra Hazarlar Araplar tarafından geri püskürtülmüştür ⁷⁸⁰.

Hazarlar Arap saldırılarına Bizans ile savaş halinde olmamalarından dolayı ilkin cevap vermişti. Her ne kadar müttefik olarak bahsedilse de Arap saldırıları karşısında genellikle ayrı ayrı kendi sahalarını korumak amaçlı girişimlerde bulunmuşlardır. Araplar ise Konstantinopolis'i almak için sadece Anadolu sahasından değil aynı zamanda Balkanlar'dan da kuşatmaya alabilmek için Kafkaslara yönelmiş olduğu aktarılsa da bu değerlendirmenin temelleri bulunmamaktadır ⁷⁸¹. Eğer böyle bir durum olsaydı Mervan Kafkasların en uç noktasına geldiği sırada Hazar Kağanı ile anlaşmaya girip geri dönmezdi. Araplar Kafkaslar'daki Hazar topraklarına ekonomik bir kazanç için de saldırmamışlardı. Nitekim Kafkas coğrafyası diğer sahalara naza-

⁷⁷⁸ İbn Fadlan, *Seyahatnâme* (haz. R. Şeşen), Yeditepe Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 95-108; P.B. Golden, *a.g.e.*, s. 75-79; D.M. Dunlop, *a.g.e.*, s.76-103; H. D. Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 31.

⁷⁷⁹ Demirci, *a.g.m.*, s. 116.

⁷⁸⁰ Demirci, *a.g.m.*, s. 117.

⁷⁸¹ Arapların İstanbul'u Balkanlar'dan da sıkıştırmak için Kafkaslar'dan ilerlemek istemeleri konusu tartışmalıdır. Aynı zamanda bunun asılsız olduğuna dair Bkz.; Dunlop, *a.g.e.*, s. 15-16- 62-63.

ran verimli bir alan değildi. Araplar Sasani gibi eski imparatorlukların bulunduğu bu sahayı İslam adına fethetmek istemişlerdi. Hazarların politikası ise İslam'ın kendi topraklarına verebilecekleri zarara karşı onları durdurmak olmuştur. Nitekim toplumda Müslüman olan kişilerin ayrılıkçı hareketlerine engel olmak istemişlerdi. Böylelikle 653 yılından itibaren Araplara karşı gelmişlerdir. Arap orduları ise kuzeydeki bu tehlikeyi bertaraf etmeden güney cihetine inmek istememişlerdir. Özellikle 730 yılında Hazarların Cerah komutasındaki orduları yenmesiyle Halifeliğin merkezine kadar ilerlemeleri, Arapların bu görüşünü desteklemektedir. Nitekim Araplar Kafkasların idaresinin stratejik açıdan ehemmiyetinin farkında idiler. Zira Halifelik İran'dan başlayarak Musul ve Kerküğe uzanıyordu ve bu bölgenin güvenliği zaruri idi ⁷⁸². Ancak 653 yılından 737 yılına kadar yapılan mücadeleler iki tarafı da yıpratmış ve iki tarafından ekonomik olarak olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Geliri yüksek mühim şehirlerin çoğu tahrip edilmişti. Mervan'ın İtil seferi bu sahada yaşayan halkların daha kuzeye gitmesine, ekilecek toprakların boşalarak ticaret yapacak nüfusun azalmasına dolayısıyla ekonominin durmasına yol açmıştı. Böylece Araplar kuzeye doğru genişleme siyasetini bıraktılar. Hazarların da güneye doğru Arap sahasına genişleme gibi bir politikası bulunmamaktaydı. Ancak Halifeliğin Abbasilere geçmesiyle birlikte son zamanlardaki olumlu ilişkiler bozulmuştu. Yezid akınlarını Halifelige bildirince, Halife Mansur, Kafkasya valisine ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde cevap vermişti. Hazarlar ile evlilik yoluyla bunun gerçekleştirilmesini emrediyordu. Hazarlar Araplar ile mücadelesinde politik olarak ilk saldırıları gerçekleştiren taraf olmamış, yani genişleme politikası yürütmemiş ve kendi topraklarının muhafazasına ehemmiyet vermişlerdir. Güneydeki sıcak ve verimsiz topraklar ile güçlü bir Müslüman nüfusu dikkatlerini çekmemişti.

6.5. Hazarların Museviliğe Geçmedeki Politik Unsurlar

Hazarlar VIII. yüzyıldaki etkili çevre politikaları sayesinde uluslararası önemi artmıştı. Bu aşamada Hazarların inanç konusundaki meseleleri bu yüzyılın şiddetli siyasi konularından birisi haline gelmişti. Hazarların mevcudiyeti birbirleri ile savaşmaktan oldukça güç kaybeden Bizans ile Araplar için değerli bir müttefik potan-

⁷⁸² Özcan, a.g.e., s. 195.

siyeliydi. Her iki devlet de Hazarlar'ı kendi dinlerine çekmeye çalışarak kendi siyasi emelleri için kullanmak istemişlerdir. Mervan 737 yılında Hazar Hakanına Müslüman olmayı kabul ettirmiş ancak bu durum kendisinin ülkesine dönmesinden sonra değişmişti. Bizans'a bağlı olarak Hazarların hakimiyetinde bulunan Kırım ve Kafkasya'da Hristiyanlık imparatorluk tarafından da sürekli yaygınlaştırılmak istenmişti. Hazarlar her iki cihetten de baskı altına alınmıştı. Buna rağmen halk ve Hakan'ın yakın çevresi atalarının dinine bağlı olarak kalmayı tercih ediyorlardı. Hazarlar ise bir süre sonra uluslararası arenada söz sahibi olabilmek için birbirleri ile sürekli çatışan ya Hristiyanlığı ya da İslamı seçecekti. Ancak Hazarlar Orta Çağ'ın büyük devletleri arasına girebilmek için bu iki büyük dini redederek Museviliğe yöneldi. Bu aynı zamanda Hristiyan ve İslam'ın hakimiyet alanının dışına çıkmak demekti. Hazarlar Yahudiliği seçerek bağımsız olmayı, Hristiyanlık ve İslam ile denk olabilmeyi amaçlamıştı. Ancak tam anlamıyla da Museviliği topluca benimsememişlerdi. Nitekim İstahri eserine Hazarların ülkesinde Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin bulunduğunu, Yahudilerin azınlıkta olup çoğunluğunun Müslüman ve Hristiyan olduğunu belirtmiştir⁷⁸³. Ancak Musevilik milli bir din idi. Onu seçen kişilerin atalarının da bu dinden olması gerekiyordu. Atalarının dinini buna uydurmak için hikaye üretmek kolay olabilirdi lakin milliyetçi bir yapısı olan bu din, Hazarların farklı kavimlerden olan toplumun daha da ayrışmasına, Hakan ve yakın çevresinin de giderek bu halktan kopmasına neden oldu. Aslında Hazarlar Museviliğe yabancı değillerdi. Yahudiler Hazar hakanlığında belli bir süreden beri yaşıyorlardı. Bunlar dışta ticaretin mühim kısımlarını oluşturdıkları gibi entelektüel Yahudiler de Hazarların devlet teşkilatında mühim mevkilerde çalışıyorlardı. Hazarların dış politikada yürüttükleri ticaret anlayışı ile de ters düşmemişlerdi. Hazarlı yöneticiler dış politikada Yahudilere güvenmiş ve sırtlarını onlara da yaslamışlardı. Hazarlar'da belirttiğimiz gibi Yahudilik toplumda pek yer edinmemişti. Bu her ne kadar hükümet ile toplumun ayrışmasına yol açsa da Hazarlar Orta Çağ'da diğer büyük devletler gibi dini konularda düşmanca politik bir amaç gütmüyorlardı. Hazarlar dine karşı hoşgörülü olarak adlarından söz ettirmişlerdi. Toplumda böylece Hristiyan, Yahudi İslam ve atalarının dinine bağlı kalanlar olarak birlikte yaşıyorlardı. Yahudiliğin bir diğer etkisi ise yazışma

⁷⁸³ İstahri, **Ülkelerin Yolları**, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020, s. 198

dili olmuştur. Hazarlar dışta diplomatik ilişkilerinde de IX. yüzyıl itibari ile İbrani alfabesini kullanmışlardır. Hazarların Yahudiliği benimsemeleri dış politikada yürüttükleri müttefik ilişkileri bozmamıştı. Nihayetinde iki devletin de siyasi açıdan birbirlerine daha çok ihtiyaçları vardı.

6.6. Hazarların Macarlar İle Politikaları ve İlişkileri

Macarlar, Hazarların batıya doğru yaptıkları seferler sırasında onlarla iletişim kurmuşlardır. Macarlar VIII. yüzyılın başlarında kendi topraklarını bırakarak Lebedia bölgesine yerleşmişlerdi ⁷⁸⁴. Macarlar bu sahada iken Hazarlar ile iyi geçinmekte ve ortak düşmanlara karşı birlikte hareket etmişlerdir. Hazarların Museviliğe geçtiği dönemde ülkede iç savaşlar meydana gelmişti. Doğudan gelen yeni Türk akınları da bu duruma eklenince giderek Hazar birliği bozulmaya başladı. Bu kargaşa ortamından yararlanan Macarlar, IX. yüzyıldan sonra İtil'den Karadeniz civarına gelmişlerdi. Bu dönemde Macarlar, Kabarlar ile müttefik olarak iç savaşta Yahudi Hazar yönetimine karşı gelmişlerdir. Hazarlar topraklarından kopan ve sınırlarda tehlike yaratmaya başlayan bu unsurlara karşın, Don Nehri'nin batı kısmında sınır boylarınca istihkam alanları oluşturdu. Nitekim bunlardan en önemlisi Sarkel kalesi idi ⁷⁸⁵. Böylelikle Hazarlar Macarları batıya doğru sürüklediler. Macarlar Karadeniz bozkırlarındaki yağma faaliyetlerinden sonra Peçeneklerin baskısı ile birlikte Dinyester ile Tuna arasına geldiler ve burada Hazarlar'ın batısında ve hakimiyetinde bulunan Etelköz'e gittiler. Macarlar Etelköz sahasında 896 yılına kadar yaşamışlardır ⁷⁸⁶.

Hazarlar bir süre sonra dış siyasetlerinde Macarları müttefikleri olarak savaşlarda kullanmışlardır. Bu dönemde Macarlar'ın dışında Kabarlar da Hazarların savaşlarda ön cephelerinde bulunmuşlardır. Hazarlar özellikle 889 yılında İtil boyuna gelen Peçeneklerin baskılarından dolayı da Macarlar'ı kendi saflarına çekmişlerdir. Zira iki kavmin de bu dönemde ortak düşmanları Peçeneklerdi. Hazar Hakan'ı Macarlar'ın başında bulunan Leved'i ye yüksek bir rütve vererek yanlarında bulunmalarını ve Peçeneklere karşı bir Macar Beyi'nin etrafında toplanmalarını tavsiye etmiş-

⁷⁸⁴ Lebedia bölgesi muhtemelen Hazarların sınırları içerisinde Don ve Donets nehirleri ile Azak Denizi'nin arasındaki sahada bulunmaktaydı. Alan Brook, **a.g.e.**, s. 267.

⁷⁸⁵ Özcan, **a.g.e.**, s. 271.

⁷⁸⁶ Alan Brook, **a.g.e.**, s. 269.

tir. Ancak Levedi bunu redederek daha dirayetli ve akıllı olan Macar Bey'i Arpad'ı teklif etmiştir. Bunun üzerine Arpad Macarlar'ın başına geçmiştir. Bu durum De Administrando Imperio adlı eserde şu şekilde aktarılmıştır;

“Diğer kısım ise voyvodaları ve önderleri Lebedias’la birlikte batı bölgesinde, şimdi Peçeneklerin yaşadığı Atelkouzou adlı yerlerde yerleştiler. Bundan kısa bir süre sonra Hazaria’nın o zamanki Kağanı, Türklere ilk voyvodaları Lebedias’ın ona gönderilmesini isteyen bir haber gönderdi. Bunun üzerine Lebedias Hazar Hakana’na geldi ve ona kendisini çağırmasının sebebini sordu. Kağan ona şöyle dedi: ‘Biz seni şu sebeple çağırdık ki, sen Türkler arasında asil, bilge, yiğit ve ilk olduğundan, seni milletine prens atayalım ve sen bizim sözüme, emrimize muti olasın. O karşılık olarak Hakana şu cevabı verdi: ‘Sizin bana teveccühünüz, benden beklentinize büyük saygı duyuyor, münasip şükranlarımı ifade ediyorum. Fakat ben bu hükümdarlık için yeterince güçlü olmadığım için size itaat edemem. Öte yandan benden başka Almoutzis adında bir voyvoda ve onun Arpad adında bir oğlu vardır. Bunlardan birisi ya Almoutzis ya da oğlu Arpad prens yapılsın ve sizin sözüne muti olsun. Kağan bu ifadeden hoşlandı ve adamlarından bazılarını onun yanına vererek onları Türklere gönderdi. Onlar konuyu Türkler ile konuştuktan sonra, Türkler babası Almoutzis’den ziyade Arpad’ın prens olmasını yeğlediler. Çünkü o daha kabiliyetliydi ve bilgeliği, basireti, yiğitliğiyle büyük hayranlık duyuluyordu”⁷⁸⁷.

Böylece 830’lu yıllarda Don boyuna gelen ve Hazar Kağanlığı’nın Don ötesindeki egemenliğini sınırlandıran Macarlar artık Hazarların egemenliğine girmişlerdir. Ancak Macarlar Hazarların tamhakimiyeti altına girmemişlerdir. Nitekim Macarlar, Hazarlar ile herhangi bir düşmanlığı olmayan Tuna Bulgar Devleti ile savaşmışlar ve Hazarlar’dan oldukça uzak olan Almanya gibi bölgelere seferler düzenleyebilecek kadar da güce ve yetkinliğe sahiptiler⁷⁸⁸. Macarlar’ın bu gücü ise Hazarların Peçenek istilaları ile uğraşmaları ve Kabar boyunun 880 yılında Don’u geçerek Macarlara katılmasıyla daha da güçlenmiştir⁷⁸⁹. Ancak bundan birkaç sene sonra Ma-

⁷⁸⁷Ali Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogenetos’un...” s. 121.

⁷⁸⁸Macarların Tuna Bulgarları ile savaşmaları ve Almanya gibi çevre illere karşı giriştikleri savaşlar için Bkz.: Artamonov, **a.g.e.**, s. 439, 444-445.

⁷⁸⁹Hazarlara bağlı Kabar boyunun göç nedenleri konusunda farklı fikirler ortaya atılmıştır. Konstantin Porphyrogenitus bu göçün Hazar Kağanlığı içerisinde meydana gelen karışıklıklardan dolayı olduğunu aktarsa da bu verinin dışında destekler mahiyette başka bilgi bulunmamaktadır. Eserde şu şekilde aktarılır; “Kabarlar denilenler Hazar ırkından idi. Şimdi gün oldu ki, onlarla hükümetleri arasında bir ayrılık baş gösterdi ve bir iç savaş çıktığında ilk hükümetleri hâkim geldi. Onlardan bazıları öldürüldü, bazıları kurtulup geldi ve Peçeneklerin ülkesinde Türklerin yanına yerleşti. Bunlar birbiriyle

carlar, Peçenek ve Bulgarlar'ın istilaları sonucunda Pannonia'ya gitmek zorunda kalmışlar ve Hazarlar'dan kopmak zorunda kalmışlardır ⁷⁹⁰. Bu dönemde Hazar ile Bizans ittifakı hala devam etmekteydi. Bulgarlar ile Bizans arasında 890 yılında meydana gelen savaşta Bulgarlar Bizans ordusunu dağıtmış ve Bizans safında savaşan Hazar birliklerine de işkence ederek Bizans'a göndermişlerdi. Bizans ise Bulgarlar'ın üstesinde gelemeyeceğini anlayınca VI. Leon 894 yılında Macarlar'dan dan yardım istemiştir. Bu durum yine bizlere Macarların kuvvetini göstermektedir. Bu Macar savaşçıların arasında Hazarlardan kopan Kabarlar'da bulunmakta idi. Arpad ise bu yardıma karşılık vererek harekete geçmiştir. Bulgar Han'ı Simeon ise Arpad'ın ilerleyişi sonucunda topraklarının yakılıp yıkıldığına şayit olmuştu. Bulgarlar bu saldırılardan ancak Peçenekler ile anlaşarak kurtulabilmişti ⁷⁹¹. Bu durum De Administrando Imperio adlı eserde şu şekilde geçer;

“Kabarlar, Peçeneklerin ülkesinde Türklerle birlikte oturdu. Bundan sonra İsa'yı seven, namılı İmparator Leon'un davetiyle bu tarafa geçerek (Bizans) Symeon'la savaştilar, onu tamamen yenip, sürdüler. Onu Moundraga adlı şehirde kapatarak Preslav'a kadar ilerlediler ve ülkelerine geri döndüler” ⁷⁹².

893 yılında Ural ile Volga arasında bulunan Peçenekler Uzların saldırılarıyla birlikte bu nehirden geçmeye zorlanmışlardı. Buradan Tuna Bulgarları ile anlaşma sağlayan Peçenekler de Etelköz'de bulunan Macarlara saldırmışlar ve Macarlar'ın Karpatlara göç etmesine neden olmuşlardır (895-896). Macarların bu şekilde Orta Avrupa'ya yerleşmelerinden sonra da Hazarlar Macarların arasında yaşamaya başlamış ve onlar arasında kaynaşmışlardır ⁷⁹³.

dost oldular ve 'Kabaroi' diye adlandılar. Böylece onlar bu Türklere Hazarların dilini öğretti ve bugün dahi bu aynı dile sahiptirler. Bunun yanında Türklerin diğer dilini de bilirler. Savaşlarda kendilerini sekiz uruğun en güçlüsü, yiğidi olarak gösterdiklerinden ve savaşta öncü olduklarından onlar ilk uruk olarak yükselmişlerdir. Aralarında yani Kabarların üç urukları arasında bir prens vardır ki bugün dahi böyledir.”Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un...”, s.122.

P.Golden ve W.Bartold ise bu göçün Peçenek akınlarından dolayı olduğunu düşünmüşlerdir. Artamonov ve Rona Tas ise Kabar göçünü Hazarların Musevilğe geçmeleri ile alakalı olduğunu ve 800 yılında gerçekleştiğini aktarmıştır. P. Golden, **a.g.e.**, s. 119-120, 155-161; Artamonov, **a.g.e.**, s. 418 vd.; Özcan, **a.g.e.**, s. 282.

⁷⁹⁰ Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un...”, s. 121.

⁷⁹¹ Artamonov, **a.g.e.**, s. 445.

⁷⁹² Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un...”, s. 122.

⁷⁹³ Alan Brook, **a.g.e.**, s. 270.

6.7. Hazarların Alanlar Üzerindeki Politikası

Hazarlar ile Alanlar arasında istikrarlı bir politika yoktu. Bunda Alanların gerekli olduğu zamanlarda ittifak yapıp yine gerekli olduğu zamanlarda hemen bu ittifakı bozabiliyor olmalarından kaynaklanmaktaydı⁷⁹⁴. Albanya'nın zengin ve bereketli coğrafyası Hazarların da ilgisini çekmiştir. Böylece Hazarların genişleme politikası bir başka saha olan Albania üzerinden de ilerledi. Araplar bu dönemde iç karışıklıklarından dolayı bu bölge ile ilgilenememişlerdi. Hazarlar Bulgarlar ile olan savaşlarını bitirdikten sonra tüm dikkatlerini zengin Kafkas ötesine, Albania topraklarına çevirdi. Her ne kadar istikrarlı bir yapı meydana getirememişler de Albania'nın fethi Hazarlar için mühimdi. Bu bölge aynı zamanda Bizans ile Sasanilerin de uzlaşamadıkları bir alandı. Nitekim Hazarların varlığı onlar için de bir sorun oluşturmaya başlamıştı.

Bizans'ın Albania'daki diğer kavimleri kışkırtması ile başlayan savaşlarda Hazarlar Alanlar ile ittifak kurarak bunların üstesinden gelebilmişlerdi. Alanlar, Hunlar tarafından Kafkas Dağları'na ve Terek ile Kuban'ın yukarı mecralarına itilmişlerdi. Hazarlar, Kuzey Kafkasya coğrafyasını Kafkas ötesi ile Karadeniz'e bağlayan mühim bir noktada Alanlar'ın olmalarından dolayı, Alanlar'ın hakimiyetine önem vermişlerdi. Alanlar'ın stratejik olarak mühim bir noktada bulunmalarından dolayı sadece Hazarlar değil, Sasaniler, Araplar ve Bizans'da dikkatini bu noktaya çekmişti. Araplar kuzeye doğru giriştikleri savaşlarda Daryal geçidi ile Alan toprakları üzerinde hakimiyet kurmayı ve bundan dolayı yaptıkları savaşların büyük bir kısmı Alan toprakları üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştı. VIII. yüzyılda da Bizans, Kafkas politikalarında Alanları kendi tarafına çekmek istemiştir. Bu amaçla da imparator II. Konstans ile Albanya prensi arasında yakınlaşma meydana gelmiştir. Albanya prensi Cavanşir, Arap saldırılarından dolayı kendisine sağlam bir müttefik olmaları sebebiyle de Bizans'a ehemmiyet veriyordu. Kalankatlı Moses bu yakınlaşmayı şu şekilde ifade etmiştir; *“İmparator hiç bir fikrini ondan gizlemiyordu ve ondan akla uygun görüşler işitince hayran oluyordu. İmparator, Cevanşir ile vedalaşırken şöyle dedi;*

⁷⁹⁴ Kevin Alan Brook, **Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudi Devleti**, Nokta Kitap, İstanbul, 2015, s. 263.

Cismen her daim sen benimlesin, benim kalbim seninledir, selametle dön”⁷⁹⁵. Ancak Alanlar bu sırada Hazarlar’a tabi idiler. Bu durum ileride Alanlar’ın Hazar akınlarına maruz kalmalarına neden olmuştur. 661/662 yıllarında Hazarlar böylece Alanların topraklarına girdiler ancak yenilerek geri çekildiler.

“Bundan iki yıl geçtikten sonra Hazarlar çapul ve talan maksadıyla Albanya’ya akınlar yaptılar. Bu durumda Albanya’nın prensi silahını ve pusatını takıp her şeye galip gelen haçın önüne geldi... Cevanşir ordusunu alıp Büyük Kür Nehri’nin öbür sahiline geçti ve Hazarlara hücum etti. Onun duası red olmadı. Çünkü savaşın kızgın vaktinde rahvan atı onu tökezleyip onu yere atmıştı. Ama Cevanşir ölmedi, Allahın yardımı ile ayağa kalktı ve kal-kar kalkmaz düşmanlara hücum edip o gün büyük galibiyet kazandı ve barbar kabilenin baş-buğuna şu sözleri söyledi: Git ve Çola kapısından geriye çekil ve bir daha buraya geri dön-me. Çünkü Allah senin buraya olan yolunu kestirdi”⁷⁹⁶.

664 yılına gelindiğinde Hazarlar’a bağlı Kafkas Hunları Alanlar üzerine ikinci kez sefere çıktı. Kafkas Hunları bu saldırılarında Kur ırmağının kuzeyinden başlayarak Aras nehrinden Ayrarat ve Sivinik’e doğru yöneldi. Burada bir çok kişiyi esir aldıktan sonra Albanya’nın merkezine doğru gittiler. Katkalanlı Moses bu olaylardan sonra Hun Hükümdarının Cevanşiri görmek istediğini; *“Bundan sonra Hunların hükümdarı Cevanşir’i görmek istedi ve Cevanşir’in yanına öz kardeşlerini göndere-rek onların vasıtasıyla görüşmek istedi. Niyeti aralarında kardeş muhabbeti tesis etmek idi”⁷⁹⁷* şeklinde aktarsa da aslında Hun kağanı İlteber, Albanya prensini kendilerine tabi olmalarından dolayı huzurlarına çağırıyordu⁷⁹⁸. Albanya prensi aralarında geçen bu görüşmelerden sonra İlteber ile görüşmek için yola koyuldu. Görüşmelerde ise Hun hükümdarının kızı ile Cevanşir arasında evlilik akdi gerçekleşti. *“(Cevanşir) On yedi döğüşçüyle nehrin öteki tarafına geçti. Hunların karargahına geldi ve burada hükümdarın kızını aldı. 120 bin baş koyun, 8 bin at ve öküzü esaretten kurtardı ve 1200 esiri azad etti”⁷⁹⁹*. Bir süre sonra Alban prensi Cevanşir, Muaviye’nin halife olduğu dönemde Arap saldırılarının kaldığı yerden devam edeceği endişesinden dolayı Araplar ile barış sağladı. Bu durum halk tarafından öfkeyle karşılanmış ve ölü-

⁷⁹⁵ Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 199.

⁷⁹⁶ Kalankatlı Moses, **a.g.e.**, s. 200.

⁷⁹⁷ Kalankatlı Moses, **a.e.**, s. 203.

⁷⁹⁸ Artamonov, **a.g.e.**, s. 244-245.

⁷⁹⁹ Kalankatlı Moses, **a.e.**, s. 204.

müne sebep olmuştur. Onun yerine Vraz Trdat geçmiştir (669-699). Onun döneminde yine Hazarların öncü birliği olan Kafkas Hunları'nın akınları artmıştır. Kalankatlı Moses bu saldırıları şu şekilde aktarır;

“İşte bu vakit (681) Hunların başbuğu ve büyük prensi Alp İlituer sayısız hesapsız ordusunu, Yecüc ülkesinin muhtelif yerlerinden gelen cesur adamlarını, bayraklarıyla birlikte silahlı kumandanlarını, ok atan ve kalkan taşıyan birliklerini, zırhlı ve tolgalı atlılarını toplayarak Cevanşir'in kanının öcünü alıyormuşçasına Kafkas Dağları'nın eteklerinde yer alan vilayetleri ve Gebele vilayetinin köylerini talan etti. Büyük şahsi birliğiyle ovaları aşarak Kür nehrini geçti, Uti vilayetine dahil oldu, buradaki insanları büyük baş hayvanları ile birlikte esir aldı. Sonra döndü ve Lpink yakınında olan ovada ordugah kurdu”⁸⁰⁰.

Albanya hükümdarı, topraklarının Hunlar tarafından talan edilmesi ve Arapların ağır vergiler koymasıyla birlikte bu durumdan kurtulmak için her iki tarafla da görüşmek ister. Bu amaçla 681 yılında İsrail adlı din din görevlisini Hun karargahına gönderir. İsrail mahiyetindekiler ile birlikte Hunların bulunduğu yer olan Varaçan'a geldiler ve burada muhabbetle karşılandılar (681). İsrail burada uzun bir süre kalmış ve misyonerlik faaliyetlerinde de bulunmuştur. Görüşmeler ise Kalankatlı Moses'e göre olumlu geçmiştir⁸⁰¹. Ancak Hazarlar ile aralarındaki bu olumlu görüşme bozulmuştur. Nitekim 684'de Derbend, 685'te Albanya, Ermenistan ve Gürcistan'ı Hazarlar işgal etmiştir⁸⁰². Yine 709 yılında Hazarlar 80 bin kişilik ordusuyla birlikte Albanya'yı zapt etmiştir⁸⁰³. Hazarlar böylece Albanya'da üstünlüğü ele geçirmiştir. Ancak bir süre sonra Araplar'ın saldırısı durumu değiştirmiştir. IX. yüzyıla gelindiğinde Alanlar'ın kuvveti artmıştı. Hazarlar bu dönemde Alanlar ile dostane geçinmekteydi. Bizans imparatorluğu ise bu yakınlaşmayı tehdit olarak görüyor, Alanlar'ı Hazarlar'dan ayırmanın planlarını yapıyordu. Bunun içinde diğer halklar üzerine uyguladıkları Hristiyanlaştırma politikasını devreye sokmuş ve bu politikasında da başarılı olmuştu. Bizans bu sayede Alanlar üzerindeki hakimiyetlerini arttırdı ve Hazarlar'dan koparmayı başardı. Hazarlar ise bir süre sonra başlayan Alan saldırılarına

⁸⁰⁰ Kalankatlı Moses, **a.e.**, s. 231.

⁸⁰¹ Kalankatlı Moses, **a.e.**, s.235-253.

⁸⁰² Özcan, **a.g.e.**, s. 91.

⁸⁰³ Kalankatlı Moses, **a.e.**, s. 290.

karşı Uzlar ile işbirliği yaptı ⁸⁰⁴. Hazarların Uzlar ile yürüttüğü politika sayesinde Alanlar'ı uzaklaştırmayı başarmıştı. Hazar Hakan'ı Aaron döneminde Hazar Alan ilişkileri bir süre sonra Hazar kralının diplomatik olarak akıllı bir yol izleyerek düşmanca geçinmekten vazgeçmesiyle değişmiştir. Aaron'un oğlu Joseph'i Alan prensesi ile evlendirerek bu bağlılığı daha da kuvvetlendirmiştir ⁸⁰⁵. Alanlar ile Bizans arasındaki ilişkileri bu sayede son bulmuştur. 932 yılından itibaren de Alan-Bizans savaşları başlamıştır. Bunda Alanlar'ın Hristiyanlığı artık kabul etmemeleri de neden olmuştur.

6.8. Hazarların Ruslar İle İlişkileri ve Politikaları

VIII. yüzyılın sonu, IX. yüzyılın başlarında Kief'de Ruslar yükselmeye başlamıştı. Baltık Denizi'nden Oka Nehrine doğru ilerleyen ticaret ağında Ruslar bu muntıkada bulunan Slavlar ile iletişime geçmiş ve onların aracılığıyla Hazar-Arap tüccarları ile ticari ilişkiler geliştirmişlerdir. Slav kabileleri Rusları kendilerini yönetebilmek için ülkelerine çağırmışlar ve Ruslar da 860'lı yıllarda ülkelerine gelmişlerdir ⁸⁰⁶. Rusların Slavların topraklarına gelmelerindeki bir diğer sebep ise Hazarların zayıflamalarından ziyade, bu dönemde yoğun ticari ilişkilerin onları cezbetmesinden kaynaklanmaktaydı. Ruslar bir süre sonra Kiev'e gelmişler ve burada Varegleri bir araya getirerek idarelerini kurmuşlardır. Ancak Kiev'de bu dönemde Slavlar hala Hazarlara vergi ödemektedirler. Bu durum Oleg zamanında 885 yılında değişecektir. Ruslar aynı zamanda Bizans ile 863 yılında iletişime geçerek aralarında antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile birlikte Rusların hüviyeti daha da sağlamlaşmış ve Bizans kuzeyde Hazarların dışında kendilerine başka bir muhattap bulmuşlardır. Ruslar bu arada Rurik'in ardından oğlu İgor'u tahta geçirse de yaşının küçük olmasından dolayı naibi Oleg idareyi devralmıştı. Oleg ise güçlü karakteri ile Kiev'e doğru yağmacı hareketlere başlamıştı.

Rusların bağımsız bir şekilde hareket ettikleri bu dönemde Kırım, Karadeniz'in kuzeyi ve Ege Denizine kadar olan saha Ruslar'ın akınlarına maruz kalmıştır. Orta Dinyeper'de bulunan Slavların akınları bu sahalarda hakimiyet kuran Bizansla-

⁸⁰⁴ Alan, Brook, **a.g.e.**, s. 264.

⁸⁰⁵ Alan Brook, **a.g.e.**, s. 264.

⁸⁰⁶ Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, s. 140.

rın çıkarları ile ters düşmekteydi. Kiev Knezi Oleg ilk olarak başa geçer geçmez çevredeki Slav boylarını hakimiyeti altına almıştır⁸⁰⁷. Nitekim Oleg Kiev’de hakimiyeti sağladıktan sonra Hazarlara vergi veren Sveryan ve Radamiçler’e karşı savaşarak kendilerine bağlamışlardır (885). Rus yıllıklarında bu durum şu şekilde aktarılmıştır;

“Oleg, Sveryanlar üzerine gittive onları yenerek üzerlerine az vergi koydu. Kozarlara (Hazar) vergi vermelerine müsaade etmedi ve şöyle dedi: ‘Ben onların düşmanıyım ve sizin onlara vergi ödemeniz anlamsızdır’”. “Oleg Radimiçlere elçi göndererek şöyle sordu ‘Verginizi kime veriyorsunuz ?’. Onlar da cevap verdiler ‘Kozarlara’. Oleg onlara şöyle dedi: ‘Bundan sonra Kozarlara değil bana ödeyeceksiniz’.”⁸⁰⁸

Oleg böylece Hazarlara vergi veren kavimleri kendi knezkiğine bağlamış ve Kiev’in giderek büyümesini sağlamıştır. Nitekim Hazarların İtil boyundaki canlı ekonomik sahası X. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Kiev’e ve Dnyeper boyuna kaymıştı. Ticaretin ana merkezi konumuna gelen Kiev, Türkistan ve Avrupa’nın iç kesimlerine hatta Baltık’a giden merkezi konum olmuştu. Kiev sadece doğu ile batı değil, Novgorod-Konstantinopolis yani kuzey ile güneyi de birbirine bağlayan ticari yolların ortasında idi. Bu dönemde bu ticari hareketliliğin Dnyeper’e kaymasında, İtil Bulgarları’nın yükselmesi ile Rusların serbestçe ticaret yapamamalarından kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda Hazarların etkin olduğu dönemdeki güvenli ticaret sahası bozulmuş böylece genişlemekte olan Ruslar da henüz rahat bir şekilde dolaşamamışlardır. Dnyeper ve Kiev’deki ticaret ağının bir diğer merkezinin İstanbul olduğunu da unutmamak gerekir. Zira Türk kavimlerinin Konstantinopolis’i kuşatmak istemelerinin bir diğer sebebi de buranın ana ticari merkez konumunda olmasından kaynaklanmaktaydı.

Hazarlar’a vergi veren kavimlerin Oleg’in hakimiyetine girmesinden sonra tam olarak ne şekilde politika yürüttükleri kaynaklarda eksiktir. Lakin Vyatiçler’in Hazarlar’ın egemenliği altında kalmaları devam ettiğine göre, Oleg’in yayılmacı hareketine karşın Hazarlar’ın sessiz kalmadığı anlaşılıyor⁸⁰⁹. Vyatiçler hala Hazarlara vergi vermekteydiler. “O (Svyatoslav) diğer ülkelere elçiler göndererek şöyle dedi: “Sizle-

⁸⁰⁷ Mualla Uydı Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, s. 88-89.

⁸⁰⁸ Mualla Uydı Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, s. 142.

⁸⁰⁹ Artamonov, **a.g.e.**, s. 474-475.

re gelmek istiyorum". Oka ve İtil'e doğru giderken Viyatiçlere (Vyatiç) rastladı ve onlara şöyle dedi: "Verginizi kime veriyorsunuz?" Onlarda şöyle cevap verdiler. "Kozarlara adam başına 1 sincap kürkü veriyoruz" ⁸¹⁰.

Yine Povest Vremennih Let adlı krnoikte yazar 859 yılında Radimiçlerin Hazar Kağanlığına vergi vermesinden bahsetmezken, 885 yılında vergi verenlerin arasında sayması Hazarların hala Dnyeper'in doğusunda egemenliğini geliştirmeye çalıştıklarını göstermektedir⁸¹¹. Hazarlar bu ilk dönem Rus yayılcılığına karşı ne ölçüde tepki gösterdikleri bilinmiyor lakin Rusların 860 yılında Bizans ile boy ölçecek kadar güçlendiklerini, onlarla savaştıklarını biliyorlardı. Oleg'in genişleme siyaseti yaptığı sırada Hazarlar Dnyeper'in orta kesiminden Soja ve Oster'in yukarısına ve buradan Oka'ya kadar hakimiyetlerini sürüyorlardı⁸¹². Hazarlar bir süre sonra Radimiçlerin egemenliğini kaybetmişler ve böylece hakimiyetleri genişlemekte olan Oleg'in siyaseti ile birlikte Dnyeper'in doğusunda sınırlı kalmıştır. Hazarlar Bizans ile herhangi bir çatışmada Rusların tarafsız kalmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Nitekim Hazarlar, Ruslar'ın 864-884 yıllarında Hazar Denizi'ne akınlar yapmaları karşısında seslerini pek çıkarmamışlardır. Kaynaklar da Rusların bu yıllarda gerçekleştirdiği akınlar hakkında net bilgiler vermez. 885 ile 898 yılları arasındaki yıllar sessiz geçer. Bu yıllardaki akınlar, Hazarlara karşı girişilen belkide ufak çaplı yağma hareketleriydi. Dnyeper Irmağı'nın orta ve kuzey mntıkasında bulunan Slav kabilelerin hakmiyeti sağlasa da Oleg siyasi merkezinin yapısını kuzeye çekilerek buradaki yerleşim birimleri üzerinde kurmuştur⁸¹³. Buna göre Dnyeper çevresindeki Slav boy-ları sadece Kiev'e yani Ruslara ekonomik olarak katkı sağlayan haraçgözarlardı. Rusların ilk saldırıları yağma amaçlı idi ancak 913 yılında başlattıkları sefer daha planlı ve organize bir halde gerçekleşmiştir. Kağan, Rusların Hazar Denizi'ne doğru girmelerine müsaade etmişti. Hazarların bu müsaade edişini Artamonov Rus korkusu olarak belirtse de İtil'de Ruslara karşı bu dönemde büyük bir korku gösterebilecek emareler bulunmamaktadır⁸¹⁴. Hazar Meliki'nin Rus akınlarına müsaade etmesi bir

⁸¹⁰ Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, s. 146.

⁸¹¹ Özcan, **a.g.e.**, s. 256.

⁸¹² O. Karatay, "Hazarlar", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Yay. Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 234.

⁸¹³ Özcan, **a.g.e.**, s. 267.

⁸¹⁴ Artamonov, **a.g.e.**, s. 476; Özcan, **a.g.e.**, s. 299, n. 220.

anlaşmanın sonucunda olabilir. Nitekim karşılığında Ruslar'ın elde ettikleri ganimetlerden pay alması gerekli kılınmıştır. Ancak Ruslara verilen bu ticaret hakkı Hazarların düşündüğü gibi olmamıştır. Ruslar Hazar Denizi civarında yıkıcı tesirleriyle adeta terör estirmişlerdir. Rusların bu saldırılarını Mesudi şu şekilde atarmıştır; “*Sahillerde yaşayan halklar, eskiden beri oradan kendilerine hiçbir saldırı olmadığı için dehşete kapıldılar. Çünkü Hazar Denizi'ne ancak ticaret ve balıkçı gemileri gelirdi*”⁸¹⁵. İtil boyuna gelen Rusların yağmacı faaliyetleri halkı o kadar kötü durumda bırakmıştı ki bölgedeki sadece Hazarlar değil başka Hıristiyan ve Müslümanların da öfkelerini arttırmışlardı. Böylelikle ayaklanan halk Rusların büyük bir kısmını kılıçan geçirdi. Geride Don mıntikasına kaçabilen Ruslar ise Burtaslar'ın saldırılarına maruz kalmışlar burada da kayıp verdikten sonra İtil boyuna burada da Bulgarlar'a sığınmak dışında başka bir şey yapamamışlardır. Bulgarlar da burada Ruslara hücum ederek onları kılıçtan geçirmiştir. Hazar denizindeki bu olumsuz tahribatların yanı sıra İtil ile Don arasındaki ticari saha da Peçeneklerin göçüyle birlikte tahribata uğramıştı. Hazarlar böylelikle güçlü ekonomi sahalarını giderek kaybetmekteydiler.

Hazarlar bir süre sonra yönünü tekrar Bizans cihetine çevirmiştir. İmparator Lekapinos (929-944) döneminde Yahudilere uygulanan baskı soncunda Yahudiler bu sert uygulamalara dayanamayıp Bizans'a gitmek istemiş ve böylece iki devlet arasındaki ilişkiler kızışmıştır. Hazarlar buna ülkelerindeki Hıristiyanlara sert bir uygulama ile karşılık vermiştir. Ancak Bizans bunun üzerine Ruslar ile anlaşarak onları Bizans'a karşı göndermiştir. Politik olarak anlaşamayan Hazar ile Ruslar böylece tekrar kendilerini savaş ortamında bulmuştur. Ayrıca Ruslar 914-913 yılındaki hezimetlerin intikamını almak istiyorlardı. Böylece Hazarlar Kırım üzerinden hem Bizans hem de Ruslar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ruslar'ın ilerlemesi ile Hazar şehri olan Samkers'i ele geçirilmiş, Hazarlar ise buna karşın Bizans'ın hakiyetinde olan Kırım'daki topraklarına hücum etmiştir. 943 yıllarında ise Hazarlar tekrar yayılcı Rus güçleri ile uğraşmak zorunda kaldı. Berda'yı ele geçiren Ruslar, burada halkın direnişine karşı gelememiş ve geri dönmek zorunda kalmışlardır. Artık X. yüzyılda Hazarlar içte olduğu kadar dışta da politikalarında değişikliğe gitmek

⁸¹⁵ Mesudi, Muruc ez Zeheb (Altın Bozkırlar), Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 145.

zorunda kalmış, merkeziyetçi yapılarını kaybetmeleriyle düşman saldırılarına karşın etkin bir rol oynayamamışlardır. Hazarlara bağlı olan kavimler sadece dahili meselelerde değil dışta da bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır. Nitekim Hazarların güçsüz olduğu bu dönem Ruslar'ın yükselme devirlerine denk gelmektedir. 963 yılında ise Svyatoslav döneminde Hazarlar ile çatışmalar devam etmiştir. Hazarların Sarkel kalesi zapt edilmiştir. Yine Rus yıllıklarında bu durum şu şekilde geçer;

“Svyatoslav Kozarları üzerine gitti.Svyatoslav'ın üzerlerine geldiğini duyan Kozarlar kendi kağanlığının başkanlığında onları karşılamak üzere çıktılar ve savaşmak için karşı karşıya geldiler. Svyatoslav Kozarları yenerek onların şehirleri Bela Veja'yı (Sarkel) aldı”.

816

Rus yıllıkları 1023 yılında Hazarlar'ın ordularında bulunduğu dair bir seferi aktarır. *“ Mistislav, Kozarlar ve Kasoglarla beraber Yaroslav'ın üzerine gitti”.*⁸¹⁷ Svyatoslav'ın seferleri sonucunda böylelikle Hazarlar yıkılmaya başlamıştır.

6.9. Hazarların İtil Bulgarları İle İlişkileri ve Politikaları

İtil boyu ve Hazar Denizi'ndeki ticareti, Ruslar ve Peçeneklerin varlığı sekteye uğratmış ve güvensiz bir ortam yaratmıştır. 914 yılında da Samani Devleti'nin Hazar üzerinde bulunan limanlarını kaybetmesi ise yeni ticari yolların ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Türkistan ve buradan İtil'e kadar uzanan sahada ticari faaliyetler yürüten Samaniler'in artık bu sahadan çekilmeleri, Hazarların ekonomisine darbe indirmiştir. Samaniler Hazar Denizi'ndeki bu güvensiz ortamdan sıyrılarak böylece ekonomilerini kara yolunu kullanarak (Harezm'den Ürgenç'e ve buradan Bulgar kentine ulaşan yol) devam ettirmek istemişlerdir. Böylece ticaret artık Bulgar kenti üzerinden ilerliyor ve uluslararası alanda daha çok önem kazanıyordu⁸¹⁸. Nitekim Bulgar kenti bu sayede giderek zenginleşmiştir. İbn Fadlan eserinde Bulgar Hükümdarı Almış'ın isterse kendisine altın ve gümüşten kaleler yapabileceğini söylemesi bu zenginliği bize açıklamaktadır⁸¹⁹. İtil Bulgarları Hazarlara bağlı olsalarda bu dönemde

⁸¹⁶ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s. 146.

⁸¹⁷ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, s. 150.

⁸¹⁸ Özcan, a.g.e., s. 301.

⁸¹⁹ İbn Fadlan Seyehatnamesi, s. 37.

Hazarlardan ayrılmak istiyorlardı. Bunun için savaşmayı değil siyasi manevralar ile Hazar egemenliğini kaldırmak istemişlerdir. Böylelikle destek sağlayabilmek için Halifelik makamını kullanmışlar ve Halifelik ile iletişime geçmek için Samani Devleti aracı kılmışlardır. Hazarlara karşı girişilen bu politika kendisini ilk olarak itaatsizlik olarak göstermiştir. Hazar Kağanlığı'nın hakimiyet anlayışına göre diğer kavimlerin hükümdar kızı Hazar sarayında bulunması gerekiyordu. Lakin İbn Fadlan'ın aktarmasına göre Hazar Hakanın kız isteme merasimini Bulgar İlteberi redetmişti.

*“Hazar Hakanı, Bulgar hükümdarının güzel bir kızı olduğunu duymuş, onu istemiş. Hükümdar bu isteği geri çevirmiş, Hakan kendi Yahudi, kız Müslüman olduğu halde onu zorla almış. Kız onun yanındayken ölmüş. Bu sefer hükümdarın başka bir kızını istemiş. Hükümdar bunu duyunca Hakan'ın kızını önceki kardeşi gibi, gasbetmesinden korkmuş. Eski hükümdarıyla evlendirmiş. Bulgar hükümdarına Halifeye mektup yazmaya, bir kale yaptırmak için para istemeye sevk eden işte budur”.*⁸²⁰

İtil Bulgarları dış politikada kendisine dini bir dayanak sağlamak istemişlerdi. Özellikle Bulgarlar'ın ekonomik olarak stratejileri vergi verdikleri Hazarlar ile ters düşmekteydi. Hazarlar ise mühim bir ticari merkezin ortasında bulunan İtil Bulgarları'nın hakimiyetini kaybetmek istemiyordu. Bu dönemde ilişkilerinin devam etmesi için Bulgar Han'ın oğlu aynı zamanda Hazar sarayında rehine olarak bulunuyordu⁸²¹. Hazarlar ise dışta her açıdan yayılmacılara karşı müttefiklerinin desteğine ihtiyaç duymaktaydı. İtil Bulgarları da dış politikasında ticari ve dini olarak münasebette bulundukları Harezm ile müttefikliğin yollarını arıyordu. Ancak bu dönemde Hazarlar da Harezm ile dostane ilişkiler yürütmekteydi. Böylelikle İtil Bulgarları, Hazarlar ile anlaşamayan ve onların düşmanı olan Bağdat Halifesi'nin desteğini sağlamaya çalışmışlardır. Bulgarlar Abbasi Halifeliği'nden İslamın öğretilmesi için ve devletin onun adına hutbe okutulması için görevli kimselerin gönderilmesini ve onları düşmanlarından koruyacak bir kalenin yapılmasını rica etmişti⁸²². Burada aynı zamanda siyasi bir destek için Halifeliği müttefik olarak kullanmışlar ve uluslararası alanda tanınmak istenmişlerdir.

⁸²⁰ İbn Fadlan Seyehatnamesi, s. 37.

⁸²¹ İbn Fadlan Seyehatnamesi, s. 37.

⁸²² İbn Fadlan Seyehatnamesi, s. 1-2.

Hazarlar, İtil Bulgarları'nın yürüttükleri siyasi çıkarların ön planda olduğu manevralara karşı sessiz kalmamaları gerektiklerini biliyorlardı. Nitekim Bulgarların İslam dünyasında büyük manevi bir otoriteye sahip Bağdat Halifesi ile destek sağlamaları, Hazarlar'ın hem müslüman komşuları hem de tebeasında bulunan diğer Müslümanlar arasında sevinç duyulacak bir durumdu ve zamanla Hazarlar'dan kopmaları demekti. Museviliği kabul eden Hazarlar için İslam'ın bu şekilde yükselmesi tehlike arzietmekteydi. Hazarlar böylelikle İtil Bulgarlar'ı üzerine baskılarını arttırmış, bir sinagogun yıkılmasını neden göstererek İtil şehrindeki Cuma mescidinin yıkılmasını ve müezzinlerin öldürölmesini talep etmiştir.

6.10. Hazarların Peçenek ve Uz Saldırılarına Karşı Politikaları

Hazarlar IX. yüzyılın başına gelindiğinde bir çok sorunla baş etmek zorunda kalmıştı. Bunlardan biri Rusların Oka Nehrine doğru yayılıp Macarların bu ilerleyiş karşısında Don civarına göçerek Hazarların batısını yıkmalarıydı (820). İkinci problem ise 880 yılında Oleg'in başında bulunduğu Rusların Dnyeper boyuna gelerek burada Hazarların varlığına darbe indirmeleriydi⁸²³. Buna Peçeneklerin batıya doğru ilerlemeleri de eklenmişti. Hazarların Rus ve Macar ile sorunları genellikle bölgesel olmuşken, Peçenek sorunu ise Hazarların doğrudan kağanlığa zarar veren bir alanda cereyan etmiştir. Peçenekler yeni geldikleri bu sahada kendilerine yaşamak için yeni bir yurt aradıkları sırada karşılarında Hazar Devleti'nin mühim ticari alanlarını buldular. Böylece daha ilk başlarda Hazar ile Peçeneklerin barışçıl bir ilişki yürütmesi zorlaşmıştı. Nitekim IX. yüzyılın sonunda Peçenekler İtil boyuna gelmiş ve Hazarlar ile komşu olmuşlardır.

Peçenekler Yayık Nehrini geçtikleri sırada Macarlar ile karşılaşmışlar ve onları yerlerinden etmişlerdi⁸²⁴. Böylece Peçenekler Yayık ile İtil'in arasına yerleştiler. Burada batıda Hazarlar ile Burtaslar, doğuda ise Uzlar ile sınır komşusu oldular. Hazarlar ise yıkılma emarelerini göstermeye başlamıştı çünkü çevresinde artık gayri nizami oluşumların yerini yeni devletlerin kurulması gerçekleşmekteydi. Peçeneklerin yanı sıra aynı zamanda Varegler, Doğu Slavları'nın hakimiyetini sağlayarak Ki-

⁸²³ Özcan, a.g.e., s. 288.

⁸²⁴ Akdes Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 44.

yev Knezliğinin kurmuşlardı. Kiyev Knezliği'nin genişleme siyaseti Hazarların toprakları üzerinden olmuştu. Çünkü Azak Denizi, Kafkaslar ile buradan Hazar Denizi'nin İtil'e yakın mecraları Hazarların hakimiyetindeydi⁸²⁵. Hazarlar böylece Peçenekler ile mücadele etmeye başladılar. Bu mücadeleler hakkında İbn Rusta Hazarların her sene düzenli olarak Peçeneklere sladırdıklarını anlatır⁸²⁶. Özellikle Hazarların Harezm'e giden ticaret yolu üzerinden başlayan bu savaşlar bir süre sonra Oğuzların Peçenekleri sıkıştırması ile farklı bir evreye geçmiştir⁸²⁷.

Hazarlar bu yüzyılda askeri yönden zayıfladıkları için Peçenek saldırılarını durdurabilmek için güçlü müttefikler aramaya başladılar. Bunlardan ilki Uzlar olmuşlardır. Uzlar daha geçmişte Türkistan coğrafyasından itibaren Peçenekler ile düşman idiler. Bu durumdan yararlanmak isteyen Hazarlar, hem Peçenek saldırılarını uzaklaştıracaklar hem de sınırlarına Uzları yerleştirerek akınlara karşı düşmanlarından sınırlarında set oluşturacaklardı. Nitekim Konstantinos Porphyrogennetos'un eserinde de Uzlar ile Hazarlar'ın işbirliğinden bahsedilir⁸²⁸. Uzların Hazarlarla işbirliği yapmalarındaki amaç da Hazarların verimli ve ticari yönden gelişmiş topraklara kendilerinin yerleştirilmesi düşüncesi cazip gelmiştir⁸²⁹. Ancak Uzlar ile yapılmak istenen anlaşma tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Hazarların Uzlar ile yakınlaşması ortak bir düşmanlarının olmasından öteye geçememiştir. Ancak Uzların Peçenek düşmanlığı sayesinde 895 yılı civarında yapılan harp sonucunda Peçenekler ağır bir yenilgi almışlardır⁸³⁰. Peçenekler bu sahada kalabilmeleri için Uz ve Hazarlar ile anlaşması gerektiğini biliyordu. Nitekim bu amaçla bazı Peçenekler Hazar ve Uzların egemenliği altına girmiştir. Hudud'ül Alem'de yazar Peçenekleri, "Hazar-Peçenek"

⁸²⁵ Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2020, s. 65.

⁸²⁶ Balint Zoltan Takacs, "IX.Yüzyılda Hazarlar, Peçenekler ve Macarlar", **Türkler**, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 497.

⁸²⁷ P. Golden, **Hazar Çalışmaları**, s. 126.

⁸²⁸ "Peçeneklerin yurdu aslında Hazarlar ve Uzlar denilenlerle ortak sınıra sahip olarak İdil (İtil) Irmağı'nda ve aynı şekilde Yayık (Geikh) Irmağı'nda idi. Fakat 50 yıl önce Uzlar Hazarlarla işbirliği yaparak Peçeneklerle savaştılar, onlara üstün geldiler ve onları ülkelerinden sürdüler ki, bu ülkeyi, bugüne kadar Uzlar ellerinde tutmuştur. Peçenekler kaçtılar. Yerleşmek için bir yer arayışıyla etrafta gezindiler ve şimdi sahip oldukları araziye vardıklarında, burada Türklerin yaşadıklarını gördüler ve onları savaşta yendiler. Akabinde yurtlarından sürdüler, dağılan grupları buraya yerleştirdiler. Söylenildiği gibi bugüne kadar 55 yıldır bu memleketin efendisi oldular". Ahmetbeyoğlu, "Konstantinos Porphyrogennetos'un..." s. 115.

⁸²⁹ Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, s. 67.

⁸³⁰ Artamonov, **a.g.e.**, s. 448.

ve “Türk (Uz)-Peçenek”olarak ikiye ayırması bunu destekler mahiyettedir ⁸³¹. Buna istinaden Peçeneklerin asıl kitlesi ise burada kalmayıp İtil nehrini buradan da Don nehrini geçerek batıya doğru ilerlemişlerdir ⁸³². Peçeneklerin Don ve İtil’deki tahribatları, Hazarların egemenliğini oldukça kötü etkilemiştir. Daha sonraki yıllarda da özellikle 969 yılından itibaren genişlemekte olan Kiyev Knezliği, Hazarların İtil’i kaybetmelerine neden olmuştur ⁸³³. Peçenek ve Rus saldırıları devam ederken Hazarlar bu yüzden sınırlarına kaleler inşaa etmiştir. Bunlardan biri de Sarkel kalesi olmuştur ⁸³⁴. Bu kale sınır güvenliklerini korumak amacıyla yapılmış ve Hazarların dışında bu kalede Hazarların hizmetinde olan Peçenek ile Uz askerleri de bulunmuştur ⁸³⁵. Peçenekler bir süre sonra Uzların akınları ile uğraşmak zorunda kalmışlar ve bir kısmı batıya Tuna boylarına kadar gitmişlerdir. Uzların başlatmış olduğu bu ilerleyiş ile Balkanlar Uz ve Peçeneklerin varlıklarıyla sarsıldılar. Böylece İtil boyunda Peçenek varlığı giderek azalmaya başlamıştır. Ancak IX. yüzyıldan itibaren Uz ve Peçenek akınları zayıflamakta olan Hazar Kağanlığına oldukça zarar vermiştir. Peçenekler ile Hazarlar arasındaki mücadeleyi İslam kaynaklarından da görebilmekteyiz. Gerdizi ve İbn-i Rüsteh’in aktardıklarına göre “*her yıl Hazarlar, Peçenek topraklarına seferler düzenleyip onlardan savaş esirleri getirirlerdi*”. ⁸³⁶Yine Hudud’ül Alem’de ise “*Hazarlar, oradan (Peçeneklerin ülkesinden) İslam ülkelerine köleler getirirlerdi*” şeklinde kaydı geçmektedir. ⁸³⁷ Demek oluyor ki Hazarlar Peçenekler ile mücadelesinde onlardan esir olarak da faydalanmışlar ve ticaretini yapmışlardır. Hazarlar Peçeneklerin çoğunu Hazarlar her ne kadar Peçenek saldırılarına karşı koymak için mücadele yapsalarda bu akınlara engel olamamışlardır.

Hazarların Uz politikası pek işe yaramamıştı. Belkide Hazarlar Peçeneklerden boşalan yere Uzları almakla hata etmişti. Uzlar artık İtil’den Aral gölüne kadar olan

⁸³¹ **Hudud’ül Alem**, s. 55. Ayrıca Oğuzların arasında bulunan Peçenekler için Bkz.: **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, s. 18.

⁸³² Takacs, **a.g.m.**, s. 500.

⁸³³ Golden, **a.g.e.**, s. 28.

⁸³⁴ Sarkel kalesinin tam olarak kime karşı yapıldığı konusunda net bir bilgi orataya konulamamıştır. Kalenin Macar saldırılarına karşı olduğu da düşünülmektedir.

⁸³⁵ Mualla Uydu Yücel, **Türkistan’dan Tuna’ya Peçenekler**, s. 67.

⁸³⁶ Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020, s. 32-86.

⁸³⁷ **Hudûdü’l-âlem mine’l-Meşrik ile’l-Magrib**, çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Ayışığıkitapları, İstanbul, 2020, s. 121.

sahada bulunuyorlardı. Bu egemenliğin ilk aşamasında yani 895 yılı 910 yılı arasında Hazar-Uz ilişkileri hakkında pek bilgi yoktur. Ancak 920 yılında bölgeden geçen İbn Fadlan, Uzların Hazarlar'dan korktuklarını ve Hazarların ellerinde pek çok Uz esirlerinin olduğunu⁸³⁸ söylemesi bu dönemde aralarındaki ilişkilerin pek de iyi olmadığını göstermektedir. Uzlar aynı zamanda Mesudi'nin aktardığına göre Hazarların sınırlarını geçerek İtil ve Don civarına geldiklerini ve sınırda bulunan askerlerin bunu engelleyemediğini, Hazar Meliki'nin ise onları uzaklaştırdığını aktarır⁸³⁹. Hazarlar Uzların bu öngörülemez politikaları karşısında önlemler almaya çalışmıştır. Mesudi'nin kaydına göre Hazarlar artık sınırlarındaki tehlikeleri, burada bulunan askerleri tarafından uzaklaştıramıyor, merkezden gönderilen askerlerin desteği ile altedebiliyordu. 950'li yıllara gelindiğinde ise Uzlar, Hazarlar tarafından bölgesel olarak küçük çaplı akınlarda uzaklaştırılan bir kavim değil, daha büyük çaplı ve kuvvetli bir yapı halini alan tehlikeli bir düşmandı. Nitekim Hazarlar 960'lı yıllarda artık Kafkasya, Kırım ve İtil'in doğusunda giderek güçten düşen bir duraksama dönemine girmişti⁸⁴⁰.

6.11. Hazar Devleti'nin Yıkılması ve Çevre Kavimler ile İlişkileri

IX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Hazarlar geniş bir coğrafyada bir çok kavme hükmediyordu. Sosyolojik olarak çok renkli bir görünüme sahip olan Hazarlar bu konumunu barış ile korumaya çalışsa da zamanla başarılı olamamıştır. Nitekim bu durum askeri gücünün de yitirilmesi anlamına geliyordu. 764 ve 799 yılında gerçekleşen Arap akınları ile çetin mücadeleler veren Hazarlar, 830 yılında artık Macar göçünün neden olduğu karışıklık ile Don Nehri'nin batısını koruyamayacak duruma gelmişti. Ülkede dil, din ve ülkü birliği yok olmaya başladı. Gelişen ticaretle birlikte ortaya çıkan zenginlik toplumda hakim bir sefahatı ve bu sefahat da bozkırlı yaşamın getirdiği dinamikliğin kaybolmasına neden oldu. Halk şehirlere haps oldu ve kimliklerini değiştirmeye başladılar. Kaybolan askeri disiplin ile de Hazarlar, doğudan gelen Türk boyları olmak üzere bir çok kavmin hedef noktası oldu. Devlette Hakanlık başta olmak üzere bir çok müessese bozuldu ve devleti oluşturan kavim ve boylar

⁸³⁸ İbn Fadlan Seyehatnamesi, s. 18.

⁸³⁹ Artamonov, a.g.e., s. 475-476.

⁸⁴⁰ Özcan, a.g.e., s. 327.

kopma noktasına geldi. Bu durumda da komşu ülkelerin siyasi politikaları Hazarlar ile çatışmaya başladı. İlk olarak da hakimiyetleri altında bulunan kavimler isyan bayrağını çektiler. Hazarlara bağlı Suvar, Bulgar, Bersula, Barancar boyları uzun süren Arap-Hazar mücadelelerinden sonra Kama Nehri çevresine gelmişlerdi⁸⁴¹. Bunun yanı sıra dışta da IX. yüzyılın ortalarında batıya doğru kayan Kuman-Kıpçak, Peçenek ve Uzlar Hazarlar'a saldırmaya başladılar. Hazarlar bu saldırılardan kurtulmak için bu kavimleri politik manevralar geliştirse de bunda başarılı olmamıştır. 864 yılı itibariyle de Hazarlara bağlı olan Kabarlar, Macarlar, Kalizler ve Bulgar İskiller'i bağımsızlıklarını ilan ettiler. Çözölmeye başlayan Hazarlar çöküş sürecine girdi ve saldırılara maruz kaldılar.

İki devlet arasındaki çatışmaların bir boyutu da din idi. Hazar Hakanı Yusuf, Yahudilerin kovulması ile onlara karşı alınan tavıra istinaden ülkesindeki Hristiyanları takibe aldı. Durumdan haberdar olan imparator Lakapenos (920-944) bunun üzerine Kiyev Knezi İgor ile anlaşma yaparak Hazarlar üzerine baskı kurmaya ikna etti. Böylece Hazar-Bizans ilişkileri bozulmaya başladı. Görünürde ilişkilerin bozulması Yahudiler olarak görülse de asıl sebep iki devletin Kırım üzerinde hakimiyet çekişmesinden kaynaklanmakta idi. Khersones şehri Bizans'ın Kırım'da'ki en önemli ticari kolonisi idi. Burada Kırım'ın Kafkaslara dönük kısmında bulunan Kerç Boğazı'nın karşısı, Kafkas sahilleri ve Fanagoria'nın Hazarlar'ın elinde olması Bizans'ın çıkarlarına ters düşmekteydi. Bizans artık Hazarlar'ın Kırım'daki hakimiyetini gerekli bulmuyordu. Bizans'ın Hazarlar üzerine yürüttüğü politikayı Konstantinos Porphyrogennetos'dan öğrenmekteyiz. Burada Hazarların düşmanları ile ittifak yapıp onlara karşı kullanılması tavsiye ediliyordu⁸⁴². Konstantinos bu durumu şu şekilde aktarmıştır;

“Komşuları oldukları için Uzlar ve aynı şekilde Alan (Alania) Hükümdarı da Hazarlara saldırabilirler. Hazarların dokuz bölgesi Alan ülkesine komşudur ve Alanlar eğer isterlerse buraları yağmalarlar, Hazarlar arasında çok büyük zarar ve kıtlığa sebep olurlar. Çünkü Hazarların iase ve bolluğu (zenginliği) bu dokuz bölgeden gelmektedir”. “Eğer Alan Hükümdarı Hazarlarla barış içinde değilse ve Roma İmparatoru'yla dostluğu tercih ediyor-

⁸⁴¹ Koç, **İdil Bulgarları**, s. 115.

⁸⁴² Artamonov, **a.g.e.**, s. 456.

sa; sonra, Hazarlar İmparatorla dostluk ve barışı koruma niyetinde değillerse; onlar, Alan, Sarkel, Bölgeler ve Kerson'a geçişlerinde yollarına tuzak kurarak ve yanlarında muhafızları bulunmadığında üzerlerine çökerek onlara büyük zarar verebilir. Eğer bu Hükümdar onları denetlemek için isteklice hareket ederse, Kerson ile Bölgeler büyük ve engin bir barışı tadarlar. Çünkü Alanların saldırısından korkan ve nihayetinde Kerson ve Bölgeler'e bir orduyla saldırmak için serbest olmayan Hazarlar, her ikisiyle birden savaşıacak güçte olmadıklarından, barış içinde kalmaya zorlanacaklardır.”⁸⁴³.

Bizans ile ilişkilerin bozulmasının bir nedeni de imparatorluğun Peçenekler ile yaptığı anlaşmaydı. Bizans Karadeniz'in kuzeyindeki sahanın güvenliği açısından Peçenekleri müttefik olarak görmüş ve diğer kavimlerin varlığını Peçenekler ile anlaşarak ortadan kaldırmak istemiştir. Konstantinos eserinde bu işbirliğini şu şekilde açıklamıştır;

“Roma İmparatoru Peçeneklerle barış yaptığı sürece ne Ruslar ne de Türkler silah zoruyla Roma topraklarına girebilir ne de sulh karşılığı olarak Romalılardan büyük ve yüklü miktarda para, mal alabilirler. Onlar bu halkın gücünden korktukları için Romalıları saldırdıkları sırada imparator onlara karşı koyabilir. Eğer Peçenekler İmparatorla dostluk içinde ittifak kurar, mektup ve hediyeler yoluyla onun tarafından kazanılırlarsa, kolaylıkla hem Rus hem de Türk topraklarına girer, kadın ve çocuklarını köleleştirir, ülkelerini perişan edebilirler”.⁸⁴⁴

Bunun bir başka boyutu da Peçenekler ile iyi geçinmek, Bizans ile Rus ticaretinin sekteye uğramamasını sağlamaktı. Nitekim Peçenekler ile Ruslar daim bir mücadelenin içerisindeydiler. 914 yılında böylece ilk resmi ilişkilerini kurdular. İmparatorluk Bulgarlarla anlaşılan Peçenekleri bu ittifaktan çıkarmak istemiştir⁸⁴⁵. X. yüzyılda böylece Bizans ile Hazar arasındaki ilişkiler farklı bir yola evrildi. Temelinde İtil'den Don'a buradan Bosporus üzerinden Kerson'a giden ticari yolun her iki tarafa da sağladığı ekonomik kazanç yatıyordu. Hazar için Bizans, doğudan gelen ticari malların kendi topraklarından geçip, Bizans'ın Karadeniz'e çıkan yolların sahibi konumundaydı. Ekonomik çıkarların yanı sıra iki tarafı anlaşmazlığa düşürecek durum ise Hazarların artık doğudan gelen kavimleri durduramayacak potansiyelde olmasıy-

⁸⁴³ Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un ...”, s. 116-117.

⁸⁴⁴ Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un ...”, s. 114.

⁸⁴⁵ Özcan, a.g.e., s. 316.

dı. Hazarlar 895 yılından itibaren bu konumunu kaybetmişti. Nitekim Peçenek geçişini de durduramamıştı. İmparatorluk olası bir Hazar saldırısı karşısında Alanlar ile anlaşma yapılacağı tavsiyesinde de bulunuyordu.

*“Eğer Alan Hükümdarı Hazarlarla barış içinde değilse ve Roma İmparatoru’yla dostluğu tercih ediyorsa; sonra, Hazarlar İmparatorla dostluk ve barışı koruma niyetinde değillerse; onlar, Alan, Sarkel, Bölgeler ve Kerson’a geçişlerinde yollarına tuzak kurarak ve yanlarında muhafızları bulunmadığında üzerlerine çökerek onlara büyük zarar verebilir. Eğer bu Hükümdar onları denetlemek için isteklice hareket ederse, Kerson ile Bölgeler büyük ve engin bir barışı tadarlar. Çünkü Alanların saldırısından korkan ve nihayetinde Kerson ve Bölgeler’e bir orduyla saldırmak için serbest olmayan Hazarlar, her ikisiyle birden savaştıkları güçte olmadıklarından, barış içinde kalmaya zorlanacaklardır”.*⁸⁴⁶

İmparator aynı zamanda Hazarlara karşı Taman yarımadasında bulunan Kara Bulgarların etkili olabileceğini düşünüyordu. *“Kara Bulgar denilenler de Hazarlara saldırabilir”.*⁸⁴⁷ 960 yılında artık Hazarlar’ın askeri gücünün de zayıfladığı görülmektedir.

855 yılından itibaren müstakil olarak hareket etmeye başlayan Ruslar, Hazarların topraklarına sürekli tazyiklerde bulunarak Hazar sahillerine kadar ilerlemişlerdir. X. yüzyılın başından itibaren bu noktalarda yağmacılık hareketlerinde bulunmuşlardır⁸⁴⁸. 864 yılında Kiev artık Slavların hakimiyetine girmişti. 964 yılında Svyatoslav, Vyatichlerin hakimiyetini sağlamış ve böylece Oka Irmağı’nda güçlü bir yapı haline gelmişlerdir. Ruslar bunun ardından akınlarına devam ederek İtil’in güneyinde bulunan Burtaslara saldırmışlardır. 965 yılında ise Uzlar, Svyatoslav’ın Burtas topraklarına saldırılarından önce Hazarlara saldırmışlar ve Hazar Kağanı da bu tehlikeyi bertaraf edebilmek için İslamı kabul ettiğini söylemiştir. Uzların bu saldırısı ile birlikte Svyatoslav, 965 yılında İtil’e sefere çıkmıştır. Hazar Kağanı Svyatoslav’un saldırılarına karşılık vermiş ancak yenilmiştir. Nihayetinde Ruslar Hazarların yenilmesiyle İtil’e tekrar saldırarak ele geçirmiştir. Böylece Hazarların egemenliği sona

⁸⁴⁶ Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos’un ...”, s. 116-117.

⁸⁴⁷ Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos’un ...”, s. 117.

⁸⁴⁸ Kuzgun, **a.g.e.**, s. 62-64; A.T. Özcan, **a.g.e.**, s.57-63; L.N. Gumilëv, **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, terc. A. Batur, İstanbul 2003, s. 98-99; L.N. Gumilëv, **Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları**, Selenge Yayınları, C.1, İstanbul, 2003. s. 142-148; A.N. Kurat, **Rusya Tarihi**, TTK, Ankara 2014, s. 22-23.

ermiştir. Svyatoslav burada da son bulmayarak Semender şehrine de saldırıda bulunmuş ve Alan, Çerkes sahalarına gelerek onları tabiyet altına almıştır. Kafkasların doğusu ile Don havzasının arasındaki ticaret yolunu kullanarak Don nehrine gelen Svyatoslav, buradaki Sarkel'i de zaptetmiştir. 965 yılında Ruslar ile yapılan savaşın ardından Hazarlar oldukça kayıp vermişler, bunlardan bir kısmı Kırım'a bir kısmı da Hazar Denizi ile Kafkaslar arasındaki sahaya gitmişlerdir. Kırım ile Kafkas arasında kalan Hazarların topraklarına Peçenek, Uz, Kıpçak gibi kavimlerin işgal etmesi, ikiye ayrılan diğer Hazar grubu ile birleşmesini engellemiştir. Bazı Hazar grupları ise Derbend topraklarına yerleşerek XII. yüzyılın sonuna kadar yaşamışlardır. Hazar Hakanı bu saldırıları durdurmak ve Bizans'ın desteğini sağlamak amacıyla Hristiyanlığı kabul ettiğini imparatorluğa bildirirse de imparator I. Basileios (976-1025) Hazarlara yardım etmeyip, Rus Knezi Mstislav'ı destekleyerek onları Hazarlar'a karşı kışkırtmış ve yardımcı olarak Bizans donanmasını göndermiştir. Ruslar ile yapılan en son 1019 yılındaki savaş neticesinde Kırım'daki Hazar Hakanı esir düşmüş ve devletleri yıkılarak tarihe karışmıştır. Hazar toplumunun bir kısmı Peçenek, bir kısmı da Ruslar ile karışmıştır. Varlıklarını bu iki kavim arasında bir süre daha devam ettiren Hazarlar neticede kimliklerini kaybederek erimişlerdir. Hazarların ülkesi iki yüzyıl boyunca Kıpçakların esareti altında kalmış ve nihayetinde 1229 yılında Moğollar tarafından istila edilmiştir⁸⁴⁹.

Hazarların çevre politikası özellikle devletin ticari yollar üzerlerinde olması nedeniyle genellikle ekonomi temelinde gelişmiştir. Kırım'dan Harezm bölgesine kadar uzanan toprakları ile doğu ve batı ekseninde, Oka Irmağı ile Derbent arasındaki topraklarıyla kuzey- güney yönlü bir ticari alanın sahibiydiler. Dış politikalarında güvenli bir sima çizen Hazarlar bu sayede ekonominin dünya piyasasında güvenilir limanı olmuşlardır. Hazarlar mühim bir ekonomik güce sahip olduktan sonra genellikle kendi topraklarını korumaya yönelik bir politika yürütmüştür. Nitekim Hazarlar Arap saldırılarına karşılık vermiş, güneye doğru genişleme politikası yürüterek savaşlar gerçekleştirmemişti. Öyleki II. Justinianus döneminde Kırım'da çıkan Bizans karşıtı isyanda dahi bu fırsatı değerlendirmemişler kendi sınırları içerisinde kalmayı

⁸⁴⁹ M. İ. Artamonov, **a.g.e.**, s. 547–588; Mualla Uydu Yücel, Hazar Hakanlığı, **Türkler**, C. 2, 2002, s. 451–453.

tercih etmişlerdi. Hazar Kağanlığı dışta herhangi bir saldırı vakti harekete geçen ve sınırlarını korumaya çalışan bir devletti. Büyük Bulgarlar Devleti'ne karşı yürütülen saldırılar ise ihtimal odur ki ilk dönemlerinde ticari olarak doğudaki malların Karadeniz'e gitmesini sağlamak için yapmışlardı. Kaynaklarda da Hazarlar diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi barbar ve korkunç bir yapıda anlatılmamıştır. Bunda şüphesiz dışta yürüttüleri barışçıl politikasının etkisi vardı. Öyle ki Hazarların bu emniyetli yapısı, kendi topraklarında sorun yaşayan kişilerin Hazarlara sığınmalarını sağlamıştır. Dış politikalarında Hazar Devleti kendilerini yüksek bir hiyerarşiye koymuşlardı. Gelişi güzel bir yapıda değillerdi ve herhangi bir tehlike anında devlet disiplini ile hareket ederek düşmanlarının düşmanı ile irtibata geçiyorlardı. Dünya ticaretinin merkezinde bulunan Hazarların her cihetten düşman edinmesi kaçınılmaz doğal bir siyasi gerçeğin sonucuydu. Çevresindeki bir çok tehlikeye ve doğudan gelen yeni göçlere rağmen uzun yıllar boyunca barış içerisinde kendi devletlerini muhafaza etmişlerdir.

YEDİNCİ BÖLÜM

UZLAR

Oğuzların batı kolu olan Uzların tarihini daha erken dönemde Ogurlar ile başlatabilmekteyiz. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Avrupa Hun devletinin yıkılması ile beraber Karadeniz'in kuzeyinde geniş yer tutan bu boylar bir devlet etrafında toplanamamışlardı. Ogur boyları daha sonra Bulgarların oluşumunda mühim bir kısmını teşkil etmişlerdi. Genel görüşe göre Oğuzların batı kolunu oluşturan Ogurlar da boy birliği şeklinde yaşamakta idiler (Onogur, Bittigur, Altzogur, Sattagur, Kutrigur, Utirgur) ⁸⁵⁰. Ogurlar boylarının Bizans'a karşı sürekli tazyik etme politikaları doğrultusunda Bizans kardeş kavimleri birbirine kırdırma politikası ile uzaklaştırmaya çalışmıştı. Bizans bu politikası ile kısa zamanda rahatlarsa da Türk akınları Karadeniz'in kuzeyine tarihi süreç içerisinde aksamadan devam emekteydi.

Ogurlardan asırlarca sonra batıya gelen Oğuzların bir diğer kolu olan Uzlar da, Rus yıllıklarında Торк, Торки (Tork, Torki), nadiren Torkmen (Türkmen); Bizans kaynaklarında ise Uz şeklinde geçmektedir⁸⁵¹. Uzların ana Oğuz grubundan ayrılımları I.Göktürk Devleti'nin yıkılması ile alakalıdır (657). Göktürklerle bağlı Oğuzlar bu devletin dağılması ile birlikte, Yedi Su bölgesinde bulunan Türgişler'e bağlanmışlardır. Türgişler de tıpkı Hazarlar gibi Arap yayılmasında set oluşturarak önlemişlerdir. Oğuzlar bu vakitte Yedi Su, Talas ve Chou topraklarına Karlukların hakimiyet kurmaları ve Karlukların Kimekler ile savaşmaları sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Sır Derya bölgesinin kuzeyinde Kangar Peçenek boyu bulunmakta idi. Peçenek ile Karluk arasında özellikle de İrtiş nehrinin batısında Kuman Kıpçakların teşkil ettiği Kimekler yer alıyor ve Kuman Kıpçakların batısında ise

⁸⁵⁰ Kafesoğlu, **Bulgarların kökeni**, s. 6-8; P.B Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, s. 78-80; Zimonyi, **a.g.m.**, s. 606.

⁸⁵¹ Mualla Uydu Yücel, "Uzlar (Oğuzlar)", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler, O. Karatay-S. Acar, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2013, s.5 29.

Oğuzlar bulunuyordu. Oğuzlar, Karluk ve Kimek baskısından dolayı önlerinde bulunan Peçenekleri sürükleyerek Yayık Nehri'in civarına gelmişlerdir⁸⁵².

Uzlar'ın batıya doğru göç etmelerinin bir başka nedeni Samani Devleti'nin Müslümanlığı yaymak amacıyla giriştiği yayılmacı faaliyetlerdir. Bu amaçla ilk olarak komşularından başlayan Samani Hükümdarı İsmail ibn Ahmed (892-907)'in öncülüğünde, Oğuzlar ile savaşarak onları yerinden etmiştir⁸⁵³. İki kavim arasındaki düşmanlık, Peçeneklerin daha Türkistan'da iken Oğuz birliğinden kopmaları ve tek başlarına hareket etmeleri ile başlamıştır⁸⁵⁴.

7.1. Uzların Peçenekler İlişkileri ve Politikaları

893 yılında böylece batıya doğru ilerleyen Uzlar Hazarlar ile karşılaşmış ve anlaşmaya varmışlardır. İkili arasındaki anlaşma, Hazarların Peçenek saldırılarından korunmak için sınırlarına Uzları yerleştirme amacıyla gerçekleşmiştir. Bu amaçla Uzlar Peçenekler'e saldırarak onları yenmişlerdir. Peçenekler saldırılarda çoğu hayvanlarını ve otlaklarını kaybettiler. Aslında Uzlar daha 860-870 yıllarında Peçeneklerin bir kısmını İtil'in ötesinden uzaklaştırmıştı. Uzların Peçenekleri sürekli tazyikle itmeleri sonucunda kendileri de batıya doğru ilerlemişler ve batıdaki müelliflerce kaynaklarda Uz olarak anılmaya başlamışlardır⁸⁵⁵. Uzların batıdaki varlığı, bir çok kavim tarafından düşman saldırılarını engellenmeye yönelik kullanılmak olmuştur⁸⁵⁶. Bunlardan biri de artmakta olan Peçenek nüfusu ve saldırılarıydı. Ancak Uzlar her ne kadar Peçenek akınlarını önlemeye çalışsa da, Peçenekler Hazar ve Uz setini aşarak batıya doğru ilerlemişlerdir. Uz ve Hazar işbirliği ile yapılan bu savaşı imparator VII.

⁸⁵² Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, s. 70.

⁸⁵³ Ali Ahmetbeyoğlu, "Uzlar", Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ed. Tufan Gündüz-Mikail Cengiz, Ankara, 2015, s. 63.

⁸⁵⁴ Oğuz ve Peçenek arasındaki düşmanlık hakkında daha fazla bilgi için Bkz.: Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, s. 71.

⁸⁵⁵ V. Kossanyi, "11-12. Asırlarda Uz'lar ve Kuman'ların Tarihine Dair", Çev. Hamit Koşay, **Belle-ten**, C.VIII, S.29, 1944, s.120.

⁸⁵⁶ Constantine Porphyrogenitus, **De Administrando Imperio**, ed. Gy. Moravcsik, İngilizce trc. R. J. H. Jenkins, Washington 1967, s. 167; M.İ. Artamonov, **a.g.e.**, s. 314-316; L. Rasonyi, **Doğu Avrupa'da Türklük**, Yayına Hazırlayan, Y. Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 96-97.

Konstantinos Porphyrogennetos'un De Administrando Imperio adlı eserinde geçmektedir.

*“Peçeneklerin yurdu aslında Hazarlar ve Uzlar denilenlerle ortak sınıra sahip olarak İtil ırmağında ve aynı şekilde Yayık ırmağında idi. Fakat 50 yıl önce Hazarlar ile Uzlar işbirliği yaparak Peçeneklerle savaştılar, onlara üstün geldiler ve onları ülkelerinden sürdüler ki, bu ülkeyi bugüne kadar Uzlar ellerinde tutmuşlardır. Peçenekler kaçtılar. Yerleşmek için bir yer arayışıyla etrafta gezindiler ve şimdi sahip oldukları araziye vardıklarında ve burada Türklerin yaşadıklarını gördüler ve onları savaşta yendiler. Akabinde yurtlarından sürdüler, dağılan grupları buraya yerleştirdiler. Söylendiği gibi bugüne kadar 55 yıldır bu memleketin efendisi oldular.”*⁸⁵⁷

Uzların saldırılarından kurtularak kaçanların dışında, Peçeneklerin bir kısmı Uzların tarafında kalmıştır. Uzların arasına giren bu Peçenek boyları muhtemelen diğer boylar ile anlaşamayan gruplardır⁸⁵⁸. Bu durum, De Administrando Imperio adlı aserde şu şekilde aktarılır; *“Peçenekler yurtlarından sürüldüğü zaman, bazıları istek ve kendi kararlarıyla orada geride kalarak Uz denilenlerle birleştiler. Bugün dahi onların arasında yaşarlar”*⁸⁵⁹. Uzlar X. yüzyılın ortalarında Yayık ile İtil civarına, 1030 yılından sonra Don boylarına gelmişlerdir. Uzlar burada Kuman-Kıpçakların batıya doğru ilerlemeleri sonucunda yerlerinden Karadeniz'in kuzeyine göç gelmişlerdir⁸⁶⁰. Uzlar, Rus yıllıklarında 1055 yılında görülse de bu tarihten çok önce adları kaynaklarda geçmektedir. Uzlar hakkında bilgiler 985 yılında İtil Bulgarlarına sefer düzenleyen Knez Vlademir bahsetmiştir. Ancak Uzların Ruslar ile teması yani Rusya'nın güneyine gelişleri 1036 yılındaki Peçenek yenilgisinden sonra olmuştur⁸⁶¹. Ruslar ile Uzların bu ilk dönemki faaliyetleri hakkında az bilgi bulunmasının sebebi, Uzların Dnyeper'in oldukça doğusunda bulunmalarından kaynaklanmaktaydı. İtil'in batısında bulunan Uzlar hakkındaki bilgiler azdır. Muhtemelen Uzlar Orta İtil'in batı kısmından Sura ve Oka ile Don nehrinin ilk kısmına kadar yayılmış durumdaydılar. Çünkü bu sıralarda Torkey veya Torçino adlı yerleşim yerlerinin isimleri

⁸⁵⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, “Konstantinos Porphyrogennetos'un...” s. 115.

⁸⁵⁸ Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, s. 74.

⁸⁵⁹ Ahmetbeyoğlu, Konstantinos Porphyrogennetos'un...", s. 116.

⁸⁶⁰ Mualla Uydu Yücel, “Uzlar (Oğuzlar)”, s. 532; S. Gömeç, “Türk Tarihinde Peçenekler”, **DTCF Dergisi**, 53/1, s. 5.

⁸⁶¹ Mualla Uydu Yücel, **Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler**, s. 75.

Suzdal-Rostov bölgelerinde görülmekteydi ⁸⁶². Tüm bunlara istinaden Uz kütlelerinin ana kısmı, Kuman-Kıpçakların baskısı ile 1048 yılında Don civarından Dinyeper Nehri'ne kadar Kiev'in güneyine doğru yayılmışlardır. 1060 yılında artık Orta Dinyeper sahasında Uzlar bir süre sonra oldukça kalabalık bir hal almışlar ve Rusların topraklarını rahatsız etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Ruslar da tedbir almak amacıyla Knezlerler olarak birleşip, Uzlar üzerine saldırıya geçmişlerdir. Ancak Uzlar bu saldırılara karşı koyamayıp, aynı zamanda hemen arkalarından gelen Kuman ilerleyişi ve salgın hastalıkların etkisiyle Tuna boyuna göçmüşlerdir. Uzların Ruslar ile ilişkileri sürekli birbirleri ile mücadele şeklinde geçmemiştir. Nitekim Don ile Dinyeper bölgesine gelen Kumanların egemenliğine girmek istemeyen Uzlar, Rusya'nın güneyine geçmişlerdir. Uzlar burada sınır bölgelerinde Rus Knezlerinin hizmetine girmişlerdir. Ruslar arasında kalan Uzlar hakkındaki bilgileri Rus kaynaklarında geçen bir çok Uz yerleşim adlarından takip edebilmekteyiz. Uzların başka bir kısmı ise aynı zamanda Kumanların arasında yaşamıştır. Uzların potansiyel askeri gücü, Kuman ve Rusların dikkatini çekmiş ve bunun için birbirleriyle savaşmışlardır. 1093, 1105, 1125 yıllarında Kumanlar, Uzları Rus hakimiyetinden koparmak istemiş ve seferler düzenlemişlerdir ⁸⁶³. Uzlar Tuna'ya göçmeden önce Dinyeper boyunda iken Rus, Hazar, gibi kavimlerin arasında kalmıştır. Uzların kendilerine ait bir devlet kuramamaları, bu siyasi çevrede kendilerine yer edinmenin güçlülüğünden kaynaklanmış olabilir. Uzlar böylelikle dış ilişkilerinde diplomatik çekişmelerin arasında kendilerine fayda sağlayabilecek kavmin yanında bulunmuş, onlar adına savaşmıştır. Uzların geçimlerini sadece savaşarak elde etmek istemediklerini Bizans ile ilişkilerinden anlamaktayız. Özellikle Tuna sınırına geldiklerinde Bizans üzerindeki sarsıcı akınları, onların bir devlet kurma isteğinden kaynaklandığını göstermektedir.

7.2. Uzların Bizans ile İlişkileri ve Dağılma Süreçleri

Rus Knezlerinin ve Kuman Kıpçakların saldırılarıyla Tuna'ya göçen Uzlar, birkaç yıl toparlandıktan sonra 1064 yılında Bizans ile mücadeleye girişmişlerdir. Uzlar ilk olarak Tuna'nın sol kıyısına geçmeye çalışmıştır. Bizans bu akınlara karşı önlem-

⁸⁶² Mualla Uydu Yücel, *Türkistan'dan Tuna'ya Peçenekler*, s. 75.

⁸⁶³ A. Gökbel, Kıpçak Türkleri, *Ötüken Yayınları*, İstanbul 2000, s. 47-55

ler almaya çalışsa da başarılı olamamıştır. 600 bin kişilik Uz kitlesi ağaç gövdelerinden yapılma salları ile Tuna'nın soluna geçti. Tuna'da ayrıca Peçenekler de bulunmaktaydı. Türk akınlarına engel olmaya çalışan Bizans ve Bulgar kitleleri ise yenilgiye uğramış, Bizans'tan yüksek rütbeli iki komutanı ise esir edilmiştir. Böylece Uzlara, Bizans topraklarına doğru girmeye başlamıştır. Bu noktada Uzlara'nın bir kısmı ayrılarak güneye doğru Selanik ve buradan da Yunanistan'a giderek yağmalamaya başlamışlardır⁸⁶⁴. Bizans imparatoru X. Konstantinos Dukas (1059-1067), Uzlara'nın bu yayılcı faaliyetleri karşısında oldukça öfkelenmiştir. Aynı zamanda Uzlara'nın askeri alandaki mahirliklerini öğrenen imparator, onlardan savaşarak kurtulamayacağını anlamış ve diplomatik yollar düşünmüştür. Bu amaçla Uzlara'ya değerli hediyeler ile birlikte elçilerini göndererek onları Tuna'nın öteki tarafına geçirmeye ikna etmeye çalışsa da Uzlara bunu kabul etmedi. Çünkü bu dönemde Bulgaristan sahası Peçenekler tarafından yağmalanmış ve onların ihtiyaçlarını karşılayabilecek yiyeceklerden mahrum edilmişti. Böylece daha batıya doğru ilerleyen Uzlara, Makedonya ve Trakya bölgelerini tahrip ederek Konstantinopolis'in önlerine kadar geldiler⁸⁶⁵. Uzlara'nın bu yayılcı faaliyetleri başkentte infiale yol açtı. Halk bu akınları Tanrı'nın gazabı olarak görüyor ve bu durumdan kurtulmak için dini törenler düzenleyip, oruç tutuyorlardı. İmparator halk ile beraber dini törenlere katılıp onlarla birlikte Tanrıya dua etse de, ahalî Uzlara'nın akınlarını yöneticilerin işledikleri günahlara bağlıyorlardı. Üstelik vergilerin toplanmasında yaşanan gecikmelerden dolayı uygulanan şiddet sonucunda öfkelenen halk karşısında, İmparator mahiyetindekiler ile birlikte Büyükçekmece ve Küçükçekmece arasında bulunan Khirovakhi köyünün yakınındaki araziye gitmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra Bizans oldukça kalabalık ordusu ile birlikte Uzlara'ya karşı gönderildi. Uzlara ile girilen savaşlarda başarılı olan Bizans esir bulunan komutanlarını tutsaklıktan kurtardı. Uz kitlesi ise Tuna'nın öteki tarafına geri döndüler. Bizans saldırısından yenik çıkan Uzlara'nın sonunu getiren diğer nedenler ise Bulgar ve Peçenek saldırıları ile salgın hastalıklar olmuştur. Bu felaketler karşısında

⁸⁶⁴ İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 183-184; Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, s. 45-47, 142.

⁸⁶⁵ Ioannes Zonaras, **a.g.e.**, s. 118; A.N. Kurat, **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 151-152; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 316-318.

giderek nüfusları azalmıştır. Saldırılarından hayatta kalmayı başaran Uzlar ise 1068 yılında Macaristan topraklarına ilerlediler ancak burada da Macarların saldırısına maruz kalarak sayıları daha da azalmıştır. Uzların eski güçlerinden giderek düşmesi ile bir kısmı Bizans'a sığınmış, bir kısmı ise Bizans tarafından belirli noktalara yerleştirilmiştir. Uzların felakete uğraması ile Konstantinopolis'e dönen imparator muzaffer olarak karşılandı. Ancak Bizans ordusunun başarısı imparatorluktan çok Tanrı'nın gücüne mal edildi. Bu dönemde halk arasında çeşitli rivayetler ortaya çıktı ve halk bu anlatıların hikmetli olduğunu düşündü. Başkentte orduların olduğu vakit Çorlu'nun etrafında bulunan Uzların, görünmez bir takım güçler tarafından gökyüzündeki savavaşçılar tarafından ok saldırıları ile yok edildikleri inancı ortaya çıktı⁸⁶⁶.

Mikhael Attaleiates Uzların Bizans ile yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır;

“...Tuna'ya yakın kentleri Magisteros Basileios Apokapés ile ünlü Magistros Niké Phoros Botaneiatés yönetmekteyken, bütün Uz milleti, çikin toraba denk neyi varsa hepsiyle, Tuna'yı, oyulmuş yekpare, uzun ağaç gövdeleriyle ve kendilerince yapılmış deriden kayıklarla geçti, Bulgarları ve onların karşı kıyıya çıkmasını engellemek isteyen diğer komutanları yendi; başlarının özellikle de Botaneiatés'in yiğitçe çarpışmalarına rağmen, onları tutsak etti ve tüm yöreye saldırdı; çünkü bu ulusu bütünü ile sayısı 600,000'e varırdı. Bunların büyük bir bölümü çabucak oradan ayrıldı ve bütün İlyrikon ilini (Arnavutluk-Sırbistan), Thessalia'ya ve (onun güneyinde kalan) asıl Ellas/Ellada iline varıncaya dek, istila edip sayılmaz ganimeti alıp götürdü. Ancak, yurtlarına dönerken pek bozuk havaya denk geldiler ve sadece aldıkları ganimeti (seller ve benzeri yüzünden) yitirmekle kalmadılar, kendilerinin neyi var neyi yoksa neredeyse tümü de elden gitti ve çıkış yerlerine pek kötü durumda geri geldiler. Konstantinos Dukas, düşmanların nice kalabalık sayıda olduğunu öğrenince gerçekte keyfi kaçtı, ama savaş gücü olan bir ordu toplamaya ve bunu onlara karşı göndermeye davranıvermedi. Kimilerinin iddiasına bakılırsa bunu yapması giderleri hesapladığı içindi, çünkü söylemiş bulduğumuz üzere pek para düşkününü idi; kimilerine göre ise bu kadar güçlü bir düşmanın karşısında boy ölçüşmeye çıkmak cesaretini gösterememişti. Herkesin dediği şu ki, hasımlar, büyük sayıları dolayısıyla, yenilemez idiler ve onların karşısında durmak olanağı yoktu. Ergin erkek haline gelmeleri çarpışmalarda ve savaşlarda olan ve çarpışmaya ve hasım tarafı etkisiz hale getirmeye her zaman hepten hazır ve o konu-

⁸⁶⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, “Uzlar”, s. 65.

da eğitimli olan bunca yüz binlerle düşmanları yenmek olamayacak şeydir ve olanaksızdır sayıyorlardı. İnaniyorlardı ki, selamete çıkmak umudu yoktur ve Avrupa'nın (Rum ülkesinin Avrupa'daki bölümünün) bütün halkı artık göç etmeyi düşünmeye başlamışlardı. Hükümdar (1064/1065 kışında), birazcık olsun onların hızını kesip onları "kafa-kol'a almak" çabası güderek, daha sonraki eylemlerine karar vermek için zaman kazanmak amacıyla bu halkın başına elçi kurulu gönderdi; keza, onlara pek çok çekici armağan sundu ve içlerinden bazı- larını yanına çağırdı ancak bütün bu halk çok sayıda olmasına rağmen, gereksinmelerini talanlarla karşılayabilmek üzere mecburen sık sık akına çıkıyordu ve İmparatorluk ülkesinin Avrupa'daki bölümünde pek çok araziye harap ediyordu. Bunun üzerine hükümdar, halkın öfkesine ve kendisinin tamahkârlık (giderden kaçınma) sebebine onları(halkı) ayağa düşür- düğü ve Rumların devletini düşmanların insafına terk ettiği yolundaki söylentilere katlana- mayarak, Kentlerin Sultanından hareket etti ve adamlarıyla Athyra/Büyük Çekmece'nin tam karşısında Khoirobakkhoi denen, İmparatorlara ait mülklerinde bulunduğu yerde (Çatal- ca'nın ovasında) ordugâh kurdu. Bunların (adamlarının) toplam sayısı 150'den fazla değildi; sonuç şu oldu ki pek çok kişi, daha önce Anadolu'daki ordu birliklerini bir araya toplayıp ardından batıya doğru sefere çıkmak gerekirken, İmparatorun böylesine güçlü bir düşmanla boy ölçüşmek için Kentlerin sultan'ından böyle bostan korkuluklarıyla hareket etmiş bulun- masından dolayı hayretler içinde kaldılar. Üstelik bu ordu Dionysos'un, yanında Maina- da'lar(Dionysos/Eakkhos'u dağlarda tepelerde izleyen sarhoşluk delisi kadınlar) ve Seilênoslar(insan başlı at gövdeli mythos yaratıkları) ile Hintlilere karşı sefere çıktığı sıra- daki mythos'ların anlattığı ordusuna benziyordu. İşte hükümdar ön hazırlığını bu biçimde yapmış iken, Tuna'ya gönderdiği kişilerden bazıları aceleyle geri dönüp, bu halkın tümüyle felakete uğramış bulunduğu haberini getirdiler. Çünkü tutsak alınmış komutanlar kaçmayı başarmışlardı, böylece barbarların felâketine ilişkin haberler iletmekteydiler. Diyorlardı ki, Uzların başları Tuna boyundaki kentlerin Rum yöneticilerinin de öyle akıl vermesine uyarak gemilere binerek ırmağı geçip memleketlerine dönmüş idiler; çok sayıda olan diğerleri için- den kimi vebadan, açlıktan perişan ve yarı ölü hale düşerek, kimi de yakınlardaki Bulgarlar ve Peçenekler tarafından yenilerek, kılıçlarla yahut atların ayakları altında çiğnenerek top- tan yok edilmişlerdi veya kendi arabaları (yollarda yere serilmiş iken) onları ezmişti. Böyle- ce hiç umulmazken, tam üstünlük kuracakları herkesçe beklenen bu halk yok'a indirgenmiş ve etkinliği yok olmuştu. Bu içerikteki söylentiler gerçekten uzak değildi. Hükümdar, devleti- nin umut edilmezken selamete çıktığını görerek doğal olduğu üzere çok sevindi, Tanrıya ve Panayia'ya (Tümkütsal'a, Meryem Ana'ya) şükranını sundu ve Kentlerin Sultanı'na yöneldi; orada halkı bu mucizeden dolayı şaşkınlığa düşmüş, kurtuluşundan dolayı Yaşamı başlatan

Üçlü'ye ve Tanrı-insan'ın (İsa'nın) anasına şükürler eder buldu. Buna benzer biçimde Avrupa'nın halkı da olanak ölçüsünde, şükranlarını sundu ve bu işi Tanrının Takdiri'ne bağlayarak hep onu anımsadılar”⁸⁶⁷.

Mikhael Attaleiates Uzlar'ın sonunu da şu şekilde aktarmıştır:

“Uzlar'dan yine Tuna'yı aşmayı becerebilenler, işkence edici bir açlığı çekmeye başladılar, zira ne yiyecekleri vardı ne de ürün bulmak umutları bulunuyordu, çünkü ülke tohumusuz ve toprağında çift sürülmemiş olarak terk edilmişti. Böylece onlardan sadece pek azı, Myrmidon'ların (Macarları kastediyor) egemenliğine sığınanlar, kurtulabildi; bunlar onları kentlerine dağıttılar; sonuç şu oldu ki kırsal alanları insansız kaldı. Böylece onlar yeniden Rumların hükümdarlığına çıkageldiler, çünkü daha önce gelen bazılarına Makedonya ülkesinde kamu arazileri bağışlanınca onlar Rum devletine bağımlı olmuşlardı ve bundan böyle Rumların bağlaşıkları olarak kalmışlardı. Aynı şey sınırlı sayıda Peçenekler bakımından da gerçekleşti; bunlar, biraz önce sözü edilenlere benzer yolla, bize katıldılar ve (önderleri) Âyan Meclisi üyelerine özgü ünvanlarla onurlandırıldılar”⁸⁶⁸.

Geriye kalan Uzlar'ın sayısı bilinmese de kalabalık bir kitlenin varlığı düşünülmektedir. Bizans'ın politikası gereği Uzlar'ın askeri gücünü imparatorluğa kazandırmak amacıyla, Bizans'ın Makedonya'da bulunan topraklarına hizmet etme karşılığında yerleştirildiler. Bu olaylardan sonra Uzlar Bizans'ın bir çok kesiminde bulunmaya başladılar. İmparatorlukta ordularının yanı sıra yüksek rütbelerde de görev aldılar. Uzlar Bizans tarihçileri tarafından sık sık Peçenekler ile karıştırılarak İskit adı altında zikredildiler. Böylelikle süreç içerisinde faaliyetleri hakkında kaynaklarda net bilgilere ulaşılamadı. Uzlar'dan Tuna'nın öteki yakasına geçebilenler ise salgın hastalıktan kurtulsalar bile açlıkla başedemediler ve Hristiyanlar arasında eridiler⁸⁶⁹. Güçlü yapılarını yitiren Uzların bir kısmı ise Güney Rusya'da Knezlerin hizmetine girmiş ve sınırlara nakledilmişlerdir. Burada Kiyev ile Preslav Knezlerinin topraklarının Ros Irmağı yakınında bulunan “Prosye, Torçesk, Pereyaslavi” gibi sınır nok-

⁸⁶⁷ Attaleiates, **Tarih**, s. 92-94.

⁸⁶⁸ Attaleiates, **Tarih**, s. 95.

⁸⁶⁹ V. Kossanyi, **a.g.m.**, s. 120-124.

ları ile birbirlerinden uzak şehirlerin sınırlarına yerleştirilmişlerdir ⁸⁷⁰. Böylece birleşmeleri engellenmiştir.

Bizans batıda Uzlar ve Peçeneklerin akınları karşısında mücadele ederken aynı dönemde Bizans'ın doğusunda bulunan soydaşları Selçuklular da hakimiyetlerini genişletmek için sürekli akınlarda bulunmaktaydılar. Selçuklu akınlarının arasında Uzlar da bulunmaktaydı. 1050 yılında Tuğrul Bey topladığı Uz ve Türkmenler ile birlikte Bağdat'a ilerledi. 1064 yılında ise Tuğrul Bey'in yeğeni olan Alparslan Gûr-cistan topraklarına saldırdı. Burada Nahçıvan, Kars, Ani kentlerini zaptetti. 1067 yılında ise Selçuklular Mezopotamya, Suriye, Kilikya ardından da Kapadokya'ya kadar akınlar düzenlediler. Kayseri'ye gelip burada bulunan Manastırdaki zengin eşyalara el koydular. Bu sırada Bizans tahtında ise Eudokia (1021-1096) bulunmaktaydı. Hasta olarak yatan kocası Konstantinos Dukas'a hayatı boyunca evlenmeyeceği konusunda söz verse de bu yeminini patriğin izni ile bozdurup tahta isyancı IV. Romanos Diogenes'i çıkarttı (1068-1071) ⁸⁷¹. IV. Romanos döneminde doğudaki Türk akınlarına karşı batıda imparatorluk topraklarına yerleştirilmiş olan Uzlar ve Peçenekler ordulara iştirak edildi. Uzlar ve Peçenekler Bizans'ın askeri konusundaki eksikliklerini tamamlayarak imparatorluğun hafif süvari kısmını teşkil etmekteydiler. Orduda öncü birlik olarak bulunan Türkler, Bizans'ın ağır teçhisatları altında nasıl toplanmaları gerektiğini bilmeden, atları üzerinden inmeyerek yiyecek teminatı için etrafa yayılırlardı. Öncü birlik olarak Uz ve Peçenek birlikleri düşmanların topraklarını tahrip ediyorlar ve bunda da Bizans'a oldukça başarı sağlıyorlardı. Bizans askeri konuda dahi olan Türk kavimlerini artık nasıl idame edeceklerini öğrenmişlerdi. Ancak bu durum kimi zaman tehlike arz etmekteydi. Öncü olarak savaşa giren Peçenek ve Uz birlikleri ilk olarak karşılaştıkları Selçuk Türkeli ile benzerliklerini yakından gözlemleyebilmişlerdi. Bizanslılara göre karşılarında aynı giyime, aynı bağırıışlara sahip insanlar vardı. Hatta bunlar aynı savaş stratejisine sahip idiler. Bizanslılar savaş esnasında ortalık savaş alanı iken hangi birliklerin Selçuklu askeri olduklarını, hangilerinin Uz-Peçenek olduklarını ayırt edemiyorlardı. Bunların dilleri de başka yabancılardan duydukları kadar bilinmez değildi. Böylelikle Bizans, Uzların bir vakit altı-

⁸⁷⁰ V. Kossanyi, **a.g.m.**, s. 125.

⁸⁷¹ Mikhael Attaleiates, **a.g.e.**, s. 100-108; Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 318-323.

na ve değerli eşyalara kanmayıp kardeşlerinin tarafına geçmelerinin korkusunu yaşamaktaydılar. Zaten kısa bir süre sonra Romanos'un esir edildiği vakit Peçenek ve Uzlar'dan oluşan bir birliğin hepsi Selçukular'ın tarafına geçti. Geriye kalanların da bağlılık yeminlerine rağmen taraf değiştirilmesinden endişe duyuluyordu. Bizans'ın dış politikada yürüttüğü bilindik kardeşi kardeşe kırdırma politikası burada gerçekleşmemişti. İmparatorluk ikiye ayrılmış Türk boylarını böylece birbirleri ile buluşturmuştu. Türklerin bu birleşmesi nitekim sonraları imparaorluğa büyük zarar vermiştir⁸⁷².

Uzlar yapıları gereği hareketli yaşamları ile dikkat çekmiştir. Herhangi bir seferde hemen atlarına atlayıp maceranın peşinden gitmeye hazır konumdaydılar. Bizans tahta herhangi bir olumsuzlukta karşılaştıkları zaman yardım sağlayabilmek için Balkanları geçmeleri yeterliydi. Tuna'da Bizanslı tarihçilerin de ifade ettikleri gibi her dilde konuşan halka rastlamak mümkündü⁸⁷³. Tarihi süreç içerisinde aktif rol oynayan Uzlar, hakimiyetlerini kaybettikten sonra Eflak, Erdel Dobruca'da yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Yine Rus-Kuman-Kıpçakların oluşturduğu ordunun Moğollar karşısında yenilmeleriyle meydana gelen göçte, Rus sınır boylarında yaşayan Uzlar Dobruca'ya göçmüşlerdir. Karadeniz kıyıları, Silistre, Markayla, Balçık, Varna gibi sahalarda yaşayan Uzlar dillerini belirli süre korumuş iseler de, genel olarak Hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra zamanla varlıklarını ve kimliklerini kaybetmişlerdir (tartışmalar halen devam ettiğinden Gagavuzların Uzların devamı olduğu meselesini ayrı tutuyoruz)⁸⁷⁴. Bununla birlikte gerek Doğu Avrupa, gerekse Anadolu'da Uzi azoos (Uz geçidi), Uz çayı, Szolnok Doboka, Uzul, Uzmesehor, Uzarak, Guzari, Guzalp, Torçin, Torçanka, Uz merası, Uzgur köyü, Uzgara gibi birçok yer ismi Uzların hatırası olarak günümüze kadar ulaşmıştır⁸⁷⁵.

⁸⁷² Mikhael Attaleiates, **a.g.e.**, s. 162; Ioannes Zonaras, **a.g.e.**, s. 134; Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII: Yüzyıllar)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 25, 2009, s. 56-60.

⁸⁷³ Ahmetbeyoğlu, "Uzlar", s. 68.

⁸⁷⁴ Mualla Uydu Yücel, "Uzlar (Oğuzlar)", s. 536-540; A.I. Manof, **Gagauzlar**, Çev. T. Acaroğlu, TTK, Ankara 1940, s. 7-16; H. Güngör-M. Argunşah, **Gagauzlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 16-33.

⁸⁷⁵ L. Rásonyi, **Doğu Avrupa'da Türklük**, s.76; M. Bilgin, **Doğu Karadeniz**, Serander Yayınları, Trabzon 2000, s.76; N. Demir, "Doğu Karadeniz Ağızlarında Ön Ses b-/p- Ünsüzü ve Tarihi Derinliği", **Uluslararası Türklük Bilimi Sempozyumu**, Erzurum 25-27 Nisan 2007, s. 6.

Uzlar evre ilişkilerinde ilk olarak genişleme aşamasında Peçeneklerin baskısı ile batıya yönelmişler ve Hazarlar ile anlaşma yapmışlardır. 1030 yılından sonra da Ruslar ile münasebette bulunmuşlardır. Orta Dinyeper bölgesine gelen Uzlar artık yükselmekte olan Rus Knezliğine karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Uzlar bir süre sonra Ruslar tarafından sınır bekçiliği yapmışlardır. Batıya doğru ilerleyen Uzlar bu noktada Bizans ve Bulgarlar ile münasebetlerde bulunmuştur. Nitekim Uzların dış politikası 1064 yılından sonra Bizans etrafında gelişmiştir. Balkanlara ve Bizans'ın başkentine doğru yaptıkları yayılmacı faaliyetleri ile Bizans'ı baskı altına almak istemişlerdir. Uzların evre ilişkilerinde güçlü bir askeri müttefik olmaları, onları diğer kavimler ile anlaşmaya sevketmiş, böylece Bizans'ın ordularında bir süre sonra da imparatorluğun mühim mevkilerinde bulunmuşlardır. Uzların ani hareketleri ve sürekli at üzerinde maceradan maceraya atılmaları onları savaşlarda vazgeçilmez bir unsur yapmıştır.

SONUÇ

Karadeniz'in kuzeyinde ele aldığımız Türk devletleri ve kavimlerinin çevre ilişkilerine ve politikalarına baktığımızda genel itibari ile diğer kavimler üzerinde baskı kurmak ve hakimiyet altına alma şeklinde gelişmiştir. Bu durum kimi zaman kısa süreli bağıllık şeklinde gelişse de, çoğu zaman sahada bulunan Germen, Got hatta Bizans'ın hakimiyet alanı giderek küçülmüş, Got ve Germen kavimleri yerlerinden olmuştur. Böylece IV. ve V. yüzyılda demografik yapı giderek değişmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu sahanın Avrupa Hunlarından başlayarak IV. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar Türk yurdu olduğu görülmektedir. Ele aldığımız Türk kavimleri bu sahada sadece yer değiştirmek için gelip herhangi bir kaçışın kargaşasını yaşamamışlar, bir ülkü etrafında yurt edinmek için gelmişlerdir. Nitekim Türk kavimlerinin kısa süre içerisinde bir araya gelmeleri onların teşkilatlanmaya, hukuka ve bir devlet olmaya ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Nitekim diplomasi ve politik anlayış, Türkler'de çok eskiden beri var olmuş ve uluslararası arenada devlet olmalarından kısa bir süre sonra diğer kavimlerle iletişime geçebilmişlerdir. Bu durum Roma İmparatorluğu ve sonrasında meydana gelen Doğu Roma İmparatorluğu gibi büyük kavimlerin arasında etkin bir siyasi mekanizmayı beraberinde getirmiştir. Bu siyasi mekanizma içerisinde Türkler saygın bir şekilde yapılan anlaşmalara riayet göstermiş ve kimi zaman da ömürlerinin sonuna kadar bu durum devam etmiştir.

Türklerin sadece teşkilatçı ve siyasi yetkinlikleriyle bu sahada tutunmalarını söylemek eksik kalacaktır. Tabii şartlar içerisinde sahanın uygun iklim kuşağında olması da cezbedici unsur olmuştur. Doğu ile Avrasya batısı boyunca uzanan paralel ve değişmeyen iklim kuşağında iklim kuşağı değişmemiştir. Böylelikle göçe tabi olan kavimler, kıyafetlerini yahut yaşam stillerini değiştirmek zorunda kalmamış uzun ve yorucu bir adaptasyon sürecine girmemişlerdir. Türk kavimleri, gittikleri her coğrafyada kalıcı olmayı arzulamışlar, buna göre de imar faaliyetleri gerçekleştirmişler ve yerel kavimlerle birlikte kendi prensiplerince anlaşmışlar, birlikte yaşamışlardır. Siyasi olarak verdikleri mücadeleler ile Karadeniz'in kuzeyini uygun yaşam koşullarına çeviren Türkler, kendi bünyelerinde bulunan yaşayış tarzları ve askeri disiplinleri ile diğer kavimlerce kısa sürede farkedilmişlerdir. Bu doğrultuda kimi zaman Türk

kavimlerinden tehlikeleri uzaklaştırmak için faydalanılmaya çalışılsa da Türk boy ve kavimleri, benliklerinde bulunan savaşçı ve devletçi özellikleri ile dış politikalarında yayılmacı olmuşlar ve bir çok devlet kurmuşlardır. Türklerin uygulamış olduğu genişleme politikası bir yıkım şeklinde cereyan etmemiştir. Kültürel ve sosyolojik anlamda yeni gelen kavimlerin kalıntıları üzerine inşa edilen bu yapı, Türkler ile birlikte harmanlanmış ve yeni oluşumlara kapı aralamıştır. Karadeniz ve Kafkasların kuzeyi ile İdil-Ural bölgesinde Türklüğünün temeli Avrupa Hunları tarafından atılmış ve sonraki yüzyıllar boyunca yeni göçerler birlikte bu durum kuvvetlenmiştir. Tarihi süreç içerisinde elbette savaşlar meydana gelmiş ve bu oluşum sekteye uğramıştı. Türkler arasında farklı farklı boyların mevcudiyeti, her kolun baş olma isteği, birbirleriyle mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum kesin hatlar ile birbirinden farklı bir şekilde yol izlememiştir. Türk kavim ve boyların bu kadar büyük bir sahaya yayılmış olmaları sadece bölgenin tabii şartlarına bağlı değildir. Diplomasi ve politikayı etkin bir suretle kullanan Türkler, siyasi ve ekonomik manevraları ile kendi bünyelerinde bulunan birikimleri sayesinde değişimin öncüleri olmuşlardır. Karadeniz'in kuzeyindeki saha artık geçmişteki gibi Türk savaş tekniğinden ve yerleşik hayatın getirdiği refahtan uzak değildi. Bu saha IV. yüzyıldan beri Türk göçleriyle birlikte değişime uğramıştı. Bugünkü Avrupa'nın oluşumunda doğrudan kuzeyden ve doğudan gelen göçerler etkili olmuştur. Etkin bir diplomasi yahut askeri faaliyet yürütmek için muhattap olarak artık barbarlar değil, devletleşmiş yapısıyla mühim siyasi güçler yer almaktaydı. Böylece etkileşimler kısa süreli olmamış, yapılaşmış siyasi güçle birlikte uzun yıllar boyunca gelişme fırsatı bulmuştur. Yüzyıllar boyunca bir gelişim ağı içerisinde birbirlerinden etkilenen ve eksik taraflarını böylelikle tanıma fırsatı bulan kavimler, bir sonraki nesle daha çok bilgi birikimi aktarmış, bunun sonucunda da sağlam temeller üzerine devletlerini kurma fırsatı bulmuşlardır. Özellikle kesintisiz bir biçimde devam eden Türk göçleri, IV. yüzyıldan sonra bu sahaya gelen yeni Türk kavimleri için yabancı bir ortam olmaktan uzaklaşmıştı. Bunlar arasında IX. yükselmeye başlayan Rus devleti gibi sonraki yüzyılda meydana gelecek devletler, etrafındaki kökleşmeye başlayan Türk devletleri ile arasında kendisini tanıma fırsatı bulacak, Türk göçerlerinden bir çok yönden etkileneceklerdir. Bizans'ın kuzeydeki etkisi de bu gelişmeye bağlı olarak azalmış ve Anadolu sahası içerisinde kendine has değişim içerisine girmesine neden olmuştur. İstisnai olarak Balkanlar ve

Kırım coğrafyası bir süre daha savaş sahnelerinin gölgesinde kalacaktı. Böylelikle kuzeyden artık daha keskin bir hat ile ayrılmış oluyorlardı. Karadeniz'in kuzeyinde ele aldığımız Türk kavimleri, dünya ekonomisine yön veren mühim ticari yollar üzerinde politikalarını geliştirmişler Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda dünyanın hamisi konumuna gelmişlerdir. Aynı zamanda siyasi faaliyetlerin dışında sosyolojik olarak da etkileşimlerde bulunmuşlar ve bu etkileşim sayesinde Karadeniz'in kuzeyi erken devirlerden Türk kavimleri sayesinde teşkilatçı olmalarıyla sahaya bir nizam getirmiştir. Nitekim dağınık halde bulunan ve Bizans'ın "barbar" dediği kavimleri kimi zaman kendi bünyelerine katarak, kimi zaman da öncü birlik olarak kullanmışlar ve imparatorlukta görevler vermişlerdir.

Türk kavimlerinden ilk ele aldığımız Avrupa Hunları'nın ilk dönem politikası Doğu Roma'nın sürekli baskına altına alınarak Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmaktır. Nitekim bunu gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmasının nedeni bu sıralarda ortak bir çok barbar kavimlerin olması idi. Hunlar ilk dönemde bu barbar kavimleri bir denge unsuru olarak kullanarak hareket etmişlerdir. Avrupa Hunları V. yüzyılın ortalarından itibaren artık merkezi otoritesi güçlenmiş bir Hun İmparatorluğu meydana getirmiş, güçlü imparatorluklara boyun eğdiren bir mahiyet halini almışlardır. Attila devrinde görülen bu değişim, onların yeni bir dış politika edinmesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim artık cihan hakimiyeti mefkuresine göre bir politika sağlanmaya çalışılmıştır. Bu politikaya göre ilk olarak Doğu Roma kati suretle ele geçirildikten sonra Batı Roma zapt edilecek, Batı Roma'nın ardından ise Sasanilere yönelinecekti. Attila daha Batı Roma seferine çıktığı vakit Sasanilere ve Çin'e elçiler göndermesi bunu destekler mahiyettedir. Attila bu amaçla Batı Roma ile anlaşmaları hala devam ettiği için ilk olarak Doğu Roma'ya yöneldi. Doğu Roma politikasına göre imparatorluk vergiye bağlanmış ve savunma hattı çökmüştü. Böylelikle temelinin Uldız döneminde atıldığı Doğu Roma'nın hakimiyet altına alınması Rua zamanında devam etmiş, Attila zamanında ise daha da sağlamlaştırılarak Hun birliği altına alınmıştır. Batıda Batı Roma'nın bir çok kenti alınmış, çeşitli Germen kavimlerinin de hakimiyeti sağlanmıştır. Hun dış politikası sadece batıya doğru yapılan seferler neticesinde gelişmemiştir. Nitekim doğuda Saraguslar ve Akatzirler de hakimiyet altına alınmıştır. Attila çevre ile ilişkilerinde zekice kurduğu ittifaklar ve

diplomatik manevralar sayesinde Hunları bir imparatorluk haline getirmiştir. Nitekim dönemin diğer güçlü imparatorlukların başedemediği barbar kavimleri tek bir çatı altına alarak devletlerini tesis etmeleri mühim bir başarıdır. Boyunduruğu altındaki kavimlerin sevk ve idaresini muazzam şekilde gerçekleştirmeyi başarmışlardır. İleride bu çok renkli yapıları tehdit oluştursa da V. yüzyılın başlarında Hunların gerçek mahiyetteki yapıları giderek merkezi birliğe sahip bir imparatorluk haline dönüşmüştür.

Ogur boyları Karadeniz'in düzlüklerine geldiklerinde kuvvetli bir Hun birliğinin olması nedeniyle kolayca tutunmuşlardır ve burada Doğu Roma ile anlaşmaya varmışlardır. Çevre politikaları da bunun üzerine inşa edilmiştir. Nitekim Bizans'ın sınır bekçiliğini yapmışlardır. Politikaları gereği genel anlamda Doğu Roma ile anlaşma halinde olduklarından dolayı belki de karşılıklı mühim savaşlar gerçekleşmemiştir. Ogur boylarının bu noktada en mühim ilişkisi ise Hun bakiyeleri ile birleşerek Bulgarların temelinin oluşmasını sağlamalarıdır. Ogur boyları Hunlar'da olduğu gibi ticarete önem vermekteydiler. Çevre kavimlerle ilişkileri siyasi anlaşmalar dışında bu yönden de gelişmiştir. En büyük ticari malları kürk idi. Bir diğer geliştikleri nokta ise tarımdı. Getirmiş oldukları tarım usülleri kendisinden sonra gelecek olan Türk kavimlerine de aktarılmıştır. Böylelikle bölgenin gelişmesinde Ogur boylarının katkısı yadsınamayacak boyuttadır. Savaşlardan ziyade Ogur boylarının çevre politikası etraftaki kavimler ile kültürel bir gelişim alanını paylaşmak ve Bulgarların oluşumuna katkı sağlamak olmuştur. Sonradan adından bahsettiğimiz Kutrigur ve Utigur boyları ise diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinde politikaları gereği diğer kavimler ile hem ittifak kurmuşlar hem de düşman olmuşlardır. Özellikle Avarların sükutuna kadar bu boylar dönemin diğer kavimler arasında gerçekleştirdiği siyasi çekişmelere dahil olmuşlardır. Kendi aralarında meydana gelen mücadelelerin dışında, 481 yılından başlayarak 559 yılına kadar Bizans'a karşı sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Ancak Utigur ve Kutrigur boylarının etkili ve uzun süreli bir siyaset meydana getirememelerindeki en büyük sebep Bizans'ın kışkırtmalarına boyun eğerek kardeş kavimler ile mücadele etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise giderek zayıflanmalarına ve yıkılmalarına neden olmuştur. Kutrigur ve Utigur boyları özellikle Slavlarla kurdukları ilişkiler

sonucunda Slavların kendi aralarında teşkilatlanarak bir birlik oluşturmalarını sağlamışlardır. Bu boylardan sonra Karadeniz'in kuzeyinde adlarından söz ettiren ise Sabarlar olmuştur. Sabarlar, VI. yüzyılın ilk dönemlerinde batıya doğru genişleme politikası yürütmüştür. Bu amaçla Karadeniz'in kuzeyinde dağınık halde bulunan Bulgar oluşumlarını hakimiyet altına almışlardır. Sabarların özellikle İtil, Don Nehirleri ile Kuzey Kafkasya ve Kuban arasındaki genişleme politikaları onları dönemin Bizans ile Sasani devletleri arasında siyasi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Sabirler özellikle güçlü bir savaş birliklerinin olması nedeniyle dönemin sürekli savaşa girdikleri Bizans ile Sasani arasında aranan bir müttefik olarak bulunmuştur. Sabarlar dış ilişkilerinde bu iki kavim arasında özellikle Lazistan toprakları üzerinden kaynaklanan savaşlarda kimi zaman ittifaklık kurmuş kimi zamanda onlarla savaşmıştır. Sabarlar özellikle Kafkasların kuzeyinde Sasanilere yakın olmalarından dolayı genellikle Sasaniler tarafında ücretli asker olarak bulunmuşlardır. Sabarlar savaşlarda bazen birlik olarak hareket etmişler bazen de ayrı ayrı tek başlarına katılmışlardır. Diğer devletlerle olan ilişkileri ise geçici bir süreyi ihtiva ederdi. Tarihte Sabarların yalnızca savaşçı bir millet olmaları nedeni ile anılmaları eksik olacaktır. Nitekim geliştirdikleri savaş aletleri Sabarların VI. yüzyılda çevrelerindeki bir çok millete de tesir etmiştir.

Sabarlardan sonra Avarlar Karadeniz'in kuzeyine gelmiş ve burada kısa bir süre sonra devlet kurmuşlardır. Dış politikaları sürekli genişleme yönünde olmuş ve tıpkı Attila gibi dünya hakimiyetini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda batıya doğru genişlerken ilk olarak Alanlar ve Ogurları egemenlikleri altına aldıktan sonra dağınık halde bulunan Utirgur, Kutrigur ve Sabarları hakimiyet altına almışlar ve bir nizam oluşturmuşlardır. Avarlar'ın en büyük politikalarından biri de Konstantinopolis'i zapt etmek olmuştur. Bu amaçla ilk olarak Bizans kısıkaç altına alınmaya çalışılmıştır. Bu süre zarfında adım adım ilerleyen Avarlar, Bizans ile kuzeydeki Türk kavimlerinin saldırılarını önlemek ve Sasani tehlikesini uzaklaştırmak amacıyla anlaşma yapmışlardır. Avarlar, Bizans'ın Sasani yahut herhangi bir tehlike anlarını değerlendirmiş ve Bizans'a baskı kurarak akınlarda bulunmuştur. Konstantinopolis'in kuşatılmasından önce Avarlar, batıda güçlü bir siyasi oluşum bırakmamak için Orta Avrupa'nın ve Macar ovasının hakimiyeti için harekete geçmişlerdir. Bu amaçla Karpat Havzası'nın hakimiyeti sağlandıktan sonra Orta Tuna ile Macar Ovası'nın

zaptı gerçekleşti ve Tuna bölgesine kadar geldiler. 568 yılından sonra Macar Ovası, Pannonia sahasının egemenliğini sağlayan Avarlar böylece Orta Avrupa’da hakimiyetlerini tesis ettiler. Buradan Tüm Balkan yarımadasını, Adriatik ve Ege sahillerine kadar ilerlediler. Avarlar dış politikalarında savurgan bir mahiyette hareket etmemişlerdir. Orta Tuna’nın alınmasından sonra Konstantinopolis zerine yürümüşlerdir. Avarların giderek güçten düştükleri sırada tarih sahnesinde Bulgarlar ıkmıştır. Avar Kağanının lm üzere isyan ederek müstakil olarak hareket etmişlerdir. Bulgarların ilk dönem politikaları Kubrat Han öncülüğünde dağınık Bulgar gruplarını birleştirmek olmuştur. Buna göre bir kısmı Gktrklere bağlı, bir kısmı da Pannonia’da bulunan Bulgarları bir araya getirerek Bulgar Devletini kurmuştur. Kısa sürede sınırlarını doğuda Don Nehri, batıda Bug Nehri’ne kadar genişletmiştir. Diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi Bizans ile iletişime geçmiş ve anlaşma sağlamışlardır. Bu anlaşma ile iki taraf da kendi yararını gözetmiştir. Bizans Bulgarları Avarlara karşı müttefik olarak görmüş, Bulgarlar ise genellikle çatışmalardan uzak durarak devletin gelişmesi için i politikalarına ağırlık vermiştir. Kubrat’ın ardından başka coğrafyalara dağılan oğullarından Asparuh Han ise Besarabya’ya gelerek buradaki Kutrigurları hakimiyeti altına almış ve stratejik açıdan daha elverişli yer olan Dobruca’nın güneyine doğru ilerlemişlerdir. Asparuh Han merkezi otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Bizans’a karşı baskılarını arttırmıştır. Ayrıca Bizans’a karşı nüfusunu da arttırmak amacıyla Slavların hakimiyetini sağlanmıştır. Tervel Han döneminde Bulgarlar i meselelerine ağırlık vermiş Bizans ile genellikle barışçıl bir politika izlemiş bir süre sonra da Bizans’ın dahili meselelerine karışarak tahtta söz sahibi olmuşlardır. Bulgarlar belli bir dönem dahili problemlerden dolayı Bizan’ın i meselelerine karışmasının n açılmıştır. Ancak bu durum Kardam Han döneminde başlayarak Krum Han devrinde son bulmuştur. Etkli bir politika yürüten Krum Han zamanında Bizans baskı altına alınmış, Konstantinopolis’in hakimiyetine son vermek iamalanmıştır. Krum Han’ın kuzeydeki politikası ise Moesia Slavlarını hükmü altına alarak Tuna’da bulunan bütün Bulgarları tek çatı altına almak olmuştur.

Hazar döneminde dış politika diğer Türk kavimlerinden ziyade daha girintili bir yapı meydana gelmiştir. Bu durum dönemin büyük ve yükselmekte olan devletlerin arasında daha fazla diplomatik ilişkilerin kurulması anlamına geliyordu. Her ne

kadar son dönemlerinde politikaları bir çok kavimle savaş şeklinde gerçekleşse de, Hazarlar genellikle yayılmacı değil, topraklarını savunmaya yönelik hareket etmişlerdir. Hazarlar Bizans, Sasani, sonraki yüzyıllarda da genişlemekte olan Arap, Slav ve diğer Türk kavimlerinin akınlarına karşı gelmeye çalışıyordu. Böylece bir çok devlet ve topluluk ile değişen bir politikayı takip etmek zorunda kalmışlardır. Hazarların ilk dönem Bizans ile politik ilişkileri genellikle Karadeniz ve Kırım üzerinden gelişmekte idi. Burada kimi zaman barış halinde kimi zaman da düşman olarak hareket etmek zorunda kalmışlardır. Güneyde Arap yayılmacılığına karşın, İslamın kuzey ciheti boyunca yayılmalarında set görevi görmüşlerdir. Hazarlar geniş bir ticari ağa sahip ekonomik gelişmeleriyle, dışta güçlü bir sima çizmişler ve çoğu devletin güvenilir limanı olmuşlardır. Hazarların dış politikada sağlamış oldukları barış ortamında, Ruslar'ın da Karadeniz'in kuzeyinde verimli orman step cihetine yerleşmeleri de kolaylaştırmıştır. Bunda ekonomik cazibelerinin yanı sıra X. yüzyılda artık askeri alanda da güçten düşmeleri neden olmuştur. Tarihi süreç içerisinde Karadeniz boyunca gelip burada yaşamlarını idame ettiren bir başka kavim ise Uzlardı. Uzlar ilk olarak İtil'i geçerek Don bölgesini işgale başlamışlardır. Uzların Karadeniz kuzeyinde genellikle hareket halinde olması, sürekli Kuman Kıpçak ve Peçeneklerin baskılarının altında kalmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde ard arda gerçekleşen Türk göçleriyle birlikte Uzların yerleşik bir hayatta kalmaları ve devletlerini kurmaları zorlaşmıştır. Ancak onların bu hareketliliği özellikle at üzerinde hazır bir şekilde bulunmaları, onları vazgeçilmez bir müttefik yapmıştır. Rus Knezleri ve Bizans ile çetin mücadelelerin ardından Uzların askeri özelliklerinin farkına varan bu devletler, Uzları sınır bekçiliği olarak kullanmışlardır. Kısaca Uzlar Karadeniz'in kuzeyinde güçlü bir askeri potansiyel taşıyan ve bu yapılarıyla dış politikalarını belirleyen bir kavim olmuştur.

Karadeniz'in Kuzeyinde IV. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar geçen zaman sürecinde mühim siyasi oluşumlar meydana getiren Türkler, genişleme politikalarıyla birlikte bu sahada kalıcı izler bırakmışlar ve sonraki yüzyıllarda devam eden Türk göçlerine zemin hazırlamışlardır. Türk kavimlerinin bu noktada zayıf halkası ise Türk Devlet yapısında karşımıza çıkan Karizmatik bir hükümdarın etrafında gelişim sağlamaları olmuştur. Bu anlayış her ne kadar kısa süre içerisinde bir devlet kurma-

rını sağlasa da bazen yıkılmalarına neden olmuştur. Dahili meselelerdeki bu anlayış, dışta etkin bir politika yürütmelerine engel olmuş ve yabancı kavimlerin sonlarını getirmelerine zemin hazırlamıştır. Nitekim Avrupa Hunları ile Avarlar'da da görüleceği üzere Batı Avrupa'da bir çok Germen ve Türk boylarının yönetici konumunda iken, merkezdeki Karizmatik liderin ölümüyle birlikte zayıflama dönemlerine girmişlerdir. Böylece aşağıdaki tabaka zamanla güçlenerek bilinçli bir şekilde hakim tabakayı yutmuştur. Karizmatik bir liderin bir çok topluluğu bir arada tutma yetisi, gücüne ve ömrüne bağlıydı. Bu bakımdan kendisinden sonra toparlayıcı bir unsorda liderlerin olmaması sonlarını hazırlamıştır. Örneğin Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu Kubrat Han'dan sonra devlet yıkılmış, kardeşlerden en kuvvetlisi ise bugüne kadar devam edecek olan Tuna bulgar Devleti'nin kurmuştur. Nitekim Tuna Bulgar devletinde süreç içerisinde pekçok yetkinlikte lider çıkmıştır. Karadeniz'in kuzeyindeki bu devlet ve boyların birbirleri ile olan ilişkilerinde Bozkır kültürünü devam ettiren Türk kavimleri kısmen uzun ömürlü olmakla beraber bir süre sonra ya halk tarafından ya da etrafındaki yabancı kavimler tarafından hakimiyetlerine son verilmiştir. Bu durum her ne kadar siyasi açıdan yok oluş olsa da, sosyal ve kültürel anlamda bir yok oluştan bahsedemeyiz. Kültürel anlamda derin izler bırakan Türklerin bu yapısı uzun yıllar boyunca aksamadan devam etmiştir.

Türkler Karadeniz'in kuzeyinde Ammianus'un izlenimlerindeki gibi sadece akın ve yağma amaçlı "barbarlar" değillerdi. Savaş için ganimet gözardı edilemez elbette lakin II. Göktürk Kağanlığı'nın yazıtlarında da görüleceği gibi savaşın asıl amacı sadece ele geçirelen saha değil, fethedilen insanlardır aynı zamanda. Kitabelerde sıklıkla geçen el ve bodun kelimeleri, başka kavimler ile ittifak anlamına da gelmekteydi. İnsanları derleyip toplayan Kağan'ın öneminden ve yasa koyuculuğundan bahsedilir. Türkler Karadeniz'in kuzeyine geldikleri vakit de derleyen, toplayan, yasa ve kanunlar koyan devlet olmuşlardır. Nitekim bu coğrafyanın ekonomik sosyolojik ve askeri anlamda büyük gelişmelerin önünü açmışlar ve medeni bir yapı haline getirmişlerdir. Gayri nizami bir şekilde yaşamlarını devam ettiren yabancı kavimlerin hamisi olarak bu kavimlere devlet olmayı öğretmişlerdir. Yerleşik kavimler kadar ilk aşamada kalabalık bir yapıda olmamalarına rağmen, siyasi ve idari alandaki yetkinlikleri ile Bizans, Sasani, Arap gibi güçlü devletler karşısında tutunabilmişler ve mü-

him ilişkiler geliştirmişlerdir. Dışta yürüttükleri geniş diplomasi ağıyla devletler arasında söz sahibi olmuşlar ve büyük devletlerin politikalarına da kimi zaman yön vermişlerdir. Türk kavimlerinin genişleme politikaları diğer kavimler üzerinde sindirici bir mahiyette olmamış aksine egemenlik altına aldıkları kavimlerin gelişmesine olanak sağlamışlardır. Cihan hakimiyeti anlayışına göre hareket eden Türk kavimleri bu yapıları ile de en çok savaş halinde oldukları Bizans imparatorluğunun dış politikadaki zorba faaliyetlerinden ayrılmaktadır. Nitekim ele aldığımız Türk kavimleri yerel halk ile bütünleşmeyi sağlayabilen anlayışla beraber çok eskiden beri Karadeniz'in kuzeyindeki sahanın Türkleşmesini başarmışlardır. Sürekli yeni gelen göçler ile birlikte birbirlerinin hakimiyeti altına giren Türk kavimleri aslında her dönem bir oluşumun içerisinde olmuş ve tarihi süreç içerisinde birbirleriyle karışarak Karadeniz'in kuzeyini Türk gölüne çevirmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

ANA KAYNAKLAR

- Prokopios: **Grek Seyyahı Priscos'a Göre Attila'nın Sarayı'nda Bir Romalı**, Trc. Ali Ahmetbeyoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020.
- Ammianus Marcel- **Roma Tarihi**, Çev. Samet Özgüler, Historia Yayınları, İstanbul, 2020.
- linus:
- Constantine **De Administrando İmperio**, ed. Gy. Moravcsik, İngilizce trc. R. J. H. Jenkins, Washington 1967.
- Porphirogenitus: **Tarihlerin Özeti**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ioannes Zonaras:
- İbnü'l-Esîr: **el-Kâmil fi't-Tarih**. C. III, trc. A. Özaydın-A. Ağırakça-B. Eryarsoy, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- İbn Fadlan: **Seyahatnâme** (haz. R. Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- İstahri: **Ülkelerin Yolları**, Çev. Murat Ağarı, İstanbul, 2020.
- Kalankatlı Moses: **Alban Tarihi**, Çev. Ziya Bünyadov, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Mesudi: **Muruc Ez-Zehab**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- Mikael Attaleiates: **Tarih**, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2010.
- Prokopios: **Savaşlar Üzerine** (En Önemli Anlatı 1. Kitap), Çev. Törebey Günaydın, Post Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Theophanes Con- **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813**, (İngilizce'ye tercüme edenler; Cyril Mango- Roger Scott- Geoffrey Greatrex), New York 1999.
- fessor:
- Urfalı Mateos: **Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Gri-gor'un Zeyli**, Çev. H.B. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

Mikhail Psellos: **Khronographia**, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2020.
Hudûdü'l-âlem mi- İngilizceye Çev. V. Minorsky, Türkçeye Çev. Abdullah Du-
ne'l-Meşrik ile'l- man-Murat Ağarı, İstanbul, 2020.
Magrib:

ARAŞTIRMA ESERLER

- Ahmetbeyoğlu, Ali : Avrupa Hunları, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017.
_____ : “Avrupa Hunları”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed.,
Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınla-
rı, İstanbul, 2015.
_____ : **Sorularla Eski Türk Tarihi**, Yeditepe Yayınları, İstan-
bul Ekim 2015.
_____ : “Attila’nın Oğlu Dengizik’in Devleti İhya Mücadelesi”,
Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XXVII, S.2, 2012.
_____ : “Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadi Gelir
Kaynakları”, **Belleten**, C. XIX, S. 254, 2005.
_____ : “Bulgar Hakanlar Listesi” **Tarih Enstitüsü Dergisi**,
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, İstan-
bul, 1994.
_____ : “Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utirgur-
lar” **Tarih Dergisi**, S.51, İstanbul, 2011
_____ : “Bulgarların Oluşumu Ve Bulgar Devletlerinin Kurulu-
şunda Onogurların Yeri Meselesi, **Tarih Dergisi**, S.65,
İstanbul, 2017.
_____ : “Kubrat Han Ve Büyük Bulgar Devletinin Kuruluşu”,
Karadeniz Araştırmaları, S.13, 2007.
_____ : “Avrupa Hunlarının ‘Sihirli Geyik’ Efsanesi”, **Hakkı
Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Yayı-
nevi, Ankara 1995.
_____ : “Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar
Devleti’nin Kuruluşu”, **Omeljan Pritsak Armağanı**,

Yay. Haz. M. Alpargu-Y.Öztürk, Sakarya, 2007.

- _____: “Bizans Tarihçisi Theophanes Byzantios’da Türkler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.27, S.2.
- _____: “Kubrat Han ve Büyük Bulgar Devleti’nin Kuruluşu”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S.13. 35/42, 2007.
- _____: “Tervel Han”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____: “Tuna Bulgar Hükümdarı Malamir Han”, **Prof. İsmail Aka Armağanı**, yay.haz., Nejet Bilgi, Beta Basım Yayınları, İzmir, 1999.
- _____: “Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.35, İstanbul, Mart 1994.
- _____: “Omurtaq Han (8814-831)”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 34, İstanbul 1989.
- _____: “Uzlar”, **Oğuzlar, Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2015.
- _____: “Uzlar”, **Oğuzlar, Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2015.
- _____: “Tervel Han”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, Ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- _____: “Konstantinos Porphyrogenetos’un De Administrando Imperio Adlı Eserin Türk Tarihi Açısından Önemi”, **TDA**, C.119, S.234, S.234, 2018.
- Artamonov, Mihail: **Hazar Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019
- Aydın, Hatice: **Bizans Kaynağı Theophanes Confessor’un Kroniğin-**

- de Türkler**, 284-813, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- Acaroğlu, Türker: **Bulgaristan’da Türkçe Yer Adları Klavuzu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ayönü, Yusuf: “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII: Yüzyıllar)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 25, 2009.
- Baştav, Şerif: Büyük Hun Kağanı Attila, **Kültür Bakanlığı Yayınları**, Ankara, 1988.
- _____ : “Sabir Türkleri”, **Belleten**, C. V, 1941.
- _____ : **Bizans Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.
- _____ : Avar Kağanlığı, **Makaleler I**, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.
- Brion, Marcel: Hunların Hayatı, Çev. M.Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.
- Bobçev, Stefan: “Krum Han’ın Yasa Koyuculuğu”, Çev. M.Türker Acaroğlu, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10-11, 1981.
- Bahadır, Gürhan: “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII Yüzyıllar)”, **Turkish Studies**, 6/1, 2011.
- Bilgin, Mehmet: **Doğu Karadeniz**, Serander Yayınları, Trabzon 2000.
- Brook, Kevin Alan: **Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2005.
- Caferoğlu, Ahmet: **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984.
- Czeglédy, Karoly: **Bozkır Kavimlerinin Doğu’dan Batı’ya Göçleri**, Çev. E. Çoban, İstanbul 1998.
- _____ : “Khazar Raids in Transcaucasia in 762-764, A.D”, **Acta Orientalia**, I, 2-3, 1951.
- Clauson, Gerard: **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Cen-**

- tury Turkish, Oxford 1972.
- Çapan, Fatma: **Balkanlarda Bizans Türk İlişkileri (IX- X. Yüzyıllar)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı,Doktora Tezi, Elazığ, 2013.
- _____ : “VI. Asrın Başlangıcından Bulgarların Hristiyanlığı Kabul Etmesine Kadar Doğu Roma İle Bulgarlar Arasındaki İlişkiler”, **History Studies**, 12/4, Ağustos 2020.
- De Boor, Helmut: **Tarihte Efsanede ve Kahramanlık Destanlarında Attila**, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Demirkent, Işın: “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadası’nda Bizans Hakimiyeti”, **1. Kosova Zaferi’nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)**, TTK, Ankara 1992.
- Demirci, Mustafa: “Abbasiler ile Hazarlar Arasındaki İlişkiler”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.5, 2011.
- Durmuş, İlhami: Sarmatlar, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Ed., Osman Karatay – Serkan Acar, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2015.
- Donuk, Abdülkadir: “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı” **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, 1981.
- _____ : “Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı**, İstanbul, 1998.
- Douglas, Dunlop: **Hazar Yahudi Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.
- Deer, Jozhef: “İstep Kültürü”, terc. Şeriv Baştav, **Ankara Üniversitesi DTCFD**, C.12, S.1-2., 1954.
- Demir, Necati: “Doğu Karadeniz Ağızlarında Ön Ses b-/p- Ünsüzü ve Tarihî Derinliği”, **Uluslararası Türklük Bilimi Sempozyumu**, Erzurum 25-27 Nisan 2007.
- Eğilmez, Savaş: "Hun-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı",

- Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S., 28-29, Şubat, 2013.
- Erdemir, Hatice Palaz: VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri, **Arkeoloji ve Sanat Yay.**, İstanbul 2002.
- Feher, Geza: “Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürleri”, **II. Türk Tarih Kongresi**, İstanbul, 1937.
- _____ : **Bulgar Türkleri Tarihi**, TTK, 1999, Ankara.
- Gibbon, Edward: **Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, C.II, Çev. Asım Baltacıgil, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul, 1987.
- Gumilov, Lev Nikolaev: **Hunlar**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.
- _____ : **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Trc. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2000.
- _____ : **Muhayyel Hükümdarlığın İzinde**, Trc. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- Golden, Peter: **Hazar Çalışmaları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.
- _____ : **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.
- Gürbüz, M: **Hazar-Müslüman İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Gömeç, Sadettin: “Türk Tarihinde Peçenekler”, **DTCF Dergisi**, 53/1.
- Gökbil, Ahmet: **Kıpçak Türkleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Güngör, Harun—**Gagauzlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Mustafa Argunşah: **Gotlar**, Çev., Erkan Avcı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2012.
- Heather, Peter: “Avarlar: Etnik Yaradılış Tarihlerine Bir Bakış”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.II, 2002.
- Hersak, Emil:

- İnan, Abdülkadir: “Eski Turklerde ve Folklorda "ANT" ”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1987.
- _____ : **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TKK, Ankara, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____ : “XII. Asra Kadar İstanbul’un Türkler Tarafından Muhasaraları”, **Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.
- _____ : “Bulgarların Kökeni”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 1985.
- _____ : “Türk-Bulgarların Tarih Ve Kültürlerine Kısa Bir Bakış”, **Güney Doğu, Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.10-11, İstanbul, 2011.
- Kara Şemsi - R. Saffet: **Hazar Türkleri Avrupa Devleti (VI-XII asır)**, İstanbul Kaatçılık ve Matbaacılık Yayınevi, İstanbul 1934, s. 13–15.
- Kurat, Akdes Nimet: **Peçenek Tarihi**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.
- _____ : **IV- XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK, Ankara, 2019.
- _____ : “Avarlar”, Yay. Haz. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.26, S.1, Temmuz, 2011.
- Kozan, Mert: “Gotların Anayurdu ve Kökeni”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 33, S. 55, 2014.
- Kelly, Christopher: **Attila, Hunlar ve Roma İmparatorluğu’nun Çöküşü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016.
- Küçüksipahioğlu, Birsel: “Ankhialos Savaşı’nın Sonuna Kadar Bizans-Bulgar İlişkileri”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S.14, 2008.
- _____ : “Bizans’ın Karanlık Günleri: İmparator Phokas Devri (602-610)”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, Ed.

- Abdülkerim Özaydın-Fahameddin Başar, vd., İstanbul, Globus Dünya Yayınları, 2008.
- Koç, Dinçer: **Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgarları Devleti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- _____ : **İdil Bulgarları**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.
- Kazdal, Ayşe: **Bizans Kaynaklarından Zosimus Ve Malalas'ın Eserlerinde Türkler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Kayapınar, Ayşe: "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, Ankara, 2002.
- _____ : "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", **Balkanlar El Kitabı**, C. I, Ankara 2006.
- Kory, Raimar W.: "Arkeolojik Bir Araştırma Avar Yerleşimleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002.
- Koestler, Arthur: **On Üçüncü Kabile (Orta Asya'nın Yahudi Türkleri Hazarlar)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kuzgun, Şaban: **Hazar ve Karay Türkleri**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kossanyi, Bela: "11-12. Asırlarda Uz'lar ve Kuman'ların Tarihine Dair", Çev.Hamit Koşay, **Belleten**, C.VIII, S.29, 1944.
- Karatay, Osman: "Kuber Han'ın Göçü ve Türk İsimli Sırp Kralları", **Bilig**, 18, 2001.
- _____ : "Kafkasya Bulgarları Tarihi", **Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.
- _____ : "Suvarlar: Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.X, S.I, İzmir, 2010.
- _____ : "Avarların Hakimiyeti ve Balkanların Slavlaşması", **Balkanlar El Kitabı**, Ed. Osman Karatay- B.A. Gök-

- dağ, Akçağ Yayınları, C.I, Ankara 2017.
- _____ : “Türk-Slav ilişkilerinin Başlangıç Dönemleri Üzerine”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002.
- _____ : “Tuna Bulgar Devleti’nin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C.10, S.2, 2010.
- _____ : “Hazarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Yay. Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Kmosko, Michael: “Araplar ve Hazarlar, **Türkiat Mecmuası**, C.3, 1935.
- Ligeti, Lajos : “Attila Hunları’nın Menşei”, **Attila ve Hunları**, Ed. Gyula Nemeth, Çev. Ş. Baştav Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Mario Gringnoschi: “Sabirler, Hazarlar ve Göktürkler, **VII. TTK Kongresi**, C.1, 25-29 Eylül, Ankara, Ankara.
- Mangaltepe, İsmail: “Avarlar”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Yay. Haz. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- _____ : “VI. Yüzyılın İkinci Yarısında Avar-Bizans Münasebetleri”, (**Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**), Dünya Yay., İstanbul-Şubat 2008.
- _____ : **Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros ve T. Simokattes)**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____ : “Avar Tarihinin En Önemli Savaşı: 626 İstanbul Muhararası”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C.10, S.10, 2005.
- Manof, Atanas: **Gagauzlar**, Çev. T. Acaroğlu, TTK, Ankara 1940.
- Miftakov, Zufar: “İlk Bulgar Devlet Oluşumları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, C.2, 2002.
- Memişoğlu, Hüseyin: “Bulgarların Menşei ve Oluşumları, **Türk Dünyası**

- Araştırmaları Dergisi**, S.71, 1991.
- Naskali, Esko: “Sasaniler”, **DİA**, cilt 36, 2009.
- Nivkovi, Tibor: Avarlar ile Slavlar Arasındaki ilişkiler, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002.
- Nemeth, Gyula: **Attila ve Hunlar**, Ed. Gyula Nemeth, Çev. Ş. Baştav Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ostrogorsky, George: **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2015.
- Orkun, Hüseyin Namık: **Attila ve Oğulları**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ögel, Bahaeddin: **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi**, TTK, Ankara, 1962.
- Özcan, Altay Tayfun: **Hazar Hakanlığı-Bizans İmparatorluğu İlişkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- _____ : **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, Kronik Yayınları, 2019, İstanbul.
- Pritsak, Omeljan Pritsak: “Türk-Slav Ortak Yaşam: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri”, **Türkler**, C.2, 2002.
- Piatigorsky J.- J. Sapir: **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar**, trc. H.Gürel, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Plamen, Tzevetkov: “Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, 2002.
- Rásonyi, Laszlo: **Doğu Avrupa’da Türklük**, Yay. Haz. Y. Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- _____ : **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, C. III, S.34, Ankara, 1993.
- Runciman, Steven: **A History Of The First Bulgarian Empire**, Fellow Of Trinty College Cambridge, G. Bell Sons Ltd, London, 1930.

- _____ : **Byzantine Civilization**, Meridian Books, New York, 1956.
- Rosental, Herman: “Chazars”, **The Jewish Encyclopedia**, IV.
- Sinor, Denis: **Erken İç Asya Tarihi**, Çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Süleymanova, Sevda: “Kafkasya ve Avarlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II. 2002.
- Schweinfurth, Pihilipp: “İstanbul Suru ve Yıldızlı Kapı”, *Belleten*, C.16, S.62, İstanbul, 1952.
- Şengül, Fatih: Sabir, Sekel, **Avar ve Bulgar Etnik Meselelerin Çözümü**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şeşen, Ramazan: **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020.
- Takacs, Balint: “IX Yüzyılda, Hazarlar, Peçenekler ve Macarlar”, **Türkler**, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 497-505.
- Zoltan:
- Tekin, Talat: **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- Tours, Gregory Bishop: **History Of The Franks**, Records Of Civilization Sources And Studies, Columbia University Press, New York, 1916.
- Tas, Andras Rona: “Kubrat Han’ın Büyük Bulgar Devleti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002.
- Togan, Zeki Velidi: “Hazarlar”, **İA**, C.5.
- Tolan, Öner: “Bizans Tarihçisi Agathias ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C. 39, S.39, 2018.
- Üstün, Abdullah: **Geç Roma Tarih Yazımında Hunlar - Batı Avrasya’da Erken Türk Varlığı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2013.
- Var, Umut: **Süryani Tarih Yazıcılığında Türkler**, Timaş Yayınla-

- rı, İstanbul, 2021.
- Vasiliev, Alexander: **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Arif Müfid Mansel, C.I, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- Vaczy, Peter: “Hunlar Avrupa’da”, **Attila ve Hunlar**, Ed. Gyula Nemeth, Çev. Ş. Baştav Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Wolfram, Herwing: **Germanler**, Çev., Tuğba İsmailoğlu Kacır, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- Yücel, Mualla Uydu: **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayın Evi, İstanbul, 2020.
- _____ : “Uzlar (Oğuzlar)” , **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Editörler, O. Karatay-S. Acar, İstanbul, 2013.
- _____ : “Hazar Hakanlığı”, **Türkler**, C. 2, 2002, s. 451–453.
- _____ : **Türkistan’dan Tuna’ya Peçenekler**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yıldız, Hakkı Dursun: **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Zıvkovic, Tıbor: “Avarlar ve Slavlar Arasındaki İlişkiler (579-626)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Zimonyi, Istvan: “Bulgarlar ve Ogurlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, 2002.